

RZĄDOWA RADA LUDNOŚCIOWA

**Sytuacja demograficzna
województwa śląskiego
jako wyzwanie dla polityki
społecznej i gospodarczej**

Redakcja naukowa

Józefina Hrynkiewicz, Alina Potrykowska

TOM IX

Warszawa 2017

Sytuacja demograficzna województwa śląskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej

Demographic situation of the Silesian Voivodship as a challenge for social and economic policy

Redakcja naukowa/Edited by Józefina Hrynkiewicz, Alina Potrykowska

Rządowa Rada Ludnościowa/The Government Population Council
Warszawa 2017

Recenzent

Prof. dr hab. Piotr Szukalski

Copyright by Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2017

Książka – ISBN 978-83-7027-649-2

CD – ISBN 978-83-7027-650-8

Projekt okładki

Lidia Motrenko-Makuch

Redakcja

Alina Potrykowska

Michał Budziński

Adrian Moliński

Redakcja językowa

Ludmiła Kwiatkowska

Zdjęcia – Śląski Urząd Wojewódzki

Eugeniusz Kowalczyk

Rządowa Rada Ludnościowa

00-925 Warszawa, Al. Niepodległości 208

Tel. (48) 22 608 3040, (48) 22 608 31 75, (48) 22 449 40 40 Fax (48) 22 608 38 87

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA – <i>Józefina Hrynkiewicz, Alina Potrykowska</i>	5
CZEŚĆ I. SYTUACJA DEMOGRAFICZNA WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO	17
1. Sytuacja demograficzna województwa śląskiego. Stan obecny i perspektywy – <i>Aurelia Hetmańska</i>	18
2. Specyfika sytuacji demograficznej w województwie śląskim na tle Polski – <i>Jerzy Runge</i>	34
3. Ruch naturalny ludności w województwie śląskim – <i>Andrzej Rączaszek</i>	53
4. Procesy starzenia ludności województwa śląskiego – <i>Anna Runge</i>	69
5. Prognoza ludności na lata 2016–2050 dla województwa śląskiego – <i>Małgorzata Waligórska</i>	96
Dyskusja	117
CZEŚĆ II. SYTUACJA NA RYNKU PRACY A WARUNKI ŻYCIA MIESZKAŃCÓW WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO	123
6. Procesy metropolizacji w województwie śląskim – <i>Elżbieta Zuzañska-Żyśko</i>	124
7. Migracje zagraniczne w województwie śląskim w latach 2005–2014. Analiza demograficzno-statystyczna – <i>Zofia Mielecka-Kubieñ</i>	140
8. Migracje wewnętrzne ludności w województwie śląskim – <i>Sławomir Pytel</i>	155
9. Wybrane problemy śląskiego rynku pracy – <i>Anna Skórska</i>	169
10. Kondycja rodziny a potencjał rozwojowy województwa śląskiego – <i>Sławomir Kantyka</i>	194
11. Stan zdrowia ludności w województwie śląskim jako wyzwanie dla polityki społecznej – <i>Wiesław Koczur</i>	215
12. Sytuacja demograficzna województwa śląskiego – wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne – <i>Grażyna Trzpiot</i>	239
CZEŚĆ III. WYZWANIA POLITYKI SPOŁECZNEJ I GOSPODARCZEJ WOBEC SYTUACJI DEMOGRAFICZNEJ WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO	256
13. Debata panelowa nt. <i>Wyzwania polityki społecznej i gospodarczej wobec sytuacji demograficznej województwa śląskiego</i>	257
Moderator: <i>Prof. Jan Wojtyła</i>	257
ZAKOŃCZENIE – <i>Józefina Hrynkiewicz</i>	280
ANEKS	284

LIST OF CONTENTS

FOREWORD – <i>Józefina Hrynkiewicz, Alina Potrykowska</i>	11
PART I. DEMOGRAPHIC SITUATION IN THE SILESIAN VOIVODSHIP	17
1. The demographic situation of Silesian Voivodship. The present state and future prospects – <i>Aurelia Hetmańska</i>	18
2. Characteristic features of demographic processes in the Silesian Voivodship as compared to the whole Poland – <i>Jerzy Runge</i>	34
3. Population movement in the Silesian Voivodship – <i>Andrzej Rączaszek</i>	53
4. The process of ageing of the population in the Silesian Voivodship – <i>Anna Runge</i>	69
5. Demographic forecast for Silesian Voivodship until 2050 – <i>Małgorzata Waligórska</i>	96
Discussion	117
PART II. LABOUR MARKET SITUATION IN THE LIGHT OF LIVING CONDITIONS OF THE INHABITANTS OF SILESIAN VOIVODSHIP	123
6. Metropolisation processes in the Silesian Voivodship – <i>Elżbieta Zuzańska-Zyśko</i>	124
7. International migration in Silesian Voivodship in 2005–2014. Demographic and statistical analysis – <i>Zofia Mielecka-Kubieñ</i>	140
8. Internal migration of the population in the Silesian Voivodship – <i>Sławomir Pytel</i>	155
9. Selected problems of the Silesian labour market – <i>Anna Skórska</i>	169
10. The condition of the family and the development potential of the Silesian Voivodship – <i>Sławomir Kantyka</i>	194
11. State of health of the population in the Silesian Voivodship as a challenge to social policy – <i>Wiesław Koczur</i>	215
12. The demographic situation of the Silesian Voivodship – selected economic and social consequences – <i>Grażyna Trzpiot</i>	239
PART III. CHALLENGES FOR SOCIAL AND ECONOMIC POLICY IN THE FACE OF THE DEMOGRAPHIC SITUATION IN THE SILESIAN VOIVODSHIP	256
13. Panel Debate on Challenges of social and economic policy in the face of the demographic situation of the Silesian Voivodship Chair: <i>Prof. Jan Wojtyła</i>	257
SUMMARY – <i>Józefina Hrynkiewicz</i>	280
ANNEX	284

PRZEDMOWA

Oddajemy do rąk Czytelników publikację przygotowaną na podstawie materiałów konferencji Rządowej Rady Ludnościowej pt. *Sytuacja demograficzna województwa śląskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej*, która odbyła się w gmachu Sejmu Śląskiego w Katowicach w dniu 27 lutego 2017 roku.

Honorowy patronat nad konferencją objął Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji, Pan Mariusz Błaszczak. Współorganizatorami konferencji byli Pan Jarosław Wieczorek, Wojewoda Śląski i Pani Aurelia Hetmańska, Dyrektor Urzędu Statystycznego w Katowicach.

Konferencja ta wpisała się w cykl zbliżonych merytorycznie i tematycznie debat we wszystkich województwach. Odbyły się one z inicjatywy Rządowej Rady Ludnościowej angażując władze wojewódzkie – rządowe i samorządowe, środowiska naukowe i statystyczne. Licznie uczestniczyli w nich przedstawiciele władz samorządowych oraz lokalne media.

Rządowa Rada Ludnościowa, organ doradczy premiera, działa od 43 lat, przygotowuje raporty i materiały dla władz państwa. Prezentowane są one na forach międzynarodowych, m.in. Rady Europy, Unii Europejskiej, Eurostatu, Organizacji Narodów Zjednoczonych. Coroczne raporty o *Sytuacji demograficznej Polski* przedstawiane są Rządowi RP. Rządowa Rada Ludnościowa zwracała uwagę na pilną potrzebę interdyscyplinarnego podejścia do analizy procesów demograficznych. Postulat ten znalazł akceptację Komitetu Stałego Rady Ministrów.

Rządowa Rada Ludnościowa zainicjowała organizację dwóch Kongresów Demograficznych (I Kongres odbył się w latach 2001–2002, II Kongres w 2012 r.). Kongresy wywołały duże zainteresowanie rozwojem demograficznym Polski gremiów naukowych, rządowych, samorządowych, politycznych, organizacji pozarządowych, Kościołów i – dzięki mediom – społeczeństwa. Szczególnym osiągnięciem Kongresów było pobudzenie debaty nad sytuacją demograficzną Polski oraz jej konsekwencjami społecznymi i ekonomicznymi, a także nad perspektywami sytuacji demograficznej i wyzwaniem dla polityki ludnościowej Polski.

Kontynuacją tych debat była konferencja RRL *Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski*, którą honorowym patronatem objął Marszałek Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, Pan Marek Kuchciński. Konferencja odbyła się w Sejmie RP 26 kwietnia 2016 roku. Uczestniczący w konferencji przedstawiciele władz państwowych, wojewódzkich i samorządowych, wystąpili z inicjatywą zorganizowania podobnych tematycznie debat w po-

szczególnych województwach, tj. konferencji regionalnych dotyczących *Perspektyw demograficznych jako wyzwania dla polityki ludnościowej* realizowanej na poziomie regionalnym.

Rządowa Rada Ludnościowa podjęła tę ideę i po uzyskaniu akceptacji oraz patronatu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji, wspólnie z wojewodami i wojewódzkimi urzędami statystycznymi zorganizowała 16 konferencji w poszczególnych regionach (w okresie od 4 lipca 2016 do 19 czerwca 2017 roku). Przebieg i rezultaty konferencji wskazały na duże zainteresowanie władz lokalnych i pracowników nauki, środowisk akademickich i mediów sytuacją i rozwojem demograficznym w poszczególnych regionach, miastach i gminach, a także na potrzebę szerokiej debaty interdyscyplinarnej nad skutkami zmian demograficznych dla przyszłości państwa, regionów, powiatów i gmin.

Konferencja *Sytuacja demograficzna województwa śląskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej* nawiązywała tematycznie do sytuacji demograficznej w kraju.

Niniejsza publikacja opracowana na podstawie materiałów z tej konferencji składa się z trzech części, z których pierwsza traktuje o sytuacji demograficznej województwa śląskiego w ujęciu – stan aktualny i perspektywy, w drugiej zaprezentowano zostały referaty na temat głównych wyzwań dla polityki społecznej i gospodarczej województwa śląskiego w kontekście istniejących i spodziewanych w nieodległej przyszłości uwarunkowań ludnościowych. Część trzecia zawiera debatę panelową dotyczącą wyzwań społecznych i ekonomicznych wynikających z obecnej i zmieniającej się sytuacji demograficznej.

Publikowane opracowania zawierają analizy dotyczące procesów zmian w kształtowaniu się liczby i struktury ludności w województwie śląskim. Są to prace o szerokiej tematyce i zakresie, charakteryzują klarownie przedstawione analizy procesów i zjawisk, które zaplanowano jako podstawę dyskusji podczas konferencji. Publikacja przedstawia wyniki debaty o sytuacji demograficznej w województwie i poszukiwania sposobów wpływania na zmiany.

Pierwsza część pracy – **Sytuacja demograficzna województwa śląskiego – obecnie i w przyszłości** dotyczy sytuacji demograficznej w regionie oraz prognozy zmian na tle demograficznej sytuacji Polski.

W rozdziale pierwszym *Sytuacja demograficzna województwa śląskiego. Stan obecny i perspektywy*, Aurelia Hetmańska omawia główne przemiany demograficzne obserwowane i prognozowane. Stanowi to merytoryczne wprowadzenie i podstawę do naświetlenia i zrozumienia zjawisk bardziej szczegółowych w kolejnych opracowaniach autorskich oraz w wystąpieniach panelowych i dyskusji. Przedstawia przebieg procesów demograficznych, w wyniku których ukształtowała się obecna sytuacja demograficzna w województwie śląskim oraz problemy, które wymagają rozwiązania. Jako rozdział wprowadzający, wskazu-

je na najważniejsze przeszłe i przyszłe zmiany demograficzne, omówione szerzej w kolejnych rozdziałach tomu. Opracowanie to pozwala Czytelnikowi w sposób syntetyczny poznać najważniejsze zmiany demograficzne w województwie śląskim.

Rozdział drugi przygotowany przez Jerzego Runge pt. *Specyfika procesów demograficznych w województwie śląskim na tle Polski* poświęcony jest analizie specyfiki procesów i struktur demograficzno-społecznych regionu śląskiego na tle kraju. Jest to niezmiernie istotne w kontekście krajowej i regionalnej polityki społeczno-gospodarczej. Omawiane są powiązania funkcjonalne, a także sytuacja na lokalnym rynku pracy. Autor przedstawia wewnątrzregionalne zróżnicowanie procesów demograficznych na tle specyfiki międzyregionalnej oraz innych województw.

W kolejnym opracowaniu *Ruch naturalny ludności w województwie śląskim*, Andrzej Rączaszek przedstawił podstawowe dane o ruchu naturalnym w latach 1999–2015. Analizuje procesy ludnościowe; migracje i zmiany struktury wieku z punktu widzenia ich zróżnicowania wewnątrz województwa.

W rozdziale czwartym *Proces starzenia się ludności województwa śląskiego*, Anna Runge omawia przemiany struktury wieku ludności województwa śląskiego – na poziomie gmin, przy uwzględnieniu danych z ostatnich spisów. Po prezentacji przemian demograficznych i kilku podejść stosowanych obecnie w gerontologii społecznej do analizy procesu starzenia się, Autorka dokonała analizy sytuacji województwa śląskiego z perspektywy zadań polityki senioralnej.

Kolejny rozdział, *Prognoza ludności na lata 2016-2050 dla województwa śląskiego*, którego autorką jest Małgorzata Waligórska, powstał na podstawie prognozy ludności z 2014 r., prognozy gospodarstw domowych z 2016 r. i prognozy ludności według gmin z 2017 r. Rozdział zawiera prezentację podstawowych danych dotyczących przyszłości demograficznej regionu, wskazując na społeczno-ekonomiczne konsekwencje zachodzących zmian.

Część pierwszą kończy relacja z szerokiej, otwartej dyskusji. W ożywionej i bogatej merytorycznie dyskusji uczestnicy wnieśli dodatkowe wątki i refleksje.

Część druga, pt. **Procesy metropolizacji i migracji ludności a sytuacja na rynku pracy oraz warunki życia mieszkańców województwa śląskiego**, jest poświęcona wyzwaniom w polityce społecznej i gospodarczej, jakie płyną z sytuacji demograficznej województwa.

W rozdziale *Procesy metropolizacji w województwie śląskim*, Elżbieta Zuzanska-Żyśko omówiła dokonujące się w XX w. zmiany w skali regionalnej i lokalnej, prowadzące do konieczności ponadlokalnej współpracy na terenie centralnej części województwa śląskiego.

Opracowanie Zofii Mieleckiej-Kubień pt. *Migracje zagraniczne w województwie śląskim w latach 2005–2014. Analiza demograficzno-statystyczna* prezen-

tuje podstawowe dane na temat migracji zagranicznych (imigracji i emigracji) oraz o podstawowych charakterystykach migrantów (płeć, obywatelstwo itp.). Dane o skali migracji zagranicznych analizowanych są z perspektywy przyczyn występujących różnicowań, przede wszystkim w ich wymiarze przestrzennym.

W rozdziale ósmym, pt. *Migracje wewnętrzne ludności w woj. śląskim*, Sławomir Pytel prezentuje migracje międzywojewódzkie, między- i podregionalne i międzygminne na pobyt stały i czasowy oraz ich przestrzenne różnicowanie analizowane na poziomie gmin. Analizowano strukturę wieku migrantów według napływu i odpływu w regionie.

W kolejnym opracowaniu – *Wybrane problemy śląskiego rynku pracy* – Anna Skórska przedstawia podstawowe dane odnoszące się do sytuacji na rynku pracy w regionie w latach 2004–2015. Głównym celem było omówienie i charakterystyka rynku pracy w województwie śląskim jako jednego z regionalnych rynków pracy w Polsce. Przedstawiono najważniejsze wymiary sytuacji na rynku pracy umożliwiające poznanie specyfiki na tle innych regionów. Uwzględniono kwestie wpływu przemian demograficznych na obecną i przyszłą sytuację na śląskim rynku pracy i na specyfikę regionu.

W opracowaniu Sławomira Kantyki pt. *Kondycja rodziny a potencjał rozwoju województwa śląskiego* prezentowane są dane na temat ekonomicznej kondycji rodziny, pojawia się też wątek atrakcyjności inwestycyjnej regionu. Autor podejmuje kwestię wpływu stanu i sytuacji rodziny na potencjał rozwoju w kontekście spójności kulturowej.

W rozdziale *Stan zdrowia ludności w województwie śląskim jako wyzwanie dla polityki społecznej*, Wiesław Koczur analizował dane dotyczące sytuacji epidemiologicznej regionu i przyczyn zgonów, wskazując na powiązanie sytuacji zdrowotnej z wydatkami w postaci rent z tytułu niezdolności do pracy, świadczeń rehabilitacyjnych itp. Działania władz regionalnych w zakresie strategicznych dokumentów uwzględniają w pełni diagnozę sytuacji zdrowotnej ludności.

Ostatnie opracowanie pt. *Sytuacja demograficzna województwa śląskiego – wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne* Grażyny Trzpiot jest podsumowaniem z perspektywy konsekwencji przemian ludnościowych. Stanowi rozwiniętą diagnozę praktyczną, pokazuje przebieg procesów i problemy demograficzne, które się pojawiły – ich stan obecny i skutki dla przyszłej sytuacji ludnościowej oraz rozwoju społeczno-gospodarczego województwa śląskiego. Z analizy wynika, że sytuacja demograficzna regionu będzie kształtowała się pod wpływem depopulacji, wzrastającej nierównomierności rozwoju ludnościowego w ujęciu przestrzennym oraz starzenia się ludności.

W części III pt. **Wyzwania polityki społecznej i gospodarczej wobec sytuacji demograficznej województwa śląskiego** przedstawiamy debatę panelową

nt. *Wyzwania polityki społecznej i gospodarczej wobec sytuacji demograficznej województwa śląskiego*. Debatę moderował prof. Jan Wojtyła. Podczas debaty zaproszeni eksperci dyskutowali nad następującymi zagadnieniami.

1. Jaki jest poziom korelacji pomiędzy aktualnymi i przyszłymi potrzebami rynku pracy a szansami na rozwój gospodarczy warunkowany potencjałem kompetencji po stronie zdolnych do świadczenia pracy?
2. W jakim stopniu system kształcenia i angażowania pracy wyzwała oczekiwane zachowania sprzyjające wskazanej synergii?
3. Stabilizacja zachęcająca do łączenia swoich interesów osobistych z regionem ma podstawowe znaczenie dla rozwoju lokalnego. Woli takich zachowań nie można wymuszać – je trzeba wyzwałać. Jakim potencjałem sprawczym dzisiaj dysponujemy: *de jure* i *de facto*, mając na uwadze obowiązujące w Polsce regulacje Unii Europejskiej o swobodzie przepływu pracy i kapitału.
4. W jakim zakresie promocja tradycyjnych wartości charakterystycznych dla regionu śląskiego może wspomagać pożądane procesy społeczne i gospodarcze?
5. Zachodzące procesy gospodarcze mają swoje konsekwencje w postaci negatywnych zjawisk społecznych. Obowiązkiem szeroko rozumianego państwa jest ochrona przed skrajnościami niedostatku, zwłaszcza grup wymagających szczególnej troski. Jak oceniamy skuteczność prowadzonej od lat polityki i jakie zmiany powinny nastąpić na poszczególnych poziomach władzy rządowej i samorządowej. Czy na podstawie doświadczeń ostatnich lat możemy mówić o zachwianej proporcji pomiędzy polityką promocji szans na rzecz polityki alimentacji bezradności.

W dyskusji podkreślono m.in. następujące kwestie:

- Kwestie relacji pomiędzy zjawiskami gospodarczymi, społecznymi i demograficznymi trzeba rozważać w odniesieniu do: regionu (aglomeracji), miast, gmin, z uwzględnieniem ich charakteru gospodarczego.
- Konieczne jest zdefiniowanie roli „aktorów” tych procesów: władz rządowych i samorządowych, organizacji pozarządowych, pracodawców i ich związków, pracowników i ich organizacji przedstawicielskich społeczności lokalnych.

Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej, prof. dr hab. Józefina Hryniewicz, podsumowując dyskusję wskazywała na jej istotne punkty (np. kwestia niskiej dzietności, dużej skłonności do emigracji młodych ludzi, sytuacji ludzi młodych na rynku pracy w regionie, a zwłaszcza rodzin wychowujących dzieci). W Polsce rodzina cieszy się wysokim uznaniem, znajduje się stale na pierwszym miejscu wśród wartości najwyżej cenionych. Obecne działania rządu są zgodne z tymi wartościami, które są cenione najwyżej – rodziny, spójnej

rodziny, w której rodzą się dzieci – to jest ten kierunek, z punktu widzenia cenionych wartości i potrzeb obywateli właściwy. Poprawienia wymaga bardzo wiele sfer – warunki pracy, tutaj w Śląsku widać to bardzo dokładnie, rynek pracy, kształcenie, zabezpieczenie społeczne. Podkreśliła, że szczególne zadania w rozwoju demograficznym musi podejmować także samorząd lokalny; musi tworzyć sprzyjające rodzinom warunki, mieć odpowiednie środki oraz zrozumienie problemów i wolę realizowania zadań sprzyjających rodzinom z dziećmi, jako podatnikom i stałym mieszkańcom. Szczególne znaczenie w tym względzie dla ludzi młodych ma realizacja programu **Rodzina 500 Plus** i **Mieszkanie Plus** oraz inne działania wspierające istotnie funkcje prokreacyjne rodziny (praca, wynagrodzenia, mieszkania, opieka, ochrona zdrowia).

Prof. Hrynkiewicz podkreśliła, że materiały konferencji **Sytuacja demograficzna województwa śląskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej**, mogą być użyteczne w kształtowaniu polityki społecznej i gospodarczej regionu, zawierają bowiem wiele istotnych wniosków dla kształtowania polityk publicznych na poziomie zarówno regionalnym, jak i lokalnym.

Podsumowaniem konferencji regionalnych będzie konferencja ogólnopolska planowana na grudzień 2017 r. Przedstawiciele wszystkich regionów będą mogli na niej zaprezentować najważniejsze problemy i wyzwania wynikające z sytuacji demograficznej i dokonać porównań w relacjach międzyregionalnych. Ułatwi to poszukiwanie rozwiązań w kształtowaniu przyszłej polityki ludnościowej, tak, aby stawała się istotnym wsparciem dla rozwoju gospodarczego i społecznego.

Rządowa Rada Ludnościowa składa podziękowania wszystkim, którzy przyczynili się do zorganizowania konferencji i do powstania tej publikacji. Szczególne podziękowania składamy Panu dr. Dominikowi Rozkrutowi, Prezesowi Głównego Urzędu Statystycznego, za wielką pomoc w organizacji konferencji oraz w wydaniu publikacji z konferencji regionalnych.

Prof. dr hab. Józefina Hrynkiewicz,
Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej
Dr Alina Potrykowska,
Sekretarz Generalna Rządowej Rady Ludnościowej

FOREWORD

We hereby present you a publication prepared on the basis of the materials from the conference of the Government Population Council, entitled *The demographic situation of the Silesian Voivodship as a challenge for social and economic policy*, held in the building of the Silesian Parliament in Katowice on 27 February 2017.

Minister of Interior and Administration, Mr. Mariusz Błaszczak took over the honorary patronage over the conference. The conference was co-organised by Mr. Jarosław Wieczorek, Silesian Voivode and Ms. Aurelia Hetmańska, Director of the Statistical Office in Katowice.

It is a part of a series of substantive and thematic debates ongoing vividly in all voivodships. The debates took place upon the initiative of the Government Population Council and involved the voivodship authorities - government and self-government, as well as scientific and statistical circles. Representatives of local authorities and local media joined in on these discussions.

Government Population Council, an advisory body to the Prime Minister, works for 43 years and prepares reports and materials for state authorities. They are presented in international fora, including Council of Europe, the European Union, Eurostat, the United Nations Organisation. Annual *Reports on the demographic situation in Poland* are presented to the Polish Government of the Republic of Poland. Government Population Council drew attention to the urgent need for an interdisciplinary approach to the analysis of demographic processes. This postulate found acceptance of the Standing Committee of the Council of Ministers.

The Government Population Council initiated the organisation of two Demographic Congresses (1st Congress took place in the years 2001–2002, Congress II in 2012–2013). Congresses attracted wider interest in the demographic development of Poland of scientific, government and political bodies, non-governmental organisations, churches and – thanks to the media – the public. Congresses particular achievement was to stimulate debate on the Polish demographic situation and its social and economic consequences, as well as on the prospects of the demographic situation and challenges for the Polish population policy.

The continuation of these debates was the conference of the Government Population Council *Demographic Perspectives as a challenge for the Polish population policy*, which the honorary patronage took the Marshal of the Polish Sejm, Marek Kuchciński. The conference was held in the Polish Parliament on 26 April 2016. Representatives of voivodships, state and local government par-

ticipating in the conference, took the initiative to organize a similar thematic debates in different voivodships, i.e. regional conferences on ***Demographic perspectives as the challenges for the population policy*** at the regional level.

Government Population Council has taken this idea and after obtaining acceptance and patronage of the Minister of Internal Affairs and Administration, organized the conference together with the 16 Voivodes and provincial statistical offices in different regions in the period of 4 July 2016 – 19 June 2017. The course and results of the conference pointed to the large interest of local authorities and scientists, academia and media – on the situation and demographic development in the various regions, cities and municipalities, as well as the effects of the changes for the future.

The conference ***The demographic situation of the Silesian Voivodship as a challenge for social and economic policy***, referred thematically to the demographic situation in the country.

This publication, based on the materials from the conference, consists of three parts: the first deals with the demographic situation in the Silesian Voivodship in terms of current situation and prospects, while the second presents papers regarding the main challenges for the social and economic policy of the Silesian voivodship in the context of existing population determinants and those expected in the near future. Part three contains a panel discussion on the social and economic challenges following from the current, constantly changing demographic situation.

The studies contain analyses of processes contributing to change in the number and structure of the population in the Silesian Voivodship. These are the works of a wide range and scope, characterised by a clear analysis of the processes and phenomena that were planned as the basis for discussions during the conference. The publication presents the results of the debate in the region about the demographic situation and the search for ways of influencing change. The first part – **The demographic situation of the Silesian Voivodship – present state and future** presents demographic situation in the region and forecasts demographic changes against general trends for the whole Poland.

In the first chapter, entitled *The demographic situation of Silesian Voivodship. The present state and future prospects*, Aurelia Hetman discusses the major demographic changes observed today and forecast for the future. It constitutes a substantive introduction to the whole book and a basis for highlighting and understanding more detailed phenomena presented in subsequent papers, as well as in panel presentations and discussions. She presents demographic processes, which led to the current demographic situation in the Silesian Voivodship and problems that need to be addressed. As an introductory chapter, it points to the most important past and future demographic changes, discussed in

greater detail in subsequent chapters. It allows the reader to become synthetically acquainted with key demographic changes in the Silesian voivodship.

Second chapter *Characteristic features of demographic processes in the Silesian Voivodship as compared to the whole Poland* by Jerzy Runge is devoted to the analysis of the specificities of demographic and social processes and structures in the Silesian region. This is extremely important in the context of national and regional socio-economic policies. The author focuses on functional links as well as the situation on the local labour market. He presents the intra-regional diversity of demographic processes against the background of the interregional ones and phenomena observed in other regions.

The next part *Population movement in the Silesian Voivodship* by Andrzej Rączaszek presents basic data on natural movements in 1999–2015. It analyses population processes; migration and change in the age structure from the point of view of their diversity within the voivodship.

The fourth chapter – *The process of ageing of the population in the Silesian Voivodship* by Anna Runge – discusses the changes in the age structure of the voivodship population – at municipal level, taking into account the data from recent censuses. Having presented demographic transformations and several approaches currently used in social gerontology to analyse the aging process, the author analyses the situation in the Silesian Voivodship from the perspective of the tasks of senior-oriented policy.

The next chapter *Demographic forecast in Silesian Voivodship for 2016–2050* by Małgorzata Waligórska, is based on the population projections from 2014, household projections from 2016 and projections for population by municipality for 2017. The chapter is devoted to presentation of basic data on the demographic future of the region, pointing to the socio-economic consequences of the changes.

The first part is finished with review of the wide, open discussion. In the lively and rich debate the participants raised additional topics and reflections.

Second part – **The processes of metropolisation and population migration and the situation on the labour market as well as the living conditions of the inhabitants of the Silesian Voivodship** is devoted to the challenges of social and economic policy that emerge from the demographic situation of the voivodship.

In the chapter entitled *Metropolisation processes in the Silesian Voivodship*, Elżbieta Zuzańska-Żyśko discussed the regional and local changes taking place in the 20th century leading to the necessity of supra-local cooperation in the central part of the Silesian Voivodship.

The study *International migration in the Silesian Voivodship in 2005–2014. Demographic and statistical analysis* by Zofia Mielecka-Kubień presents basic

data on migration (immigration and emigration) and basic characteristics of migrants (gender, citizenship, etc.). It presents data regarding the scale of foreign migrations analysed from the perspective of reasons for diversification, especially in the spatial dimension.

Chapter eight by Sławomir Pytel entitled *Internal migration of the population in the Silesian Voivodship*, presents inter-voivodship, interregional and subregional migrations (permanent and temporary residence), as well as spatial diversification analysed at municipality level. The age structure of migrants is analysed according to inflow and outflow within the region.

The next paper, *Selected problems of the Silesian labour market* by Anna Skórska, presents basic data referring to the labour market situation in the region in 2004–2015. The main objective was to discuss and characterise the labour market in the Silesian Voivodship as one of the regional labour markets in Poland. The most important dimensions of the situation on the labour market are presented, bringing the specifics of this particular region as compared to other voivodships into focus. The impact of demographic change on the current and future situation on the Silesian labour market and the specificity of the region were considered.

In the case of Sławomir Kantyka's study: *The condition of the family and the development potential of the Silesian Voivodship*, the data is presented regarding the economic condition of the family. In this context the problem of investment attractiveness of the region becomes quite visible. The author deals with the impact of condition and status of a family on the development potential in the context of cultural cohesion.

The chapter entitled *State of health of the population in the Silesian Voivodship as a challenge to social policy* by Wiesław Koczur provides an analysis of the data on the epidemiological situation in the region, causes of death, indicating the link between the health situation and expenses related to disability, rehabilitation etc. Local authorities' activities regarding strategic documents take into account the diagnosis of the health situation of the population.

The last paper – by Grażyna Trzpiot – *The demographic situation of the Silesian Voivodship – selected economic and social consequences* is a summary from the perspective of the consequences of population change. It is an extensive practical diagnosis, presenting the processes and the demographic problems that have arisen – present condition and consequences for the future population situation and socio-economic development of the Silesian voivodship. The analysis shows that the demographic situation of the region will be shaped by depopulation, growing imbalance of population growth in spatial perspective and aging of the population.

Part III: **Challenges of social and economic policy in the face of the demographic situation in the Silesian Voivodship** presents the panel discussion on *Challenges of social and economic policy in the face of the demographic situation in the Silesian Voivodship*. The debate was moderated by Professor Jan Wojtyła.

During the debate, the following questions were discussed:

1. What is the level of correlation between the current and future needs of the labour market and the opportunities for economic development conditioned by the potential of competences on the part of the persons able to provide work.
2. To what extent does the education and job involvement system trigger the expected behaviour in favour of the indicated synergy?
3. Stabilisation encouraging the linking of personal interests with the region is crucial for local development. The need for such behaviour cannot be enforced - it needs to be triggered and coming from within. What is the potential today: *de jure* and *de facto*, having regard to the EU regulations governing the free movement of labour and capital.
4. To what extent the promotion of traditional values characteristic for the Silesian region can support the desired social and economic processes.
5. Present economic processes lead to many negative social phenomena. It is the responsibility of the State as such to protect against extremes, especially for especially vulnerable groups. How do we assess the effectiveness of policy that has been implemented for many years, and what changes should be made at different levels of administration and local government? On the basis of the experience of recent years, we can talk about the shaky relationship between a policy of promoting opportunities and the policy supporting the helplessness.

The following issues, among other things, have been touched upon during the discussion:

- The relationship between economic, social and demographic phenomena must be considered in relation to: the region (agglomerations), cities, municipalities, taking into account their economic character.
- It is necessary to define the role of "actors" in these processes: state administration and local governments, non-governmental organisations, employers and their unions, employees and their representative local community organisations.

Professor Józefina Hrynkiewicz, Chair of the Government Population Council, summed up the discussion – pointing to the most important points thereof (e.g. low birth rate, high propensity to emigrate among young people, the situa-

tion of young people in the labour market in the region, especially families raising children). In Poland family is highly appreciated – it is consistently ranked first among the most important life values. The current government actions are consistent with those most appreciated values: cohesive family where children are born – this is the right direction from the point of view of the values and needs of the people. Many areas require improvement: working conditions (here in Silesia this is particularly visible), the labour market, education or social security. She stressed that specific local democratic development must also be undertaken; to create favourable conditions for families, allowing them to have the means and to understand the problems and harbour the will to carry out tasks that favour families with children as taxpayers and permanent residents. For the young people, the implementation of the *Rodzina 500 plus* programme and *Mieszkanie Plus* programme and other activities that significantly support procreation-related functions of a family (work, pay, housing, child-care, health care) remain of particular importance in this regard.

Professor Hrynkiewicz emphasised that conference materials from the *The demographic situation of the Silesian Voivodship as a challenge for social and economic policy* conference may be useful in shaping the region's social and economic policy, as they include many important conclusions for public policies at regional and local level.

The summary of regional conferences will be a nationwide conference planned for November 2017. The Conference will allow to present the most important problems and challenges in the face of the future. At the same time it enable comparison of these important matters in interregional relations which should also result in cooperation, as an important element in shaping future economic and social development policy.

The Government Population Council would like to thank all, who have helped to organize the conference, and all those who have contributed to this publication. We would particularly thank Dominik Rozkrut Ph.D., President of the Central Statistical Office for great help in the organization of the conference and support in issuing publications from regional conferences.

Prof. Józefina Hrynkiewicz Ph.D. hab.,
Chair of the Government Population Council
Alina Potrykowska Ph.D.,
General Secretary of the Government Population Council

CZĘŚĆ I

SYTUACJA DEMOGRAFICZNA WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO – OBECNIE I W PRZYSZŁOŚCI

1. Sytuacja demograficzna województwa śląskiego. Stan obecny i perspektywy

1.1. Wprowadzenie

Żyjemy w czasach, w których zachodzą dynamiczne zmiany sytuacji demograficznej w większości państw świata. Państwo i społeczeństwo mogą w pewnym stopniu wpływać na zachowania demograficzne, starając się przeciwdziałać procesom negatywnym.

Tematyka demograficzna jest przedmiotem stałego monitoringu prowadzonego przez statystykę publiczną.

Niniejsze opracowanie, oparte na danych gromadzonych przez statystykę publiczną, jest bardzo syntetyczną charakterystyką najważniejszych aspektów przemian ludnościowych zachodzących w województwie śląskim z uwzględnieniem prognoz demograficznych.

Zakres przedmiotowy opracowania obejmuje wszystkie najistotniejsze aspekty charakterystyki demograficznej województwa śląskiego, takie jak: liczba ludności, struktura według płci i wieku, urodzenia, zgony, trwanie życia, migracje. Zakres czasowy opracowania obejmuje:

- retrospekcję procesów demograficznych sięgającą roku 2000,
- stan obecny dotyczący roku 2015,
- prognozy demograficzne do roku 2050.

1.2. Sytuacja demograficzna województwa

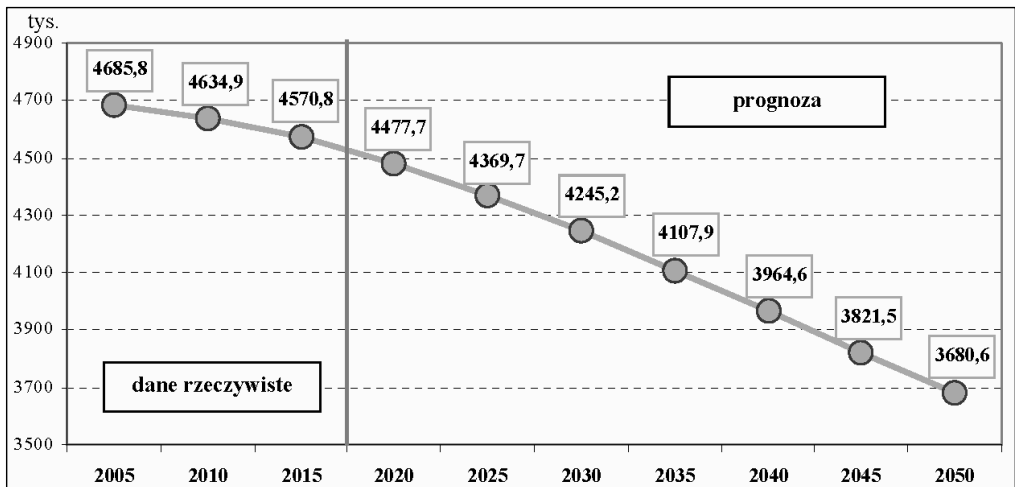
W latach powojennych, z uwagi na rozwój przemysłu, na Śląsk napływała ludność z zewnątrz, a rdzenni mieszkańcy nie mieli potrzeby emigrowania. Napływ migracyjny zmieniał miasta, w których rozwijało się budownictwo mieszkaniowe. To właśnie miasta wyznaczały w głównej mierze ogólne tendencje przemian demograficznych. Od 2000 r. liczba mieszkańców województwa śląskiego wykazuje tendencję spadkową. Systematycznie zmniejsza się liczba mieszkańców miast, natomiast zwiększa się liczba mieszkańców wsi. W 2015 r. ludność miejska stanowiła 77,1% ludności województwa i było to o 2,1 punktu proc. mniej niż w 2000 r. Jest to wynikiem przede wszystkim postępującego od

2000 r. kierunku przemieszczeń ludności z miast na wieś, m.in. do gmin podmiejskich skupionych wokół dużych miast.

W końcu grudnia 2015 r. województwo śląskie zamieszkiwało 4570,8 tys. osób, tj. o 15,1 tys. (0,3%) mniej niż w 2014 r. Zgodnie z *Prognozą ludności na lata 2014–2050* przewidywany jest spadek liczby ludności do 3680,6 tys. w 2050 r., w relacji do 2015 r. jest to ubytek o 890,2 tys. (wykres 1.1).

W 2015 r. mieszkańcy województwa, podobnie jak w 2014, stanowili 11,9% ludności kraju. Pod względem liczby ludności województwo śląskie zajmuje niezmiennie od wielu lat 2. miejsce w kraju, po mazowieckim.

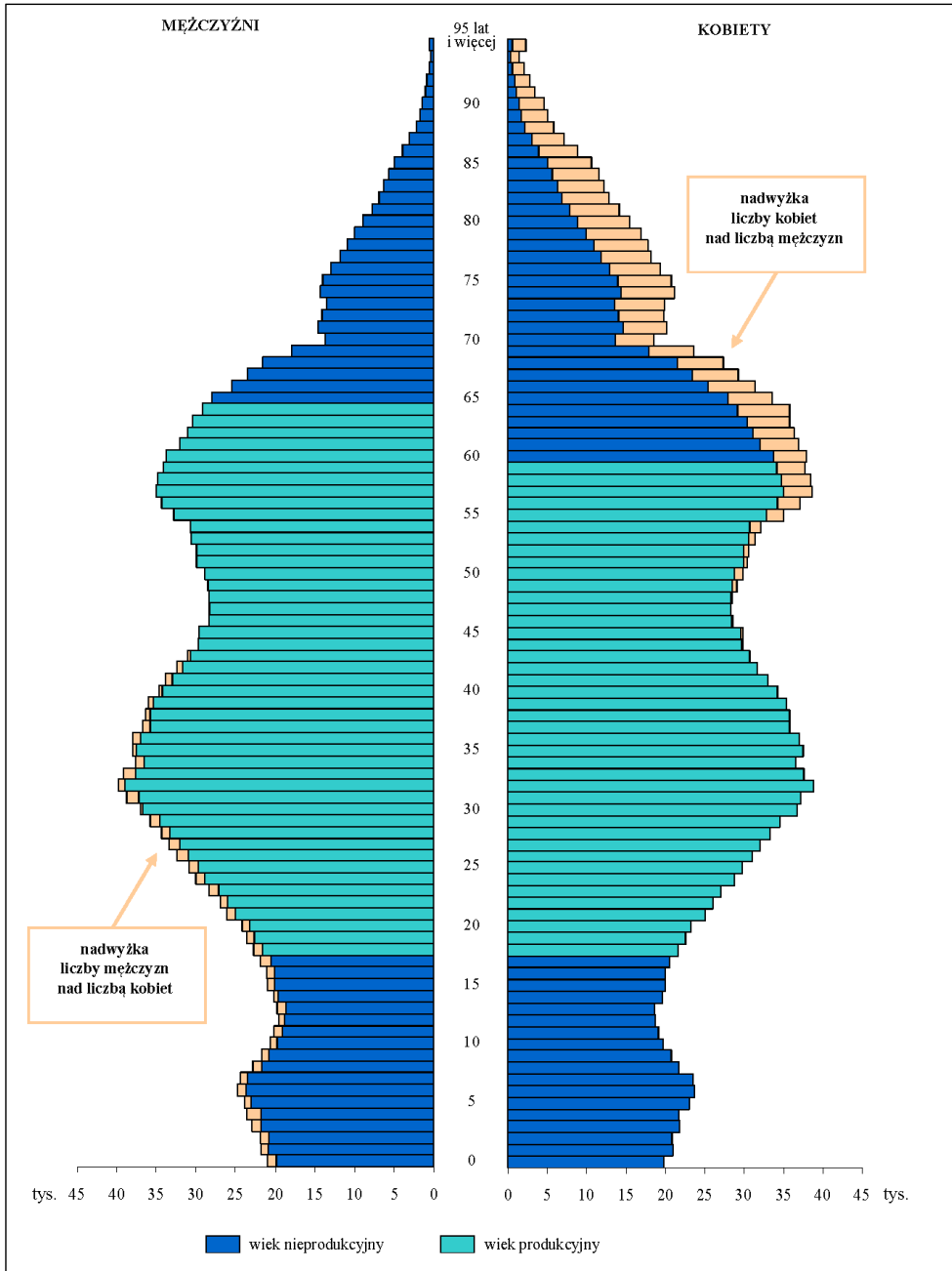
Wykres 1.1. Ludność. Stan i prognoza

Źródło: dane GUS, Baza Demografia, *Prognoza ludności na lata 2014-2050*.

W strukturze ludności według płci w województwie śląskim przeważały kobiety – w końcu 2015 r. stanowiły 51,8% ogólnej liczby mieszkańców (w kraju 51,6%). W młodszych grupach wieku występowała przewaga mężczyzn, natomiast w starszych grupach przewaga kobiet. Stałą przewagą liczby kobiet nad liczbą mężczyzn odnotowano od wieku 48 lat (wykres 1.2). Współczynnik feminizacji (liczba kobiet na 100 mężczyzn) w końcu 2015 r. wyniósł 107,3 (w miastach ukształtował się na poziomie 108,4, a na wsi – 103,5).

**Wykres 1.2. Ludność woj. śląskiego według płci i wieku w 2015 r.
Stan w dniu 31.12**

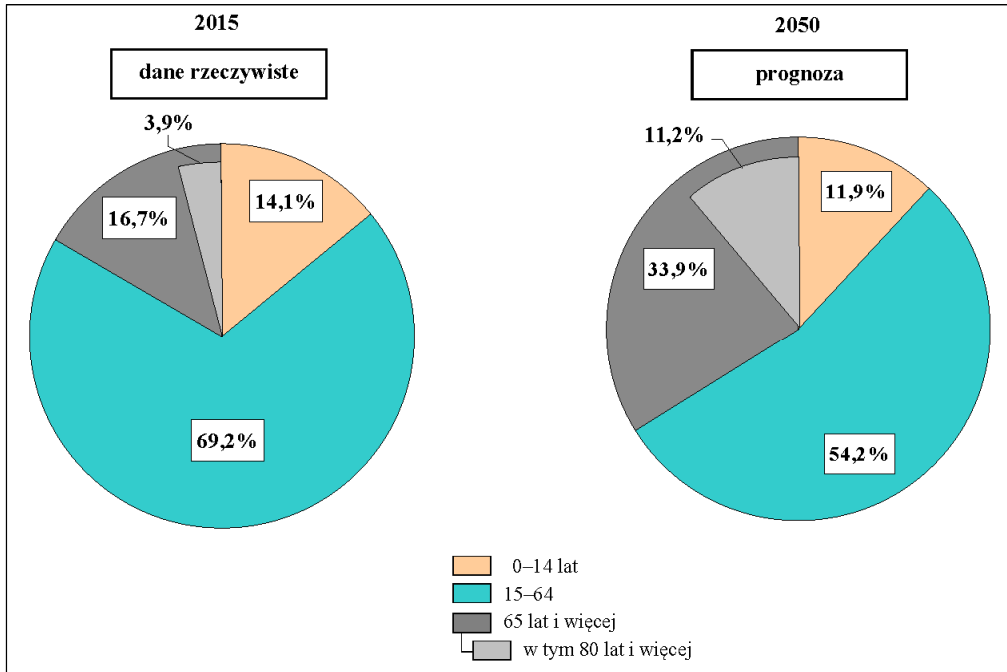

Źródło: dane GUS, Baza Demografia.

Sytuacja demograficzna w województwie śląskim ewoluje, podobnie jak w kraju, w kierunku starzenia się populacji. W rezultacie zmian procesów demograficznych maleje odsetek ludności w młodszych grupach wieku, a zwiększa się udział ludności starszej. W 2015 r. dzieci w wieku poniżej 15. roku życia stanowiły 14,1% ogólnej populacji, wobec 17,6% w 2000 r., zaś odsetek osób w wieku 65 lat i więcej wyniósł 16,7% wobec 11,5% w roku 2000.

Biorąc pod uwagę prognozowany ujemny przyrost naturalny, w nadchodzących dekadach przewidywane są zmiany struktury ludności według biologicznych grup wieku, tj. spadek liczby osób w wieku 0–14 lat przy jednoczesnym wzroście liczby osób w wieku 65 lat i więcej (wykres 1.3).

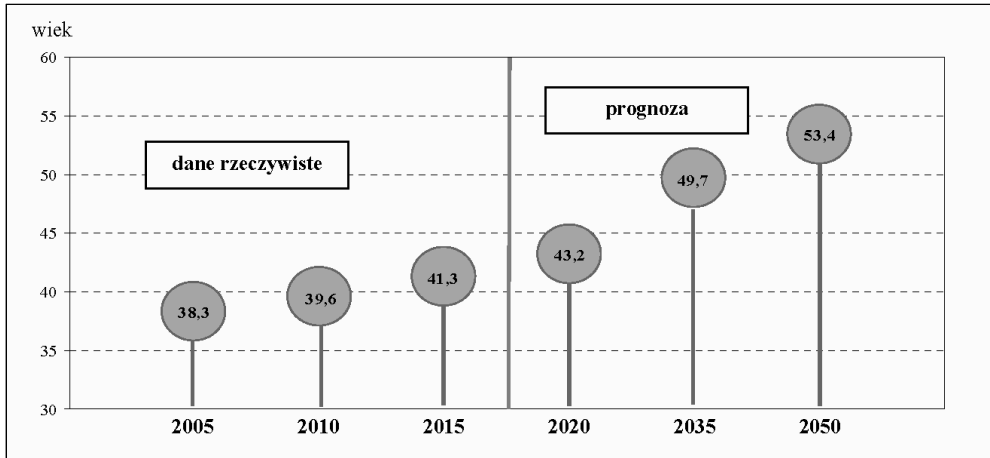
Wykres 1.3. Ludność według biologicznych grup wieku (%)

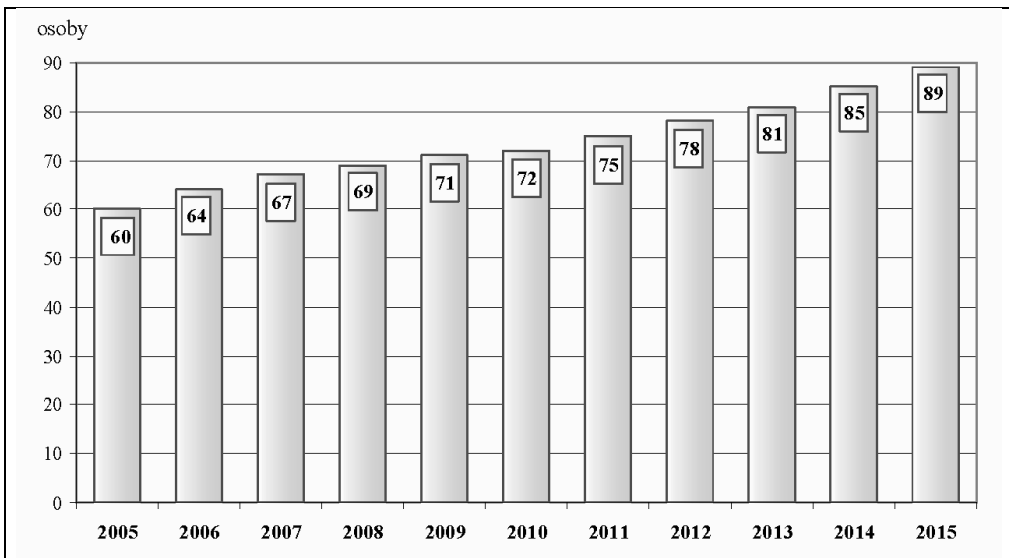
Źródło: dane GUS, Baza Demografia, *Prognoza ludności na lata 2014–2050*.

W 2015 r. średnia wieku ludności województwa wyniosła 41,3 roku (średnia dla kraju 39,8) i wzrosła o 4,6 roku w porównaniu z 2000 r. Prognozowany jest dalszy wzrost mediany wieku ludności województwa śląskiego – zakłada się, że w 2050 r. osiągnie wartość 53,4 roku (wykres 1.4).

Wykres 1.4. Mediana wieku (wiek środkowy) ludności

Źródło: dane GUS, Baza Demografia, Prognoza ludności na lata 2014–2050.

Wykres 1.5. Wskaźnik starości
(ludność w wieku 65 lat i więcej na 100 osób w wieku do 19 lat)

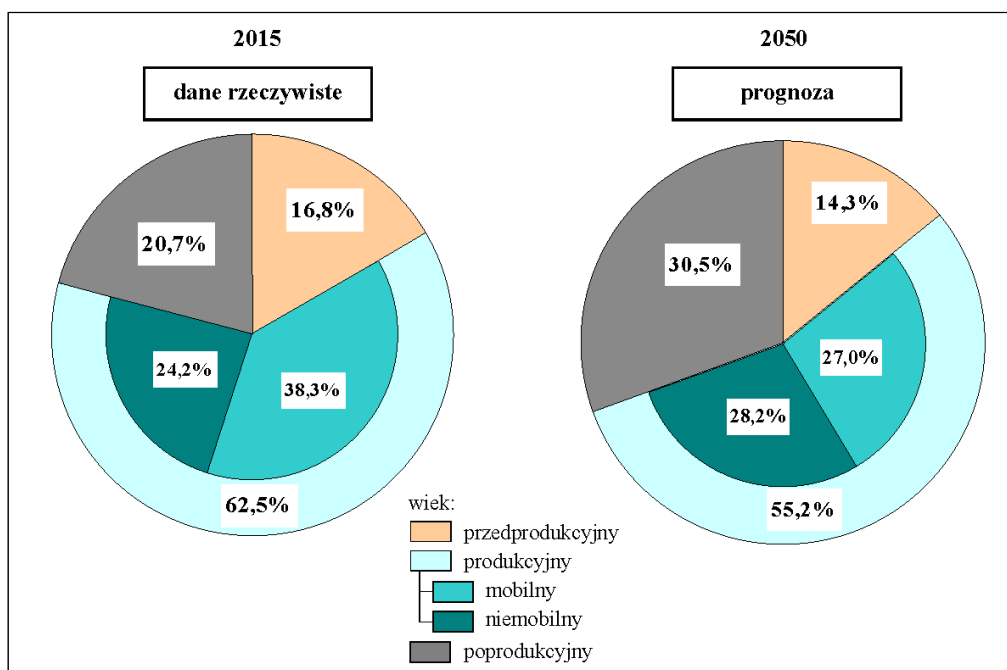
Źródło: dane GUS, Baza Demografia.

Efektom przemian demograficznych są zmiany liczby ludności według ekonomicznych grup wieku. Sukcesywnie od 2000 r. zmniejsza się liczba i odsetek dzieci i młodzieży w wieku 0–17 lat, w końcu 2015 r. ich liczba wyniosła

767,5 tys. (tj. o 313,8 tys. mniej niż w 2000 r.), a udział w ogólnej populacji wyniósł 16,8% (wykres 1.6). Zmniejsza się także liczba i udział ludności w wieku produkcyjnym (kobiety 18–59 lat i mężczyźni 18–64 lata). W 2015 r. liczba osób w wieku produkcyjnym była mniejsza o 144,7 tys. w porównaniu z 2000 r. Obserwowany jest natomiast wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym (kobiety 60 lat i więcej i mężczyźni 65 lat i więcej). W końcu 2015 r. liczba ludności w wieku poprodukcyjnym liczyła 944,7 tys. i była większa o 270,4 tys. w porównaniu z 2000 r.

Według najnowszej prognozy GUS liczba osób w wieku przedprodukcyjnym oraz w wieku produkcyjnym będzie obniżać się, natomiast liczba ludności w wieku poprodukcyjnym będzie wzrastać.

Wykres 1.6. Ludność według ekonomicznych grup wieku (%)

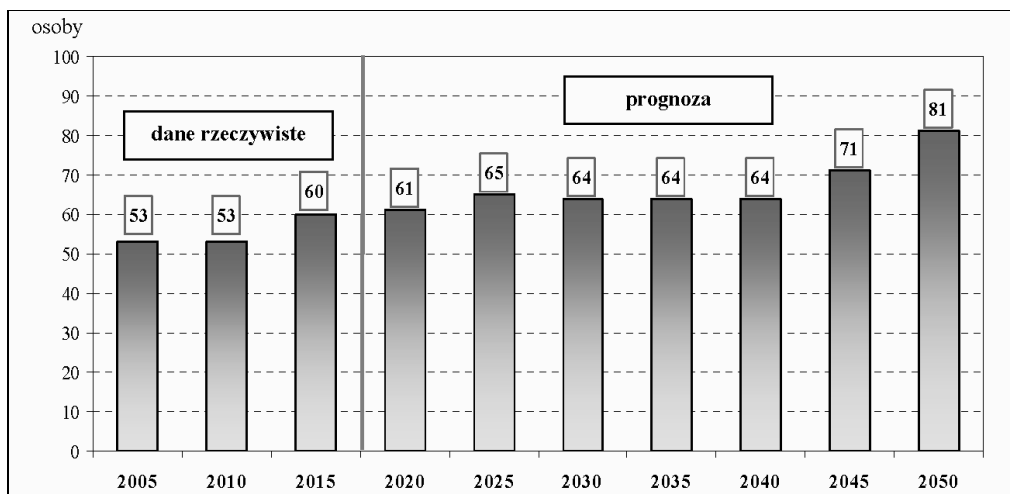
Uwaga: przy założeniu wieku emerytalnego 67 lat.

Do 2013 r. formalną granicę wieku produkcyjnego stanowił wiek 59 lat dla kobiet oraz 64 lata dla mężczyzn i wszystkie analizy liczbowej relacji między potencjalnymi zasobami pracy a ludnością w wieku przed i poprodukcyjnym opierały się na tej klasyfikacji (0–17, 18–59/64, 60+/65+) zgodnie z prawnymi ramami przejścia na emeryturę. Od 1 stycznia 2013 r. analizy prowadzono zgodnie z ustawą o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2012, poz. 637) zakładającą stopniowe podwyższanie wieku emerytalnego do 67. roku życia.

Źródło: dane GUS, Baza Demografia, Prognoza ludności na lata 2014–2050.

Od 2008 r. obciążenie ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku nieprodukcyjnym wskazuje na pogłębianie się niekorzystnych relacji. W końcu 2015 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 60 osób w wieku nieprodukcyjnym. Według prognozy w 2050 r. przy założeniu wieku emerytalnego 60 lat dla kobiet, 65 lat dla mężczyzn będzie to 109 osób, natomiast przy założeniu wieku emerytalnego 67 lat dla obu płci – 81 osób (wykres 1.7).

**Wykres 1.7. Współczynnik obciążenia demograficznego
(ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym)**

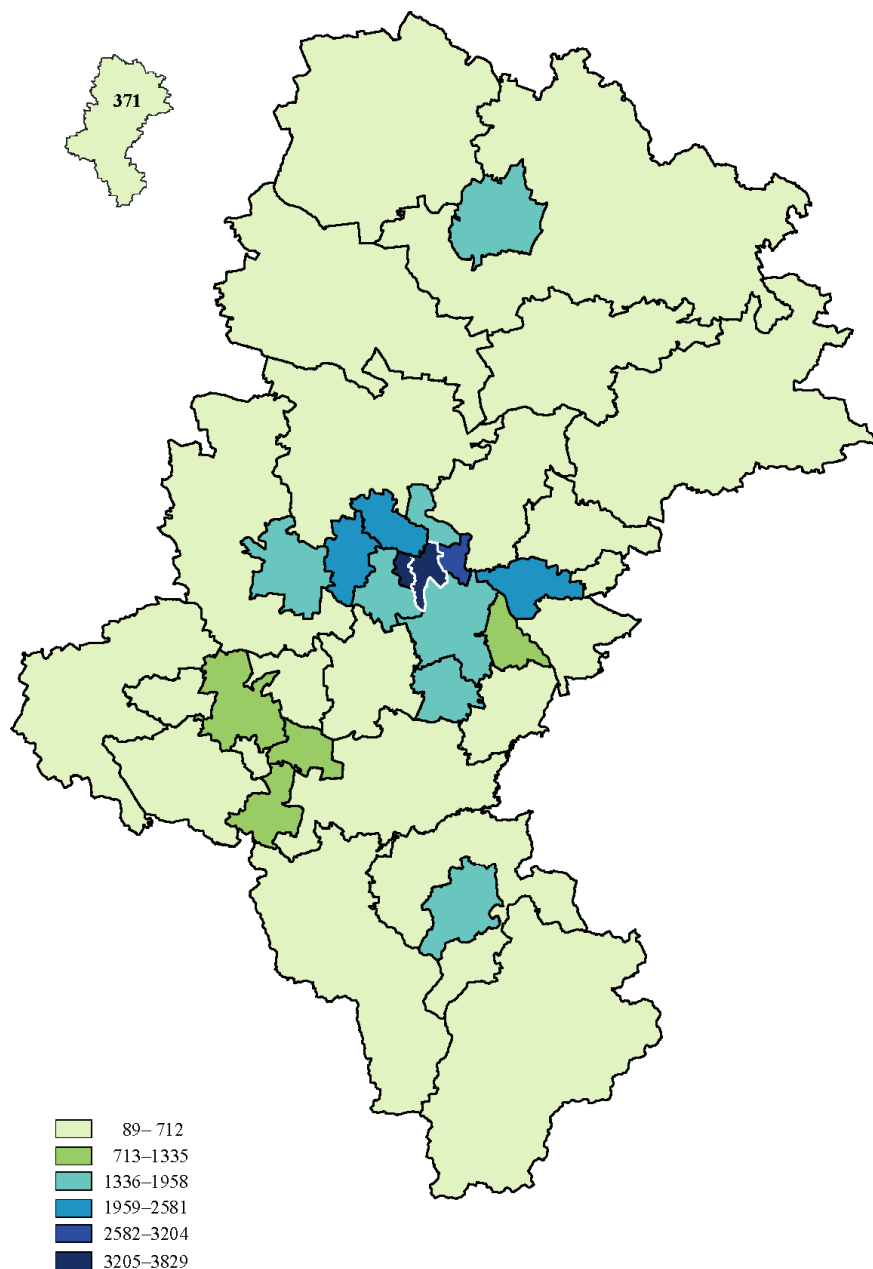

Uwaga: przy założeniu wieku emerytalnego 67 lat.

Źródło: dane GUS, Baza Demografia, Prognoza ludności na lata 2014–2050.

Zmniejszenie populacji mieszkańców województwa śląskiego wpływa na spadek liczby osób przypadających na 1 km²; gęstość zaludnienia w końcu 2014 r. wyniosła 372, a w końcu 2015 r. – 371. Pod względem tego wskaźnika śląskie nadal jednak zajmuje 1. miejsce wśród województw. W kraju na 1 km² przypadały średnio 123 osoby. Biorąc pod uwagę powiaty województwa śląskiego, odnotowano znaczne zróżnicowanie gęstości zaludnienia (ryc. 1.1). Najwyższa jest gęstość zaludnienia w Świętochłowicach (3829 osób/km²) i Chorzowie (3302 osoby/km²), natomiast najniższa w powiatach: częstochowskim (89), lublinieckim (94) oraz kłobuckim (96 osób/km²).

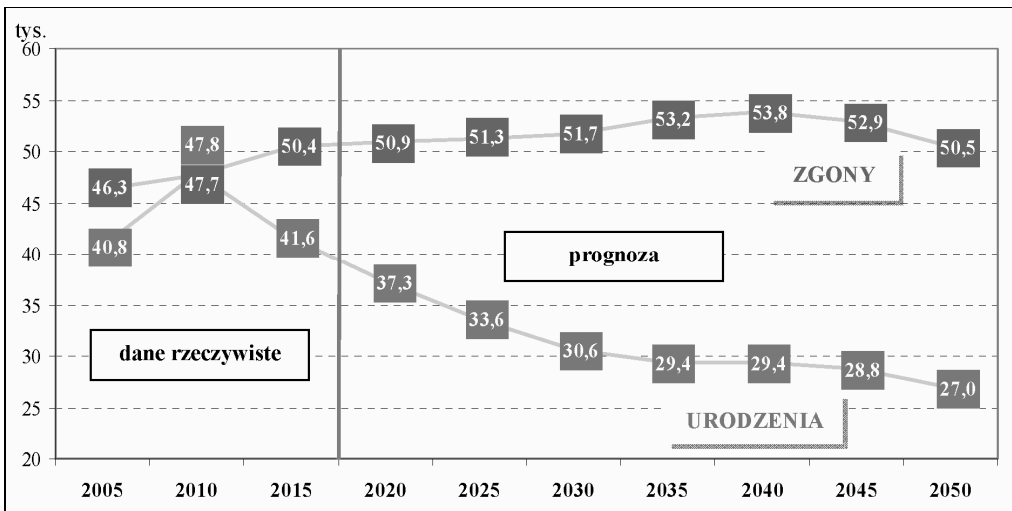
**Rycina 1.1. Ludność na 1 km² według powiatów w 2015 r.
Stan w dniu 31.12**

Źródło: dane GUS, Baza Demografia.

Nadwyżka liczby zgonów nad liczbą urodzeń (ujemny przyrost naturalny) wpływa na zmniejszanie się liczby ludności (wykres 1.8). W latach 2010–2015 w województwie śląskim notowano obniżanie się liczby urodzeń, po wzrostach w latach 2006–2009. W 2015 r. zarejestrowano 41,6 tys. urodzeń żywych, tj. mniej o 0,6 tys. niż w 2000 r. Współczynnik urodzeń był wyższy na wsi (9,75‰) niż w miastach (8,89‰). Najwyższy współczynnik urodzeń odnotowano w powiecie pszczyńskim – 12,00‰, natomiast najniższy w Częstochowie – 7,60‰. W ostatnich latach styl życia młodzieży upodobił się do tego, który występuje w krajach o wysokiej stopie życia ludności – młodzi ludzie dążą do osiągnięcia wyższego poziomu wykształcenia i uzyskania określonej stabilizacji ekonomicznej, to z kolei zakłóca proces powstawania rodzin.

Wykres 1.8. Ruch naturalny ludności

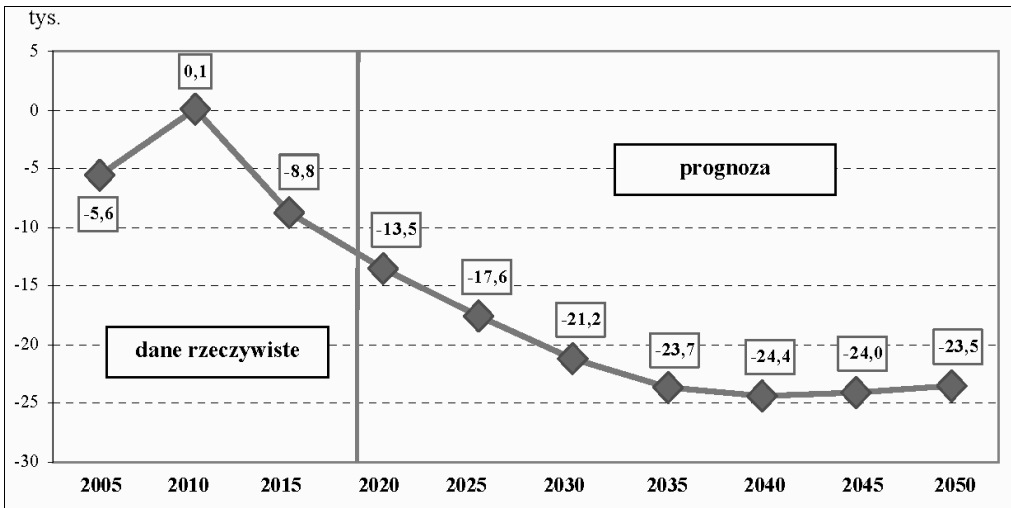
Źródło: dane GUS, Baza Demografia, *Prognoza ludności na lata 2014–2050*.

W 2015 r. w województwie zmarło o 4,4 tys. osób więcej niż w 2000 r. Współczynnik zgonów, tj. liczba zgonów na 1000 ludności, ukształtował się na poziomie 11,01.

Głównymi przyczynami zgonów w 2014 r., zarówno w województwie, jak i w kraju, były choroby układu krążenia i choroby nowotworowe (ponad 70% wszystkich zgonów). W województwie śląskim udział zgonów w wyniku chorób układu krążenia był wyższy wśród kobiet niż wśród mężczyzn – 52,5% wobec 42,0%, z kolei w przypadku nowotworów udział był wyższy ze zbiorowości mężczyzn – 29,0% wobec 26,5%.

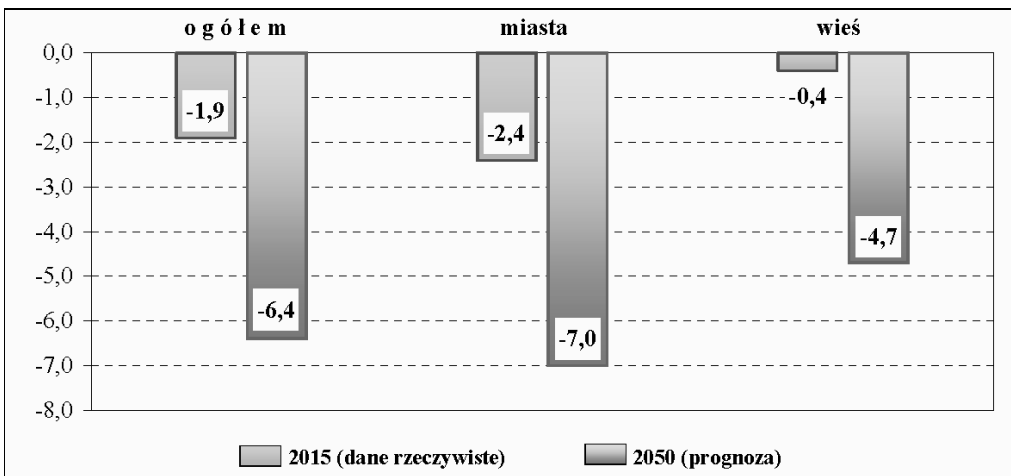
W latach 2000–2015 niewielki dodatni przyrost naturalny odnotowano jedynie w 2010 r. (95 osób). Ujemny przyrost naturalny to wynik przewagi liczby zgonów nad liczbą urodzeń. W okresie progностycznym przewidywany jest dalszy, ujemny przyrost naturalny (wykres 1.9).

Wykres 1.9. Przyrost naturalny ludności

Źródło: dane GUS, Baza Demografia, Prognoza ludności na lata 2014–2050.

Wykres 1.10. Przyrost naturalny na 1000 ludności według miejsca zamieszkania

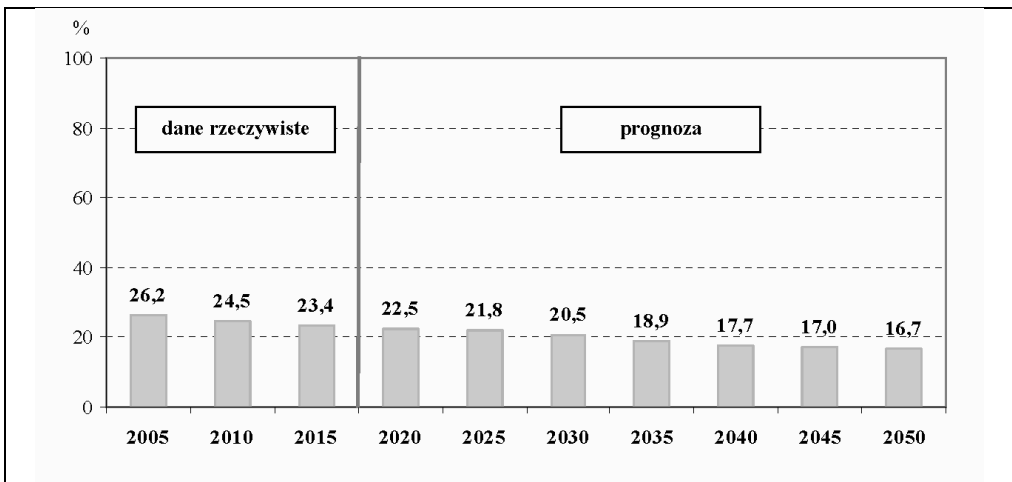
Źródło: dane GUS, Baza Demografia, Prognoza ludności na lata 2014–2050.

W 2015 r. przyrost naturalny na 1000 ludności w województwie śląskim wyniósł minus 1,91. Ujemne współczynniki przyrostu naturalnego odnotowano zarówno w miastach, jak i na wsi (wykres 1.10). Wyniki prognozy wskazują na utrzymywanie się takiego stanu rzeczy.

W większości powiatów województwa odnotowano ujemny współczynnik przyrostu naturalnego, a najniższe wartości w powiatach: zawierciańskim (minus 5,23%), będzińskim (minus 5,01%) i w Sosnowcu (minus 4,74%). Dodatni przyrost naturalny wystąpił w dziewięciu powiatach; najwyższy w pszczyńskim (3,65 na 1000 ludności), bieruńsko-lędzińskim (1,76) oraz w Żorach (1,56) – rycina 1.2.

Z punktu widzenia obecnych i przyszłych urodzeń ogromne znaczenie ma liczba kobiet w wieku rozrodczym (15–49 lat). Odsetek kobiet w tym wieku w populacji ogółem wykazuje tendencję spadkową. W 2015 r. kobiety w wieku rozrodczym w województwie śląskim stanowiły 23,4% populacji ogółem, w końcu okresu prognozowania będzie to 16,7% (wykres 1.11).

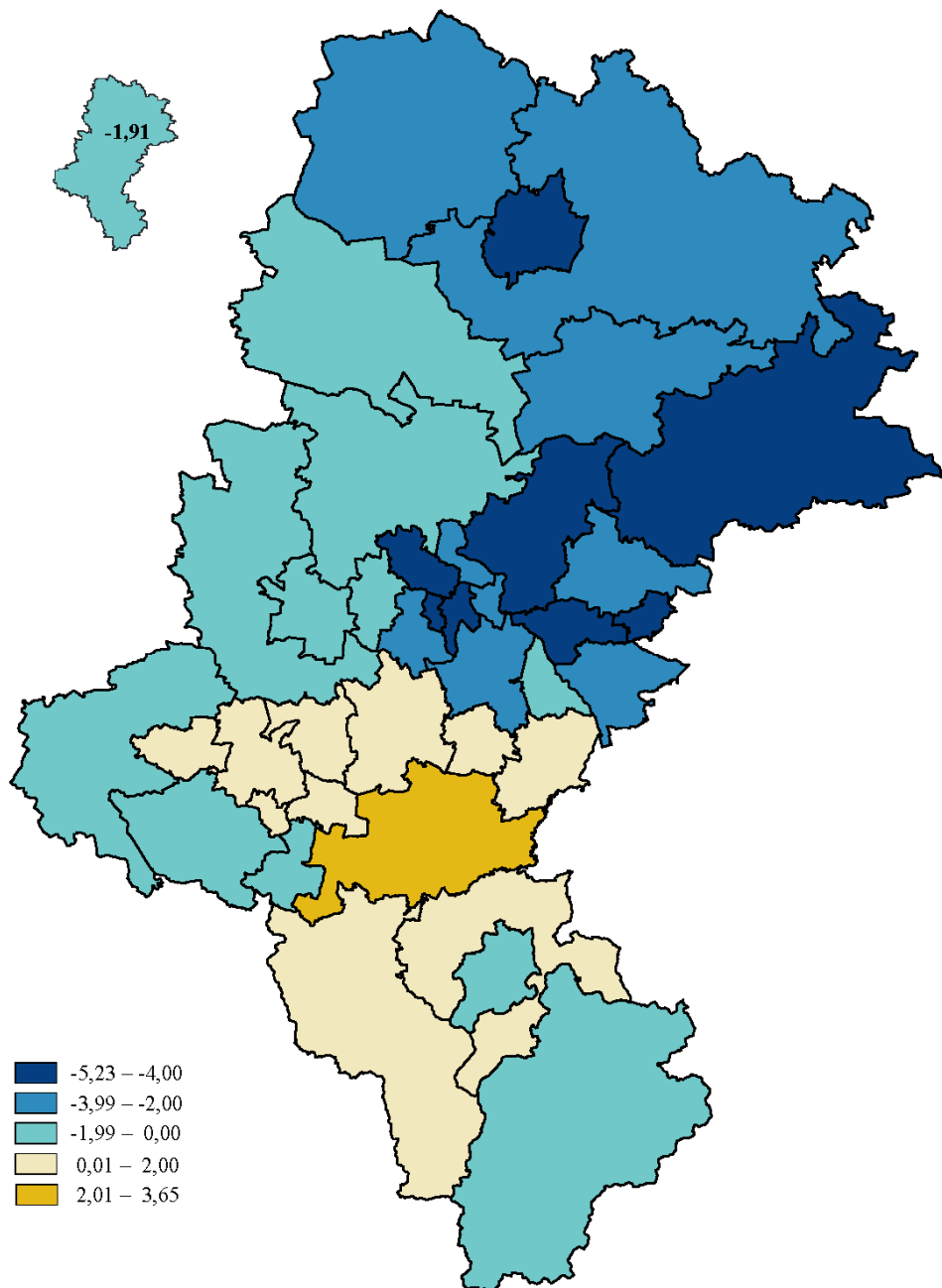
Wykres 1.11. Odsetek kobiet w wieku rozrodczym (15–49 lat) w populacji ogółem

Źródło: dane GUS, Baza Demografia, *Prognoza ludności na lata 2014–2050*.

Od ponad ćwierćwiecza w Polsce utrzymuje się okres depresji urodzeniowej – niska liczba urodzeń nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń. W 2015 r. współczynnik dzietności wyniósł 1,34 w województwie i 1,29 w kraju, co oznacza, że na 100 kobiet w wieku rozrodczym przypadało odpowiednio: 134 i 129 urodzonych dzieci. Od lat 90. XX w. wartość współczynnika dzietności kształtuje się poniżej 2, podczas gdy wielkość optymalna, określana jako korzystna dla stabilnego rozwoju demograficznego, to 2,10-2,15, tj. gdy w danym roku na 100 kobiet w wieku 15-49 lat przypada średnio 210–215 urodzonych dzieci.

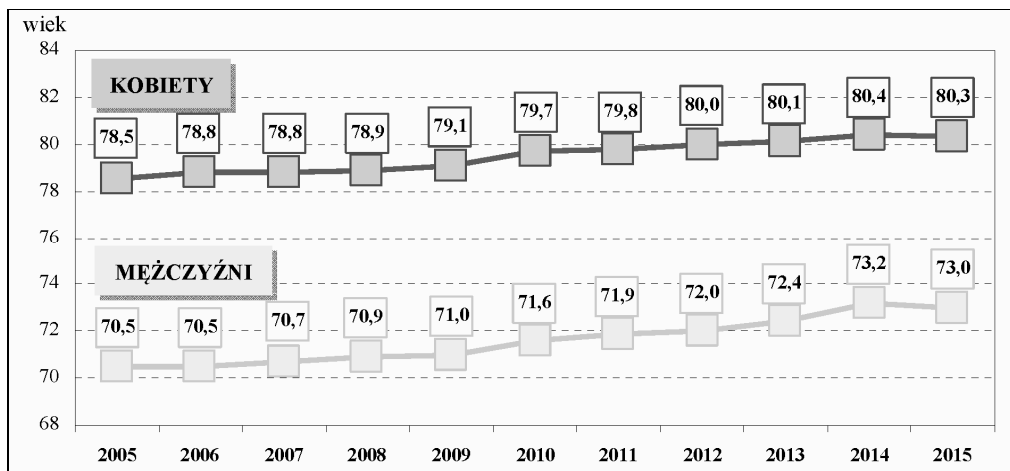
Rycina 1.2. Przyrost naturalny na 1000 ludności według powiatów w 2015 r.

Źródło: dane GUS, Baza Demografia.

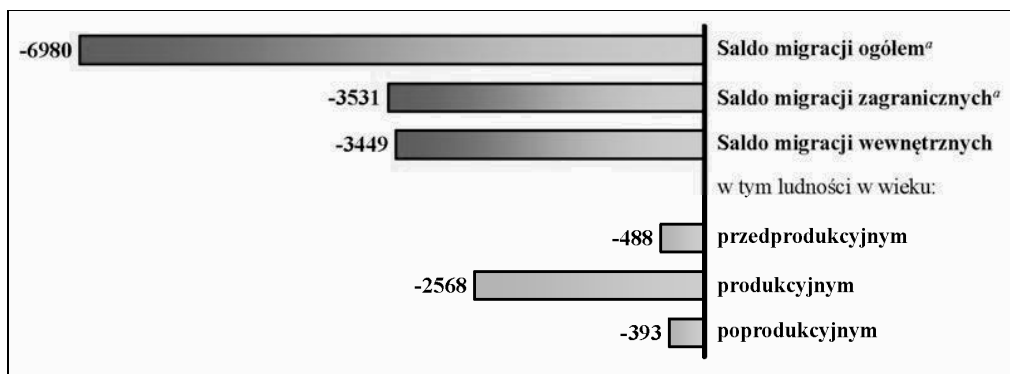
Od 2000 r. systematycznie wydłuża się życie mieszkańców województwa (wykres 1.12). W latach 2000–2015 trwanie życia zarówno mężczyzn, jak i kobiet, wydłużyło się o ponad 3 lata.

Wykres 1.12. Przeciętne trwanie życia

Źródło: dane GUS, Baza Demografia.

Wykres 1.13. Migracje ludności na pobyt stały w 2015 r.

^a Do obliczenia salda wykorzystano dane o migracjach zagranicznych za 2014 r.

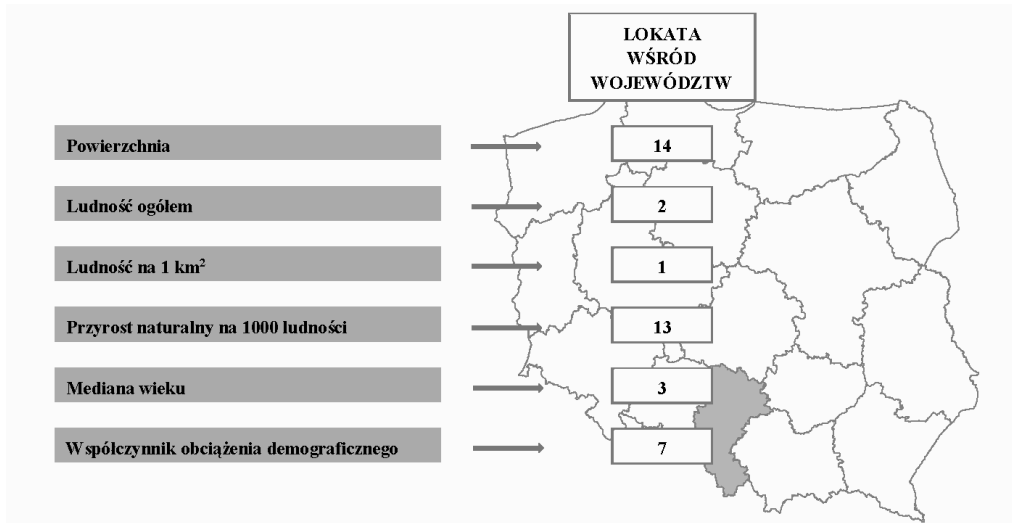
Źródło: dane GUS, Baza Demografia.

O liczbie ludności województwa obok przyrostu naturalnego decydują migracje wewnętrzne i zagraniczne. Zmiany struktury gospodarki sprawiły, że ludzie z województwa częściej wyjeżdżają, niż się w nim osiedlają. Od 2000 r. „odpływ

ludności” – wymeldowania z pobytu stałego, przewyższa „napływ ludności” – zameldowania na pobyt stały. Saldo migracji zagranicznych w latach 2002–2014 było ujemne. W tym okresie najwięcej osób z województwa śląskiego wyjechało za granicę w 2006 r. (9,9 tys.), a najmniej w 2010 r. (4,0 tys.).

Najczęstszymi kierunkami migracji międzywojewódzkich na pobyt stały w 2015 r. były województwa małopolskie i mazowieckie.

Rycina 1.3. Lokata województwa śląskiego według wybranych wskaźników w 2015 r.

Uwaga: najwyższa wartość oznaczona została jako lokata 1.

Źródło: dane GUS, Baza Demografia.

1.3. Podsumowanie

Obserwowane w ostatnich latach zmiany demograficzne wskazują, że sytuacja ludnościowa w województwie śląskim, jak i w całym kraju, jest trudna (tab. 1.1). W najbliższej perspektywie trudno spodziewać się znaczących zmian, gwarantujących stabilny rozwój demograficzny. Zgodnie z *Prognozą ludności na lata 2014–2050*, przewidywany jest spadek liczby ludności i odpowiednio osób w wieku przedprodukcyjnym oraz produkcyjnym, a wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym; będzie przybywało emerytów. Wzrosnie mediana wieku ludności (wiek środkowy). Nastąpi spadek liczby kobiet w wieku rozrodczym i spadek liczby urodzeń, a współczynnik dzietności

ogólnej prawdopodobnie nie będzie osiągał poziomu gwarantującego zastępowalność pokoleń.

Polska, dla której prognozy obecnie są niekorzystne, będzie musiała zmierzyć się z problemami wynikającymi z niekorzystnych dla niej trendów demograficznych. Na ile podjęte reformy: tworzenie warunków sprzyjających powstawaniu rodzin, poprawie stanu zdrowia i ograniczania umieralności, a także prowadzenie zrównoważonej polityki migracyjnej pozwolą na zniwelowanie obecnych słabości demograficznych naszego kraju, okaże się w przyszłości.

**Tablica 1.1. Województwo na tle kraju w 2016 r.
Stan w dniu 30.06**

	Województwo śląskie	Polska
Ludność w tys.	4 564,4	38 426,8
Współczynnik feminizacji – liczba kobiet na 100 mężczyzn	107	107
Ludność na 1 km² powierzchni ogólnej	370	123
Przyrost naturalny^a na 1000 ludności	-1,8	-0,6
Wskaźnik starości – ludność w wieku 65 lat i więcej na 100 osób w wieku do 19 lat	96	85
Współczynnik obciążenia demograficznego – ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	60,8	60,9
Saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały^a na 1000 ludności	-1,8	0,1

^a W okresie I półrocza 2016 r.

Źródło: dane GUS, Baza Demografia.

Bibliografia

– Portal Informacyjny Statystyki Publicznej www.stat.gov.pl

- Bank Danych Lokalnych (<http://bdl.stat.gov.pl>)
- Baza Demografia (<http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/>)
- Prognoza ludności na lata 2014-2050, 2014, GUS, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, Warszawa (<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-ludnosci-na-lata-2014-2050-opracowana-2014-r-,1,5.html>) – data dostępu: 1.10.2014)

The demographic situation of Silesian voivodship. The present state and future prospects

Summary

The aim of the present paper is a synthetic characterisation of major aspects of demographic shifts occurring in the Śląskie Voivodship including demographic projections. This topic is a subject of constant monitoring carried out by the official statistics. The thematic scope of the compilation covers all the most relevant aspects of demographic characteristics of the Śląskie Voivodship such as: the number of population, population structure by sex and age, births, deaths, life expectancy, migration. The compilation covers retrospective demographic processes dating back to the year 2000, the situation concerning the year 2015 as well as demographic projections until the year 2050. Demographic changes observed in recent years indicate that the population situation in the Śląskie Voivodship, as well as in the whole country, is difficult. Creating conditions conducive to starting a family, improvement in health and reduction in mortality, as well as conducting a balanced migration policy might influence improvement in the present demographic situation.

Prof. dr hab. Jerzy RUNGE
Katedra Geografii Ekonomicznej
Wydział Nauk o Ziemi UŚ, Sosnowiec

2. Specyfika procesów demograficznych w województwie śląskim na tle Polski

2.1. Wprowadzenie

Badania prowadzone w ostatnich kilkunastu latach w różnych skalach terytorialnych w Polsce i za granicą, wskazują na występowanie zjawiska depopulacji (Strykiewicz 2014). Miasta czy regiony wykazujące przez lata trendy wzrostowe wyraźnie zwalniają dynamikę zaludnienia, przybierając w wielu przypadkach tendencje regresyjne, przy jednocześnie względnie dobrej kondycji gospodarczej. Również w Polsce uwidaczniają się tendencje depopulacyjne, wynikające generalnie z nałożenia się na siebie wieloaspektowych zmian gospodarczych (regres lub ograniczenie roli sektora egzogenicznego), długookresowych tendencji demograficznych oraz zjawiska suburbanizacji). O ile przejście z przyrostu w stronę ubytku rzeczywistego jest przejawem depopulacji, o tyle nakładanie się na siebie regresu bazy ekonomicznej, przejawów II przejścia demograficznego i suburbanizacji prowadzi w stronę „kurczenia się” miast bądź regionu.

Niewątpliwie w skali Polski największe znaczenie społeczno-gospodarcze ma województwo śląskie. Skupia ono prawie 5 mln mieszkańców oraz znaczący potencjał gospodarczy różnych branż przemysłu oraz usług. W strukturze osadniczej znajdujemy tutaj aż cztery złożone układy osadnicze o znaczeniu ponadregionalnym (konurbacja katowicka, konurbacja rybnicka, aglomeracja Bielska-Białej, aglomeracja Częstochowy). Koncentracja działalności gospodarczej na obszarze konurbacji katowickiej i rybnickiej uprawnia do traktowania tego obszaru w kategoriach długookresowego sukcesu gospodarczego. Rozwojowi gospodarczemu towarzyszyły intensywne przekształcenia ludnościowo-osadnicze, zmierzające w stronę nie tylko wzrostu liczby mieszkańców, ale także zmian w strukturach społecznych. Wiele aspektów owych przekształceń różni obszar województwa śląskiego od innych regionów kraju. Pojawienie się problemów dalszych przemian w latach 80. ubiegłego stulecia, później zaś transformacja ustrojowo-gospodarcza, uwypukliły problemy przemian województwa śląskiego.

Celem niniejszego opracowania jest wskazanie specyfiki procesów i struktur demograficzno-społecznych badanego regionu na tle kraju, co jest niezmiernie istotne w kontekście krajowej i regionalnej polityki społeczno-gospodarczej. Szczęólnego znaczenia nabierają tutaj nie zagadnienia demograficzne same w sobie, ale w powiązaniu z rynkiem pracy, bowiem ów rynek przez wiele stuleci determinował kierunki przemian ludnościowych. Rozwój górnictwa i hutnictwa wymagał sporych zasobów pracy, których brakowało na pograniczu Śląska i Małopolski, stąd konieczność stałych i czasowych przemieszczeń ludności zarówno z bezpośredniego, jak i dalszego otoczenia kształtujących się złożonych układów osadniczych (konurbacja katowicka, konurbacja rybnicka; aglomeracja Bielska-Białej, aglomeracja Częstochowy) – Z. Rykiel (1991). Konsekwencjami owego napływu był nie tylko dynamiczny wzrost zaludnienia, lecz także zmiany w strukturach demograficzno-społecznych (płci, wieku, wykształcenia, aktywności zawodowej). Dlatego analizując kształtowanie się procesów ludnościowych jakiegoś obszaru zaczyna się od rynku pracy, który poprzez swoją atrakcyjność, bądź jej brak, przyciąga lub wypycha mieszkańców poza miasto, czy region.

2.2. Rynek pracy

Historia gospodarcza świata dobitnie udowadnia, że decydującym czynnikiem kształtującym proces przemian społeczno-ekonomicznych i przestrzennych jest gospodarka, a w jej obrębie rynek pracy. Jako ogół relacji podaży do popytu na pracę rynek rzutuje na możliwości rozwojowe dowolnej skali obszaru (m.in. Braudel 1992; Cameron 1996; Clark 2009; Kuipers i Lanjouw 1980; Thoss i Kleinschneider 1983). Mówiąc o rynku istotne jest zawsze wskazanie jego wymiarów. W badaniach geograficzno-ekonomicznych wyróżnia się wymiar przestrzenny, hierarchiczny, strukturalny oraz funkcjonalny. Ten pierwszy (przestrzenny) oznacza, że każdy rynek pracy ma swoje terytorialne usytuowanie. Ten drugi (hierarchiczny) zakłada obecność pewnych poziomów – od najniższego (rynk elementarne, czyli pojedyncze zakłady pracy), poprzez poziom rynków lokalnych (gmina), regionalnych (powiat, województwo), aż po rynki krajowe i globalne. Trzeci wymiar – strukturalny, oznacza określone proporcje udziałów składowych owego rynku, a także charakterystycznych segmentów. Z kolei wymiar funkcjonalny wyznacza pozycję gospodarczą danego rynku względem wyższego w hierarchii, na przykład rynek lokalny względem rynku regionalnego, czy krajowego (Runge 1996). Najczęściej stosowanymi charakterystykami, miernikami, itp. poszczególnych wymiarów rynku pracy są odpowiednio: dojazdy do pracy dla wymiaru przestrzennego, iloraz przyjazdów do wyjazdów do pracy jako miernik wymiaru

hierarchicznego; zróżnicowanie wielkościowe pracujących w poszczególnych sekcjach PKD, czy też wyodrębnianie kobiecego segmentu lub segmentu osób do 25 roku życia jako charakterystyk wymiaru strukturalnego rynku pracy; oraz analiza wielkości osób w wieku produkcyjnym w regionach w porównaniu z poziomem tej cechy w skali kraju dla wymiaru funkcjonalnego. Z uwagi na ograniczoną ilość miejsca, w tym rozdziale skupiono się na ostatnim wymiarze rynku pracy.

Nie ulega wątpliwości, że zarówno z demograficznego, jak i z punktu widzenia rynku pracy ważne są zasoby ludności w wieku produkcyjnym oraz jej zmiany w czasie. W tablicach 2.1 i 2.2 przedstawiono regionalne wielkości ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym, zaś w tablicy 2.3 – skalę ich zmian w latach 2000–2015. Co prawda w obrębie całego kraju przybyło 183,3 tys. mieszkańców, jednak wzrost ten dotyczył przede wszystkim osób w wieku poprodukcyjnym (5,660 mln osób w 2000 r., 7,533 mln w 2015 – wzrost o 33,1%). Jednocześnie liczba osób w wieku produkcyjnym zmalała z 9,332 mln do 6,901 mln (ubytek rzędu 26,0%). Największymi zasobami ludności w wieku produkcyjnym dysponuje mazowieckie (994,4 tys. osób). Do czołówki regionów pod tym względem należy jeszcze zaliczyć: śląskie (767,5 tys. osób), wielkopolskie (665,6 tys.) i małopolskie (638,5 tys.). Pozostałe regiony skupiają badaną zbiorowość na poziomie mniejszym niż 0,5 mln osób. Najmniejszym potencjałem w tym względzie dysponuje opolskie – zaledwie 159,4 tys. osób, a zatem w przybliżeniu 6-krotnie mniej niż w mazowieckim. Istotne są tutaj zmiany strukturalne. We wszystkich województwach po 2000 r. wyraźnie przybyło ludności w wieku poprodukcyjnym, przy czym największe przyrosty wystąpiły w północnej, zachodniej i południowej Polsce (pomorskie – wzrost liczby ludności tej kategorii o 48,8%, zachodniopomorskie – o 47,5%, lubuskie – o 44,9%, warmińsko-mazurskie – o 40,2%, śląskie – o 40,1%). W pozostałych województwach skala wzrostu zawierała się w przedziale 20–30%. Owo prawie podwojenie populacji osób w wieku poprodukcyjnym po 2000 r. stanowi w pierwszym rzędzie przejaw zaawansowania procesu starzenia się powojennego wyżu demograficznego z lat 50. Zjawisko zagranicznej emigracji zarobkowej po akcesji Polski do UE i otwarcie zachodnioeuropejskich rynków pracy dla nowych członków Unii to niewątpliwie dodatkowy czynnik rzutujący na zmiany struktury demograficznej, a zwłaszcza obecne i przyszłe zasoby pracy.

Tablica 2.1. Ludność w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym w Polsce i województwach Polski w 2010 r.

Jednostka administracyjna	Ludność ogółem	Ludność w wieku					
		przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym	przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym
		w 2010 r.			proc. udział (2010 r.)		
Polska	38 253 955	9 332 905	23 261 003	5 660 047	24,4	60,8	14,8
Łódzkie	2 627 824	579 392	1 603 689	444 743	22,0	61,0	16,9
Mazowieckie	5 115 010	1 168 478	3 105 393	841 139	22,8	60,7	16,4
Małopolskie	3 229 139	821 125	1 928 767	479 247	25,4	59,7	14,8
Śląskie	4 758 944	1 081 347	3 003 302	674 295	22,7	63,1	14,2
Lubelskie	2 206 200	564 437	1 287 529	354 234	25,6	58,4	16,1
Podkarpackie	2 101 375	578 421	1 222 021	300 933	27,5	58,2	14,3
Podlaskie	1 210 688	314 899	702 035	193 754	26,0	58,0	16,0
Świętokrzyskie	1 302 650	319 649	766 994	216 007	24,5	58,9	16,6
Lubuskie	1 008 472	256 819	619 906	131 747	25,5	61,5	13,1
Wielkopolskie	3 345 316	850 693	2 041 805	452 818	25,4	61,0	13,5
Zachodniopomorskie	1 697 935	415 021	1 056 257	226 657	24,4	62,2	13,3
Dolnośląskie	2 912 195	664 500	1 810 848	436 847	22,8	62,2	15,0
Opolskie	1 070 598	257 549	658 071	154 978	24,1	61,5	14,5
Kujawsko-pomorskie	2 067 817	521 337	1 260 688	285 792	25,2	61,0	13,8
Pomorskie	2 172 284	553 444	1 334 114	284 726	25,5	61,4	13,1
Warmińsko-mazurskie	1 427 508	385 794	859 584	182 130	27,0	60,2	12,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Tablica 2.2. Ludność w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym w Polsce i województwach Polski w 2015 r.

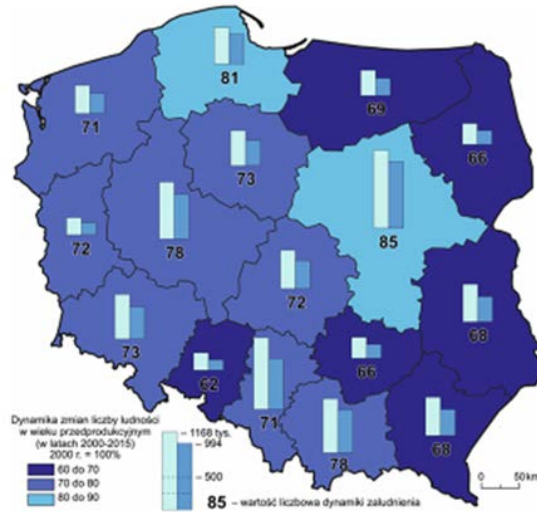
Jednostka administracyjna	Ludność ogółem	Ludność w wieku					
		przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym	przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym
		w 2015 r.			udział w % (2015 r.)		
Polska	38 437 239	6 901 795	24 002 168	7 533 276	18,0	62,4	19,6
Łódzkie	2 493 603	418 642	1 530 471	544 490	16,8	61,4	21,8
Mazowieckie	5 349 114	994 402	3 282 698	1 072 014	18,6	61,4	20,0
Małopolskie	3 372 618	638 551	2 106 080	627 987	18,9	62,4	18,6
Śląskie	4 570 849	767 533	2 858 648	944 668	16,8	62,5	20,7
Lubelskie	2 139 726	382 720	1 328 014	428 992	17,9	62,1	20,0
Podkarpackie	2 127 657	394 644	1 345 402	387 611	18,5	63,2	18,2
Podlaskie	1 188 800	207 394	750 360	231 046	17,4	63,1	19,4
Świętokrzyskie	1 257 179	211 695	780 879	264 605	16,8	62,1	21,0
Lubuskie	1 018 075	184 524	642 638	190 913	18,1	63,1	18,8
Wielkopolskie	3 475 323	665 584	2 175 703	634 036	19,2	62,6	18,2
Zachodniopomorskie	1 710 482	296 619	1 079 511	334 352	17,3	63,1	19,5
Dolnośląskie	2 904 207	486 540	1 823 505	594 162	16,8	62,8	20,5
Opolskie	996 011	159 393	635 551	201 067	16,0	63,8	20,2
Kujawsko-pomorskie	2 086 210	378 825	1 309 091	398 294	18,2	62,7	19,1
Pomorskie	2 307 710	447 792	1 436 214	423 704	19,4	62,2	18,4
Warmińsko-mazurskie	1 439 675	266 937	917 403	255 335	18,5	63,7	17,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Podstawowymi wskaźnikami znaczenia rynku pracy są liczba i struktura pracujących w gospodarce. Z danych zawartych w tablicy 2.1 wynika, że liczba pracujących w województwie śląskim maleje. Tendencja ta jest przewidywana także w perspektywie kolejnych lat. Z jednej strony w wiek poprodukcyjny wchodzi kolejne roczniki powojennego wyżu demograficznego lat 50., zaś z drugiej strony województwo śląskie od lat notuje istotne wielkości zagranicznej emigracji zarobkowej. O ile do lat 90. XX wieku głównym kierunkiem odpływu były Niemcy, o tyle później na czoło kierunków wyjazdowych wysunęły się Wielka Brytania i Irlandia. Szczególnie otwarcie zachodnioeuropejskich rynków pracy dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej uruchomiło masowe wyjazdy do pracy. Jednocześnie narastanie problemów gospodarczych w skali kraju, zakończenie wielu inwestycji o charakterze ponadregionalnym, a tym samym spadek atrakcyjności inwestycyjnej województwa powodowało domykanie się już od końca lat 80. ubiegłego stulecia regionalnego rynku pracy. Sam fakt spadku liczby pracujących wcale nie musi być tożsamy z problemowością rynku pracy. Teoretycznie może on przecież być przejawem zmian strukturalnych w kierunku ograniczenia roli sektorów pracochłonnych na rzecz działalności nowoczesnych, niewymagających znaczącego zasobu pracowników. Prowadzone od lat badania rynku pracy województwa śląskiego (a wcześniej katowickiego) pozwalają stwierdzić, że kierunek zmian jest tutaj mocno zróżnicowany (Runge 1991, 1996; Sitek i in. 2013).

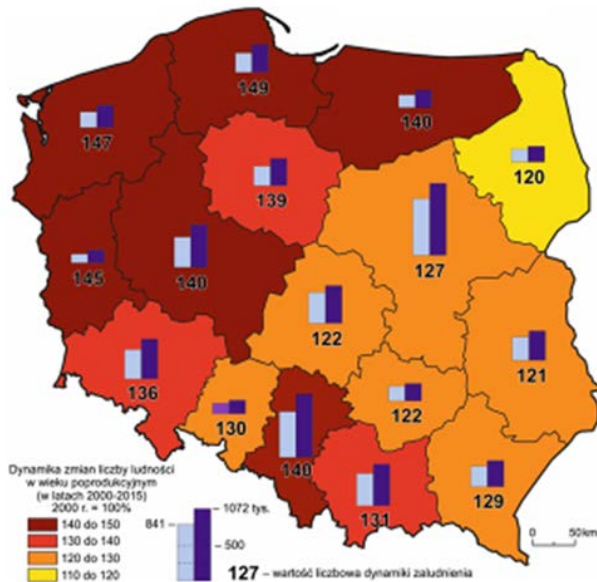
Graficznym dopełnieniem zmian liczby ludności w wieku przed- i poprodukcyjnym są ryciny 2.1 i 2.2. Ubytki tej pierwszej kategorii są szczególnie widoczne na Opolszczyźnie oraz w Polsce północno-wschodniej i wschodniej (warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie, podkarpackie, świętokrzyskie), tzn. tam, gdzie przyrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym był nieco mniejszy niż w pozostałych regionach kraju. Tym samym 30% ubytek ludności w wieku przedprodukcyjnym, a jednocześnie 40% wzrost ludności w wieku poprodukcyjnym w województwie śląskim oznacza w wielkościach bezwzględnych odpowiednio ubytek rzędu 313,8 tys. osób oraz przyrost 270,4 tys. osób – były to największe wielkości w skali kraju (tab. 2.3). Województwo mazowieckie posiadające o około 400 tys. mieszkańców więcej niż śląskie zmiany badanych kategorii osób miało na wyraźnie niższym poziomie (odpowiednio –174,1 tys. osób i 230,9 tys. osób).

Ryc. 2.1. Dynamika zmian liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym w Polsce według województw w latach 2000–2015 (2000 rok = 100%)

Źródło: opracowanie własne, dane wg: Rocznik statystyczny województwa śląskiego 2016.

Ryc. 2.2. Dynamika zmian liczby ludności wieku poprodukcyjnym w Polsce według województw w latach 2000–2015 (2000 rok = 100%)

Źródło: opracowanie własne, dane wg: Rocznik statystyczny województwa śląskiego 2016.

Odmienności rynku pracy województwa śląskiego w stosunku do pozostałych regionów dotyczą nie tylko skali wielkości, ale także genezy w specyficznych uwarunkowaniach historyczno-geograficznych. Formowanie się badanego rynku pracy oznacza przekształcanie peryferyjnego obszaru wczesnośredniowiecznej Europy poprzez fazę obszaru stykowego (Śląsk, Małopolska, Księstwo Siewierskie) w region stykowy (Rosja, Niemcy, Austria) – (Rykiel 1991). „... Zabór Śląska przez Prusy w wyniku XVII-wiecznych wojen śląskich wywołał – obok zmian politycznych – daleko idące przekształcenia gospodarcze, jak i społeczne. Odkrycie zasobów węgla kamiennego, jak i intensyfikacja hutnictwa, wymagały zdecydowanie większych niż miejscowe, zasobów pracy. Imigracyjny charakter tutejszego rynku pracy dominował przez ponad 200 lat (1769 r. – uruchomienie pierwszej przemysłowej kopalni węgla kamiennego; 1982 r. koniec przewagi napływu migracyjnego w kształtowaniu regionalnego przyrostu rzeczywistego ludności) ...” (Runge, 2010, s. 112).

Tablica 2.3. Zmiana liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym w Polsce i województwach Polski w latach 2000-2015

Jednostka administracyjna	Ludność ogółem	Ludność w wieku					
		przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym	przedprodukcyjnym	produkcyjnym	poprodukcyjnym
		zmiana w latach 2000-2015			dynamika zal. 2000 = 100%		
Polska	183 284	-2 431 110	741 165	1 873 229	74,0	103,2	133,1
Łódzkie	-134 221	-160 750	-73 218	99 747	72,3	95,4	122,4
Mazowieckie	234 104	-174 076	177 305	230 875	85,1	105,7	127,4
Małopolskie	143 479	-182 574	177 313	148 740	77,8	109,2	131,0
Śląskie	-188 095	-313 814	-144 654	270 373	71,0	95,2	140,1
Lubelskie	-66 474	-181 717	40 485	74 758	67,8	103,1	121,1
Podkarpackie	26 282	-183 777	123 381	86 678	68,2	110,1	128,8
Podlaskie	-21 888	-107 505	48 325	37 292	65,9	106,9	119,2
Świętokrzyskie	-45 471	-107 954	13 885	48 598	66,2	101,8	122,5
Lubuskie	9 603	-72 295	22 732	59 166	71,8	103,7	144,9
Wielkopolskie	130 007	-185 109	133 898	181 218	78,2	106,6	140,0
Zachodniopomorskie	12 547	-118 402	23 254	107 695	71,5	102,2	147,5
Dolnośląskie	-7 988	-177 960	12 657	157 315	73,2	100,7	136,0
Opolskie	-74 587	-98 156	-22 520	46 089	61,9	96,6	129,7
Kujawsko-pomorskie	18 393	-142 512	48 403	112 502	72,7	103,8	139,4
Pomorskie	135 426	-105 652	102 100	138 978	80,9	107,7	148,8
Warmińsko-mazurskie	12 167	-118 857	57 819	73 205	69,2	106,7	140,2

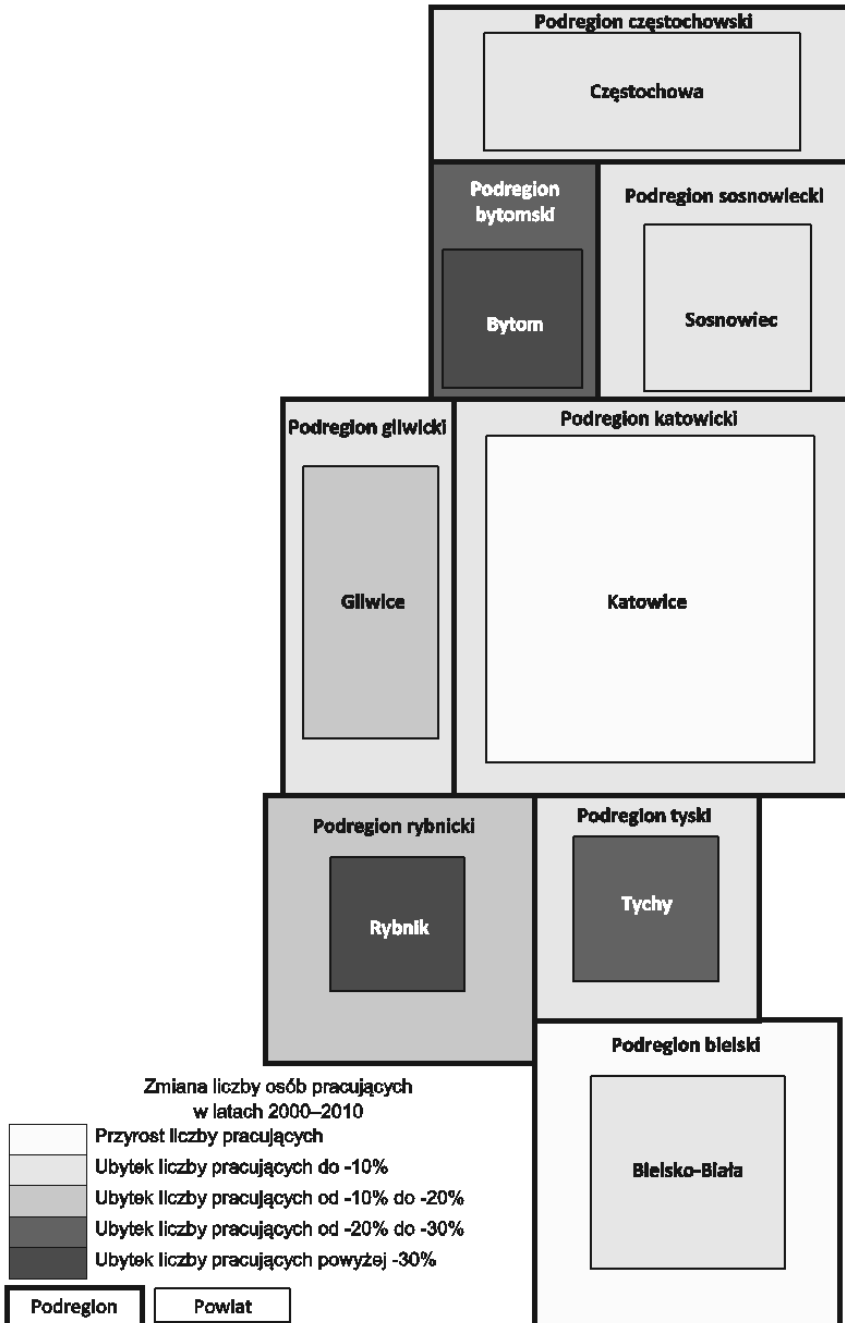
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Wnikliwą analizę rynku pracy województwa śląskiego na poziomie regionalnym, czy też w obrębie jego subregionów przeprowadzano w ostatnich latach dosyć często (m.in. Runge 1996; Runge i Żurek 2010; Sitek i in. 2013). Wykonane analizy ujawniły istotne zmiany jakościowe. I tak, domykaniu się migracyjnemu województwa jako przejawowi osłabiania atrakcyjności regionu praktycznie już od końca lat 70. ubiegłego stulecia, towarzyszy spadek zatrudnienia. W sytuacji wyraźnie spolaryzowanej przestrzeni społeczno-gospodarczej, można interpretować obszar województwa śląskiego w kategoriach układu centrum–peryferie (Friedmann 1967), co skłania w dalszej kolejności do próby analizy regionalnego rynku pracy województwa w kategoriach centralności i peryferyjności (Runge A., Runge J. 2014). Pojęcie centralności rynku pracy może oznaczać: (1) wskazanie jego rangi względem zaplecza identyfikowanej poprzez liczbę zakładów pracy, wielkości pracujących, czy też skalę dojazdów do pracy lub (2) wskazanie w obrębie danego rynku pracy tego miejsca bądź tych obszarów, które koncentrują najwięcej miejsc pracy w danej skali terytorialnej. Z kolei peryferyjność to: (1) miejscowości otoczenia rynku pracy danej skali przestrzennej lub (2) miejsca, które nie są bezpośrednio związane z kształtowaniem rynku pracy (tereny mieszkaniowe, nieużytki) – (Runge A., Runge J. 2014, s. 86).

Formowanie się rdzenia jako centrum regionu rozpoczęło się w pierwszej połowie XIX wieku, a zakończyło wraz z utworzeniem w 1922 r. województwa śląskiego. Istotne zmiany nastąpiły po 1945 r., kiedy wraz z procesem deaglomeracji konurbacji katowickiej, kształtowaniem Rybnickiego Okręgu Węglowego oraz rozwojem aglomeracji Bielska-Białej i Częstochowy jako miast wojewódzkich (lata 1975–1998), centralność konurbacji katowickiej w zakresie rynku pracy wyraźnie osłabła. Peryferyjność regionalnego rynku pracy uwidacznia się dzisiaj przede wszystkim na północy, gdzie subregion częstochowski to tak naprawdę podwójne peryferie. Słabo wykształcona struktura osadnicza, pozbawiona miast średniej wielkości powoduje, że miejscowości subregionu częstochowskiego znajdują się bardziej w zasięgu oddziaływania rynku pracy konurbacji katowickiej niż Częstochowy. Z kolei dogodne połączenia komunikacyjne (drogowe, kolejowe) „wypychają” część zasobów pracy z samej Częstochowy w kierunku Katowic i miast sąsiednich.

Syntetycznym odzwierciedleniem regionalnego rynku pracy województwa śląskiego może być rycina 2.3 przedstawiająca jego model strukturalny. Kwadraty wykreślono proporcjonalnie do liczby pracujących, zaś kierunek zmian odpowiednim kolorem. Widać wyraźnie, że po 2000 r. jedynie Katowice oraz podregion bielski cechowały się przyrostem liczby pracujących. W pozostałych rejestrowano ubytki, przy czym największe w Bytomiu, Rybniku i w Tychach.

Ryc. 2.3. Model rynku pracy województwa śląskiego w latach 2000–2010

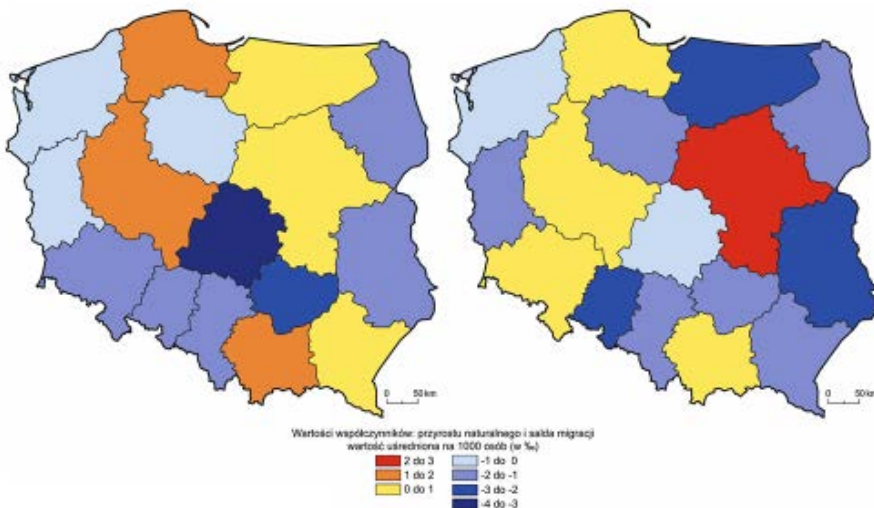

Źródło: Sitek i in. 2013, s. 335.

2.3. Zmiany ludnościowe

Tak jak zmiany w strukturze ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym w istotnej mierze związane są z rynkiem pracy, tak liczba ludności oraz składowe przyrostku rzeczywistego odzwierciedlają skalę przyrostu/ubytku naturalnego oraz salda migracji. Te ostatnie wielkości zilustrowano na rycinie 2.4. Większość regionów cechowała się ubytkiem naturalnym, zaś wszystkie ubytkiem migracyjnym. Uporządkowanie województw pod względem kształtowania się liczby ludności jako pochodnych wcześniej omawianych składowych przyrostu rzeczywistego odzwierciedla wykres 2.1. Czołowe pozycje w rozwoju po 1999 r. zajmowały: mazowieckie, małopolskie, pomorskie i wielkopolskie, co wynika z ich czołowej pozycji w krajowym systemie miast, jak i dynamiki procesów rozwoju społeczno-gospodarczego. Z kolei depopulacyjna czołówka regionów, to śląskie, łódzkie i opolskie, co stanowi pochodną wieloaspektowych tendencji regresyjnych, czy też słabości regionalnych systemów osadniczych (opolskie). Województwo śląskie to nie tylko znaczące wielkości ubytku zaludnienia, ale także silne wewnątrzregionalne różnice w kształtowaniu się procesów ludnościowych w warunkach historycznego uzależnienia między gospodarką a kierunkami zmian demograficzno-społecznych.

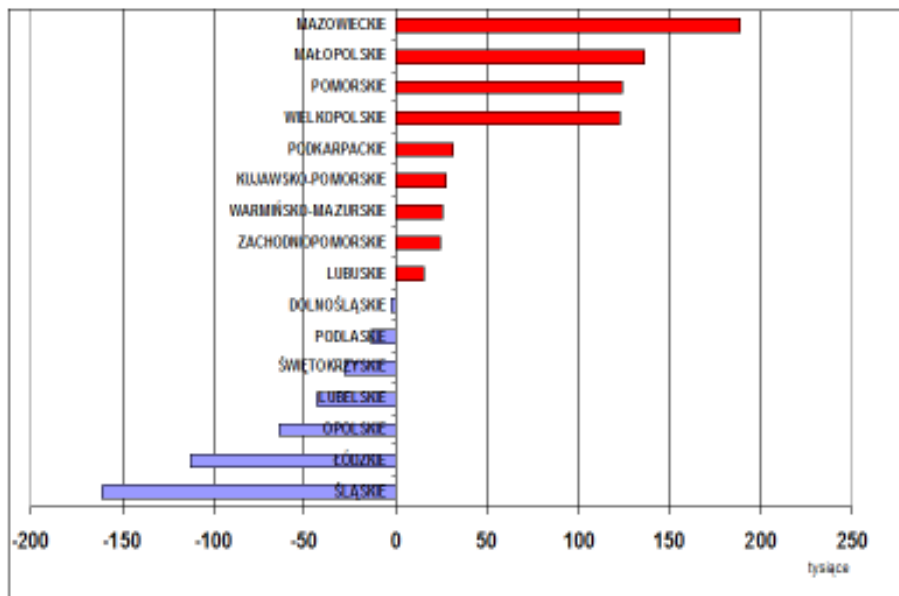
Ryc. 2.4. Współczynnik przyrostu/ubytku naturalnego (średnia dla lat 2013-2015) oraz współczynnik salda migracji (średnia dla lat 2013-2015) w województwach Polski

Źródło: Opracowanie własne, dane wg: Rocznik Demograficzny 2016.

Tradycja badań ludnościowych w obszarze województwa śląskiego sięga okresu międzywojennego, kiedy to z racji odzyskania przez Polskę niepodległości, jak i utworzenia w 1922 r. autonomicznego województwa śląskiego, powstała potrzeba oceny wielkości, struktury oraz pożądaných kierunków dalszych przekształceń demograficzno-społecznych, szczególnie w kontekście rynku pracy (m.in. Mrozek, Suboczowa). Już wówczas zrodziła się idea wydzielenia do celów planistycznych rdzenia centralnej części GOP-u (strefa A) oraz jego otoczenia (strefa B), jako przesłanki dla przewidywanej redystrybucji ludności i działalności gospodarczej, niwelującej nadmierną ich koncentrację w obrębie rdzenia tego układu. Jednocześnie w niemieckiej części ówczesnego GOP-u zakładano istotne ograniczenie działalności górniczej na terenie Bytomia (zbyt wysokie koszty dalszej jego eksploatacji pod miastem) i przeniesienie mieszkańców na teren Rokitnicy, dzisiejszej dzielnicy Zabrze. Tym samym redystrybucja ludności podniosłaby rangę Gliwic oraz Zabrze (Spórna, 2012). Z uwagi na wybuch II wojny światowej owe deglomeracyjne zamierzenia planistyczne nie zostały urzeczywistnione.

Wykres 2.1. Ubytek liczby ludności w województwie śląskim na tle zmian zaludnienia innych województw Polski w latach 1999–2012

Źródło: Opracowanie własne.

Kolejne istotne zmiany ludnościowe w badanym obszarze miały miejsce po 1945 roku. Z jednej strony wynikały ze zmieniającego się kształtu województwa wraz z przyjmowaniem nowych podziałów administracyjnych kraju, zaś z drugiej strony stanowiły pochodną centralnych decyzji gospodarczych dotyczących rozwoju regionalnego. Efektem pierwszego czynnika była zmienność południkowo-równoleżnikowego kształtu województwa, w obrębie którego najistotniejsze zmiany dotyczyły subregionu Bielska-Białej i Częstochowy. Oba te obszary włączano bądź wyłączało z terytorium analizowanego województwa, co wzmacniało bądź osłabiało wewnątrzregionalne procesy integracyjne, nie tylko na płaszczyźnie społecznej. Pomijając incydentalną kilkuletnią przynależność centralno-wschodniej Opolszczyzny do województwa śląsko-dąbrowskiego (lata 1946–1951), należy stwierdzić, że jedynie centralna część województwa, tj. konurbacja katowicka oraz rybnicka wraz z ich strefami otoczenia cechowały się stałą przynależnością do województwa. Z kolei pochodną drugiego czynnika, tj. centralnej polityki gospodarczej było:

- a) powrót do przedwojennej koncepcji deglomeracji GOP-u w ramach pierwszego Planu Regionalnego województwa katowickiego (1951–1953). Jego konsekwencją był rozwój budownictwa mieszkaniowego, zwłaszcza w otoczeniu rdzenia konurbacji oraz plan tworzenia miast satelitarnych. W tym ostatnim przypadku najbardziej widocznym efektem stały się Nowe Tychy;
- b) pojawienie się w województwie nowego okręgu przemysłowego – Rybnickiego Okręgu Węglowego w latach 60. XX w., co obok innych inwestycji przemysłowych, uruchomiło realizację budownictwa mieszkaniowego i znaczny napływ migracyjny (Jastrzębie-Zdrój, Wodzisław Śląski, Żory).

Pochodną obu działań był wzrost zaludnienia, zwłaszcza w strefach zewnętrznych układów osadniczych, szczególnie w konurbacji katowickiej. Zmiany te można by nazwać centralnie planowaną suburbanizacją. Widoczne są jej dwie kulminacje w czasie – pierwsza w latach 50. i 60. XX wieku, kiedy to biegunami rozwoju ludnościowego były: Jastrzębie-Zdrój, Tychy oraz druga kulminacja w latach 70. (Dąbrowa Górnicza, Sosnowiec, także Tychy).

Tym samym wyczerpane zostały demograficzne możliwości procesu suburbanizacji w bezpośrednim otoczeniu konurbacji katowickiej i rybnickiej, oparte na rocznikach wyżowych z lat 50. (faza pierwsza) oraz z lat 70. (faza druga) – (Kłosowski i Runge 2011; Spórna 2012). O ile jednak zmiany te – zgodnie z koncepcją L.H. Klaassena i J.H.S. Paelincka (1967) – są odzwierciedleniem suburbanizacji, o tyle zainicjowany w latach 60. proces suburbanizacji wokół Bielska-Białej jest przejawem suburbanizacji przeniesionej (Runge, Krzysztofik i Spórna 2011), tj. konsekwencji przemieszczeń mieszkańców rdzenia konurbacji katowickiej na południe województwa.

Konsekwencją historycznej dominacji egzogenicznego charakteru przemian analizowanego obszaru była także wewnątrzregionalna zmienność przebiegu granic jednostek terytorialnych. Odpowiednia kwerenda materiałów kartograficznych pozwoliła zidentyfikować tylko w okresie 1945–2002 aż 156 przypadków zmian, co istotnie rzutuje nie tylko na proces wewnątrzmiejskiej bądź wewnątrzgminnej integracji społecznej, ale także na porównywalność danych statystycznych (konieczność odpowiednich przeliczeń) – (Runge 2005).

Niewątpliwie okresem największego natężenia przemian ludnościowych były tutaj lata 70. ubiegłego wieku, kiedy w wiek zdolności do pracy wkroczyły powojenne roczniki wyżowe. Tylko w latach 1971–1975 było to ponad 600 tys. młodych ludzi, co rzutowało zarówno na rynek pracy, jak i potrzeby mieszkaniowe. Sam wewnątrzregionalny obrót migracyjny sięgał w pierwszej dekadzie lat 70. poziomu 300 tys. osób, zaś skala napływu migracyjnego spoza województwa – głównie młodych ludzi do pracy – wyniosła też 300 tys. osób. Zatrudnienie tylko przy budowie Huty Katowice na początku lat 70. XX wieku sięgało 56 tys. osób, z których aż 27,0 tys. imigrantów pozostało w niej jako pracownicy Kombinat (Runge 1996).

Narastające problemy gospodarcze, ale także słabnąca dynamika zjawisk demograficzno-społecznych doprowadzają do zmian jakościowych. W 1981 roku po raz ostatni mieliśmy do czynienia z istotnym zewnętrznym napływem migracyjnym do województwa śląskiego. Odtąd decydujące znaczenie mają tutaj zmiany wewnątrzregionalne. Od 1991 r. zaludnienie w województwie zaczęło maleć, zaś w 1996 r. po raz pierwszy w historii saldo migracji dla miast przybiera wielkości ujemne. Wejście Polski do UE, a także otwarcie zachodnioeuropejskich rynków pracy powodowało znaczący wzrost emigracji zarobkowej. Szacuje się – według różnych źródeł – że liczba mieszkańców województwa śląskiego przebywająca poza granicami Polski w ramach powojennej emigracji zarobkowej wynosi około 350 tys. (Długosz 2007).

Zarysowane tutaj tendencje kształtowania się procesów ludnościowych w szerszej perspektywie historycznej, od początku utworzenia województwa śląskiego w 1922 roku po współczesność, pozwalają je zgeneralizować do najistotniejszych tez.

– Po pierwsze – wielkość populacji regionu, jak i odnotowywane tutaj w ostatnich latach zmiany strukturalne dobitnie wskazują, że jest to obszar problemowy. Problemowość ta wynika z wyraźnej nieadekwatności dotychczasowego modelu bazy ekonomicznej regionu, opartego na tradycyjnych gałęziach przemysłu (Gwosdz 2014). W sytuacji akcesji do UE, globalizacji gospodarki, monofunkcyjnego sektora egzogenicznego itp., dotychczasowy model przemian stał się istotnym ograniczeniem dalszych przemian;

- Po drugie – na regresywne tendencje gospodarcze nałożyły się problemy ludnościowe, tj. spadek liczby ludności, ubytek naturalny i ujemne saldo migracji, co w wielkościach bezwzględnych plasuje to województwo na pierwszym miejscu w kraju (Runge 2016). Co prawda skala problemowości demograficznej Opolszczyzny jest większa, ale przy znacznie mniejszej podstawie regionalnego potencjału ludnościowego. Przewidywany spadek zaludnienia w województwie opolskim poniżej 1 mln osób może sugerować, że ze względów administracyjnych utrzymanie tej rangi regionu staje się mocno dyskusyjne. Potencjał ludnościowy województwa śląskiego jest nie tylko 4-krotnie większy, ale dodatkowo silnie zróżnicowany terytorialnie;
- Po trzecie – obok zmian ilościowych w gospodarce i w sferze demograficznej ważne są procesy redystrybucji wewnętrznej. Konurbacja katowicka jest jedyną aglomeracją wielkomiejską w Polsce z depopulacją w centrum i jego otoczeniu wraz z bardzo zaawansowanym procesem starzenia demograficznego;
- Po czwarte – szczególnie niepokojące w świetle prognoz ludnościowych są zmiany w tych miastach, które w stosunkowo krótkim czasie były zasilane ludnością młodą (Jastrzębie-Zdrój, Dąbrowa Górnicza, Tychy, Sosnowiec) oraz w miastach rdzenia konurbacji katowickiej, w tym także w stolicy regionu – Katowicach). Przesunięcie na osi czasu roczników wyżu demograficznego z lat 50., jak i wchodzących na rynek pracy w latach 70. XX wieku – a zasiedlających poszczególne miasta regionu – pozwala wskazać na niepokojące tendencje szybkiego starzenia demograficznego.

Przedstawione tendencje zmian wymagają jednak szerszego potraktowania w kontekście rynku pracy i pogłębionych analiz demograficznych, zwłaszcza w konfrontacji z innymi obszarami Polski.

2.4. Podsumowanie

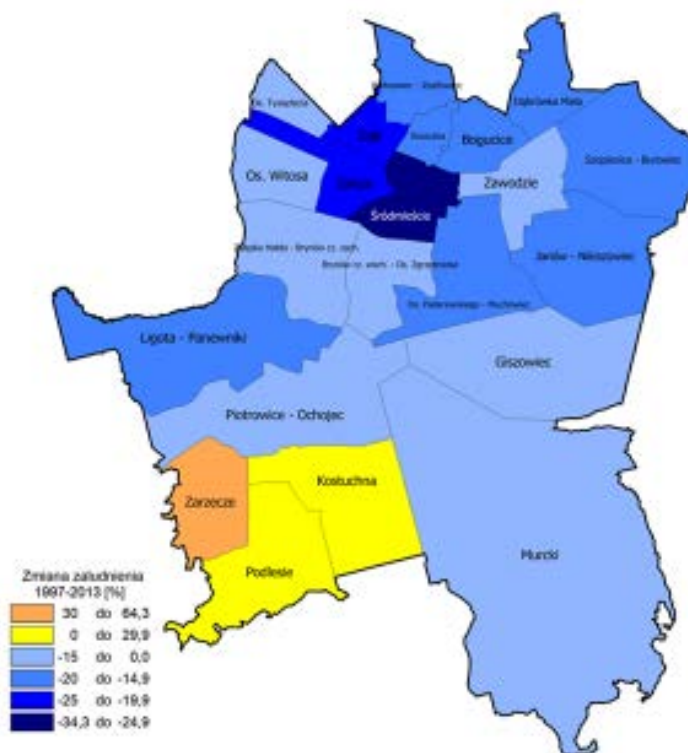
Nie ulega wątpliwości, że zarówno obserwowane, jak i prognozowane ubytki zaludnienia oraz starzenie demograficzne w różnych obszarach – nie tylko Polski – istotnie rzutują na lokalną i regionalną politykę przemian społeczno-gospodarczych. Wśród najistotniejszych konsekwencji wymienia się zazwyczaj:

- a) konsekwencje depopulacji – depopulacja centrów miast, pojawianie się pustostanów, dekapitalizacja substancji mieszkaniowej, ubożenie dochodów miast, konieczność utrzymania zbyt rozbudowanej infrastruktury w stosunku do malejącej liczby mieszkańców (Runge A., Runge J. 2003);

b) konsekwencje starzenia demograficznego – wzrost wskaźnika obciążenia ekonomicznego, potrzeba dopasowania infrastruktury do potrzeb rosnącej liczby osób starszych, narastanie homogenicznego charakteru lokalnych społeczności zwłaszcza tych ośrodków miejskich, które były zasiedlane w pewnych okresach głównie przez osoby młode (np. Dąbrowa Górnicza, Jastrzębie-Zdrój, Tychy), konieczność miejskiej i regionalnej polityki senioralnej.

Wzrost problemowości widoczny jest także w stolicy regionu, która powinna być biegunem rozwoju zarówno gospodarczego, jak i demograficzno-społecznego. Tymczasem dynamika depopulacji Katowic jest większa niż dynamika depopulacji całego województwa śląskiego – lata 2000–2015 odpowiednio –9,0 względem –8,5%. Jednocześnie w procesie suburbanizacji wewnętrznej Katowic zdecydowanie przeważa przyrost ludności w południowych dzielnicach miasta, a ubytek w centralno-północnych (ryc. 2.5).

Ryc. 2.5. Suburbanizacja wewnętrzna Katowic w latach 1997–2013

Źródło: Krzysztofik R. i in., 2014.

Z przedstawionego obrazu kształtowania się procesów i struktur demograficznych w województwie śląskim wynika, że sferami największych zagrożeń są tu:

- rynek pracy – w postaci problemów odchodzenia od industrialnego modelu przemian, kurczenia się i starzenia zasobów pracy;
- mieszkalnictwa – konsekwencje emigracji, suburbanizacji i starzenia demograficznego dla zasobów mieszkaniowych (polityka miejska i regionalna), konieczność sformułowania zintegrowanej polityki mieszkaniowej w wymiarze regionalnym;
- ochrona zdrowia i opieka społeczna – nowe wyzwania w sferze dostępności opieki zdrowotnej (geriatria, rehabilitacja).

Bibliografia

- Braudel F. (1992), *Struktura materialna, gospodarka i kapitalizm. XV-XVIII wiek*, t. III: *Czas świata*, PIW, Warszawa.
- Cameron R. (1996), *Historia gospodarcza świata*, KiW, Warszawa.
- Clark P. (2009), *European Cities and Towns. 400-2000*, Oxford University Press Inc, N. York.
- Długosz Z. (2007), *Wybrane aspekty stałej emigracji ludności z Polski za granicę po 1989 roku*, Czasopismo Geograficzne, Wrocław, z. 1, 2 i 3–22.
- Friedmann J. (1967), *General Theory of Polarized Development*, Ford Foundation. Urban and Regional Development Advisory Program in Chile, Santiago.
- Gwosdz K. (2014), *Pomiędzy starą a nową ścieżką rozwojową. Mechanizmy ewolucji struktury gospodarczej i przestrzennej regionu tradycyjnego przemysłu na przykładzie konurbacji katowickiej po 1989 roku*, Wyd. Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Klaassen J.H., Paelinck J.H.S. (1979), *The future of large towns*, Environmental and Planning, AQ, 11, 1095–1104.
- Kłosowski F., Runge J. (1999), *Podziały obszaru województwa katowickiego a kształtowanie się różnicowań demograficzno-społecznych*, Czasopismo Geograficzne, Wrocław, z. 3, 4 i 319–333.
- Krzysztofik R., Runge A., Runge J., Kantor-Pietraga I. (2014), *Miasta konurbacji katowickiej*, [w:] T. Stryjakiewicz (red.), *Kurczenie się miast w Europie Środkowo-Wschodniej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, 89-101.
- Kuipers S.K., Lanjouw G.J., red. (1980), *Prospects of Economic Growth*, North Holland, Amsterdam.
- Runge A., Runge J. (2014), *Centralność i peryferyjność w badaniach rynku pracy*, Studia Miejskie, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, 85–95.
- Runge A., Runge J. (2003), *Ład przestrzenny a ład społeczny w miastach województwa śląskiego – wybrane zagadnienia*, [w:] T. Ślęzak, Z. Ziolo (red.), *Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego*, Biuletyn KPZK PAN, z. 205, Warszawa, 141–155.

- Runge J. (1996), *Struktura rynku pracy regionu tradycyjnego i jego otoczenia na przykładzie województwa katowickiego*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, nr 1592.
- Runge J. (2005), *Urbanizacja i jej konsekwencje w regionie katowickim – mity a rzeczywistość*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *XVIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście: Współczesne procesy urbanizacji i ich skutki*, Uniwersytet Łódzki, Łódź, 193–202.
- Runge J. (2010), *Rynek pracy województwa śląskiego*, [w:] J. Runge, I. Żurek (red.), *Procesy i struktury demograficzno-społeczne na obszarze województwa śląskiego w latach 1988–2008*, Urząd Statystyczny, Katowice, 111–165.
- Runge J. (2016), *Społeczne uwarunkowania restrukturyzacji tradycyjnych regionów ekonomicznych*, [w:] M. Zavodna (red.), *Restrukturyzacja regionów ostrawskiego i katowickiego jako możliwość współpracy czesko-polskiej*, University of Ostrava, 115–127.
- Runge J., Krzysztofik R., Spórna T. (2011), *Cechy specyficzne umiastowienia województwa śląskiego na przełomie XX i XXI wieku*, [w:] K. Marciniak, R. Sikora, D. Sokołowski (red.), *Koncepcje i problemy badawcze geografii*, Wyższa Szkoła Gospodarki, Bydgoszcz, 251–264.
- Runge J., Żurek I. (2010), *Procesy i struktury demograficzno-społeczne na obszarze województwa śląskiego w latach 1988-2008*, Urząd Statystyczny, Katowice.
- Rykiel Z. (1991), *Rozwój regionów stykowych w teorii i w badaniach empirycznych*, Prace Habilitacyjne IGiPZ PAN, Ossolineum, Wrocław.
- Sitek S., Runge J., Kłosowski F., Runge A., Petryszyn J., Pytel S., Spórna T., Kurpanik M., Zuzńska-Żyśko E. (2013), *Społeczno-gospodarcze i przestrzenne kierunki zmian regionalnego oraz lokalnych rynków pracy województwa śląskiego*, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec.
- Spórna T. (2012), *Modele przemian urbanizacyjnych w województwie śląskim*, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec.
- Stryjakiewicz T. red. (2014), *Kurczenie się miast w Europie Środkowo-Wschodniej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Thoss R., Kleinschneider H. (1983), *Alternative strategies to full employment in a regional labour market*, *Annals of the Regional Science*, Kansas, no 1, 56–68.

Characteristic features of demographic processes in the Silesian Voivodship as compared to the whole Poland

Summary

Research works which have been conducted in different territorial scales in Poland and abroad in recent years indicate occurrence of the condition of depopulation. Cities or regions showing growth trends over the years have clearly slowed down their dynamics, in many cases evolving into regressive tendencies, while at the same time economic conditions remained relatively good. Also in Poland, depopulation trends can be observed. They generally result from overlapping of multi-aspect economic changes (regression or limiting the role of the exogenous sector), long-term demographic trends and suburbanization. While the transition from real growth to real loss is a manifestation of depopu-

lation, overlapping of regression of the economic base of a city or a region, manifestations of the second demographic transition, and suburbanization evolve into "shrinking" of cities or regions.

Undoubtedly, the Silesian Voivodship has the greatest socio-economic importance in Poland. It has nearly 5 million inhabitants and significant economic potential of various industrial branches and services. There are four complex settlements of supra-regional character in the area (Katowice conurbation, Rybnik conurbation, Bielsko-Biała agglomeration, Czestochowa agglomeration). Concentration of economic activities in the area of Katowice and Rybnik conurbations enables to consider the area in terms of long-term economic success. Economic development has been accompanied by intense population and settlement transformations, tending not only towards population growth but also changes in social structures. Many aspects of those transformations distinguish the area of the Silesian Voivodship from the other parts of the country. Occurrence of problems of further transformation in the 1980s and subsequent systemic and economic transformations additionally highlighted the problems of transformations of the Silesian Voivodship. Therefore, the purpose of this paper is to indicate characteristic features of demographic and social processes and structures of the investigated region in comparison with the whole country, which is extremely important in the context of national and regional socio-economic policy. Hence, not only demographic issues themselves, but especially their relation to the labour market, have become of particular importance. In other words, the labour market determines a number of population phenomena, therefore, it became the starting point of the study.

Prof. UE dr hab. Andrzej RĄCZASZEK
Kierownik Katedry Polityki Społecznej i Gospodarczej
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

3. Ruch naturalny ludności w województwie śląskim

3.1. Wprowadzenie

W cyklu konferencji Rządowej Rady Ludnościowej organizowanych we wszystkich województwach w 2017 r., odbyła się także konferencja w Katowicach, w trakcie której prezentowano istotne dane statystyczne i dyskutowano o procesach demograficznych w województwie śląskim, w gronie specjalistów ze środowiska naukowego i urzędu statystycznego, a także z udziałem władz samorządowych. Przy takich założeniach związanych z zakresem konferencji, nie może zabraknąć podstawowych informacji, jakimi są dane dotyczące ruchu naturalnego ludności. W niniejszym opracowaniu przedstawiono dane statystyczne dotyczące ruchu naturalnego ludności, a także skomentowano dynamikę obserwowanych zmian w poszczególnych elementach ruchu naturalnego ludności, która została zaprezentowana, poza danymi tabelarycznymi, także na wykresach.

3.2. Analiza ruchu naturalnego ludności w woj. śląskim

Sformułowanie tytułowe jednoznacznie wyjaśnia tematykę poniższego, krótkiego opracowania. Należy przy tym zauważyć, że nie został sprecyzowany zakres czasowy, dla którego analiza ma być tu przedstawiona. Biorąc jednak pod uwagę, że w okresie transformacji zmianie uległ także podział administracyjny kraju, okres jest dość jednoznaczny. Będzie tu mowa o sytuacji od 1999 r., tj. od chwili kiedy nowy podział administracyjny zaczął obowiązywać¹. Trzeba zatem stwierdzić, że opracowanie nie dotyczy całego okresu transformacji. Pojawia się więc pytanie, czy to może mieć wpływ na poniżej formułowane wnioski i opinie. To w dużym stopniu zależy od stanu wiedzy o procesach demograficznych.

W rozlicznych analizach zwraca się uwagę na zupełnie odmienny przebieg procesów demograficznych, z groźbą depopulacji, w okresie transformacji² i w okresie Polski Ludowej z wieloletnim wysokim przyrostem naturalnym. Generalnie jest to opinia słuszna. Jeżeli jednak chcemy wskazać moment przeło-

¹ Ustawa z 24 lipca 1998 r. Dz.U. 1998, nr 96, poz. 603.

² *Strategia Polityki Społecznej województwa śląskiego na lata 2006-2020*. 2006, s. 21.

mowy w przebiegu procesów ludnościowych, to za taki należy uznać nie początek transformacji, ale przez specjalistów oczekiwane, wobec znanego procesu falowania demograficznego³, maksimum reprodukcji ludności z pokolenia powojennego wyżu demograficznego⁴, który się wówczas pojawił jako kompensacja powojenna⁵. Ten moment miał miejsce na przełomie lat 70. i 80. XX wieku. Od ówczesnego maksimum urodzeń w roku 1983 w Polsce, na poziomie ponad 720 tys. obserwowany był systematyczny spadek tej wartości⁶ do początku XXI wieku, i minimum w roku 2003, na poziomie zaledwie około 350 tys. urodzeń. Dla liczby urodzeń nie miał zatem znaczenia ani rok 1989, czyli początek okresu transformacji, ani tym bardziej rok 1999, czyli nowy podział administracyjny kraju. Mamy tu zatem do czynienia z analizą okresu ostatnich 17 lat, w pewnym oderwaniu od historii najnowszej Polski, a także, co już może być uznane za uproszczenie, od obserwowanego wcześniej tempa przemian demograficznych. Należy o tym pamiętać przy ocenie dynamiki zmian w badanym tu okresie. A można stwierdzić, że w połowie lat 80. w Polsce zaczęły być obserwowane symptomy przejścia demograficznego⁷, czego konsekwencje są widoczne obecnie i co powoduje, że mowa jest dziś o zapaści (czy kryzysie) w procesie zastępowalności pokoleń. To zatem powinno leżeć u podstaw oceny sytuacji demograficznej w Polsce w ostatnich kilkunastu latach, nawet jeżeli źródła i początki tej sytuacji są już odległe w czasie o ponad trzy dekady.

O wszystkich powyższych uwagach należy pamiętać, przystępując do omówienia danych statystycznych dotyczących ruchu naturalnego ludności, przedstawionych w tablicy 3.1 i na wykresach.

Poniżej przedstawiono klasyczne⁸ zestawienie danych na temat ruchu naturalnego ludności w województwie śląskim od 1999 r. w liczbach bezwzględnych. Przy dużym potencjale demograficznym województwa, przekraczającym 4,5 mln mieszkańców⁹, liczby w poszczególnych kolumnach mogły by być przedstawione w tysiącach, co zmniejsza oddziaływanie mniej znaczących impulsów, wpływających na przebieg procesów demograficznych. Dla większej precyzji analizy wykorzystano jednak dane publikowane w wydawnictwach

³ H. Bubnowa, 1989, *Falowanie demograficzne. Przyczyny, charakter, prognozy*, s. 36.

⁴ Historyczne maksimum urodzeń w Polsce po II wojnie światowej miało miejsce w 1955 r. kiedy się urodziło 793,8 tys. dzieci. *Rocznik Demograficzny*, 2016.

⁵ Procesy i struktury demograficzno-społeczne na obszarze województwa śląskiego w latach 1988–2008, 2010, s. 53.

⁶ W rzeczywistości liczba urodzeń w 1983 r. wyniosła 723,6 tys. *Rocznik Demograficzny*, 1984.

⁷ J. Balicki, E. Frątczak, Ch. B. Nam, 2003, *Przemiany ludnościowe. Fakty-Interpretacje-Opinie...* s. 50.

⁸ Z dodaniem, czego wcześniej nie praktykowano, kolumny nr 9 – separacje.

⁹ Wg najnowszych publikowanych w rocznikach GUS danych za rok 2015 – dokładnie 4570,8 tys. (*Rocznik Statystyczny RP*, 2016). Na stronach GUS można znaleźć także nowsze dane – 4559,2 tys. – na dzień 31.12.2016 r.

GUS, a te są przedstawiane w jednostkach, który to stan ma raczej charakter umowny, ponieważ fakty demograficzne występują codziennie, i nie można nigdy osiągnąć takiej dokładności.

Tablica 3.1. Ruch naturalny ludności w województwie śląskim

Lp.	Rok	Małżeństwa	Rozwody	Urodzenia	Zgony	Zgony niemowląt	Przyrost naturalny	Separacje
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2	1999	25978	5599	41960	47893	444	-5933	.
3	2000	25336	5022	42285	46066	429	-3781	104
4	2001	23367	6661	40748	46031	366	-5283	378
5	2002	22963	5823	39334	44768	367	-5434	389
6	2003	23456	7167	39156	45575	307	-6419	532
7	2004	23631	8079	40134	45591	319	-5457	845
8	2005	25411	9168	40763	46315	303	-5552	1615
9	2006	27847	10718	42458	46336	309	-3878	1396
10	2007	30022	9531	43858	47736	292	-3878	873
11	2008	31109	9711	46994	48016	318	-1022	797
12	2009	31209	8661	47860	48573	344	-713	528
13	2010	28462	8522	47814	47719	274	95	514
14	2011	24495	8329	44803	47709	270	-2906	518
15	2012	24925	8493	44565	49028	214	-4463	436
16	2013	22225	8602	42829	49156	218	-3473	391
17	2014	22765	8230	42720	47831	210	-5111	336
18	2015	22338	8249	41611	50421	197	-8810	275

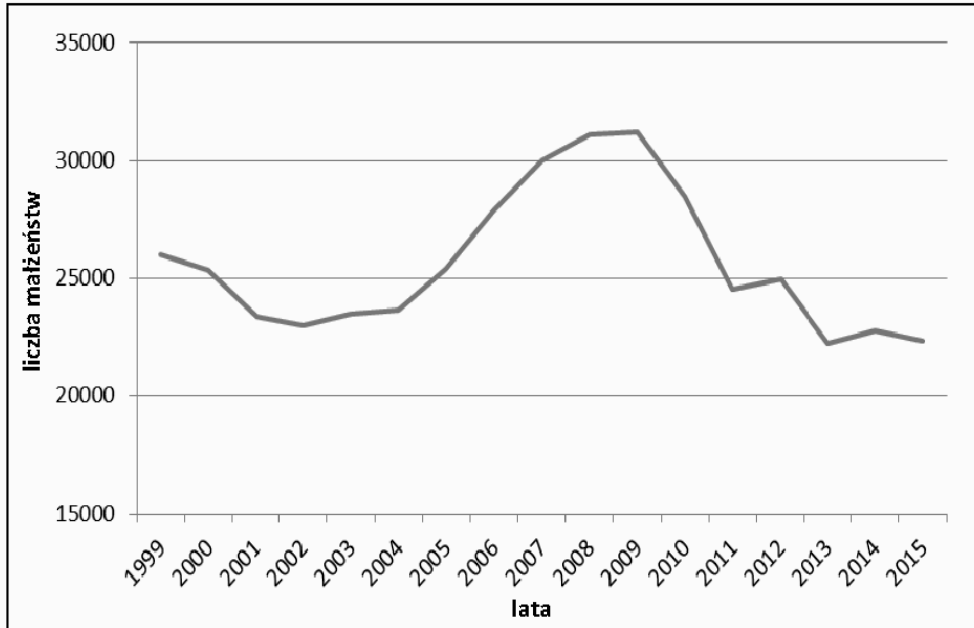
Źródło: Roczniki Demograficzne, GUS, Warszawa.

Dla siedmiu kolumn zestawienia (od kolumny nr 3 do nr 9) sporządzono wykresy ukazujące dynamikę zmian poszczególnych elementów ruchu naturalnego ludności w województwie śląskim w całym 17-letnim okresie analizy, z krótkimi komentarzami. Sporządzone wykresy analizowano najpierw pod względem ich wiarygodności. Odchylenia od widocznych tendencji zostały dodatkowo sprawdzone, aby uniknąć komentowania danych wpisanych omyłkowo lub przekłamań w publikowanych statystykach ludności. Jest to zalecana metoda czytania statystyk „ze zrozumieniem”, która jest sugerowana także w dydaktyce pracy naukowo-pedagogicznej. Wykorzystano dostępne publikacje GUS¹⁰, oraz stosowną literaturę przedmiotu¹¹.

¹⁰ Korzystano z Roczników Demograficznych, Roczników Statystycznych RP, Roczników woj. śląskiego oraz z Roczników statystycznych województw z różnych lat.

¹¹ Wykaz bibliografii na końcu opracowania.

Wykres 3.1. Liczba zawartych związków małżeńskich w latach 1999–2016

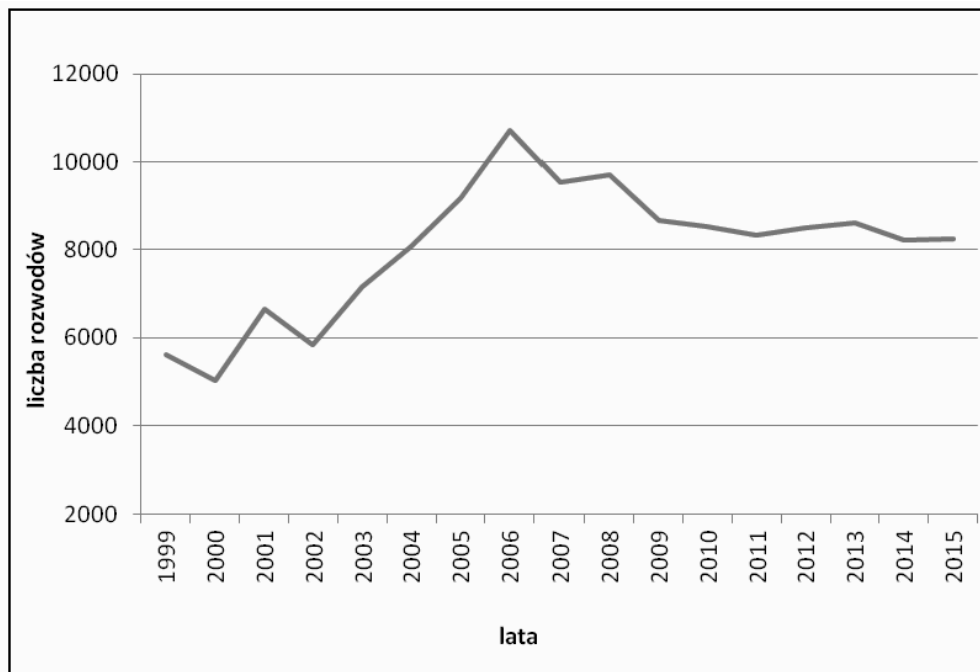
Źródło: opracowanie własne.

Wykres 3.1. przedstawia liczby zawartych związków małżeńskich na terenie badanego województwa. Zmienność poziomu zjawiska wynika z liczebności ludności w poszczególnych grupach wieku. Tu widoczne jest zwiększone zawieranie małżeństw pod koniec pierwszej dekady XXI w., kiedy w wiek matrymonialny wkroczyły liczne roczniki ostatniego wyżu demograficznego w Polsce, z przełomu lat 70. i 80.¹². Między rokiem 2002 a 2009 obserwujemy na terenie województwa śląskiego wzrost liczby zawartych małżeństw z niecałych 23 do ponad 31 tys. rocznie, tj. o ponad 35%.

Realizacja celów matrymonialnych tych najliczniejszych roczników wyższych zamknęła się w okresie około ośmiu lat i w latach 2013–2015 obserwujemy znów na terenie województwa poniżej 23 tys. zawieranych małżeństw rocznie. Przebieg krzywej na wykresie jest w miarę łagodny, co zwiększa zaufanie do publikowanych statystyk.

¹² Por. *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2014-2015*. 2015, s. 88.

Wykres 3.2. Liczba rozwodów w województwie śląskim, 1999–2015 r.

Źródło: opracowanie własne.

Jak uczy doświadczenie, nie wszystkie związki małżeńskie okazują się trwałe. Kolejny wykres przedstawia skutki rozpadu małżeństw orzeczonego przez sąd, w postaci rozwodów¹³. Tu widoczna jest wyraźna tendencja wzrostowa na początku pierwszej dekady XXI w. W wielu opiniach podkreśla się, że wzrost skali zjawiska miał miejsce z powodu rozdzielenia małżonków w wyniku migracji zagranicznych, a także później w konsekwencji akcesji Polski do UE. Są to opinie słuszne, choć z wykresu nie wynika, czy ta sytuacja zaczęła być widoczna od początku okresu transformacji¹⁴.

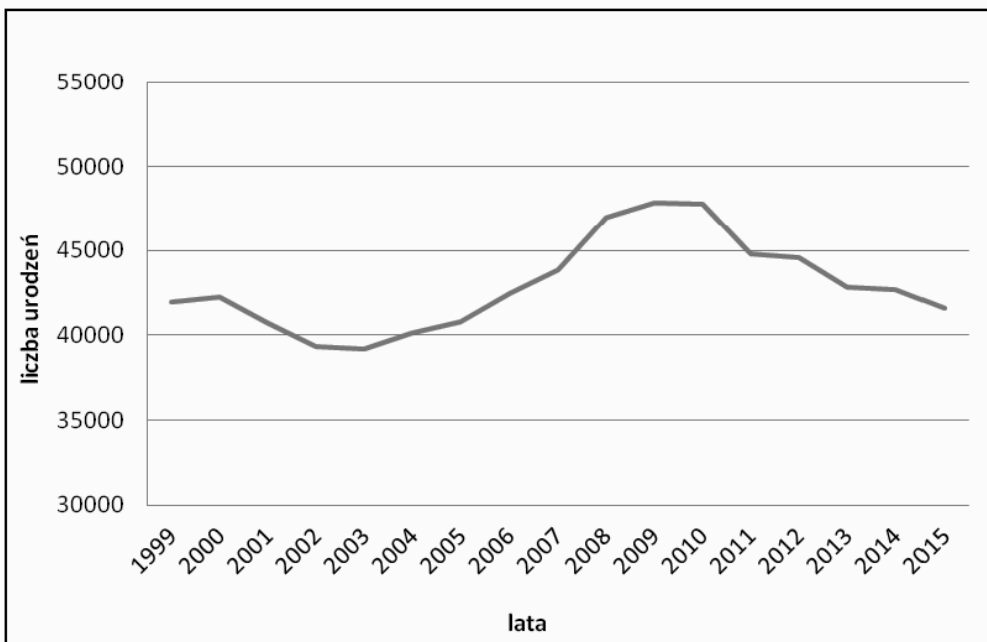
Widoczna jest tu także, raczej nieoczekiwanie, pewna powtarzalność tendencji w obu wykresach. Wraz ze wzrostem liczby zawieranych małżeństw (wykres 3.1) następuje wzrost liczby orzekanych rozwodów (wykres 3.2). Jest to jednak zbieżność być może przypadkowa, ponieważ w tym samym okresie zaczynają być widoczne konsekwencje migracji zagranicznych, po akcesji Polski

¹³ Istnieje także możliwość rozluźnienia więzi małżeńskich poprzez sądowe orzeczenie separacji, o czym będzie mowa w dalszej części opracowania.

¹⁴ Na ten brak wcześniejszych statystyk dla badanego województwa zwracano uwagę już wcześniej.

do UE. Zbieżność poziomu występowania obu zjawisk nie wynika zatem z faktu, że nowo zawarte małżeństwa krótko po ślubie ulegają rozpadowi. Rozwody dotyczą raczej małżeństw z innych grup wieku, o dłuższym stażu (7–10 lat). Dowodem na to stwierdzenie jest pojawienie się maksymalnej liczby rozwodów już w roku 2006, podczas gdy maksimum dla małżeństw to rok 2009. A więc można domniemywać, że to integracja z UE w 2004 r. była główną przyczyną wzrostu liczby rozwodów¹⁵. Należy jednak dodać, że pewne zjawiska demograficzne mogą mieć powiązanie z systemem prawnym. W przypadku rozwodów można podejrzewać związek ze zmianami prawa o zasiłkach rodzinnych¹⁶.

Wykres 3.3. Liczba urodzeń w województwie śląskim, 1999–2015 r.

Źródło: opracowanie własne.

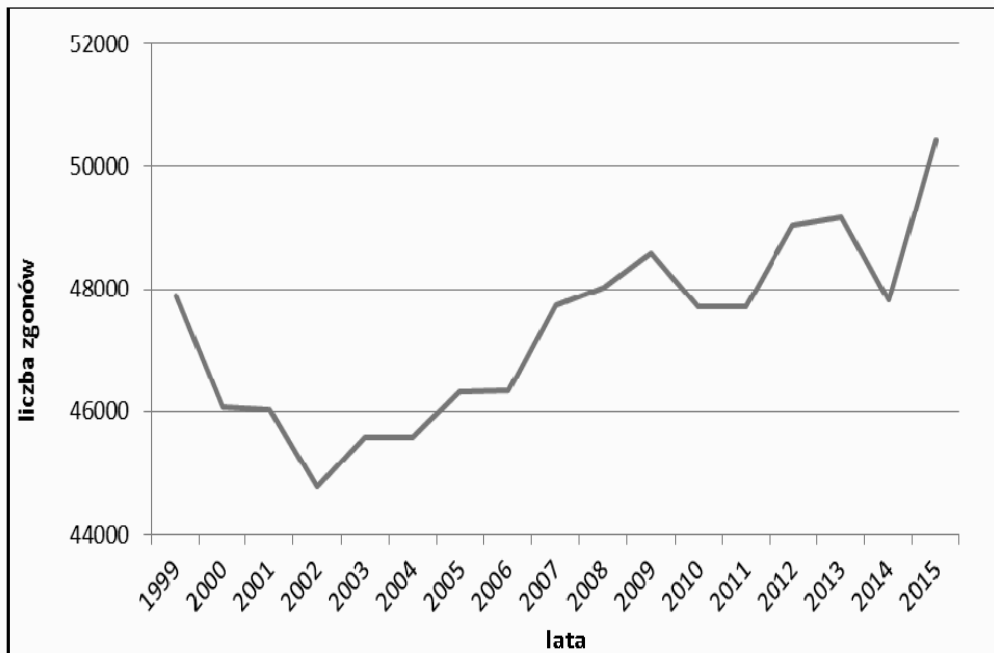
Kolejny wykres 3.3 przedstawia liczby dzieci urodzonych w województwie śląskim. Ponownie należy go skonfrontować z wykresem 3.1. Wraz ze wzrostem liczby zawieranych małżeństw pojawia się wzrost liczby urodzeń. Dokładna analiza danych z tablicy 3.1 pozwala jednak zauważyć nieznaczne przesunięcie poziomu zjawisk w obu przypadkach. Co prawda maksimum liczby

¹⁵ *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2014–2015* 2015, s. 113.

¹⁶ Ustawa o świadczeniach rodzinnych z 28 listopada 2003 r. Dz.U. 2003, nr 228, poz. 2255.

zawartych małżeństw i liczby urodzeń przypada na rok 2009, ale raptowny spadek liczby zawartych małżeństw pojawia się już w roku 2010 (o blisko 9%), podczas gdy widoczny spadek tendencji wzrostowej w liczbie urodzeń dotyczy roku 2011 (o około 6%), natomiast liczby urodzeń w dwóch poprzednich latach były niemal identyczne (różnica wynosi 0,1 %). Może z tego wynikać przypuszczenie, że pierwsze dziecko w rodzinie pojawia się zwykle w pierwszym roku po ślubie. Często bywa również tak, że nieplanowana ciąża jest przyczyną przyspieszenia decyzji o ślubie¹⁷. Ta tendencja nie jest jednak dominująca, a niejednokrotnie ślub następuje dopiero po urodzeniu dziecka lub po pełnej realizacji planów prokreacyjnych, jako swoiste ukoronowanie związku¹⁸.

Wykres 3.4. Zgony w województwie śląskim, 1999–2015 r.

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 3.4. dotyczy następnego elementu ruchu naturalnego ludności, a mianowicie – zgonów. Przebieg krzywej jest zdecydowanie odmienny od trzech wcześniejszych wykresów. Można zatem założyć, że przyczyny zmian w tym

¹⁷ Tzw. ciąża przedmałżeńska. Zob. R. Pressat, *Słownik Demograficzny*, 2014, s. 394.

¹⁸ Takie wnioski z analizy przeprowadzonych badań przedstawiła dr hab. Anna Matysiak, 2017, *Możliwości i perspektywy wykorzystania danych Generations and Gender Survey w międzynarodowych badaniach porównawczych*.

zakresie są całkowicie inne niż przyczyny tendencji obserwowanych w trzech wcześniejszych wykresach. Na wykresie widoczne są dwie prawidłowości. W okresie 1999-2002 następował spadek liczby zgonów, w sumie o ponad 6,5%, a w kolejnych latach zarysowała się niejednolita tendencja wzrostowa o ponad 12,5%. Brak danych dla województwa z lat 90. ponownie utrudnia analizę¹⁹.

Zastanawiające są zwłaszcza liczby zgonów w bieżącej dekadzie, gdy na przemian obserwuje się widoczne wzrosty i spadki liczby rejestrowanych zgonów. W okresie transformacji występowały już zaburzenia w statystykach stanu zdrowia i przyczyn zgonów, wynikające z protestów w środowisku lekarskim. W okresie ostatnich kilku lat takie przypadki nie miały jednak miejsca, a zresztą nie wpływały one na statystyki zgonów. Duża zmienność poziomu analizowanego zjawiska musi mieć zatem odmienne przyczyny, które powinny być przedmiotem badań. W Rządowej Radzie Ludnościowej silna jest reprezentacja środowiska medycznego i takie badania zapewne się pojawią. Nieoczekiwany wpływ otoczenia na tendencje ludnościowe jest znany, i powinien być zdiagnozowany, bo w przypadku licznej populacji w badanym regionie można by raczej oczekiwać łagodnego przebiegu krzywej, ilustrującej poziom badanego zjawiska, z możliwymi długookresowymi zmianami tendencji demograficznych.

Szczególnym przypadkiem statystyki zgonów jest umieralność niemowląt. W tym przypadku, w skali regionalnej, nawet przy dużej regionalnej populacji, są to przypadki liczone w setkach niemowląt, a nie w dziesiątkach tysięcy osób. Dlatego nieoczekiwany wzrost, jaki obserwowano w roku 2009, mógł być przypadkowy, wywołany sezonowymi czynnikami zewnętrznymi, natomiast w całym analizowanym okresie widoczna jest wyraźna tendencja spadkowa, o ponad 55%. Należy też pamiętać, że w roku 2009 odnotowano maksimum urodzeń wśród populacji potencjalnych rodziców urodzonych na przełomie lat 70. i 80. Przy wyższej liczbie urodzeń wyższa liczba zgonów niemowląt może być uznana za wiarygodną.

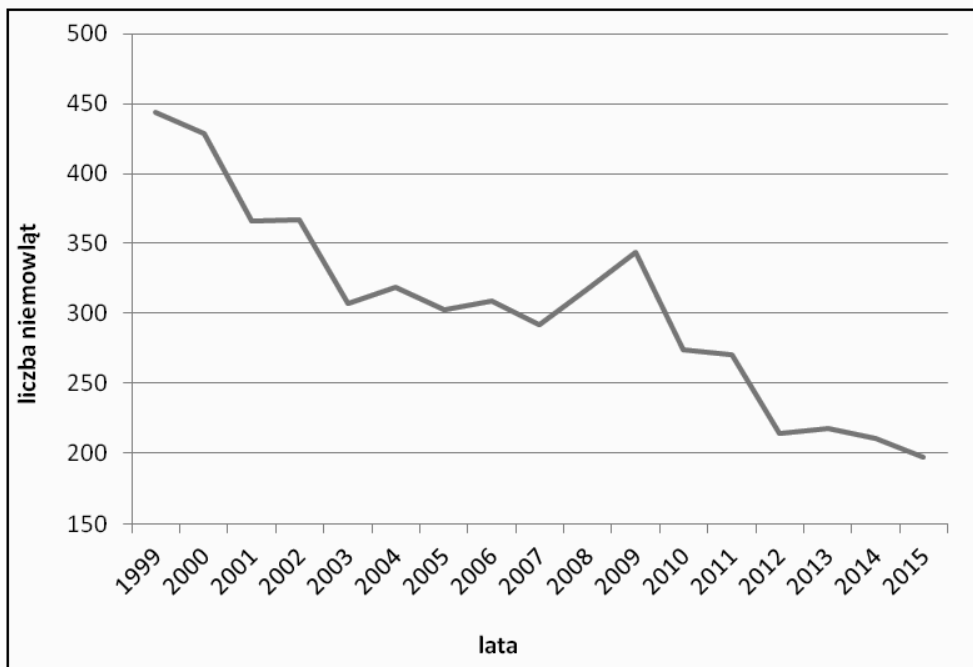
Wspomniana tendencja jest jedną z najkorzystniejszych konsekwencji transformacji w Polsce, bo świadczy o wzroście poziomu i efektywności opieki medycznej w Polsce. Nie siląc się na wkład w rozwój teorii mierzenia postępu społecznego, mogę jednak zauważyć, że współczynnik zgonów niemowląt traktuję w pracy naukowo-dydaktycznej jako „syntetyczny miernik poziomu rozwoju cywilizacyjnego”²⁰. O takie właśnie efekty przyszłej transformacji walczyła opozycja antykomunistyczna w Polsce i taką politykę społeczno-gospo-

¹⁹ W publikowanych statystykach zgonów dla Polski widoczny jest spadek liczby rejestrowanych faktów od roku 1992, co niektórzy specjaliści tłumaczyli wpływem zmian behawioralnych (dieta, styl życia, przyzwyczajenia) w okresie transformacji. Trzeba jednak pamiętać także o liczebności poszczególnych generacji. Mniejsza liczba urodzeń w okresie II wojny światowej na pewno nie jest tu bez znaczenia.

²⁰ A. Rączaszek, wykłady (niepublikowane) z Polityki Społecznej, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach.

darczą realizowały kolejne rządy od 1989 r., aby rósł poziom życia mieszkańców w Polsce. Tak wyraziste tendencje, jak stały spadek umieralności niemowląt w Polsce, czy systematyczny i nieprzerwany wzrost PKB od 1992 r., są dobrą ilustracją realizacji powyższego celu, jaki przyświecał całej scenie politycznej w Polsce, niezależnie od obserwowanych okresowych zawirowań politycznych. Jeżeli rządzący „nie psują” gospodarki, to taki wzrost poziomu życia ludności jest możliwy²¹, a także kontynuowany dzięki własnej aktywności²² i przekłada się na cały szereg innych procesów, w tym nawet tak samoistnych jak przemiany demograficzne.

Wykres 3.5. Zgony niemowląt w województwie śląskim, 1999–2015 r.

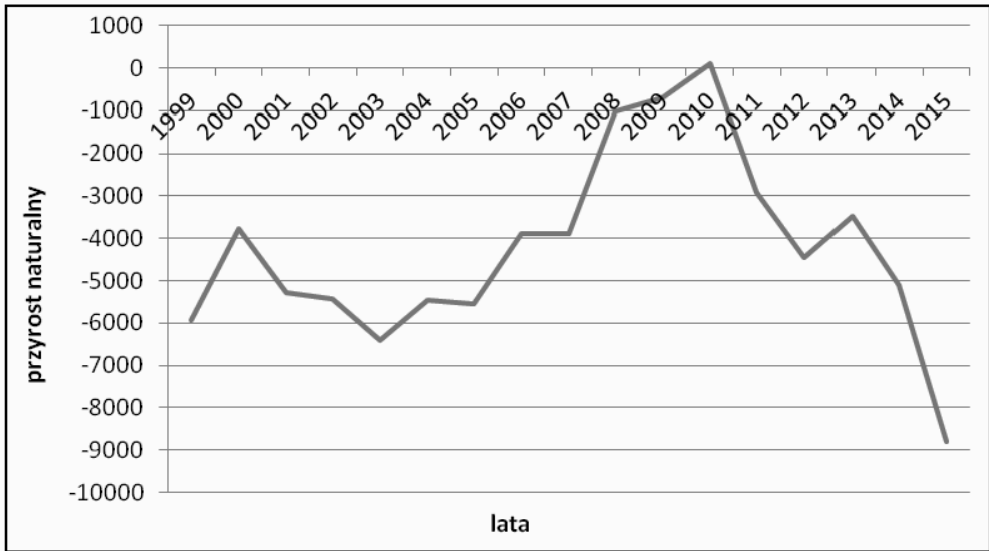
Źródło: opracowanie własne.

Ta pozytywna opinia o skutkach transformacji w Polsce nie przekłada się jednak na analizę wykresu 3.6, prezentującego przyrost naturalny w badanym regionie.

²¹ Taki pogląd nie jest indywidualną oceną autora tego opracowania, ale dość powszechnie przyjmowanym w dyskusjach o polityce społeczno-gospodarczej państwa.

²² Por. *Diagnoza społeczna 2011... 2012*, s. 27.

Wykres 3.6. Przyrost naturalny w województwie śląskim, 1999-2015

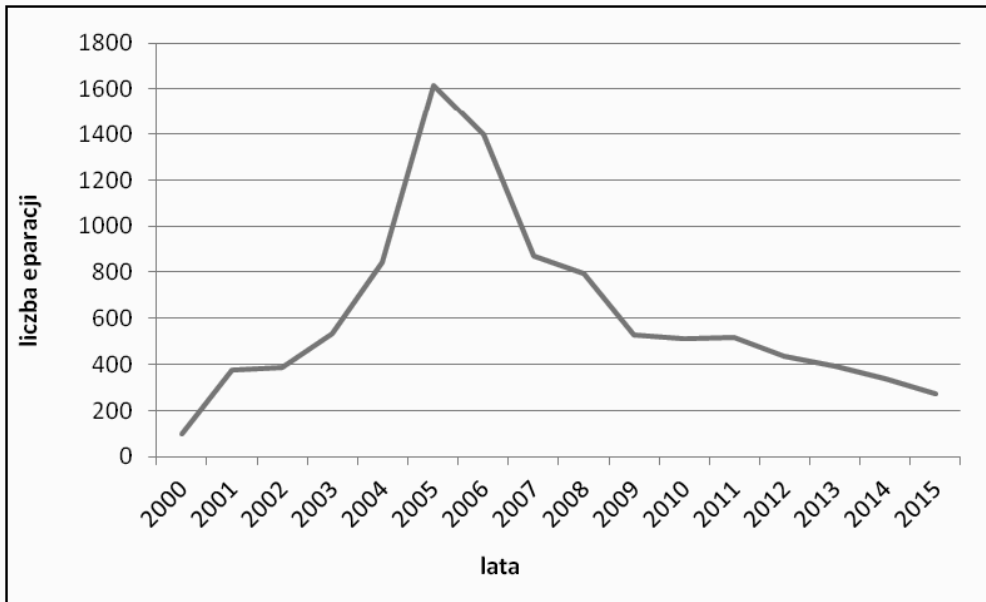
Źródło: opracowanie własne.

Jak wynika z tablicy 3.1, praktycznie w całym badanym okresie liczba urodzeń w województwie nie rekompensowała liczby zgonów (jedynym wyjątkiem był rok 2010), co spowodowało, że krzywa przyrostu naturalnego wykazuje permanentnie przyrost ujemny w wysokości kilku tysięcy rocznie. Na wykresie 3.6 ponownie pośrednio widoczne są tendencje obserwowane w zakresie małżeństw i urodzeń. Wzrost liczby zawieranych małżeństw i rodzących się potem dzieci, pozwalają zmniejszyć ujemne saldo ruchu naturalnego ludności, ale tylko w latach 2003 do 2010. Później następuje gwałtowny spadek do roku 2015, o dynamice wcześniej nieznannej, i o efekcie który jest gorszy niż w poprzednich latach (prawie minus 9 tys.), co wyjaśnia znane już zjawisko depopulacji naszego regionu w okresie transformacji, czego przykład zostanie przedstawiony w ostatniej części opracowania. Należy też dodać, że co prawda w tym artykule nie zajmujemy się migracjami ludności, ale one wraz z przyrostem naturalnym składają się na bilans ludności. Łączne efekty obu tych procesów dają ujemny przyrost rzeczywisty. Pewną szansą na odwrócenie tendencji będą być może konsekwencje Programu 500+, ale jego rezultaty poznamy dopiero za kilka lat²³. Uruchomienie tego programu jest

²³ Czy te nadzieje są zasadne, trudno na razie oceniać. Sytuacja jest zmienna. W ostatnich dniach GUS podał informację, że w kwietniu 2017 r. zanotowano spadek liczby urodzeń. Zob. *Efekt 500 plus hamuje? Rodzi się mniej dzieci...*

zbieżne z wcześniej już opracowanymi rekomendacjami Rządowej Rady Ludnościowej w zakresie polityki ludnościowej²⁴. Nie wskazywano w nich jednak potrzeby prowadzenia polityki ewidentnie pronatalistycznej i takich deklaracji dotychczas nikt nie formułował, a jest ona obecnie niezbędnym i jedynie słusznym kierunkiem działań państwa. Zwłaszcza w sytuacji najnowszych prognoz demograficznych, które nie przewidują wzrostu liczby urodzeń²⁵.

Wykres 3.7. Liczba separacji w województwie śląskim od 2000 do 2015 r.

Źródło: opracowanie własne.

Tablica 3.1 zawiera kolumnę (nr 9), w której zamieszczono informacje o separacjach. Jest to nowa możliwość rozdzielenia partnerów w małżeństwie, bez orzekania rozwodu. Ta procedura²⁶ pojawiła się w 2000 r., i wcześniej nie mogła być uwzględniana w analizie ruchu naturalnego ludności²⁷. Jak wynika z zamieszczonych w tablicy 3.1 statystyk, procedura była na większą skalę wykorzystywana zaraz po akcesji Polski do UE, kiedy pojawił się problem

²⁴ Por. *Rekomendacje Rządowej Rady Ludnościowej w zakresie polityki ludnościowej Polski*, 2014.

²⁵ Zob. *Prognoza ludności na lata 2014-2050* 2014.

²⁶ Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. Dz.U. 1999, nr 52, poz. 532.

²⁷ Na wykresie 3.7 skala czasu zaczyna się wyjątkowo od 2000 r., ponieważ dla roku 1999 brak było wartości dotyczących separacji – por. tablica 3.1.

rozdzielenia małżonków w wyniku zagranicznych wyjazdów zarobkowych. Ponieważ do roku 2003 i od roku 2009 przypadków separacji było nie więcej niż około 500 w ciągu roku, zatem jak już wspomniano, dla populacji regionu liczącej ponad 4,5 mln mieszkańców nie ma to większego znaczenia. Malejąca liczba takich przypadków w ostatnich latach świadczy raczej o tym, że partnerzy chcą mieć pełną swobodę w przypadku pojawienia się rozkładu związku, i stan tymczasowy w postaci separacji nie jest popularną alternatywą, a nie bez znaczenia są także nowelizacje zasad przyznawania zasiłków rodzinnych.

W całej powyższej analizie ruchu naturalnego ludności ograniczono się do oceny tendencji widocznych w zmianach elementów ruchu naturalnego ludności, wyrażonych w liczbach bezwzględnych. Świadomie nie przedstawiono wartości stosunkowych, bo to by wskazywało na konieczność porównania z wartościami ogólnopolskimi i regionalnymi. Na to przyjdzie czas w podsumowaniu 16 regionalnych konferencji demograficznych, organizowanych w polskich województwach w roku 2017 przez Rządową Radę Ludnościową. Idea tego cyklu jest ze wszech miar słuszna i takie podsumowanie zostanie zapewne sporządzone. Prawdopodobnie będzie zawierało także rekomendacje dla rządowej polityki ludnościowej, bowiem taka polityka, co należy raz jeszcze powtórzyć, i to o charakterze wybitnie pronatalistycznym, jest obecnie niezbędna wobec widocznej depopulacji w Polsce.

3.3. Zakończenie

Przedstawienie statystyk obrazujących ruch naturalny ludności jest przedsięwzięciem dość banalnym. Jeżeli jednak nie jest to obraz statyczny ale dynamiczny, i umożliwia przeprowadzenie analizy wynikających ze statystyk tendencji, to mamy do czynienia z opracowaniem naukowym, w którym możemy wyciągać wnioski o charakterze bardziej ogólnym niż wynikające jedynie z obserwacji tendencji dotyczących tylko ruchu naturalnego ludności. Na zakończenie pozwolimy sobie zatem na takie nieco szersze tematycznie podsumowanie, na przykładzie zmian zaludnienia wybranych miast województwa.

W ostatnich latach nasila się opinia, że Polsce grozi depopulacja, która bezpośrednio wynika z opisanego tu ruchu naturalnego ludności²⁸. Korzystając ze statystyk dotyczących województwa śląskiego, które po części tu przedstawiono, czy przykładowo dla rodzącej się Metropolii śląsko-zagłębiowskiej,

²⁸ Nie należy zapominać także o skali migracji, co już podkreślono, ale te kwestie pojawią się zapewne w innym rozdziale niniejszego tomu.

ale w pełnej perspektywie całego okresu transformacji (bo dla miast mamy dane o ludności z całego tego okresu), można stwierdzić, że od roku 1990 do 2015 łączna liczba ludności 13 wybranych miast dawnego GOP²⁹ zmniejszyła się o blisko 18%. Spadek liczby mieszkańców badanych miast był zróżnicowany i zawierał się w przedziale od 13% do 27 % (między wartościami minimalną i maksymalną) – tablica 3.2. Ta nowa sytuacja jest, co zostało już wielokrotnie opisane, konsekwencją procesu transformacji³⁰, chociaż w przypadku poszczególnych miast depopulacja miała zapewne różne przyczyny.

Tablica 3.2. Depopulacja miast GOP (ludność maksymalna w przeszłości i minimalna w okresie transformacji, w tys.)

Lp.	Miasto	Ludność maks.	Ludność min.	Zmiana między wartością maksymalną a minimalną w %
1	Będzin	76,9	57,9	75,3
2	Bytom	234,3	170,8	72,9
3	Chorzów	151,9	109,8	72,3
4	Czeladź	37,6	32,4	86,2
5	Dąbrowa Górnicza	141,4	122,7	86,8
6	Gliwice	222,1	183,4	82,6
7	Katowice	367,0	299,9	81,7
8	Mysłowice	92,5	74,9	81,0
9	Ruda Śląska	169,8	139,8	82,3
10	Siemianowice Śląskie	80,4	68,2	84,8
11	Sosnowiec	259,3	207,4	80,0
12	Świętochłowice	60,2	51,0	84,7
13	Zabrze	203,4	176,3	86,7

Źródło: Roczniki Statystyczne, GUS, Warszawa, opracowanie własne.

²⁹ W tablicy 3.2 przedstawiono dawny Górnos Śląski Okręg Przemysłowy, czyli centralną zurbanizowaną część województwa śląskiego, obejmującą 13 niegdyś miast wydzielonych na prawach powiatu, w podziale administracyjnym obowiązującym do 1975 r.

³⁰ A. Rączaszek, 2002, *Zmiany w stosunkach ludnościowych w Polsce w okresie transformacji...*, s. 137 i in.

Generalnie wynika to głównie ze zmian na rynku pracy. Znane są problemy Górnego Śląska z restrukturyzacją górnictwa i hutnictwa w okresie transformacji. Z punktu widzenia teorii polityki gospodarczej lub geografii społeczno-ekonomicznej można posłużyć się określeniem GOP jako regionu lub obszaru problemowego³¹.

Z punktu widzenia demografii upowszechniają się nowe tendencje ludnościowe. Jedną z nich jest nasilająca się w okresie transformacji swoista dezurbanizacja. Część ludności miast przenosi się na tereny podmiejskie³², jeżeli takie tereny są dostępne, co w środku konurbacji górnośląskiej nie jest możliwe, ale na obrzeżach jest wyraźnie widoczne³³. Całe województwo śląskie, w tym także wymienione w ostatnim zestawieniu miasta, mają w ostatnich kilku latach stale ujemny przyrost naturalny i rzeczywisty³⁴. W perspektywie nie widać zmiany tendencji, ponieważ współczynniki dzietności spadły do poziomu poniżej 1,2. Oznacza to, że obserwowanemu tu spadkowi liczby mieszkańców badanych miast będzie towarzyszyć spadek liczby mieszkańców GOP, czy powstałej w tym miejscu metropolii, a także całego województwa i kraju³⁵.

Wspomniana tendencja (depopulacja) w dłuższym okresie spowoduje istotne zmiany struktury ludności, zarówno przedstawionych miast, jak i całego województwa. Ich populacja będzie się starzeć. Rządowa Rada Ludnościowa będzie te kwestie nagłaśniać, ponieważ nowa sytuacja stanowi poważne wyzwanie dla polityki społecznej, w tym głównie dla systemu ochrony zdrowia i systemu zabezpieczenia społecznego. Problemy te stanowią także wyzwanie dla polityki gospodarczej, bowiem proces restrukturyzacji Górnego Śląska nie został zakończony, a nowa struktura zasobów pracy skłania do wyznaczenia nowych kierunków rozwoju gospodarczego całego województwa śląskiego. Podstawową jednak rekomendacją z niniejszego opracowania musi być przygotowanie takiej polityki ludnościowej i rodzinnej, która zacznie wreszcie skutecznie oddziaływać na procesy demograficzne i odwracać niekorzystne tendencje, powyżej w ograniczonym zakresie opisane.

³¹ B. Winiarski, 2002, *Polityka gospodarcza*, s. 344; R. Romański, 1993, *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*, s. 173.

³² Z. Dobosiewicz, T. Olszewski, 1994, *Geografia ekonomiczna świata*, s. 107.

³³ Przykładowo, mieszkańcy Katowic przenoszą się głównie na południe od miasta, na tereny należące do powiatu mikołowskiego. Por. A. Rączaszek, 2011, *Przyczyny wzrostu potencjału demograficznego małego miasta*.

³⁴ W klasyfikacji miast wg zmian w ich liczbie mieszkańców, wszystkie badane tu miasta mieściłyby się w kategorii – typ regresywny. Por. J. Słodczyk, 2002, *Demograficzne i społeczne aspekty rozwoju miast*, s. 17.

³⁵ A. Rączaszek, M. Wieczorek, 2004, *Zastępowalność pokoleń w Polsce jako bariera rozwoju*, s. 283.

Bibliografia

- Balicki J., Frątczak E., Nam Ch. B. (2003), *Przemiany ludnościowe. Fakty-Interpretacje-Opinie*. Tom 1. *Mechanizmy przemian ludnościowych. Globalna polityka ludnościowa*, UKSW, Warszawa.
- Bubnowa H. (1989), *Falowanie demograficzne. Przyczyny, charakter, prognozy*, Studia Demograficzne nr 1 (95), PWN, Warszawa.
- Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport* (2012), red. J. Czapiński, T. Panek, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa.
- Dobosiewicz Z., Olszewski T. (1994), *Geografia ekonomiczna świata*, PWE, Warszawa.
- Efekt 500 plus hamuje? Rodzi się mniej dzieci*. tvn24bis.pl/z-kraju74/gus-w-kwietniu-urodzilo-sie-mniej-dzieci.751897.html. Dostęp 27.06.2017 r.
- Matysiak A. (2017), *Możliwości i perspektywy wykorzystania danych Generations and Gender Survey w międzynarodowych badaniach porównawczych*, [w:] *Konferencja naukowa na temat: Generations and Gender Programme. Od opuszczenia domu rodzinnego do przejścia na emeryturę. Życie Polaków w świetle badania ankietowego „Generacje i Rodziny” (GGS-PL). Konferencja naukowa Instytutu Statystyki i Demografii SGH, Warszawa, 26 czerwca 2017 r.* SGH, Warszawa.
- Pressat R. (2014), *Słownik Demograficzny*. Opracowanie E. Frątczak, A. Ptak-Chmielewska, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Procesy i struktury demograficzno-społeczne na obszarze województwa śląskiego w latach 1988–2008* (2010), Urząd Statystyczny, Katowice.
- Prognoza ludności na lata 2014–2050* (2014), GUS, Warszawa.
- Rączaszek A. (2002), *Zmiany w stosunkach ludnościowych w Polsce w okresie transformacji*, [w:] *Transformacja systemowa w Polsce. Oceny i perspektywy*, red. Z. Szymła, Akademia Ekonomiczna, Kraków, 137–147.
- Rączaszek A. (2011), *Przyczyny wzrostu potencjału demograficznego małego miasta*, [w:] *Procesy urbanizacji i ich uwarunkowania na początku XXI wieku*, red. J. Słodczyk, M. Śmigiel-ska, Studia Miejskie nr 4, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, 191–211.
- Rączaszek A., Wieczorek M. (2004), *Zastępowalność pokoleń w Polsce jako bariera rozwoju*, [w:] *Konkurencyjność i potencjał rozwoju polskich metropolii – szanse i bariery*, red. S. Korenik, K. Szolek, Biuletyn PAN KPZR, Zeszyt 214, Warszawa, s. 282–290.
- Rekomendacje Rządowej Rady Ludnościowej w zakresie polityki ludnościowej Polski* (2014), Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Romański R. (1993), *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*, PWN, Warszawa.
- Słodczyk J. (2002), *Demograficzne i społeczne aspekty rozwoju miast*, Uniwersytet Opolski, Opole.
- Strategia polityki społecznej województwa śląskiego na lata 2006-2020* (2006), Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Katowice.
- Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2014–2015* (2015), Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Winiarski B. (2002), *Polityka gospodarcza*, PWN, Warszawa.

Roczniki Demograficzne, GUS, Warszawa.

Roczniki Statystyczne RP, GUS, Warszawa.

Roczniki Statystyczne Województw, GUS, Warszawa.

Roczniki statystyczne województwa śląskiego, Urząd Statystyczny, Katowice.

Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. Dz.U. 1998, nr 96, poz. 603.

Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. Dz.U. 1999, nr 52, poz. 532.

Ustawa o świadczeniach rodzinnych z 28 listopada 2003 r. Dz.U. 2003, nr 228, poz. 2255.

Population movement in The Silesian Voivodship

Summary

Study shows changes in vital statistics of population in Silesian voivodship during its whole existence. Statistics of particular elements of natural mobility of people are presented in the study. Observed statistics prove that birth rate in this voivodship is constantly negative, which will result in changes of structure of population of the voivodship and may result with depopulation in long perspective. Closing part of the study additionally presents how those observed tendencies reflect on population density of cities of future Silesian metropolis. The study used published statistics of Central Statistical Office and that enabled to illustrate the analysis with appropriate tables and graphs.

Prof. UŚ dr hab. Anna RUNGE
Katedra Geografii Ekonomicznej
Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk o Ziemi

4. Proces starzenia ludności województwa śląskiego

4.1. Wprowadzenie

Starzenie ludności to proces, któremu trudno wyznaczyć jednoznaczną granicę, tym bardziej, że w miarę wydłużania przeciętnego czasu trwania życia granica starości także ulega przesunięciu. Według E. Rosseta (1975) próg starości stanowił wiek 60 lat. Podobnie zakłada Ustawa o osobach starszych z 2015 roku określająca, że są to osoby, które ukończyły 60 lat. Jednak obecnie w literaturze i w statystyce (zwłaszcza międzynarodowej) częściej jako umowną granicę starości przyjmuje się 65 lat (*Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce*, 2012). Także w społecznym odbiorze stopniowo przesuwa się wiek, którego osiągnięcie Polacy uznają za początek starości – wyznaczając go na 63 lata i 3 miesiące (Raclaw, Rosochacka-Gmitrzak 2013, s. 11). Umowny próg zaawansowanej starości stanowi 75 rok życia, po przekroczeniu którego pojawia się szczególnie wysokie ryzyko wystąpienia chorób charakterystycznych dla wieku podeszłego (*Sprawowanie opieki oraz inne uwarunkowania...* 2008, s. 47–69; Bień 2012, s. 151–158).

Proces starzenia jest także zróżnicowany przestrzennie. „Lokalny wymiar starzenia się populacji oznacza, że społeczno-ekonomiczne konsekwencje zmiany struktury wieku są prostą pochodną reakcji społeczności lokalnej na wcześniej występujące zjawiska i procesy demograficzne” (Raclaw, Rosochacka-Gmitrzak 2013, s. 10).

Celem opracowania jest przedstawienie stanu zaawansowania procesu starzenia ludności w województwie śląskim, jego przyczyn, konsekwencji oraz prognozowanych zmian w tym zakresie.

4.2. Proces starzenia ludności w województwie śląskim na tle kraju

Województwo śląskie jest jednym z czterech województw w Polsce, w których mediana wieku ludności w 2015 r. przekroczyła 41 lat (tab. 4.1). Oznacza to, że połowa ludności w tych województwach ma więcej niż 41 lat. Tymczasem według A. Maksimowicz (1990, s. 276) mediana wieku przekraczająca

35 lat oznacza, że mamy do czynienia ze społeczeństwem bardzo starym. Według prognozy demograficznej GUS dla województwa śląskiego w 2035 r. mediana wieku wyniesie 49,7 lat, a w 2050 r. – 53,4 lata (tab. 4.2). W miastach przekroczy 50 lat już w 2035 r., zaś w 2050 r. osiągnie 54,1 lat, a zatem już w drugiej połowie lat 30. XXI w. połowa ludności województwa będzie po pięćdziesiątce. Warto w tym miejscu przypomnieć, że jeszcze nie tak dawno wiek 55 lat uprawniał kobiety do wcześniejszej emerytury. W świetle zmian mediany wieku widać także, że procesy starzenia ludności w XXI w. w województwie śląskim przebiegają szybciej niż ogólnie w kraju.

Tablica 4.1. Mediana wieku ludności woj. śląskiego na tle województw najmłodszych i najstarszych demograficznie

Województwa	2000	2010	2015
	wiek w latach		
łódzkie	38,1	40,2	41,6
opolskie	35,6	39,5	41,5
śląskie	36,7	39,7	41,3
świętokrzyskie	36,1	39,2	41,0
Polska	35,4	38,0	39,8
małopolskie	34,0	36,8	38,6
podkarpackie	32,7	36,5	38,6
pomorskie	33,9	36,7	38,6
wielkopolskie	33,9	36,7	38,

Źródło: Roczniki Demograficzne GUS, Warszawa.

Tablica 4.2. Mediana wieku ludności woj. śląskiego w 2015 r. oraz prognoza

Wyszczególnienie	2015	2035	2050
Polska	39,8	48,6	52,5
śląskie ogółem	41,3	49,7	53,4
w tym: miasta	41,8	50,4	54,1
obszary wiejskie	39,5	47,7	51,7

Źródło: Prognoza demograficzna na lata 2014–2050... (2015).

Tabela 4.3. Udział ludności starej w ogólnej liczbie ludności wg województw w latach 2000–2015 (jako % ludności ogółem)

Województwa	2000		Województwa	2007		Województwa	2015	
	60+	65+		60+	65+		60+	65+
łódzkie	18,9	14,4	łódzkie	20,3	15,0	łódzkie	25,3	17,6
świętokrzyskie	18,7	14,0	świętokrzyskie	19,6	14,8	świętokrzyskie	24,6	17,2
mazowieckie	18,5	13,9	podlaskie	18,8	14,7	śląskie	24,1	16,7
lubelskie	18,0	13,7	mazowieckie	19,3	14,5	opolskie	23,5	16,4
podlaskie	18,0	13,6	lubelskie	19,0	14,3	lubelskie	23,3	16,4
dolnośląskie	16,9	12,5	opolskie	18,3	14,1	mazowieckie	23,3	16,2
małopolskie	16,9	12,4	śląskie	18,7	13,8	dolnośląskie	24,1	16,2
podkarpackie	16,3	12,0	dolnośląskie	18,1	13,5	podlaskie	22,4	16,1
opolskie	16,8	11,7	małopolskie	17,9	13,4	zachodniopomorskie	23,2	15,4
kujawsko-pomorskie	15,7	11,5	podkarpackie	17,2	13,0	kujawsko-pomorskie	22,4	15,3
śląskie	16,5	11,5	kujawsko-pomorskie	17,1	12,5	małopolskie	21,6	15,3
wielkopolskie	15,3	11,3	zachodniopomorskie	16,7	12,2	podkarpackie	21,2	14,9
zachodniopomorskie	15,2	11,1	pomorskie	16,5	12,2	lubuskie	22,3	14,8
lubuskie	14,8	10,9	wielkopolskie	16,5	11,9	pomorskie	21,6	14,7
pomorskie	15,0	10,8	lubuskie	16,1	11,8	wielkopolskie	21,4	14,6
warmińsko-mazurskie	14,5	10,6	warmińsko-mazurskie	15,7	11,8	warmińsko-mazurskie	21,0	14,1
Polska	16,8	12,4	Polska	18,0	13,5	Polska	22,9	15,8

4. Proces starzenia ludności województwa śląskiego

Zmiany mediany wieku, a także udziału ludności starej (% ludności w wieku 60 i więcej lat oraz % ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnym zaludnieniu) wskazują, że proces starzenia się ludności w województwie śląskim jest bardzo intensywny i przebiega z większym nasileniem niż ogólnie w kraju (tab. 4.3). Jeszcze w 2000 r. województwo śląskie plasowało się na 11. pozycji wśród wszystkich województw w zaawansowaniu procesu starzenia. Jednak w kolejnych latach bardzo szybko wyprzedzało ono inne województwa (nawet opolskie), osiągając w 2015 r. wysoki stan starości (24,1% ludności w wieku 60 i więcej lat) i zajmując 3. miejsce w kraju pod względem zaawansowania procesu starzenia demograficznego.

Wrażenie robi już sama liczba ludności starej w województwie śląskim: **1 101,3 tys.** osób w wieku 60 i więcej lat, a w tym **762 tys.** osób w wieku 65 i więcej lat, przy zaledwie 234 tys. osób starych w woj. opolskim (tab. 4.4). Śląskie zajmuje drugie miejsce po województwie mazowieckim pod względem liczby ludności starej (mieszka tu 12,5% Polaków w wieku 60 i więcej lat). Te dwa województwa zamieszkuje ponad ¼ wszystkich starszych osób w Polsce.

Tablica 4.4. Udział ludności starej województw w ogólnopolskiej liczbie ludności starej w 2015 r.

Województwa	Udział w ogólnej liczbie ludności kraju	60 i więcej lat		65 i więcej lat	
		w tys.	%	w tys.	%
Polska	100,0	8 802,9	100,0	6 076,4	100,0
mazowieckie	13,9	1 244,6	14,1	868,2	14,3
śląskie	11,9	1 101,3	12,5	761,9	12,5
wielkopolskie	9,0	743,4	8,4	508,3	8,4
małopolskie	8,8	728,6	8,3	515,1	8,5
dolnośląskie	7,6	700,7	8,0	470,6	7,7
łódzkie	6,5	631,9	7,2	440,0	7,2
pomorskie	6,0	498,4	5,7	338,8	5,6
lubelskie	5,6	497,9	5,7	350,1	5,8
kujawsko-pomorskie	5,4	467,2	5,3	319,7	5,3
podkarpackie	5,5	451,8	5,1	316,8	5,2
zachodniopomorskie	4,5	397,5	4,5	263,5	4,3
świętokrzyskie	3,3	309,1	3,5	215,8	3,6
warmińsko-mazurskie	3,7	302,6	3,4	202,3	3,3
podlaskie	3,1	266,8	3,0	191,2	3,1
opolskie	2,6	234,4	2,7	163,8	2,7
lubuskie	2,6	226,8	2,6	150,4	2,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie BDL GUS Warszawa.

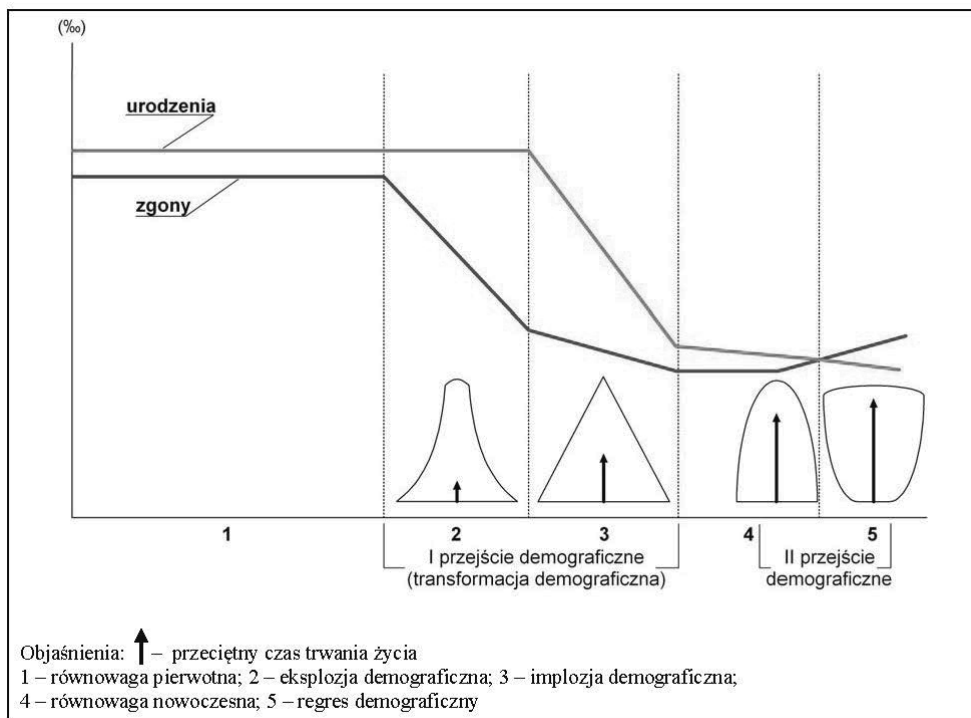
W województwie śląskim udział ludności w wieku 60 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności wzrastał z 13,1% w 1980 r. do 16,5% w 1990, a następnie do 18,7% w 2000 i 24,1% w 2015 r. Zarówno pod względem ilościowym, jak i osiągniętego poziomu zaawansowania procesów starzenia województwo śląskie nie może być wciąż postrzegane stereotypowo jako młode demograficznie, co miało miejsce do lat 70. XX wieku. Od tego czasu nastąpiły istotne przekształcenia struktury wieku, przy czym proces ten zaczął się nasilać w latach 90. XX w., a gwałtownie przyspieszył w XXI wieku. Ta zmiana struktury ludności powinna być brana pod uwagę w planach i strategiach rozwoju województwa śląskiego. Tymczasem autorzy owych strategii nie dostrzegają problemu starzenia ludności i nie uwzględniają wiążących się z nim wyzwań społeczno-gospodarczych (*Strategia rozwoju...* 2013).

4.3. Przyczyny starzenia ludności województwa śląskiego

Starzenie społeczeństwa jest procesem naturalnym wynikającym z rozwoju demograficznego. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym i postępowaniem naukowo-technicznym stopniowemu obniżeniu ulegał poziom zgonów, zwłaszcza wśród niemowląt i małych dzieci, a wydłużeniu – przeciętny czas trwania życia. Niepotrzebna stała się bardzo wysoka rozrodczość, tym bardziej, że zachodzące zmiany społeczno-kulturowe i obyczajowe (aktywność zawodowa kobiet, konsumpcyjny styl życia, laicyzacja, związki kohabitacyjne) spowodowały opóźnienie wieku zawierania małżeństw i rodzenia pierwszego dziecka, upowszechnienie modelu rodziny małodziejnej, a w rezultacie spadek rozrodczości (wykres 4.1). Zatem wraz z tzw. I przejściem demograficznym nastąpiła zmiana reżimu reprodukcji populacji (odtworzenia jej stanu i struktury) z tradycyjnego (z wysoką stopą zgonów i urodzeń) na nowoczesny (z niską stopą zgonów i urodzeń) – (Raclaw, Rosochacka-Gmitrzak 2013, s.1). Przyczyniła się ona do zmian struktury wieku populacji, gdyż skutkiem utrzymywania się niskiego poziomu zgonów i coraz dłuższego trwania życia przy niskim poziomie urodzeń jest postępujący wzrost liczby i odsetka osób starszych w zbiorowościach, czyli starzenie populacji (zarówno „od góry”, jak i „od dołu”). Towarzyszący temu spadek udziału dzieci i młodzieży powoduje, że już w fazie równowagi nowoczesnej problemem staje się brak zastępowalności pokoleń (zbyt niski przyrost naturalny). Tymczasem powolny, lecz stale postępujący spadek urodzeń, przy charakterystycznym dla starej populacji niewielkim, ale stopniowym wzroście poziomu zgonów (drugie przejście demograficzne), prowadzi do wystąpienia ubytku naturalnego. W województwie śląskim z pogłębiającym się ubytkiem naturalnym ludności mamy do czynienia już od 1996 roku (Runge 2010, s. 54). Przejście z fazy IV rozwoju demograficznego (równowagi nowo-

czesnej) do fazy V (regresu demograficznego) wiąże się zatem ze zmianą typu piramidy wieku ze stacjonarnego, bądź stacjonarno-regresywnego – w typ regresywny (wykres 4.1).

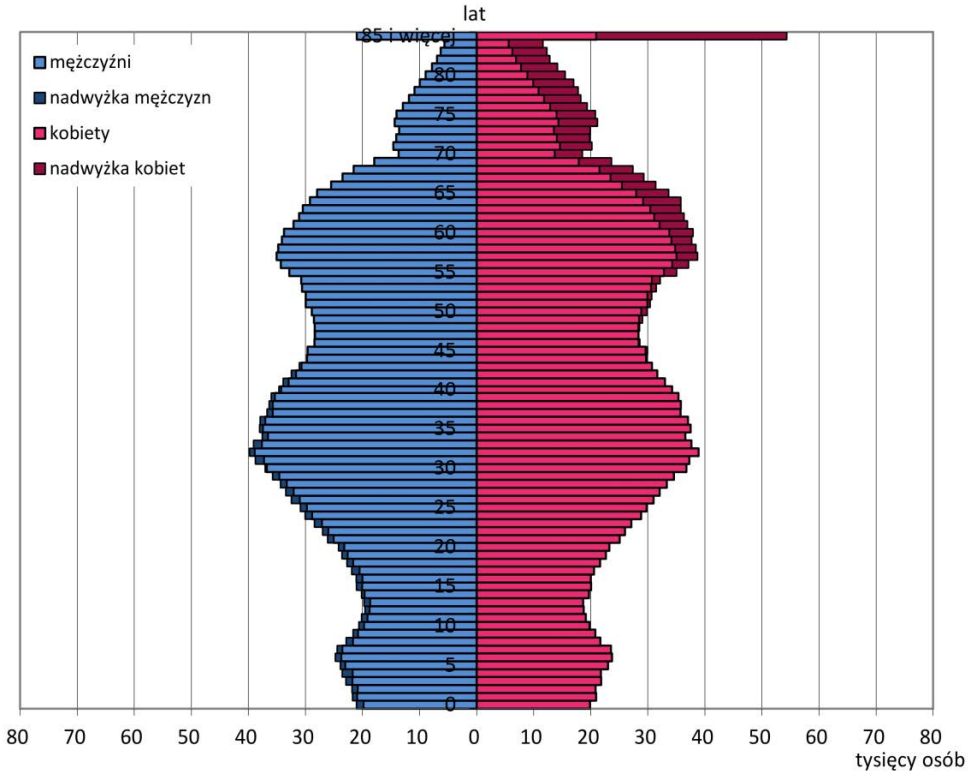
Wykres 4.1. Fazy rozwoju demograficznego a starzenie demograficzne

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Holzer 2003, s. 23-24; *Teoria przejścia demograficznego*, 1990; Jedut 1989, s. 386.

W 2015 r. w strukturze wieku ludności województwa śląskiego najwięcej (697,6 tys. osób, tj. 15,3% ogółu ludności) było ludności w wieku 55–65 lat (powojenny wyż demograficzny) oraz ich dzieci, czyli obecnych trzydziestolatków (30-39 lat) stanowiących 745,9 tys. osób, tj. 16,3% ogółu ludności (wykres 4.2). Podobną liczebność powinna wykazywać także grupa dzieci owych 30-latków, czyli ludność w wieku 0–9 lat. Tymczasem grupa ta stanowiła zaledwie 446,7 tys. osób, tj. 9,8% ogółu ludności. Liczniejsza od niej jest grupa niżej demograficznego z lat 60., tj. ludność w wieku 45–54 lat (592,5 tys. osób, tj. 13,0% ogółu ludności).

Wykres 4.2. Piramida płci i wieku ludności województwa śląskiego w 2015 r.

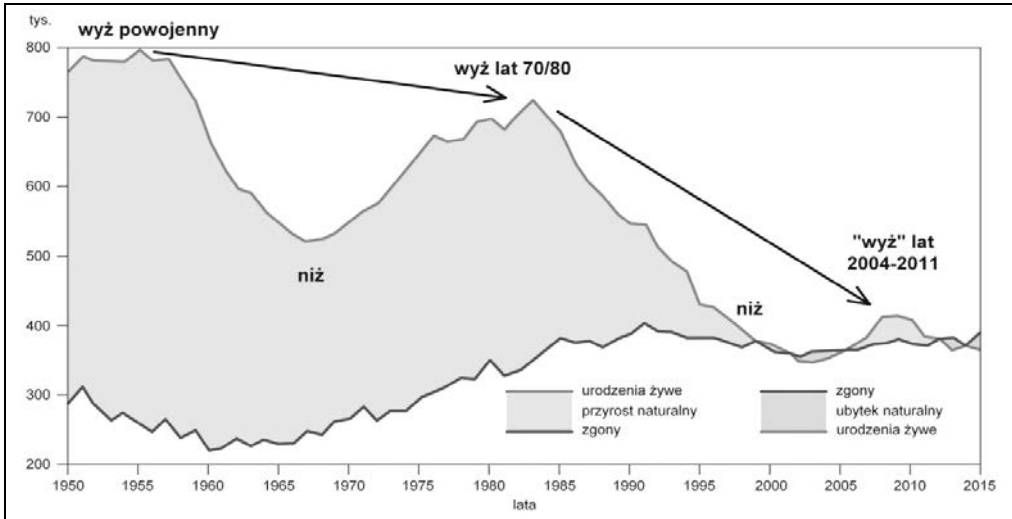

Źródło: opracowanie własne na podstawie Dziedziny Bazy Wiedzy BDL GUS Warszawa.

Powyższa piramida wyraźnie pokazuje, że na proces starzenia ludności w województwie śląskim, obok przedstawionych powyżej czynników systemowych, oddziałują coraz silniej także czynniki „losowe”, tj. II wojna światowa, która wzbudziła falowanie niżów i wyżów demograficznych. **Proces starzenia został** bowiem znacznie **przyspieszony przez wkraczanie w wiek starości licznego pokolenia wyżu demograficznego z lat 50. XX wieku**, przy jednoczesnym braku zastąpienia go przez pokolenie jego wnuków (wykresy 4.3 i 4.4).

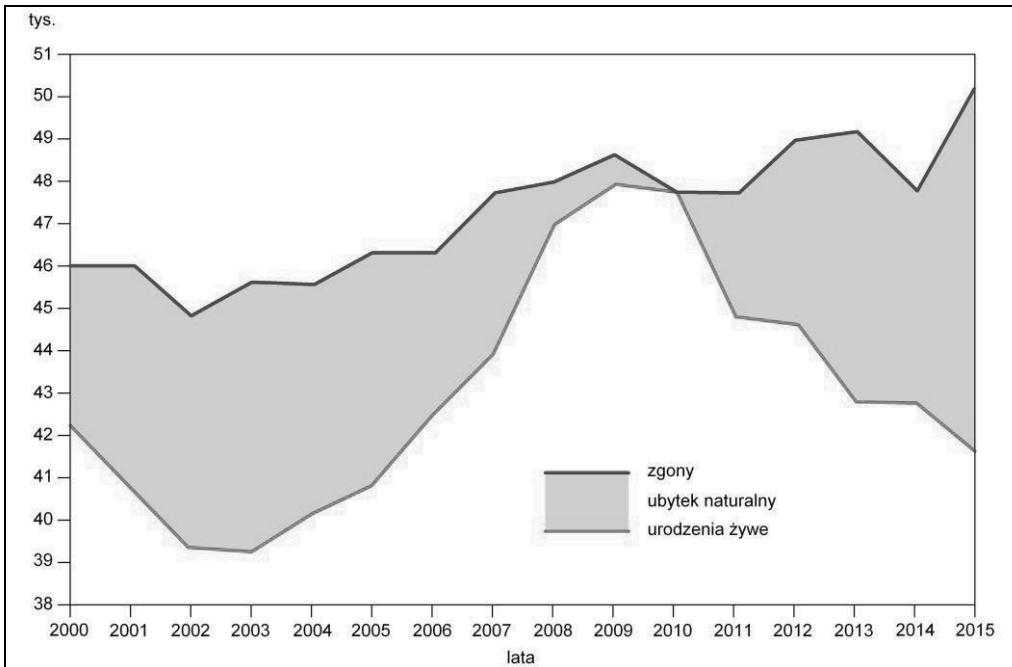
Powstaje podstawowe pytanie: dlaczego echo wyżu trwało tak krótko (tylko w latach 2004–2011) i dlaczego urodziło się tak mało dzieci? Przecież powinno to być echo wyżu powojennego – wnukowie tamtego pokolenia, a dzieci wyżu lat 70/80. Dlaczego nie nastąpiła choćby prosta reprodukcja tego wyżu (współczynnik reprodukcji = 1), którą zapewnia współczynnik dzietności wynoszący 2,13? W 2010 r. w województwie śląskim współczynnik reprodukcji brutto wyniósł zaledwie 0,654, a współczynnik dzietności 1,34 (tab. 4.5).

Wykres 4.3. Ruch naturalny ludności w Polsce w latach 1950–2015

Źródło: Rocznik Demograficzny 2016, GUS Warszawa.

Wykres 4.4. Ruch naturalny ludności w województwie śląskim w latach 2000–2015

Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Śląskiego 2016, US Katowice.

Tablica 4.5. Wskaźniki ruchu naturalnego w woj. śląskim w latach 2005–2015

Wyszczególnienie	2005	2010	2015
urodzenia (‰)	8,7	10,3	9,1
zgony (‰)	9,9	10,3	11,0
ubytek naturalny (‰)	-1,2	0,0	-1,9
dzietność	1,13	1,34	1,26
reprodukcja brutto	0,589	0,654	0,611
plodność kobiet w wieku 25–29 lat (urodzenia na 1000 kobiet)	83,7	94,3	86,4

Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Śląskiego 2016.

Poziom urodzeń jedynie zrównał się z poziomem zgonów, dzięki czemu przyrost naturalny wyniósł 0,0 ‰! (wykres 4.4). Mimo, że od połowy lat 90. w wiek rozrodzony wkraczało pokolenie tzw. drugiego wyżu demograficznego (urodzeni w latach 1974–1983), paradoksalnie mieliśmy do czynienia z najniższym w historii województwa poziomem urodzeń, niższym od poziomu zgonów. Dla porównania – podczas niżu lat 60., kiedy w wiek rozrodzony wchodziło pokolenie urodzone w czasie wojny, współczynnik przyrostu naturalnego na obszarze woj. śląskiego wynosił 6,9‰, zaś w czasie wyżu lat 1974–1983 sięgał 8,5‰, a na niektórych obszarach przekraczał 20‰ (Jastrzębie-Zdrój, Żory, Pszczyna, Świerklany).

Ubytek naturalny w czasie **wyżu** z lat 2004–2011 na nikim nie robił wrażenia, gdyż powszechnie mylono go z niżem. Jednak dopiero teraz w wiek matrymonialny wkraczają mało liczne pokolenia niżu demograficznego lat 90., zaś rozmiary ubytku naturalnego będą się gwałtownie pogłębiać, co dobitnie pokazuje prognoza demograficzna dla województwa śląskiego (*Prognoza demograficzna...* 2015, s. 4–5). Falowanie wyżów i niżów demograficznych zanika – widoczne będzie ono jedynie w starszych grupach wieku.

W publikacji *Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050* (2014, s. 33) stwierdzono, że Polska znalazła się w takim momencie rozwoju demograficznego, w którym nawet wzrost współczynnika dzietności do poziomu gwarantującego prostą zastępowalność pokoleń ($Wrb=1$, gdy $Wd=2,13$) nie powstrzyma zmniejszania się liczby ludności oraz postępującego procesu jej starzenia się. Przedstawione rozważania znajdują potwierdzenie także w województwie śląskim.

Powtórzmy pytanie: dlaczego w latach 2004–2011 urodziło się tak mało dzieci? Otóż niski poziom urodzeń, spadek zaludnienia oraz towarzyszące mu

niekorzystne zmiany jakościowe struktury ludności w województwie śląskim wynikają z wielu uwarunkowań:

- 1) nasilania się od lat 90. XX w. przemian społecznych związanych z tzw. drugim przejściem demograficznym (wydłużanie cyklu kształcenia, opóźnianie wieku zawierania małżeństw i rodzenia pierwszego, najczęściej jedyne dziecko, wzrost postaw konsumpcyjnych);
- 2) proporcji licznych (wyżowych) do mało licznych (niżowych) grup wieku w strukturze wieku (tzw. falowanie niżów i wyżów demograficznych), w tym zwłaszcza:
 - wkraczania powojennego wyżu w wiek starości demograficznej, a w województwie śląskim wyż ten ma szczególnie duże rozmiary w wyniku napływu migracyjnego w latach 1950–1988;
 - długiego i głębokiego niżu demograficznego (zakładanie rodzin przez mało liczne pokolenie niżu lat 60. XX w.), który powinien wygasnąć w połowie lat 90. XX w., a utrzymywał się do początku XXI w. (patrz p. 1 i 3);
 - pojawienie się od 2004 r. bardzo słabego wyżu o niewielkim i krótkotrwałym wzroście liczby urodzeń wskutek nasilających się przemian społecznych (p. 1), a także transformacji gospodarczej na rynku pracy (p. 3);
- 3) transformacji gospodarczej powodującej trudną sytuację na rynku pracy, która uniemożliwiała młodym ludziom usamodzielnienie się i założenie rodziny, a wreszcie zmusiła ich do poszukiwania pracy poza granicami województwa śląskiego, bądź nawet kraju;
- 4) emigracji młodej ludności za pracą poza granice województwa i kraju, a wobec braku istotnej poprawy sytuacji na rynku pracy w Polsce (zwłaszcza w zakresie wynagrodzeń) – zakładającej swe rodziny na obczyźnie. Zakorzenienie się młodej emigracji w krajach docelowych następuje nie tylko poprzez ugruntowanie jej pozycji na tamtejszym rynku pracy, ale przez podejmowanie niemożliwej do dalszego odkładania w czasie decyzji o założeniu rodziny.

Czynnikiem potęgującym proces starzenia w województwie śląskim są zatem także **migracje**. Województwo śląskie do lat 80. XX wieku było atrakcyjnym miejscem pracy dla ludności w wieku produkcyjnym, napływającej tu z całego kraju. Przybywająca młodzież zamieszkiwała głównie miasta, a dobrze płatna praca i możliwość otrzymania mieszkania zachęcały do zakładania rodzin (stąd spotęgowanie wyżu w latach 70/80). Z czasem jednak nasilały się przemiany społeczne wpływające na zmiany wzorca prokreacji (obniżanie dzietności). W okresie transformacji gospodarczej lat 90. XX wieku załamał się model gospodarki opartej na surowcach i wstępnych etapach ich przetwarzania. Skutkiem tego było kurczenie się liczby miejsc pracy (spadek popytu na pracę), które zbiegło się w czasie z wkraczaniem w wiek produkcyjny lic-

nego pokolenia urodzonego w latach 1974–1983 (echo powojennego wyżu demograficznego), powiększającego rozmiary podaży pracy. Spowodowało to gwałtowny wzrost bezrobocia. Hamowano więc napływ młodzieży na rynek pracy przez zatrzymanie jej na studiach. Jednak ani w ciągu pięciu lat studiów, ani w ciągu kolejnych lat sytuacja na rynku pracy nie uległa poprawie. Młodzież zmuszona była do poszukiwania zatrudnienia poza województwem śląskim (m.in. w Warszawie, Krakowie), a nawet poza granicami kraju (Niemcy) – (tab. 4.6).

Tablica 4.6. Saldo migracji województwa śląskiego w latach 1999–2014

Wyszczególnienie	1999–2006	2007–2014	1999–2014	1999–2006	2007–2014	1999–2014
	saldo migracji w tys. osób			saldo migracji na 1000 ludności ^a		
śląskie	-79,2	-54,9	-134,1	-2,10	-1,48	-1,79
miasta razem	-100,8	-86,7	-187,5	-3,38	-3,01	-3,20
wieś razem	21,6	31,8	53,4	2,71	3,88	3,30

^a suma salda migracji z poszczególnych lat podzielona przez liczbę lat, a następnie przez średnią liczbę ludności w badanym okresie.

Źródło: Runge [w druku]

Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej i otwarciu rynków pracy części krajów unijnych ruszyła fala emigracji zarobkowej. Odpływ migracyjny młodzieży, w połączeniu z niekorzystnymi tendencjami w ruchu naturalnym (bardzo niski poziom urodzeń) oraz starzeniem powojennego wyżu demograficznego, daje skutki w strukturze wieku ludności w postaci spadku udziału ludności młodej przy szybko wzrastającym udziale ludności w wieku 60+. W województwie śląskim udział ludności młodej (do 19 roku życia) zmniejszył się z 31,2% w 1988 r. do 18,8% w 2015 r., a udział ludności starszej (60 i więcej lat) zwiększył się odpowiednio z 13,1% do 24,1%.

4.4. Przestrzenne zróżnicowanie procesu starzenia w województwie śląskim

Proces starzenia jest także zróżnicowany przestrzennie. „Na przebieg (intensywność i charakterystykę procesu) oraz wynik końcowy (strukturę wieku) mają wpływ demograficzne właściwości danej społeczności (w zakresie umieralności, płodności, migracji)” (Raclaw, Rosochacka-Gmitrzak 2013, s. 10).

O ile do końca lat 80. XX w. głównym czynnikiem starzenia ludności była emigracja młodzieży ze wsi do miast, zatem to obszary wiejskie wykazywały większe zaawansowanie procesów starzenia ludności, o tyle od lat 90. nastąpiło przyspieszenie procesów starzenia demograficznego miast (tab. 4.7).

Tablica 4.7. Nasilenie się procesu starzenia w województwie śląskim

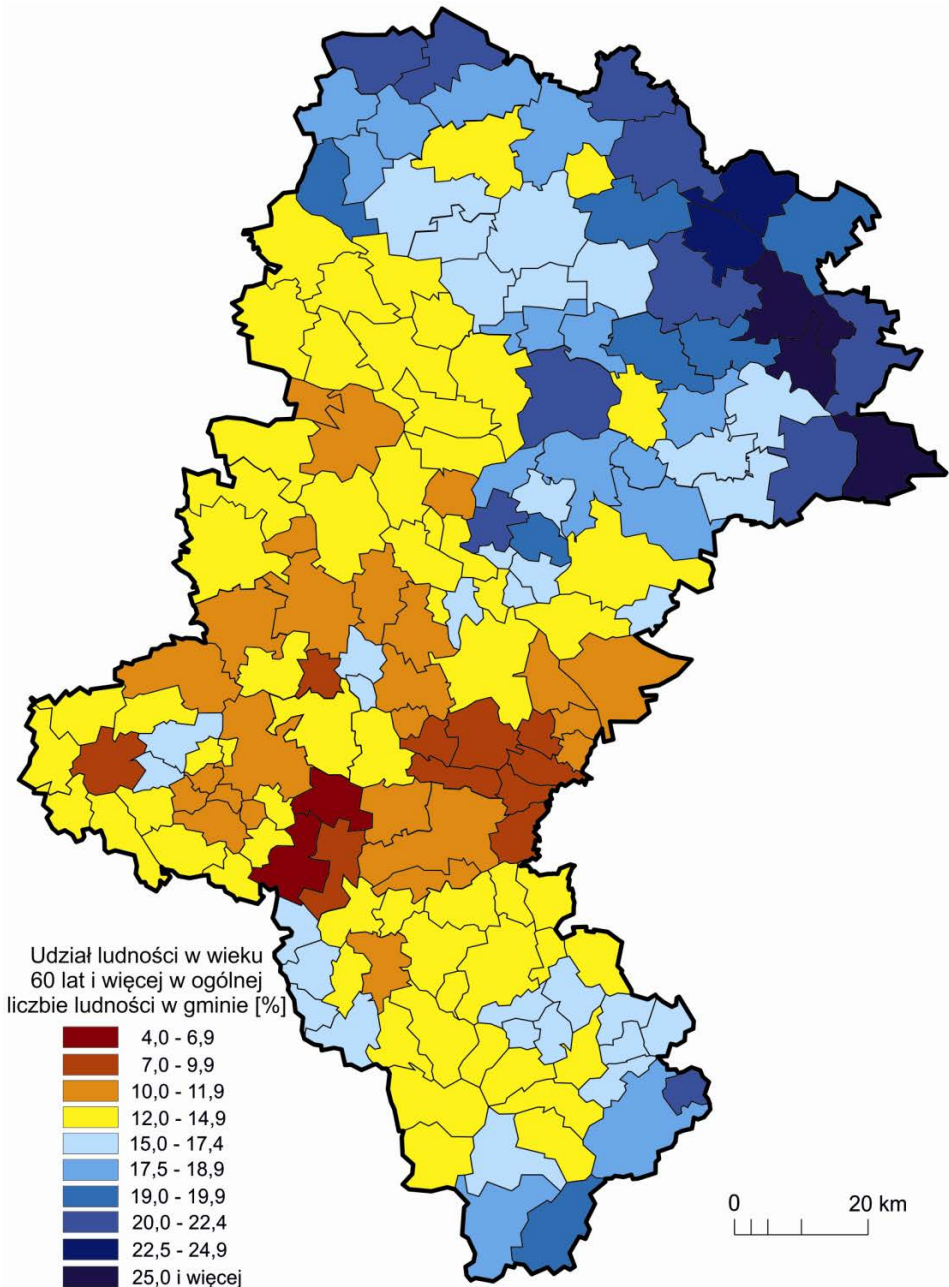
Wyszczególnienie	Lata	Ludność ogółem	Ludność miast	Ludność wiejska
		udział ludności w wieku 60 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności (w %)		
Polska	1988	13,2	11,8	15,3
	2000	15,0	13,5	17,4
	2007	16,7	16,2	17,5
	2015	22,9	24,8	20,1
Województwo śląskie	1980	13,1	12,4	15,8
	1990	16,5	16,2	17,5
	2000	18,7	18,9	18,1
	2015	24,1	25,0	21,2

Źródło: obliczenia własne na podstawie Roczników Demograficznych.

Stopniowo wzrastało oddziaływanie wszystkich omówionych wcześniej czynników na proces starzenia ludności, przyjmując największe nasilenie w miastach: zmiana modelu reprodukcji ludności, niż demograficzny lat 90. pogłębiony konsekwencjami transformacji gospodarczej, wkraczanie powojennego wyżu (znacznie bardziej liczny w miastach niż na obszarach wiejskich) w wiek starości, a wreszcie odwrócenie kierunków migracji na emigrację z miast. Obecnie to miasta wykazują większe zaawansowanie procesów starzenia i proces ten wciąż postępuje.

Proces starzenia jest ściśle powiązany z kierunkami migracji. Do lat 90. XX w. następował odpływ migracyjny młodej ludności z peryferyjnie położonych obszarów wiejskich do miast oferujących pracę, powodując znaczne zaawansowanie procesów starzenia ludności wiejskiej (w 1988 r. udział ludności starej na wsi wynosił 15,8%, a w miastach 12,4%). Bardzo młode były obszary o funkcjach produkcyjnych, zwłaszcza związane z wielkimi inwestycjami przemysłowymi lat 70., do których kierowały się strumienie poszukujących pracy młodych imigrantów (ryc. 4.1, tab. 4.8).

Rycina 4.1. Starzenie ludności w województwie śląskim w 1988 r.
(udział ludności w wieku 60 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności)

Źródło: Sitek S. i in. 2013, s. 100.

Tablica 4.8. Najstarsze i najmłodsze gminy woj. śląskiego wg udziału ludności w wieku 60 i więcej lat (w %)

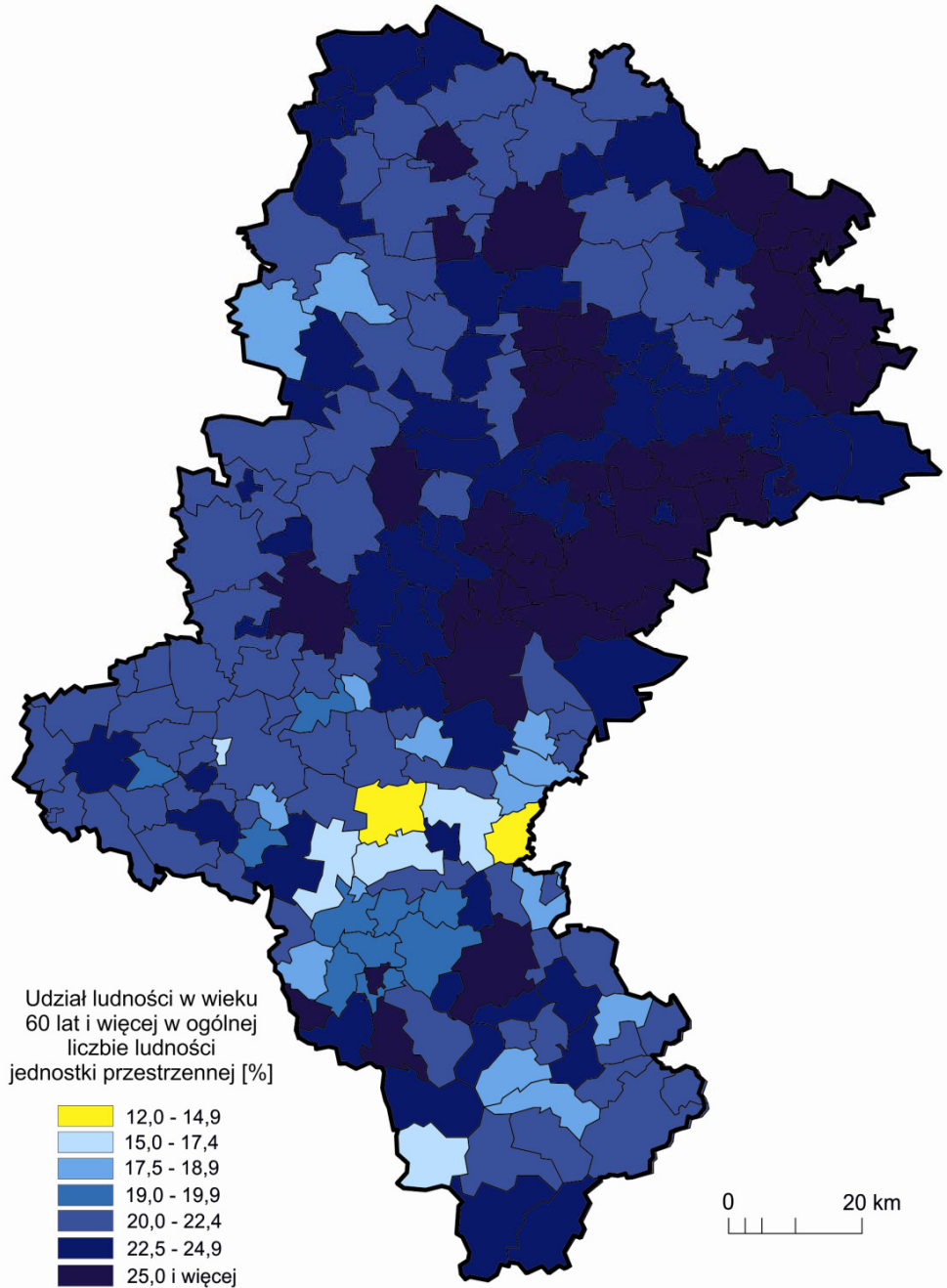
1988				2015			
najstarsze	%	najmłodsze	%	najstarsze	%	najmłodsze	%
Irządze	27,5	Żory	4,8	Ustroń	28,2	Miedźna	12,5
Szczekociny gm. wiejska	25,5	Jastrzębie-Zdrój	4,8	Sosnowiec	28,2	Suszec	14,9
Żarnowiec	25,5	Miedźna	7,2	Czeladź	27,8	Pawłowice	15,3
Lelów	25,2	Kuźnia Raciborska	7,7	Częstochowa	27,6	Istebna	16,4
Dąbrowa Zielona	24,7	Knurów	8,1	Dąbrowa Zielona	27,4	Pszczyna wieś	17,2
Koniecpol gm. wiejska	23,8	Pawłowice	8,7	Zawiercie	27,4	Jejkowice	17,2
Przyrów	23,6	Tychy	8,7	Katowice	27,4	Bojszowy	17,6

Źródło: obliczenia własne na podstawie NSP 1988 i danych BDL GUS Warszawa.

Załamanie rynku pracy w miastach spowodowało jednak odwrócenie kierunków migracyjnych, z jednej strony na wieś (suburbanizacja), a z drugiej – poza województwo w poszukiwaniu pracy. Od lat 90. przyspieszył proces starzenia ludności miast a udział ludności starej osiągnął w nich w 2015 r. 25,0%, podczas gdy na obszarach wiejskich wyniósł 21,2%.

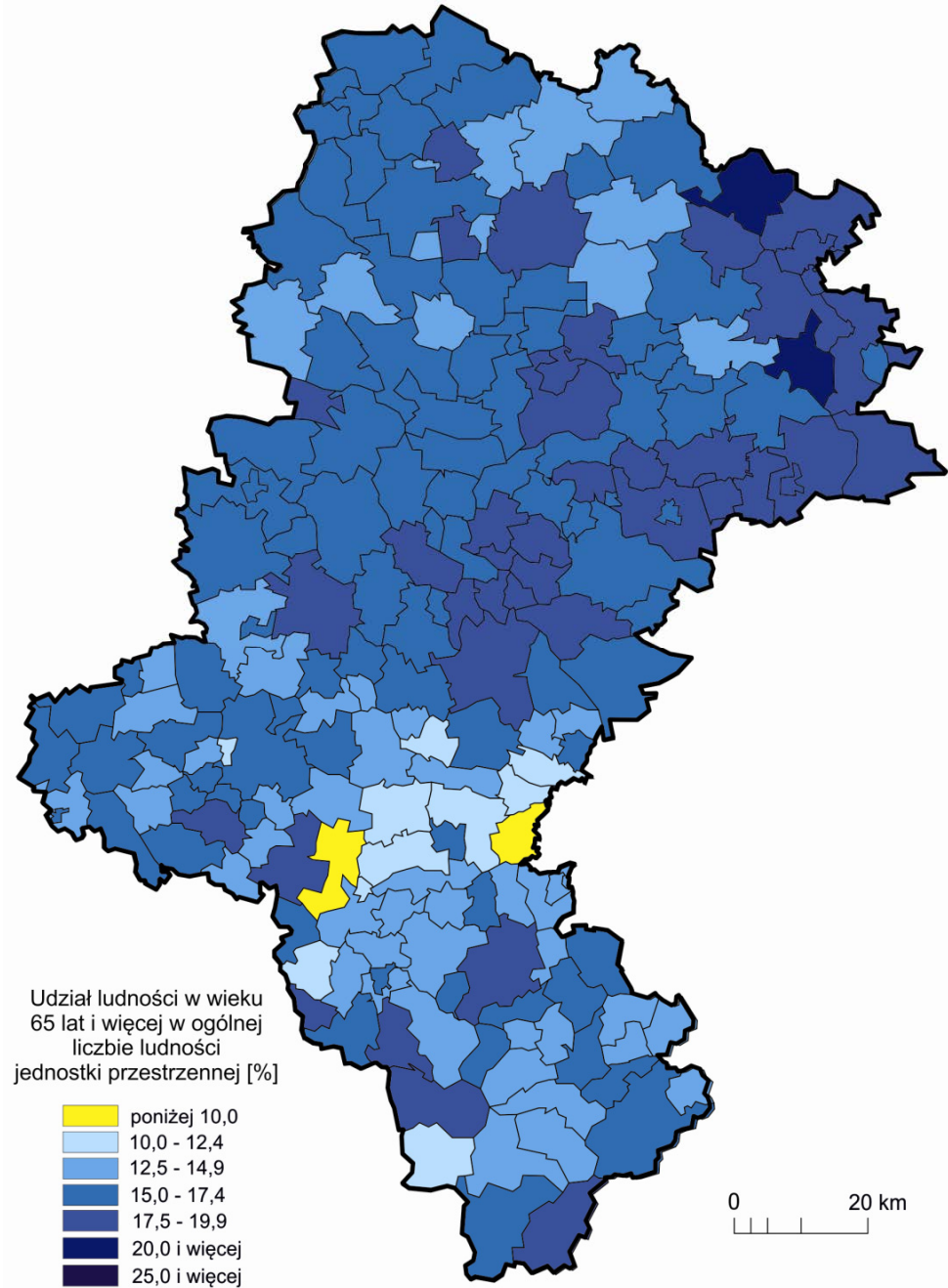
Gwałtowne starzenie ludności województwa od lat 90. XX wieku postępowało nie tyle na obszarach, gdzie procesy te już wcześniej były nasilone (emigracyjna północno-wschodnia część województwa) – (Runge 2003, s. 37–53), ile przede wszystkim na obszarach wieloletniej imigracji młodej ludności, uważanych do lat 80. XX w. za bardzo młode (konurbacja rybnicka, Tychy) i młode demograficznie (konurbacja katowicka, aglomeracja bielska) – (Runge 2008, s. 140–159) – (ryc. 4.2 i 4.3).

Rycina 4.2. Starzenie ludności w woj. śląskim w 2015 r.
(udział ludności w wieku 60 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS Warszawa.

Rycina 4.3. Starzenie ludności w województwie śląskim w 2015 r.
(udział ludności w wieku 65 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS Warszawa.

W latach 1988–2015 największy wzrost udziału ludności w wieku 60 i więcej lat w ogólnym zaludnieniu nastąpił w Jastrzębiu-Zdroju z 4,8% do 24,2%, w Tychach z 8,7% do 24,2%, w Katowicach z 14,4% do 27,4% i w Sosnowcu z 13,1% do 28,2% (tab. 4.9). Tempo starzenia jest szokujące.

Tablica 4.9. Udział ludności w wieku 60 i więcej lat w ogólnej liczbie ludności w wybranych miastach i powiatach

Miasta i powiaty	1988	2002	2012	2015
	w %			
Województwo śląskie	13,1	17,2	21,9	24,1
Katowice	14,4	19,6	25,0	27,4
Sosnowiec	13,1	17,1	24,7	28,2
Tychy	8,7	14,1	20,7	24,2
Jastrzębie-Zdrój	4,8	12,5	22,4	24,2
Żory	4,8	8,7	18,2	21,8
Częstochowa	15,1	18,3	24,5	27,6
Będziński	16,7	19,7	24,1	26,6
Zawierciański	18,0	19,5	24,2	26,4

Źródło: Sitek i in., 2013, s. 57 oraz obliczenia własne na podstawie NSP 1988 i danych BDL GUS Warszawa.

Współcześnie problem starzenia ludności w największym stopniu dotyczy miast. Depopulacja i starzenie się całych osiedli powoduje wzrost kosztów utrzymania infrastruktury, zwłaszcza mieszkaniowej. Z jednej strony utrzymanie rozbudowanej infrastruktury przy zmniejszającej się liczbie ludności spowoduje znaczne obciążenie dla budżetów miejskich. Jednocześnie musi nastąpić optymalizacja sieci usług w przestrzeni, aby placówki usługowe były dostępne dla mniej mobilnej ludności starszej. Z drugiej strony – zmieni się struktura popytu na usługi. Następować będą zatem zmiany funkcjonowania systemu lokalnych usług publicznych w kierunku dostosowania struktury usług do potrzeb starzejącego się społeczeństwa. Jednak struktura przestrzenna placówek usługowych nie dopasuje się „sama” do potrzeb ludności.

Konsekwencje społeczne depopulacji i starzenia przejawiają się w dezagregacji przestrzeni społecznej miast, mozaikowości struktury społecznej, anonimowości i powierzchowności stosunków społecznych. Problemem ludzi starych jest samotność oraz podwójne wykluczenie – z życia zawodowego oraz z życia społecznego.

4.5. Konsekwencje starzenia ludności w województwie śląskim

Proces starzenia ludności w województwie śląskim powoduje wielorakie konsekwencje, dlatego należy rozpatrzyć następujące kwestie:

- a) prognozę zmian struktury demograficznej,
- b) zagadnienie potencjału opiekuńczego,
- c) obciążenie ludnością w wieku poprodukcyjnym oraz
- d) wyzwania polityki wobec starzenia, a także polityki wobec ludzi starych.

Taki układ pozwala na przejście z etapu diagnozy zjawiska do próby nakreślenia możliwych działań łagodzących proces starzenia demograficznego i jego skutki na płaszczyźnie społecznej, ekonomicznej i przestrzennej. Jest to bardzo ważne w świetle założeń krajowej polityki społeczno-gospodarczej na kolejne lata.

4.5.1. Prognozowane zmiany struktur demograficznych województwa śląskiego

W 2015 r. w ogólnej liczbie ludności woj. śląskiego aż 24,1% stanowiły osoby w wieku 60 i więcej lat, a w 2035 r. będzie to 32,9%. Udział ludności w wieku 65 i więcej lat wzrośnie odpowiednio z 16,7% do 26,0% (tab. 4.10).

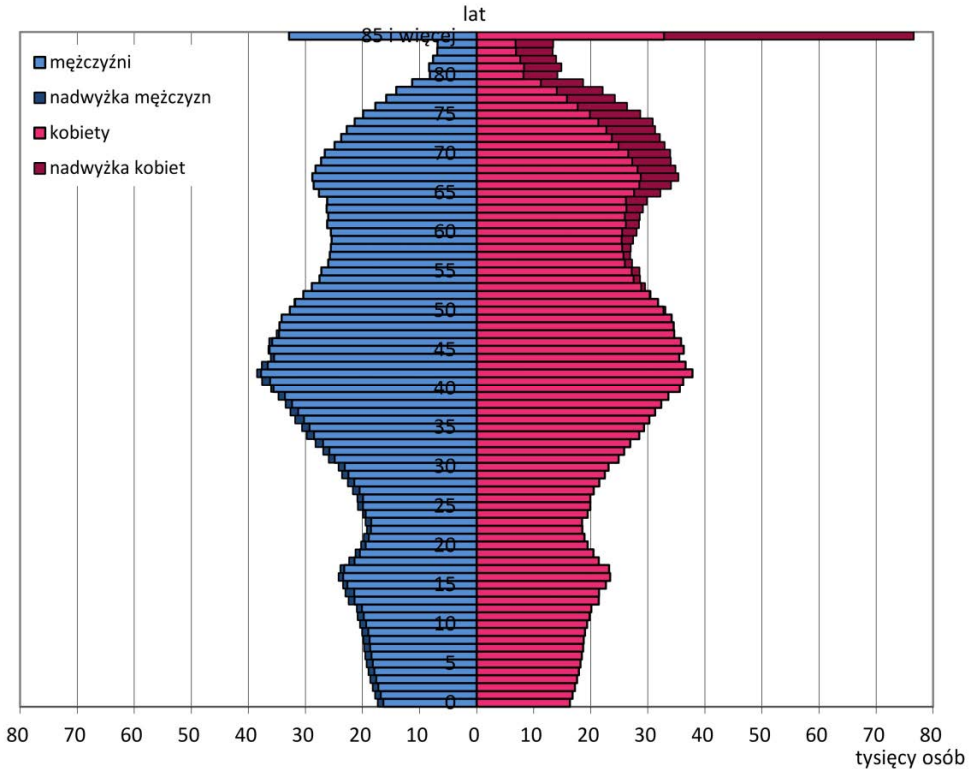
Tablica 4.10. Prognoza ludności województwa śląskiego

Ludność	Miana	2015	2020	2025	2035	2050
ogółem	tys.	4 569,0	4 477,7	4 369,7	4 107,9	3 680,6
w tym w wieku:						
60 lat i więcej	%	24,1	27,4	29,3	32,9	41,7
	tys.	1 099,9	1 228,7	1 281,9	1 351,1	1 533,2
65 lat i więcej	tys.	760,7	893,4	1 007,5	1 068,9	1 249,6
	%	16,7	20,0	23,1	26,0	33,9

Źródło: opracowano na podstawie Dziedziny Bazy Wiedzy – Demografia; GUS Warszawa.

Piramida wieku ludności województwa śląskiego już przyjmuje typ regresywny, gdyż podstawa stale się zwęża, przy dużym i wciąż rosnącym udziale starszych grup wieku (wykres 4.2). W 2025 r. będzie to klasyczny typ regresywny piramidy z bardzo małym udziałem ludzi młodych i bardzo dużym udziałem ludności w wieku 50+ (wykres 4.5).

Wykres 4.5. Piramida płci i wieku ludności województwa śląskiego w 2025 r.

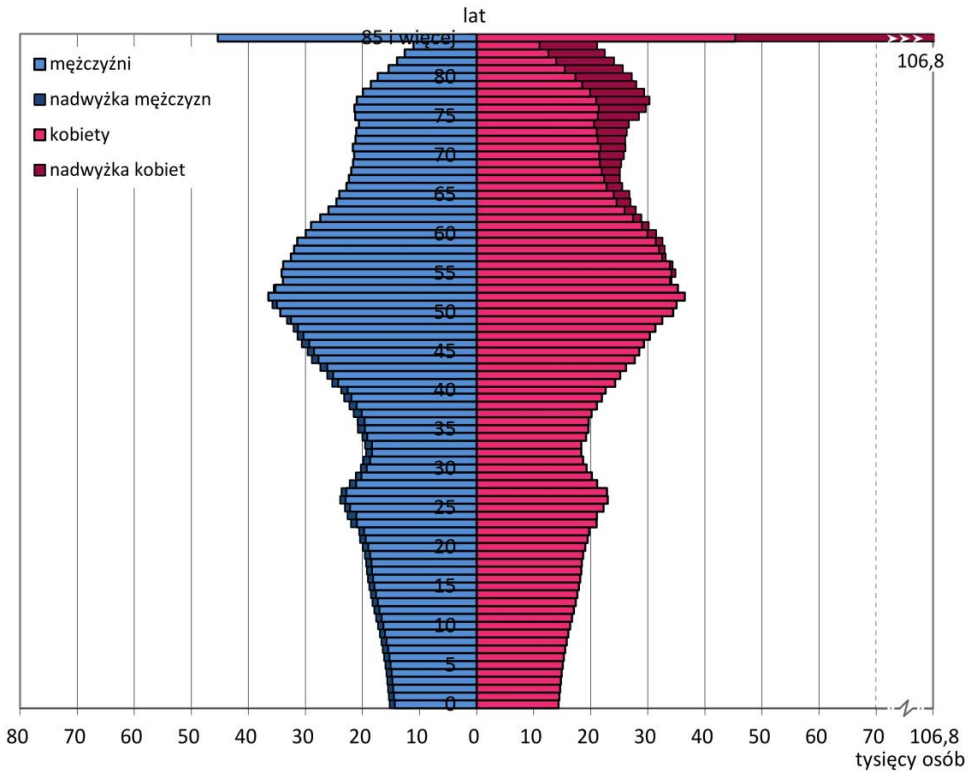

Źródło: opracowanie własne na podstawie Prognozy GUS – Dziedziczne Bazy Wiedzy BDL GUS Warszawa.

W 2025 r. w strukturze wieku ludności województwa śląskiego najliczniejszą grupę (719,7 tys. osób, tj. 16,5% ogółu ludności) stanowić będzie ta sama ludność co w 2015 r., lecz starsza o 10 lat, czyli 40-latkowie. Drugą pod względem wielkości grupą będą ich rodzice, czyli osoby 65–74-letnie (591,5 tys. osób) – 13,5%. Nieco mniej liczna będzie grupa osób pochodząca z niżu lat 60., a zatem ludność w wieku 55–64 lata (541,4 tys. osób, tj. 12,4% ogółu), zaś nastolatki (10–19 lat) stanowić będą 436,1 tys. osób czyli 10,0% ogółu ludności. Najmniej liczne będą grupy wieku 20–29 lat (407,4 tys. osób, tj. 9,3% ogółu ludności) oraz 0–9 lat (329,3 tys. osób, tj. 7,5%).

W 2035 r., a zatem już za kilkanaście lat, najwięcej będzie 50-latków (683,5 tys. osób), stanowiących 16,6% w ogólnej liczbie ludności województwa śląskiego – (wykres 4.6). Ludność w wieku 75–84 lata liczyć będzie 591,1 tys. osób, czyli 14,4% ogółu, natomiast ludności w wieku 20–29 lat będzie 429,4 tys., tj. 10,5% (mniej niż 65–74-latków: 477,8 tys. osób, tj. 11,6% ogółu).

Wykres 4.6. Piramida płci i wieku ludności województwa śląskiego w 2035 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Prognozy GUS – Dziedziny Bazy Wiedzy BDL GUS Warszawa.

W latach 2015–2035 oraz w dalszej perspektywie (do 2050 r.) proporcje pomiędzy ludnością w wieku 0–24 lata, 25–49 lat, 50–74 lata oraz 75 lat i więcej ulegną istotnym zmianom.

Największemu regresowi (do 57%) ulegnie obecnie najbardziej liczna grupa wieku 25–49 lat: z 1682,6 tys. osób w 2015 r. zmniejszy się do 1194,1 tys. w 2035 r., a następnie do zaledwie 963,4 tys. osób w 2050 r. Jej udział w ogólnym zaludnieniu zmaleje z 36,8% w 2015 r. do 29,1% w 2035 r. oraz do 26,2% w 2050 r.

Duży spadek liczebności (do 65%) zanotuje także grupa wieku 0–24 lata: z 1124,1 tys. osób w 2015 r. do 879,2 tys. w 2035 r. oraz do 741,3 tys. w 2050 r., a jej udział zmaleje z 24,6% w 2015 r. do 20,1% w 2050 r.

Liczba ludności w wieku 50–74 lata początkowo będzie wzrastać z 1434,0 tys. osób w 2015 r. do 1443,5 tys. w 2035 r., a następnie zmniejszy się do 1331,8 tys. w 2050 r. Jej udział w strukturze wieku ludności będzie jednak wy-

kazywał stałą tendencję wzrostową – z 31,4% w 2015 r. do 35,1% w 2035 r. oraz do 36,2% w 2050 r. Będzie to najbardziej liczna grupa wieku w ogólnym zaludnieniu województwa śląskiego.

Spśród tych czterech dużych grup wieku jedynie grupa 75 i więcej lat wykazywać będzie szybki wzrost liczby ludności: z 330,2 tys. osób w 2015 r. do 591,1 tys. w 2035 r. oraz do 644,2 tys. w 2050 r. (czyli ulegnie niemal podwojeniu). Znacznie powiększy także swój udział w ogólnym zaludnieniu województwa śląskiego z – odpowiednio – 7,2% i 14,4% do 17,7%. Można zatem stwierdzić, że w woj. śląskim zachodzi zjawisko podwójnego starzenia, które polega na szybszym niż ogółem tempie wzrostu odsetka ludności w wieku 80 i więcej lat (*Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce*, 2012). W województwie śląskim udział ludności w wieku 80 i więcej lat w ogólnym zaludnieniu wzrośnie z 3,9% w 2015 r. do 5,0% w 2025 r. a w 2035 r. osiągnie 8,4%. Problem ten będzie dotkliwie odczuwalny pod koniec lat 20. i w latach 30.

W konsekwencji przekształceń struktury demograficznej muszą nastąpić zmiany funkcjonowania systemu lokalnych usług publicznych, zwłaszcza rozwój pewnych rodzajów usług (sfery budżetowej), związanych z obsługą ludności starszej (ochrona zdrowia, zwłaszcza w zakresie geriatrii i rehabilitacji, usługi opiekuńcze, pomoc społeczna, komunikacja miejska).

4.5.2. Potencjał opiekuńczy

W literaturze spotyka się pogląd, że rozrost funkcji państwa opiekuńczego – tzw. etatyzacja wsparcia – samoistnie osłabił rodzinę, zmniejszając jej siłę i stabilność. Proces ten nazwany jest wypychaniem (*crowding-out*) przez państwo rodzinnych zobowiązań. Efekt wzmocnienia (*crowding-in*) występuje, gdy publiczne transfery stymulują pomoc udzielaną przez rodzinę (Szukalski 2012, s. 19). Bez zwiększenia zaangażowania rodziny w opiekę nad swymi seniorami występuje przymus rozbudowy kosztownych usług publicznych. W trosce o koszty należy nie tylko skutecznie wspierać seniorów, ale przede wszystkim skuteczniej pomagać rodzinom wspierającym seniorów (Ibidem s. 24). Ważna jest przy tym nie tylko częstość udzielania pomocy, lecz także jej jakość, intensywność i spójność z potrzebami seniorów oraz możliwościami wspierających (Ibidem s. 23).

Tymczasem zmiana (odwrócenie) charakteru migracyjnego województwa śląskiego z imigracyjnego na emigracyjny powoduje przerwanie więzi rodzinnych. Powojenny wyż demograficzny, czyli dziadkowie, pozostali na miejscu. Niektórzy z nich na początku transformacji (po uzyskaniu prawa do świadczeń społecznych) powrócili do miejsc swego pochodzenia. Część pokolenia ich dzieci (wyż lat 70./80.), wyjechała zaś za granicę wraz ze swoim potomstwem

(wysokie świadczenia socjalne za granicą). Wyjeżdżają także młodzi ludzie urodzeni w czasie niżu lat 90., którzy ukończyli studia w Polsce, ale swoją przyszłość wiążą z innymi krajami i tam zakładają swoje rodziny. Wzrastać będzie liczba osób starszych pozbawionych wsparcia ze strony rodziny (tab. 4.11).

Tablica 4.11. Współczynnik potencjału opiekuńczego w woj. śląskim w latach 2015–2050

Wyszczególnienie	2010	2015	2025	2035	2040	2050
liczba kobiet w wieku 45–64 lata	698 090	668 920	610 326	640 667	608 200	451 268
liczba osób w wieku 80 i więcej lat	143 237	176 628	217 206	343 154	401 169	413 424
współczynnik PO	487	379	281	187	152	109

Źródło: obliczenia własne na podstawie Rocznika Statystycznego Województwa Śląskiego 2016 oraz Prognozy demograficznej (Dziedzinowe Bazy Wiedzy – Demografia), GUS Warszawa.

Rosnąca skala niemożności zaspokajania potrzeb seniorów przez ich rodziny wiąże się nie tylko z konsekwencjami migracji na duże odległości, lecz także ze wzrostem populacji osób bezdzietnych i małodzietnych, tych, które nigdy nie założyły rodziny lub się rozwiódły i nie wykonując codziennej pieczy nad potomstwem utraciły z nim kontakt (Raclaw, Rosochacka-Gmitrzak 2013, s. 9–22). Utrudnia to tworzenie rodzinnych sieci wsparcia dla seniorów. Należy zatem zwiększać zainteresowanie nieformalnymi sieciami wsparcia seniorów (sieci sąsiedzkie, koleżeńskie) oraz podejmować różnego rodzaju działania na poziomie lokalnym (*Seniorzy w województwie śląskim* 2012).

4.5.3. Obciążenie ekonomiczne

Ważną kwestię stanowi samodzielność ekonomiczna ludności starej. Województwo śląskie charakteryzuje największy udział emerytur pobieranych z pozarolniczego systemu ubezpieczeń: 68,2% przy średniej krajowej 60,3% (w stosunku do ogółu ludności 60 i więcej lat). Przeciętna emerytura w śląskim wynosiła w 2015 r. 2539 zł przy średniej krajowej 2171 zł. Chociaż obecnie przeciętna emerytura jest wyższa niż średnio w kraju, to należy pamiętać, że za około 15–20 lat w wiek emerytalny zaczną wkraczać osoby, które nie miały szans wypracować odpowiednio długiego stażu pracy ze względu na bezrobocie. Tymczasem liczba uprawnionych do świadczeń emerytalnych szybko narasta, zaś liczba osób w wieku produkcyjnym wyraźnie maleje. Należy pamiętać, że nie wszystkie osoby w wieku produkcyjnym pracują, czyli wypracowują

środki na bieżące emerytury. W 2015 r. poziom aktywności zawodowej w województwie śląskim (liczony jako udział pracujących i bezrobotnych w ogólnej liczbie ludności w wieku 15 i więcej lat) wynosił 53,8%.

Stosunek osób w wieku nieprodukcyjnym, w tym zwłaszcza w wieku poprodukcyjnym do liczby osób w wieku produkcyjnym budzi obawy co do możliwości realizacji przez państwo zobowiązań w zakresie społecznych zabezpieczeń (tab. 4.12). Działania muszą być podjęte na długo przed tym, gdy obciążenie grupy produkcyjnej przez grupy nieprodukcyjne przekroczy 100.

Tablica 4.12. Obciążenie ekonomiczne ludności w woj. śląskim – stan w 2015 r. i prognoza

2015	2020	2025	2030	2035	2050
na 100 osób w wieku produkcyjnym przypada osób w wieku poprodukcyjnym wariant: kobiety – 60 i więcej lat; mężczyźni – 65 i więcej lat					
33,0	40,4	46,1	49,1	52,9	79,0
na 100 osób w wieku produkcyjnym przypada osób w wieku nieprodukcyjnym (przed- i po- produkcyjnym)					
59,7	68,6	74,9	75,9	78,9	108,8
na 100 osób w wieku produkcyjnym przypada osób w wieku poprodukcyjnym wariant: 67 i więcej lat dla kobiet i mężczyzn					
30,7	33,9	37,9	39,4	39,9	55,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województwa Śląskiego 2016.

Konsekwencje starzenia się ludności już są odczuwane na rynku pracy: starzeją się zasoby pracy (szybsza dezaktywacja najstarszych pracowników niż aktywizacja zawodowa młodzieży), pojawiają się niedobory specjalistów i wykwalifikowanej siły roboczej; długofalowo starzenie może wpływać na obniżanie poziomu przedsiębiorczości, spadek innowacyjności gospodarki, niższy poziom inwestycji.

4.5.4. Polityka wobec starzenia, polityka społeczna wobec ludzi starszych

Politykę wobec starzenia się można definiować jako system działań mających rozwiązać lub ograniczyć problemy związane ze wzrostem odsetka ludzi starych w społeczeństwie. Do problemów tych należą m.in. te związane z funkcjonowaniem rynku pracy, systemem zabezpieczeń społecznych, a zwłaszcza ochrony zdrowia, ubezpieczenia społecznego i pomocy społecznej. Zadaniem polityki społecznej wobec starości jest wyciąganie wniosków z zachodzących

przemian demograficznych i przewidywanie ich konsekwencji, a także antycypowanie potrzeb i oczekiwań społecznych jakie będą formułowane w przyszłości (Błędowski 2012, s. 203). Na podstawie monitorowania prognoz demograficznych i sytuacji społeczno-gospodarczej kraju należy kształtować generalne cele tej polityki, wyznaczać kierunki działania, stanowić ramy prawne tej działalności oraz ustalać zasady jej finansowania. Potrzebna jest zatem współpraca instytucji na poziomie centralnym (ZUS, Ministerstwa). Istotne jest przygotowanie do tych uwarunkowań systemu ubezpieczeń społecznych i funkcjonowania ochrony zdrowia i opieki społecznej, a także skuteczne zatrzymywanie młodych ludzi na polskim rynku pracy, wspomagane przez prowadzenie racjonalnej polityki imigracyjnej.

Polityka społeczna wobec ludzi starszych kładzie nacisk na zaspokajanie ich potrzeb. Powinna ona mieć charakter operacyjny, praktyczny, być reakcją (szybką i elastyczną) na nasilające się problemy społeczne populacji ludzi starych (Szatur-Jaworska 2000, s. 121). Realizacja tej polityki przebiega w zasadzie na poziomie lokalnym, endogenicznym. Należy przy tym stworzyć takie warunki egzystencji ludzi starych, by swoje potrzeby mogli oni zaspokajać przy użyciu własnych środków (samowystarczalność ekonomiczna). System usług i świadczeń wspierających samodzielność ludzi starych powinien zmniejszać ich uzależnienie od otoczenia. Są to działania skierowane do osób starszych i ich rodzin. Mają one na celu wszechstronną kompensację malejących z wiekiem możliwości samodzielnego zaspokajania potrzeb oraz integrację z lokalną społecznością.

Liczne dokumenty, ekspertyzy i projekty przygotowywane pod kątem realizacji polityki wobec ludzi starszych wskazują, że istnieje dość dobre rozeznanie, jakie działania skierowane bezpośrednio do ludności starszej należy podjąć (*Seniorzy w województwie śląskim* 2012). Należy jednak pamiętać, że depopulacja i starzenie generują koszty utrzymania infrastruktury, zbyt rozbudowanej, a niedopasowanej strukturalnie i przestrzennie do potrzeb mieszkańców.

4.6. Wnioski

1. Od końca lat 90. XX w. obserwujemy nasilanie się procesu starzenia ludności w województwie śląskim. Proces ten gwałtownie przyspieszył przede wszystkim w miastach, które dotychczas, jako imigracyjne, cechowały się zdecydowanie mniejszym zaawansowaniem starzenia ludności.
2. Obok systemowych zmian demograficznych, polegających na przechodzeniu z fazy równowagi nowoczesnej do fazy regresu demograficznego, na przyspieszenie procesów starzenia wpływa wkraczanie liczego pokolenia powojennego wyżu demograficznego w wiek starości oraz odwrócenie charakteru województwa z imigracyjnego na emigracyjny.

3. Proporcje pomiędzy biologicznymi i ekonomicznymi grupami wieku ulegają zaburzeniu na rzecz znacznego wzrostu udziału ludności starej i poprodukcyjnej, przy spadku udziału dzieci i młodzieży oraz dorosłych oraz grup przedprodukcyjnej i produkcyjnej (zwłaszcza mobilnej). Już w najbliższych latach będzie to stwarzać problemy w zakresie ochrony zdrowia i opieki społecznej, systemu repartycji społecznych, powodować perturbacje w funkcjonowaniu rynku pracy, a zmiany struktury popytu na usługi publiczne wymuszą konieczność dostosowania sieci tych usług do potrzeb ludności starej.
4. Do problemu starzenia się ludności należy podejść interdyscyplinarnie (wyznaczanie priorytetów, celów, strategii działań) oraz komplementarnie (współpraca instytucji wyznaczających prawno-administracyjne ramy działania).

Jednakże, jak wskazuje P. Błędowski (2012), obecnie konieczne jest myślenie o problemach i potrzebach starszej generacji w kontekście całego społeczeństwa. Chociaż liczebność grupy seniorów szybko się zwiększa, nie można zaniedbywać innych grup społecznych.

Bibliografia

- Bień B. (2012), *Opieka geriatryczna w perspektywie starzenia się ludności Polski* [w:] J. Hryniewicz (red.), *O sytuacji ludzi starszych*. Rządowa Rada Ludnościowa, II Kongres Demograficzny, t. III, Warszawa, 151–158.
- Błędowski P. (2012), *Polityka wobec osób starych – cele i zasady*, „Studia BAS” Nr 2(30), Kancelaria Sejmu, Warszawa, 201–216.
- Holzer J.Z. (2003), *Demografia*, PWE, Warszawa.
- Jedut R. (1989), *Problem nierównomiernego wzrostu ludności w procesie przejścia demograficznego*, „Czasopismo Geograficzne” z. 4, 383–403.
- Maksimowicz A. (1990), *Przemiany struktury ludności według wieku*, [w:] *Teoria przejścia demograficznego*, M. Okólski (red.), PWE, Warszawa, 266–289.
- Prognoza demograficzna na lata 2014–2050 dla województwa śląskiego* (2015), Urząd Statystyczny Katowice: katowice.stat.gov.pl Opracowania bieżące 30.09.2015.
- Raław M., Rosochacka-Gmitrzak M. (2013), *Proces starzenia się, w kontekście wyzwań demografii, polityki społecznej oraz doniesień badawczych*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Wspólnota Robocza Związków Organizacji Socjalnych WRZOS, Ekspertyzy Projektu *Aktywny senior – najlepszy rzecznik swoich społeczności*, www.wrzos.org.pl 2013.06.17, 1–15.
- Raport na temat sytuacji osób starszych w Polsce* (2012), P. Błędowski, B. Szatur-Jaworska, Z. Szweda-Lewandowska, P. Kubicki (red.), Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Rocznik Statystyczny Województwa Śląskiego 2016*, Urząd Statystyczny Katowice.
- Rocznik Demograficzny 2016*, GUS, Warszawa.
- Rosset E. (1975), *Demografia Polski*, PWN, Warszawa.
- Runge A. (2003), *Proces starzenia się ludności miast województwa śląskiego*, [w:] *Przemiany społeczno-ekonomiczne w procesie transformacji*, E. Bednarska, Cz. Domański (red.), GUS, Urząd Statystyczny w Łodzi, Uniwersytet Łódzki, Łódź, 37–53.

- Runge A. (2008), *Przemiany demograficzne miast GZM*, [w:] *Górnośląski Związek Metropolitalny. Zarys geograficzny*, R. Dulias, A. Hibszer (red.), PTG Oddz. Katowicki, 140–159.
- Runge A. (2010), *Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim*, [w:] *Procesy i struktury demograficzno-społeczne na obszarze województwa śląskiego w latach 1988–2008*, J. Runge, I. Żurek (red.), Urząd Statystyczny, Katowice, s. 33–82.
- Runge A. [w druku], *Zróżnicowanie demograficzne obszarów wiejskich województwa śląskiego*, [w:] *Na wsi czyli gdzie?* K. Gasidło, T. Bradecki (red.), Politechnika Śląska, Gliwice.
- Seniorzy w województwie śląskim. Raport z badania ilościowego* (2012), Obserwatorium Integracji Społecznej przy Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice.
- Sitek S., Runge J., Kłosowski F., Runge A., Petryszyn J., Pytel S., Kurpanik M., Spórna T., Zuzañska-Żyśko E. (2013), *Społeczno-gospodarcze oraz przestrzenne kierunki zmian regionalnego oraz lokalnych rynków pracy województwa śląskiego – SGP WSL*, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec.
- Sprawowanie opieki oraz inne uwarunkowania podnoszenia aktywności zawodowej osób w starszym wieku produkcyjnym. Raport z badań* (2008), I.E. Kotowska, I. Wóycicka (red.), Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz Warszawa.
- Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego – Śląskie 2020+* (2013), Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego.
- Struktura demograficzna i społeczno-zawodowa ludności. Polska* (1990), NSP 1988, Materiały i Opracowania Statystyczne GUS, Warszawa.
- Sytuacja demograficzna osób starszych i konsekwencje starzenia się ludności Polski w świetle prognozy na lata 2014–2050* (2014), GUS Warszawa.
- Szatur-Jaworska B. (2000), *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Uniwersytet Warszawski, Wyd. ASPRA-JR, Warszawa.
- Szukalski P. (2012), *Starzenie się ludności województwa śląskiego – nieunikniony wzrost zapotrzebowania na wsparcie publiczne?* [w:] *Seniorzy w województwie śląskim. Raport z badania ilościowego*, Obserwatorium Integracji Społecznej przy Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice, 7–26.
- Teoria przejścia demograficznego* (1990), red. M. Okólski, PWE, Warszawa.

The process of ageing of the population of The Silesian Voivodship

Summary

The aim of the study is to present the state of ageing of the population in the Silesian Voivodship, its causes and consequences as well as forecasted changes in that aspect.

The ageing of population results from low and still declining birth rate and a prolonged life expectancy, which translates into an increase in the number and share of the elderly. As a result, it leads to a slow increase in the death rate.

In the Silesian Voivodship, the ageing process has been greatly accelerated by the entry of the generations of the baby boomer generation of the 1950s into the old

age, and the lack of accompanying substitution from the generation of their grandchildren (the boom 2004-2011). Migration is also a factor that strengthens the ageing process. While in the 1980s, the Silesian Voivodship was an attractive work place for young people migrating there from almost the whole country, recently, as a result of the economic transformation and the collapse of the labour market, emigration of young people seeking work outside the Silesian Voivodship and even abroad has increased. The impact of the factors has led to an increase in the share of the population aged 60 and over from 13.1% in 1988 to 24.1% in 2015 and further increase to 29.3% in 2025 and 41.7% in 2050 is still predicted.

The most serious consequences of the rapid ageing of the population are related to the efficiency of the social security system (pension benefits) as the burden of the productive group of the population in supporting the post-productive group is rapidly increasing: from 59.7 in 2015 to 74.9 in 2025 and to the unimaginable 108.8 people in the post-productive age per 100 people in the productive age in 2050. No retirement system is able to withstand such situation. A significant part of that burden will be constituted by population in the post-productive age – respectively: 33.0, 46.1 and 79.0 people in the post-productive age per 100 people in the productive age. Organization of the health service, rehabilitation and care services are significant problems that have to be solved. Decrease of population in towns and ageing of their inhabitants result in increasing costs of maintenance of the housing infrastructure (and not only) and increasing unadapted service networks to the needs of the less mobile elderly population. The consequences of ageing in labour resources are already observed on the labour market (a deficit in highly qualified employees).

Hence, the problem of population ageing should be approached interdisciplinary (setting priorities, objectives, strategies for actions) and complementarily (co-operation between institutions determining legal and administrative frames of actions).

5. Prognoza ludności na lata 2016–2050 dla województwa śląskiego

5.1. Wprowadzenie

Prognoza ludności na lata 2014–2050 dla Polski i województw¹ została przedstawiona na jubileuszowej sesji RRL 1 października 2014 r. Punktem wyjścia do obliczeń był stan ludności w dniu 31.12.2013 r. w jednostkach administracyjnych w układzie obowiązującym od 1 stycznia 2014 r. Do konstrukcji i uzasadnienia założeń prognostycznych – poza analizą zachowań demograficznych populacji w ciągu kilkunastu wcześniejszych lat, wykorzystano rządowe programy zrównoważonego rozwoju kraju w krótkiej i średniej perspektywie czasowej, szczególnie „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”. Ostatecznie przyjęte założenia, a jako efekt wyniki prognozy, uwzględniały sytuację społeczno-ekonomiczno-polityczną obserwowaną do końca 2013 roku.

Z perspektywy lat 2013–2014 zaproponowane założenia płodności i umieralności wydawały się w pełni uzasadnione. Kontrowersje budził fakt uwzględnienia jedynie migracji na pobyt stały, z pominięciem migracji czasowych. Te ostatnie zaś były – z braku wiarygodnych źródeł – niemożliwe do oszacowania.

Powyższe uwagi należy mieć na względzie, analizując dziś rezultaty obliczeń prognostycznych. Z dzisiejszej perspektywy zdziwienie może budzić założony niewielki spadek intensywności urodzeń w pierwszych latach prognozy. Należy pamiętać, że wzrost urodzeń obserwowany po 2004 r., który osiągnął lokalne maksimum w 2009 r., w dużej mierze wynikał z realizacji odroczonego urodzeń wyżu końca lat 70. i początku lat 80. Kryzys, który nastąpił w końcu pierwszej dekady obecnego stulecia, mimo że dotknął Polskę w znacznie mniejszym stopniu niż inne kraje, spowodował wzrost wolumenu migracji zagranicznych, osłabił zadowolenie i zaufanie społeczne w odniesieniu do elit politycznych i w trudnym do oszacowania stopniu miał wpływ na skłonność rodzin do posiadania pierwszego dziecka lub powiększania rodziny, tym bardziej, że poważnemu zaostrzeniu uległy zasady przyznawania kredytów. Głównym celem arty-

¹ <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-ludnosc-na-lata-2014-2050-opracowana-2014-r-,1,5.html>

kułu jest zaprezentowanie założeń i wyników prognozy ludności województwa śląskiego do 2050 r. Przy tej okazji warto pokazać jak zmiany liczby i struktury ludności. będą rzutowały na liczbę i strukturę gospodarstw domowych.² Ponadto prognoza ludności gmin³ będzie znakomitą ilustracją zróżnicowania terytorialnego spodziewanych procesów demograficznych na obszarze województwa. Wszystkie występujące w tekście tabele, wykresy oraz mapy powstały na podstawie danych z ww. prognoz GUS.

5.2. Założenia prognostyczne

Założenia płodności dla Polski oparto na przekonaniu, że w ciągu krótkiego czasu nastąpi wzrost natężenia urodzeń, który utrzyma się do końca horyzontu prognozy. W przełożeniu na terminologię współczynnika dzietności⁴ oznacza to jego wzrost począwszy od 2017 r., przy czym po 2025 r. przyrost wartości współczynnika będzie coraz mniejszy. Zróżnicowanie współczynników dzietności dla województw w podziale na część miejską i wiejską uzyskano na podstawie obserwowanych w przeszłości odrębności zachowań prokreacyjnych (wyrażonych wartością współczynnika dzietności dla danej jednostki w stosunku do wartości dla Polski ogółem⁵), przy założeniu zmniejszania się różnic między wzorcami płodności.

Dla województwa śląskiego przyjęto stopniowy wzrost wartości współczynnika dzietności z 1,25 w roku bazowym prognozy (31.12.2013 r.) do 1,51 w 2050 r. Średni wiek rodzenia dziecka będzie przyrastał stopniowo do wartości 31,3 lat w 2050 r. (w 2013 r. średni wiek rodzenia wynosił 28,8 lat) i dla obszarów miejskich będzie nieco wyższy niż dla obszarów wiejskich.

Założenia umieralności skonstruowano za pomocą porównania umieralności w Polsce z procesem wymierania w 15 wysokorozwiniętych krajach. W celu wyliczenia prognozowanych prawdopodobieństw zgonu dla Polski założono, że dystans pod względem umieralności Polski do wybranych krajów pozostanie na dotychczasowym poziomie, a zmiany umieralności będą przebiegały podobnie jak w przeszłości w tych krajach. Przekładając opóźnienie na wartości przeciętnego trwania życia (e_0), założono dalszy wzrost trwania życia zarówno dla kobiet jak i mężczyzn, przy jednoczesnym zmniejszaniu różnicy między płciami.

² <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-gospodarstw-domowych-na-lata-2016-2050,9,4.html>

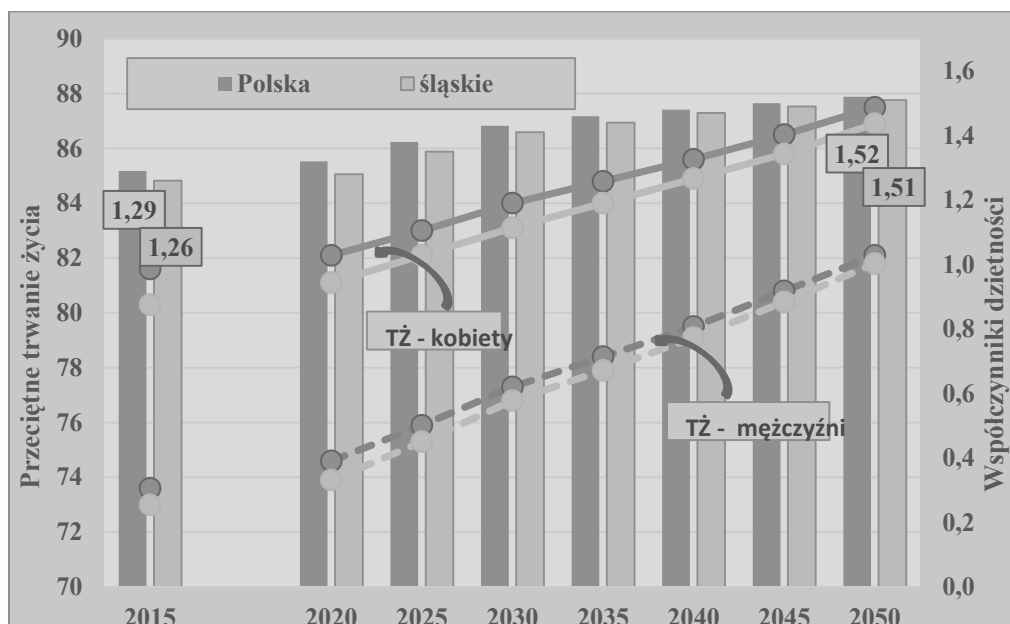
³ <http://stat.gov.pl/z-prac-studialnych/opracowania-eksperymentalne/prognoza-ludnosc-gmin-na-lata-2017-2030,7,1.html>

⁴ Współczynnik dzietności oznacza hipotetyczną liczbę dzieci, które urodziłaby kobieta w ciągu całego okresu prokreacyjnego, gdyby rodziła z intensywnością z jaką rodziły kobiety w roku, dla którego liczony jest współczynnik.

⁵ *Prognoza ludności na lata 2014–2050*, 2014, GUS Warszawa.

Na wielkość e_0 mają wpływ czynniki odzwierciedlające poziom życia populacji – w szczególności dostępność i jakość usług medycznych oraz styl życia społeczeństwa. W roku wyjściowym prognozy rozpiętość wartości e_0 między województwami wynosiła dla mężczyzn 4,1 lat, zaś dla kobiet 2,3 lat.

Wykres 5.1. Przeciętne trwanie życia i współczynniki dzietności w wybranych latach w Polsce i województwie śląskim w latach 2015–2050

Źródło: dane GUS.

Zakładając – w perspektywie do 2050 r. – równomierny rozwój wszystkich województw oczekuje się zmniejszenia rozpiętości różnic e_0 . „Zysk” w poszczególnych województwach będzie zależny od sytuacji wyjściowej – najmniejszy wśród tych, które już osiągnęły wysoki poziom zdrowotności ludności wyrażony wysokimi wartościami parametru e_0 dla kobiet i mężczyzn.

Dla województwa śląskiego przyjęto nieco mniejszy przyrost niż dla Polski ogółem – w ciągu 37 lat objętych prognozą przewiduje się wzrost trwania życia mężczyzn o 7,2 lat, a kobiet o 5,8 roku. Porównując do rzeczywistych wartości e_0 dla 2015 r., różnica między trwaniem życia kobiet i mężczyzn zmaleje z 7,2 do 5,1 lat.

W prezentowanej prognozie zostały uwzględnione jedynie rejestrowane migracje wewnętrzne i zagraniczne na pobyt stały. Założenia dotyczące wielkości strumieni napływu oraz odpływu wewnętrznego i zagranicznego dały

w efekcie ujemne roczne saldo migracji zagranicznych (od –3,2 tys. do –1,9 tys.) i wewnętrznych (od –3,3 tys. do –2,5 tys.) w całym okresie objętym prognozą. Saldo migracji wewnętrznych w części wiejskiej województwa będzie dodatnie, ale nie zrównoważy ujemnego salda przewidywanego dla części miejskiej.

5.3. Wyniki prognozy

Prognoza ludności na lata 2014–2050 jest kolejną prognozą sporządzoną przez GUS, która ostrzega przed postępującymi, zaawansowanymi zmianami demograficznym jako najbardziej prawdopodobnym skutkiem niskich urodzeń, migracji oraz już dokonanej deformacji struktury wieku populacji.

Te niekorzystne zjawiska wystąpią we wszystkich województwach. Istotne zróżnicowanie przebiegu zmian będzie również obserwowane między obszarami miejskimi i wiejskimi. Wynika to z odrębności procesów wymierania populacji, różnic w kalendarzu urodzeń, a także w wyniku obserwowanej zmiany charakteru migracji ze wsi do miast, zmniejszenie znaczenia migracji stałych na rzecz migracji związanych z pracą lub nauką oraz rosnącym znaczeniem migracji na tereny wiejskie.

Rezultaty prognozy dla województwa śląskiego wskazują na:

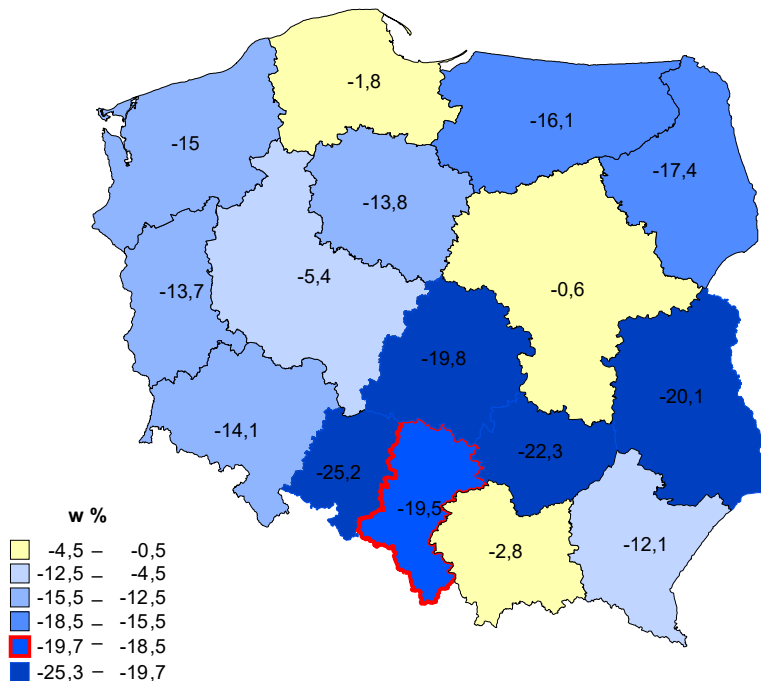
- Systematyczny spadek liczby ludności, głównie miast, wynikający z utrzymującego się ujemnego przyrostu naturalnego oraz ujemnych sald migracji wewnętrznych i zagranicznych;
- Głębokie zmiany w strukturze ludności według wieku, postępujący proces starzenia się ludności widoczny we wszystkich funkcjonalnych podziałach populacji, m.in.:
 - kobiet w wieku rozrodczym według wieku,
 - populacji w podziale na ekonomiczne grupy wieku,
 - populacji 65+,
 - dzieci i młodzieży w podziale na edukacyjne grupy wieku.

5.3.1. Urodzenia, zgoni, przyrost naturalny, zmiany stanów ludności

Przy spełnieniu założeń prognozy liczba ludności zamieszkałej w województwie śląskim będzie się systematycznie zmniejszać i w 2050 r. będzie stanowiła tylko 80% stanu z 2013 r., tj. 3681 tys. osób. Skumulowany ubytek w okresie 2014–2050 wyniesie 919 tys. Zmiany dotyczą głównie miejskiej części województwa, na obszarach wiejskich w 2050 r. będzie mieszkało około 35 tys. osób mniej.

Mimo założonego wzrostu natężenia urodzeń, za sprawą niekorzystnych zmian liczebności oraz struktury populacji kobiet w wieku rozrodczym, od 2018 r. liczba urodzeń w województwie śląskim będzie malała. Szczególnie duży spadek urodzeń przewiduje się do 2030 r. – do około 29 tys. w 2030 r., i na takim poziomie utrzymają się aż do połowy ostatniej dekady. Ostatnie kilka lat przyniesie dalszy spadek, do blisko 27 tys. w 2050 r. (dla porównania w 2015 r. zarejestrowano w województwie śląskim 41,6 tys. urodzeń). W przeliczeniu na 1000 mieszkańców województwa, w końcu prognozowanego okresu urodzi się 7,3 dzieci, podczas gdy obecnie rodzi się 8,7.

Ryc. 5.1. Zmiana liczby ludności województw w latach 2015–2050

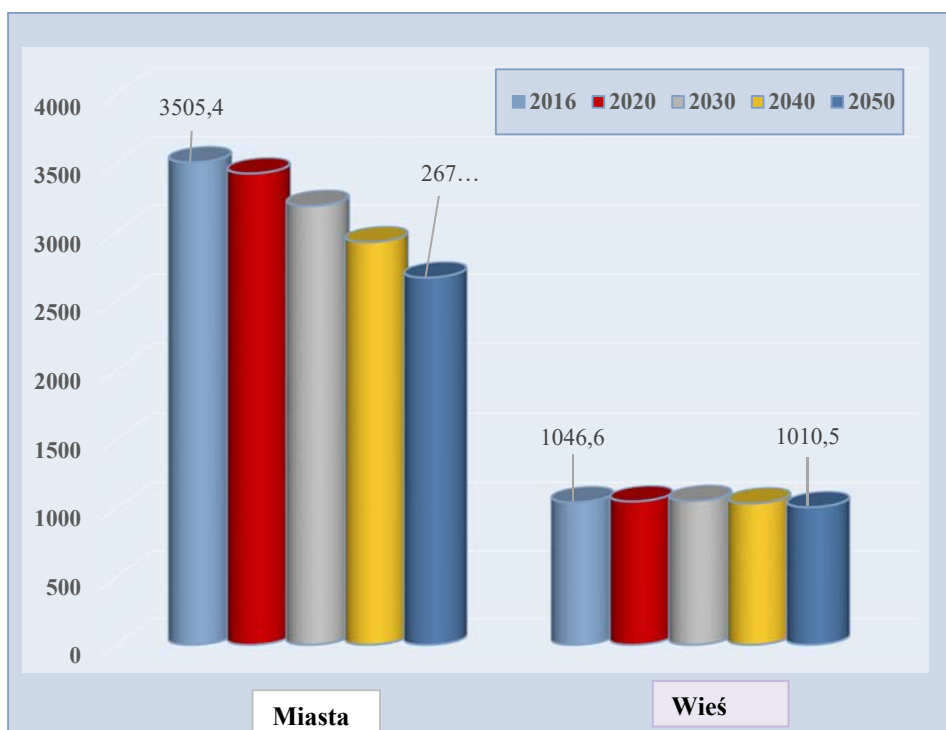
Źródło: Dane GUS.

W perspektywie najbliższych 20–30 lat, z uwagi na starzenie się powojennych roczników wyżu demograficznego, można spodziewać się wzrostu liczby zgonów. Przewiduje się, że w województwie śląskim liczba zgonów będzie wzrastać systematycznie – od około 50 tys. rocznie w pierwszych latach prognozy do 52–53 tys. w dekadzie 2035–2045. W końcowym okresie liczba zgonów stopniowo będzie się zmniejszać do poziomu z początkowych lat progno-

zy. W omawianym okresie współczynnik zgonów na 1000 osób zwiększy się z 11 do 13,8.

Ujemny przyrost naturalny utrzyma się w województwie śląskim przez cały okres prognozy. Przewiduje się, że z upływem lat niekorzystna relacja między liczbą urodzeń i zgonów będzie się pogłębiać. Począwszy od 2034 r. nadwyżka liczby zgonów nad urodzeniami ustabilizuje się na poziomie około 23–24,4 tys. Ujemny przyrost naturalny dotyczy zarówno miast, jak i obszarów wiejskich, przy czym w przypadku tych drugich nie przekroczy 4,7 tys. Przewaga liczby zgonów nad liczbą urodzeń przeliczona na 1000 osób będzie nieustannie wzrastała, z 1,9 do 6,4 w ostatnim roku prognozy.

Wykres 5.2. Prognoza liczby ludności miejskiej i wiejskiej (tys.) w latach 2015–2050

Mimo niekorzystnych zmian liczby ludności śląskie nadal będzie drugim pod względem liczby mieszkańców województwem w kraju.

Województwo pozostanie silnie zurbanizowane. Współczynnik urbanizacji, który jest miarą koncentracji ludności w miastach, w okresie objętym prognozą zmniejszy się o 4,5 pp. i osiągnie w końcu horyzontu prognozy wartość 72,6 %.

5.3.2. Starzenie się populacji

Zgodnie z definicją – starzenie się populacji oznacza wzrost liczby i udziału osób starszych w ogólnej liczbie ludności przy jednoczesnym zmniejszaniu odsetka dzieci. W literaturze za metrykalny próg starości przyjmuje się najczęściej 60 (WHO) lub 65 lat (ONZ, Eurostat). W prognozie przyjęto jako graniczny wiek 65 lat.

Istnieje wiele miar i klasyfikacji stopnia zaawansowania starzenia społeczeństwa. Według kryterium ONZ za starą uznaje się populację, w której udział ludności w wieku 65 lat i więcej przekracza 7%. Odsetek powyżej 10% oznacza fazę zaawansowanej starości.

Jako klasyczne miary starzenia w analizach stosowane są m.in.: mediana wieku, współczynnik starości demograficznej, indeks starości i współczynniki obciążenia demograficznego.

Mediana oznacza wiek, którego jedna połowa populacji jeszcze nie osiągnęła, zaś druga już ukończyła. Według skali starości opartej na medianie – zaproponowanej przez A. Maksymowicz⁶ – wartość mediany z przedziału 30–34 lata oznacza ludność starą demograficznie. Polska wkroczyła w tę fazę rozwoju na początku lat 80. Z kolei w końcu lat 90. – głównie za sprawą gwałtownie malejącej liczby urodzeń została przekroczona kolejna granica – staliśmy się społeczeństwem bardzo starym demograficznie (mediana 35 lat i więcej). W perspektywie do 2050 r. – jak wskazują wartości mediany – proces starzenia bardzo przyspieszy i staniemy się jednym z najstarszych społeczeństw w Europie. W roku bazowym prognozy województwo śląskie było jednym z najstarszych – wiek środkowy wynosił 40,6 lat (wiek środkowy dla Polski 39,1 lat). Wartości mediany będą stopniowo wzrastały do wartości 49,7 lat w 2035 r., a w 2050 r. mediana osiągnie wartość 53,4 lata. Populacja miast będzie starsza niż populacja wsi o około 2,5 roku, populacja kobiety będzie starsza niż populacja mężczyzn. W 2050 r. połowa kobiet w miastach będzie miała ukończone 56,8 lat.

5.3.3. Niekorzystne zmiany struktury wieku populacji

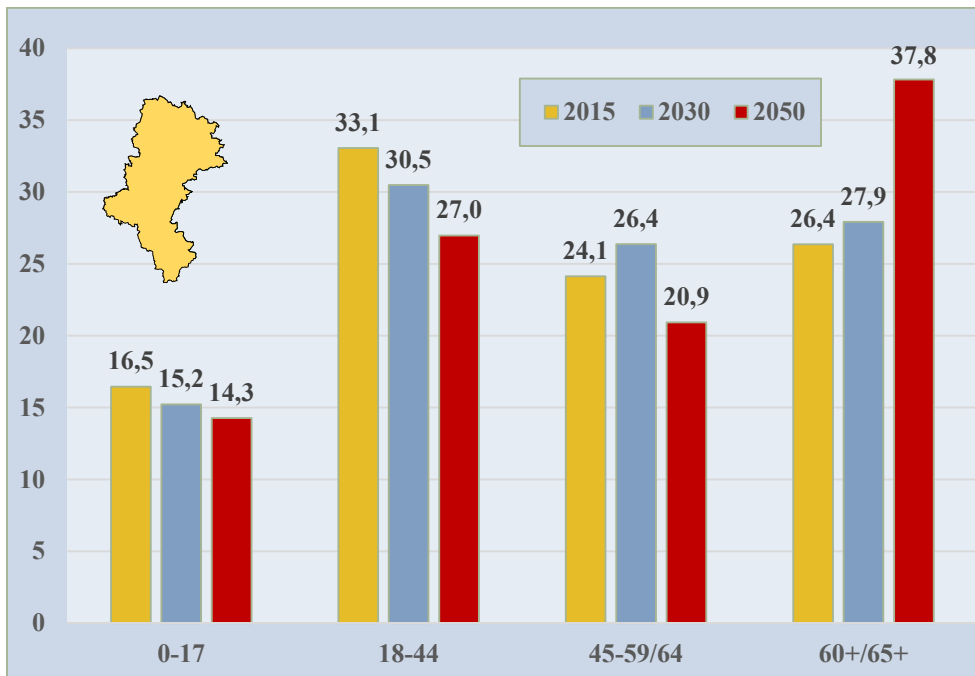
Niekorzystne zmiany struktury ludności wiekowej nasiliły się w latach 90. ubiegłego stulecia wraz z silnym spadkiem liczby urodzeń i wzrostem znaczenia migracji długookresowych. Długotrwałe występowanie niskiej płodności niegwarantującej prostej zastępowalności pokoleń prowadzi do zachwiania relacji pomiędzy ludnością w wieku produkcyjnym a zbiorowością osób nieak-

⁶ Za: A. Abramowska-Kmon, 2011, *O nowych miarach zaawansowania procesu starzenia się ludności*, Studia Demograficzne 1 (159).

tywnych zawodowo. Z punktu widzenia przyszłości demograficznej najkorzystniejsza struktura populacji oznacza wysoki udział osób w wieku aktywności zawodowej, przy stosunkowo dużym udziale dzieci i młodzieży oraz niewielkim udziale osób starszych.

W rozkładach struktury populacji według wieku znakomicie uwidocznia się wpływ wyżów i niżów demograficznych z przeszłości. Najpoważniejsze zmiany struktury wiążą się z dużym wzrostem liczby osób w wieku nieprodukcyjnym oraz ze starzeniem zasobów pracy – zmniejszaniem liczebności osób w wieku produkcyjnym mobilnym, a zwiększaniem liczby osób w wieku produkcyjnym niemobilnym.

Wykres 5.3. Ludność woj. śląskiego według ekonomicznych grup wieku (%) w wybranych latach

Źródło: dane GUS.

Już po 2015 r. w województwie śląskim znacznie wzrośnie liczba osób starszych (65 lat i więcej ukończą osoby urodzone w latach 1950–1960 i wcześniej) – w ciągu dekady subpopulacja ta zostanie „zasilona” przez prawie 210 tys. osób. W następnych latach przyrosty ludności w wieku poprodukcyjnym nie będą tak duże – dopiero w ostatnim dziesięcioleciu przybędzie 125 tys. osób

w wieku emerytalnym (65 lat ukończą osoby urodzone w latach 1975–1985 i wcześniej, echo wyżu z lat 50.). Udział osób w wieku 65 lat i więcej wzrośnie od 15,5% w roku bazowym do 34% w 2050 r.

Jednocześnie przez cały okres prognozy zmniejszać się będzie liczba osób w wieku przedprodukcyjnym. W 2050 roku będzie tylko 525 tys. osób w wieku 0–17 lat, wobec 776 tys. w roku wyjściowym prognozy. W końcowych latach prognozy dzieci i młodzież będą stanowiły zaledwie 14,3% ogółu ludności województwa, co oznacza spadek o 2,6 pp.

Ludność w wieku produkcyjnym (według tradycyjnego podziału 18–59/64), w końcowym okresie prognozy będzie stanowiła niespełna 48% ludności ogółem, zasoby pracujących zmniejszą się o 1171 tys. osób i wyniosą 1763 tys. Ubytki ludności w wieku produkcyjnym będą największe w pierwszej i ostatniej dekadzie. Potencjalne zasoby pracy zmniejszą się wówczas o ponad 30 tys. rocznie. Fakt ten jest konsekwencją przechodzenia na emeryturę kobiet urodzonych w 1965 r. i wcześniej, a mężczyzn urodzonych do 1960 r. W ostatnim dziesięcioleciu w wiek emerytalny będą wkraczały roczniki „echa” powojennego wyżu.

Z punktu widzenia rynku pracy istotnym czynnikiem jest wewnętrzna struktura zbiorowości osób w wieku produkcyjnym, wyznaczona przez podział na ludność mobilną (18–44) i niemobilną (45–59/64). Wysoki odsetek osób w wieku mobilnym stwarza potencjalnie korzystne warunki rozwoju ekonomicznego i społecznego populacji, odwrotnie – starzenie się zasobów pracy może m.in. utrudnić zmniejszenie skali bezrobocia o charakterze regionalnym. Do 2030 r. należy spodziewać się zmniejszenia udziału osób w wieku mobilnym oraz niewielkiego wzrostu odsetka osób w wieku niemobilnym, wynikającym z „wejścia” w wiek niemobilny stosunkowo licznych roczników z lat 80. W ostatnim dwudziestolecu przewiduje się spadek udziału osób w wieku mobilnym jak i niemobilnym.

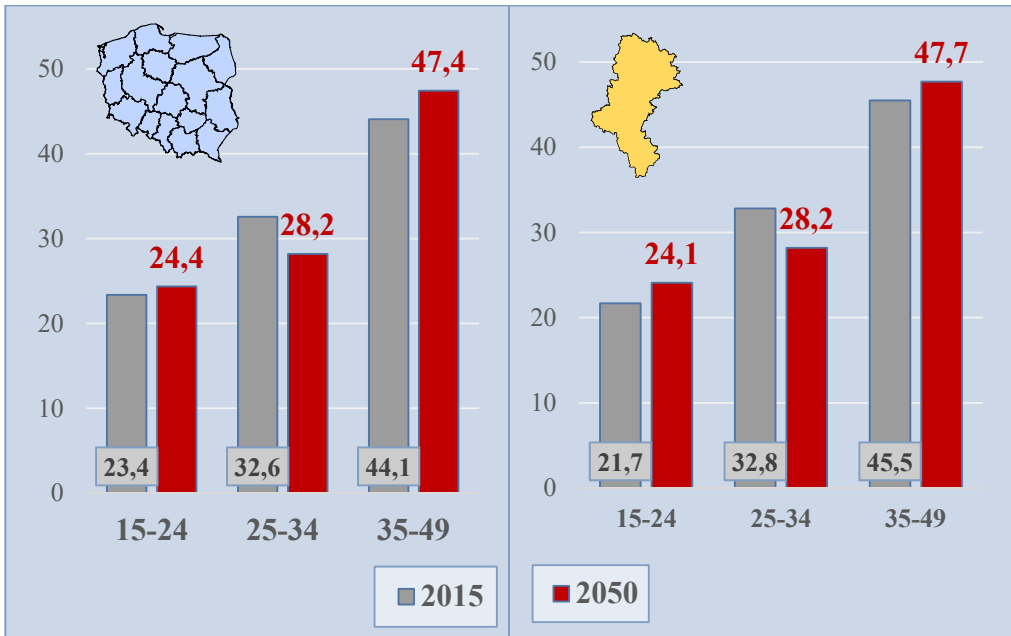
5.3.4. Zmiany liczebności i struktury kobiet w wieku 15–49 lat

Z punktu widzenia przyszłych urodzeń ogromne znaczenie ma zarówno liczba kobiet w wieku prokreacyjnym, jak i struktura wieku tej grupy. Rozkłady współczynników płodności według wieku obserwowane w dłuższym horyzoncie czasowym wskazują, że wiek najintensywniejszych urodzeń przesuwają się w kierunku coraz starszych roczników, a zdecydowanie spada liczba urodzeń w grupie najmłodszych kobiet.

O ile w 1990 r. szczyt urodzeń przypadał na kobiety w wieku 20–24 lata, o tyle w ostatnich latach najczęściej rodziły kobiety w wieku 29–34 lata. Przewiduje się, że średni wiek rodzenia kobiet w województwie śląskim wzrośnie do końca okresu prognozy do około 31,3 lat, podczas gdy w 2013 roku wynosił

28,8 lat. Przekształcenia wzorca płodności dotyczą zarówno miast jak i wsi, jednak natężenie urodzeń we wszystkich grupach wieku jest na wsi nadal nieco wyższe, zaś średni wiek rodzenia niższy niż w miastach.

Wykres 5.4. Struktura populacji kobiet w wieku rozrodczym w 2015 i 2050 r. (kobiety w wieku 15–49 = 100)

Źródło: dane GUS.

W województwie śląskim w prognozowanym okresie populacja kobiet w wieku rozrodczym będzie malała z 1096 tys. w 2013 r. do 615 tys. w 2050 r. Pokażne ubytki wystąpią w latach 2026–2040, co roku liczebność tej subpopulacji zmniejszy się od 16,7 tys. do 19 tys. osób. Do 2050 r. liczebność zbiorowości kobiet w wieku prokreacyjnym zmieni się dramatycznie. W miastach województwa śląskiego – w stosunku do 2013 r. – spadnie aż o 48%, zaś na obszarach wiejskich w końcowym roku prognozy populacja kobiet w wieku 15–49 lat będzie stanowiła 68% stanu z 2013 r. Obecnie kobiety w tym wieku stanowią około 46,2% populacji kobiet ogółem, w końcu okresu prognozowania będzie to tylko 32,5%. Jeśli chodzi o intensywność płodności, najbardziej interesującą grupę będą stanowiły kobiety w wieku 25–34 lata, a także 35–39-letnie z uwagi na odkładanie urodzeń, zwłaszcza drugiej i dalszej kolejności. Kobiety najmłodsze, 15–19-letnie w niewielkim stopniu będą oddziały-

wały na poziom urodzeń. Podobnie najstarsze, tj. w wieku 45–49 lat, choć można się spodziewać wzrostu udziału urodzeń kobiet z grupy 40–44 lata. Proces starzenia populacji potencjalnych matek nasili się pod koniec obecnej dekady – do 2020 r. 51,5% kobiet w wieku prokreacyjnym będzie w wieku powyżej 35 lat. Do 2035 r. obniży się odsetek kobiet 25–34 letnich (o ok. 7 pp.), a jednocześnie nieco wzrośnie udział najmłodszych roczników kobiet w wieku 15–24 lat. W kolejnych latach będziemy obserwować tendencję odwrotną – wzrost udziału intensywnie rodzących roczników kobiet 25–34 lata oraz spadek odsetka kobiet najstarszych, choć stopniowo będzie wzrastał średni wiek rodzenia. W ostatnich latach prognozy kobiety w wieku 25–34 lat będą stanowiły nieco ponad 28%, zaś udział najstarszej subpopulacji wyniesie około 48%. Opisane powyżej niesprzyjające zmiany liczebności kobiet i struktury ich populacji według wieku będą przyczyną trwałego spadku liczby urodzeń do 2050 r. Niekorzystne relacje między udziałami poszczególnych grup wieku kobiet wystąpią zarówno w miastach, jak i na obszarach wiejskich, jednak właśnie w miastach można się spodziewać bardziej zaawansowanych procesów starzenia populacji matek.

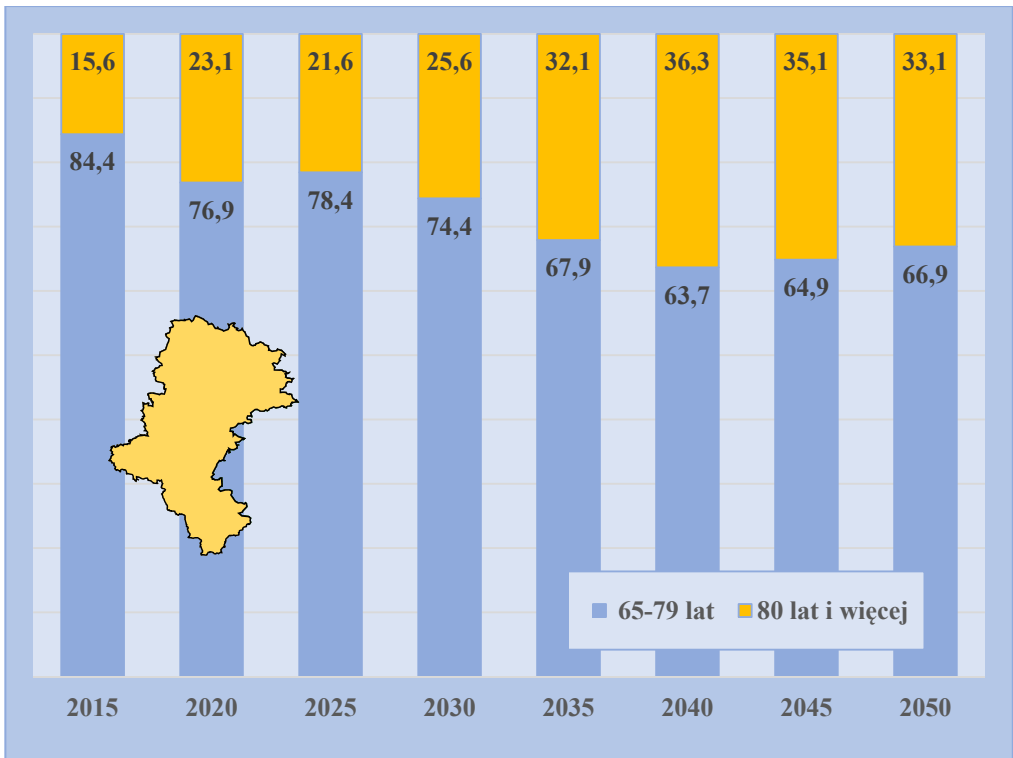
5.3.5. Zmiany struktury populacji w wieku 65 lat i więcej, indeks starości

Subpopulacja osób starszych w wieku 65 lat i więcej jest zbiorowością niejednorodną. Z uwagi na długość tego przedziału stosuje się różne podziały. WHO wyróżnia trzy etapy życia: 60–74 lat „młoda” starość (III wiek, *young old*), 75–89 lat „dojrzała” starość (IV wiek, *oldest old*), 90 lat i więcej – długowieczność (*oldest old, long life*). W demografii często stosuje się podział na młodszy (60–69 lat) i starszy (70–79 lat) wiek poprodukcyjny oraz starość sędziwą (80 lat i więcej). Zastosowane rozbitcie, wyróżniające populację 80 lat i więcej (65–79, 80+) trafnie obrazuje zasadnicze zmiany liczebności i struktury grupy 65+. W zmianach struktury znakomicie widać wpływ wyżów i niżów urodzeń z przeszłości. Do 2025 r. odsetek osób do 80 roku życia będzie malał i w 2040 r. osiągnie wartość 63,7%. Ostatnia dekada przyniesie niewielki wzrost – o około 3 pp.

Z punktu widzenia polityki społecznej szczególną populacją są osoby w wieku sędziwej starości. W końcu 2013 roku liczba osób w wieku 80 lat i więcej w woj. śląskim wynosiła 164,4 tys. (3,6% ludności województwa). W 2050 r. liczba osób w tym wieku osiągnie poziom 423,4 tys. (11,2% ludności ogółem), przy tym około 76% tej ludności będzie mieszkało w miastach. Wśród potencjalnych emerytów osoby w wieku 80 lat i więcej będą stanowiły od 22 do 36%. Znaczny wzrost odsetka 80-latków w grupie osób 65+ wskazuje na nasilenie procesu „podwójnego starzenia” populacji.⁷

⁷ Podwójne starzenie oznacza wzrost odsetka 80+ w populacji w wieku 65 lat i więcej.

Wykres 5.5. Struktura ludności w wieku 65 lat i więcej w wybranych latach (osoby 65+=100)

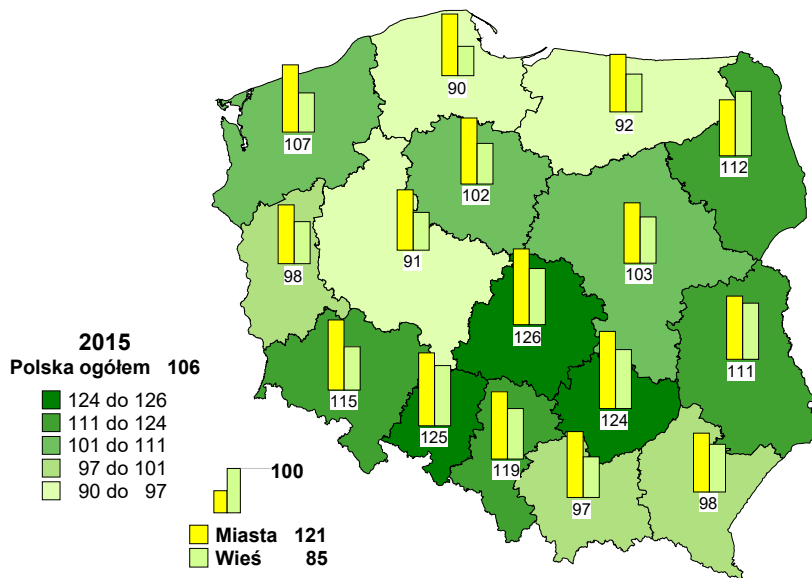

Źródło: dane GUS.

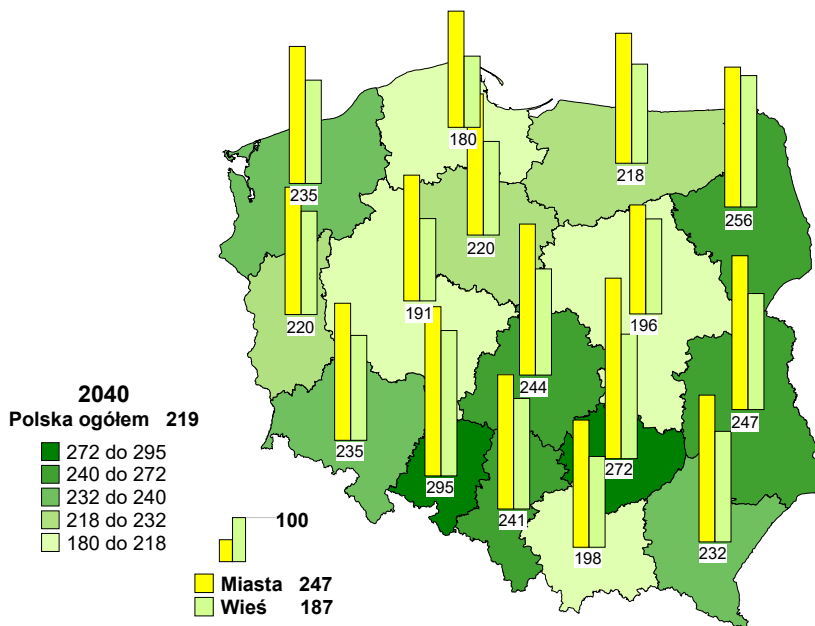
Wśród 164 tys. osób w wieku 80+, w roku bazowym znalazło się około 450 stulatków. Do 2025 r. ich liczba nie przekroczy 1000 osób; w kolejnych latach – przewiduje się znaczny wzrost liczby osób długowiecznych. W 2050 r. będzie prawie 6,8 tys. mieszkańców województwa śląskiego, które ukończyły setny rok życia.

Relacje międzygeneracyjne przybliży indeks starości, czyli liczba „dziadków” (65 lat i więcej) przypadająca na 100 „wnuków” (0–14 lat). W roku bazowym prognozy na 100 osób w wieku poniżej 15 lat przypadało 111 osób starszych (w miastach 118, na obszarach wiejskich 91). Wartości tego wskaźnika poważnie wzrosną po 2020 r. Do 2040 r. w woj. śląskim indeks starości podwoi swoją wartość i wyniesie 241 (w miastach 247, na wsi 187), zaś w ciągu ostatniej dekady do 2050 r. osiągnie 286 (odpowiednio 299 i 256). Tak znaczny wzrost wartości indeksu jest kolejnym potwierdzeniem zaawansowania starzenia się populacji.

Ryc. 5.2. Indeks starości w 2015 i 2040 r.

Źródło: dane GUS.

Źródło: dane GUS.

5.4. Prognoza gospodarstw domowych na lata 2016–2050

Zmiany liczebności i struktury populacji mają przełożenie na strukturę i liczebność gospodarstw domowych.

Tablica 5.1. Liczba gospodarstw domowych w latach 2016–2050 (tys.)

Województwa	2016	2020	2030	2040	2050	Zmiana 2016–2050
Polska	14 081,0	14 482,4	15 371,7	14 252,8	13 506,6	–574,4
Dolnośląskie	1 133,1	1 157,4	1 205,5	1 110,7	1 044,0	–89,1
Kujawsko-pomorskie	760,0	784,5	836,2	761,9	715,5	–44,5
Lubelskie	766,3	786,1	829,7	745,8	686,9	–79,3
Lubuskie	379,6	391,1	416,5	382,0	359,2	–20,4
Łódzkie	957,7	969,1	995,3	895,5	825,8	–131,9
Małopolskie	1 140,2	1 191,8	1 300,2	1 243,0	1 211,4	71,2
Mazowieckie	2 024,5	2 074,6	2 240,7	2 194,5	2 156,5	132,0
Opolskie	363,7	373,6	392,9	339,3	303,9	–59,8
Podkarpackie	684,3	713,0	770,9	712,9	674,6	–9,8
Podlaskie	435,2	449,0	471,9	432,5	404,1	–31,2
Pomorskie	842,5	866,7	929,0	897,7	877,9	35,4
Śląskie	1 772,1	1 817,8	1 893,4	1 686,3	1 555,4	–216,7
Świętokrzyskie	443,1	454,8	479,3	421,1	382,9	–60,2
Warmińsko-mazurskie	531,8	540,4	560,4	520,6	486,0	–45,8
Wielkopolskie	1 182,7	1 229,9	1 337,6	1 255,0	1 209,4	26,7
Zachodniopomorskie	664,2	682,4	712,2	653,9	613,2	–51,1

Źródło: dane GUS.

W ostatnim okresie międzypisowym w województwie śląskim wystąpił największy spadek liczby gospodarstw domowych. NSP 2011 wykazał o 50,5 tys. mniej gospodarstw niż badanie z 2002 r., z tego 44,6 tys. w miastach oraz 5,8 tys. na wsi. Odnotowano jednak niewielki wzrost wielkości gospodarstwa (o 0,02 osoby na gospodarstwo, wynikający ze wzrostu wielkości gospodarstw wiejskich oraz spadku wielkości gospodarstw miejskich).

Wskazane zmiany są konsekwencją czynników zarówno demograficznych (wzrost liczby osób w wieku 25–35 oraz 80 lat i więcej, niskie urodzenia), jak i ekonomicznych (wzrost ceny mieszkań, zaostrzenie przepisów kredytowych, kryzys gospodarczy). Przyszła liczba gospodarstw domowych będzie wypadkową założonych trendów zmian średniej wielkości gospodarstwa, liczby dzieci

i dorosłych przypadających na gospodarstwo, jak i przewidywanych zmian liczby i struktury ludności, zwłaszcza wymienionych wyżej subpopulacji. Według prognozy do 2050 r. liczba gospodarstw domowych zmniejszy się o 217 tys. (co stanowi 12% szacowanej liczby z 2016 r.). Większy (procentowo) spadek będzie notowany tylko w trzech województwach: opolskim, łódzkim i świętokrzyskim.

Tablica 5.2. Przewidywana liczba i struktura gospodarstw domowych w województwie śląskim w wybranych latach

	2016	2020	2030	2040	2050
Ogółem gospodarstwa w tys.	1 772,1	1 817,8	1 893,4	1 686,3	1 555,4
Liczba dorosłych/dzieci	wg liczby dorosłych				
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
1	30,7	34,4	40,6	36,1	35,8
2	40,8	40,0	38,7	39,1	39,1
3	17,2	15,6	13,2	15,3	15,3
4	7,9	7,0	5,4	6,7	6,9
5+	3,2	2,7	1,8	2,5	2,6
	wg liczby dzieci				
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0	71,3	72,2	76,8	77,3	76,9
1	17,5	17,1	14,5	14,3	14,6
2	9,1	8,7	7,2	7,0	7,1
3	1,6	1,5	1,2	1,1	1,1
4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
5+	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1

Źródło: Dane GUS.

Wyniki prognozy dotyczącej gospodarstw domowych dla województwa śląskiego wskazują, że ponad 90% będą stanowić gospodarstwa bez dzieci (76,9%) lub z jednym dzieckiem (14,6%). Udział gospodarstw z dwojgiem dzieci zmniejszy się z 9,1% do 7,1%. Odsetek gospodarstw z większą liczbą dzieci utrzyma się na podobnym poziomie przez cały okres prognozy (z trojgiem dzieci 1,1%, z czworgiem dzieci 0,2%, z pięciorgiem lub więcej dzieci 0,1%).

5.5. Zróżnicowanie terytorialne

Opisane wyżej zmiany liczby i struktury ludności są kumulacją zmian, jakie zajądą we wszystkich jednostkach administracyjnych wchodzących w skład województwa śląskiego. W różnym stopniu powiaty czy gminy będą miały wkład w te przemiany demograficzne.

Obecnie (dane za 2015 r.) w ponad połowie powiatów województwa śląskiego współczynnik dzietności nie przekracza wartości 1,3, zaś w kilku osiągnął dramatycznie niski poziom – poniżej 1,15 (powiaty częstochowski i raciborski oraz Częstochowa, Sosnowiec, Zabrze). Załedwie w kilku miastach w środkowej części województwa oraz w powiatach na południu wartości współczynnika dzietności przekroczyły poziom 1,3. Przy spełnieniu założeń prognozy w zakresie dzietności w 2050 r. można się spodziewać, że w żadnym z powiatów dzietność nie spadnie poniżej 1,3, zaś w kilku powiatach oczekujemy wzrostu współczynnika dzietności do około 1,7.

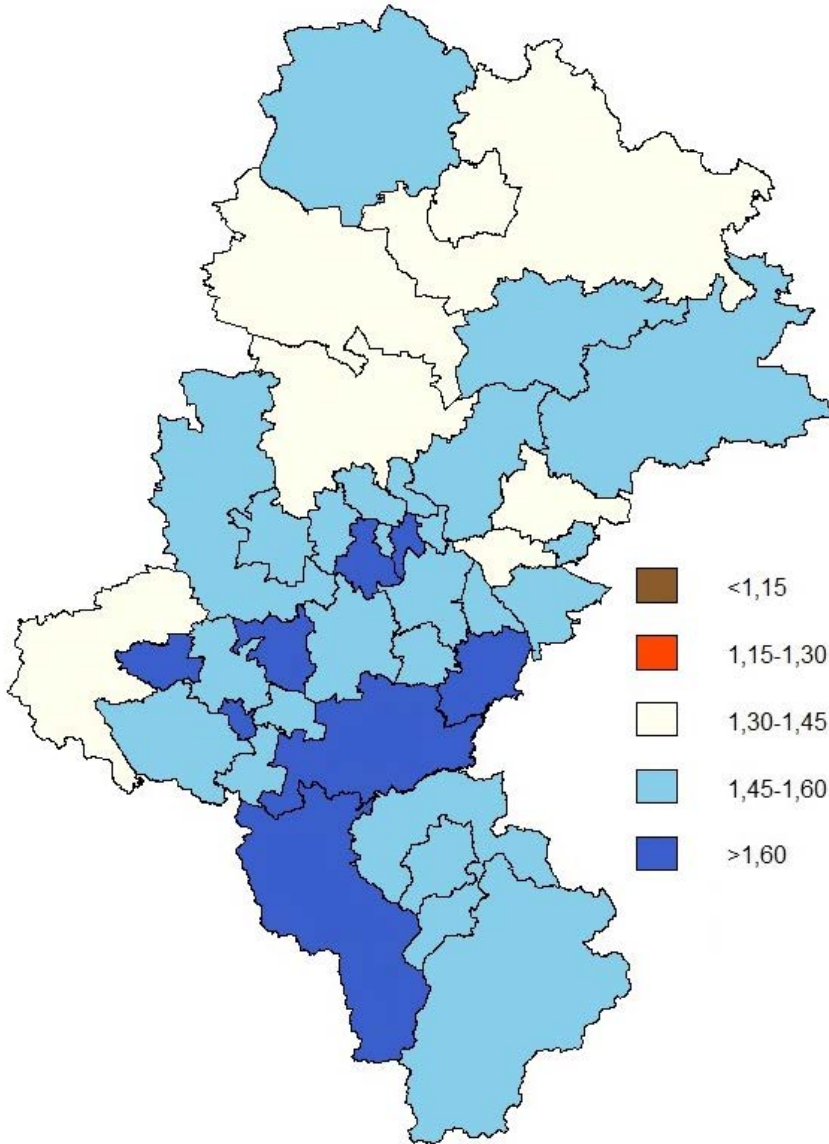
Oczywiste jest, że powiaty, w których w prognozowanym okresie wystąpi wyższa płodność, mogą – przy spełnieniu założeń dotyczących głównie migracji – powiększyć liczbę ludności. Takiej sytuacji oczekujemy w powiatach ziemskich: bieruńsko-łędzińskim, bielskim, mikołowskim. Niewielkie – poniżej 10% – ubytki ludności wystąpią w powiatach ziemskich: żywieckim, cieszyńskim, rybnickim oraz pszczyńskim. Oszacowano, że w pozostałych powiatach województwa śląskiego w końcu okresu prognozy pojawią się znaczące zmiany stanów ludności, szczególnie w powiatach grodzkich. W porównaniu do 2015 r. populacja miast na prawach powiatu: Dąbrowy Górniczej, Sosnowca, Katowic, Bytomia, Zabrze i Częstochowy zmniejszy się o ponad 30%. Nieco mniejsze ubytki 20-30% spodziewane są w pozostałych miastach na prawach powiatu.

Intensywność urodzeń stanowi podstawowy czynnik wpływający na strukturę populacji. Proces starzenia populacji obejmuje wszystkie powiaty, obecnie (2015 r.) stopień zaawansowania procesu wyrażony wartością współczynnika starości demograficznej zawiera się w przedziale od 12% w powiecie pszczyńskim do 19,7% Katowicach. W latach objętych prognozą można spodziewać się stopniowego wzrostu wartości współczynnika starości. Deformacje struktury będą tym silniejsze, im niższy współczynnik dzietności występował w przeszłości oraz im niższe były wartości zakładane w prognozie.

Największy udział subpopulacji 65+ w strukturze ogółem będziemy obserwować głównie w powiatach grodzkich na wschodzie województwa (m.in. Katowice, Dąbrowa Górnicza, Sosnowiec, Jaworzno, Częstochowa) oraz niektórych powiatach ziemskich, jak raciborski, zawierciański, myszkowski. Obszary środkowo-wschodnie województwa, z uwagi na wysoki odsetek osób w wieku

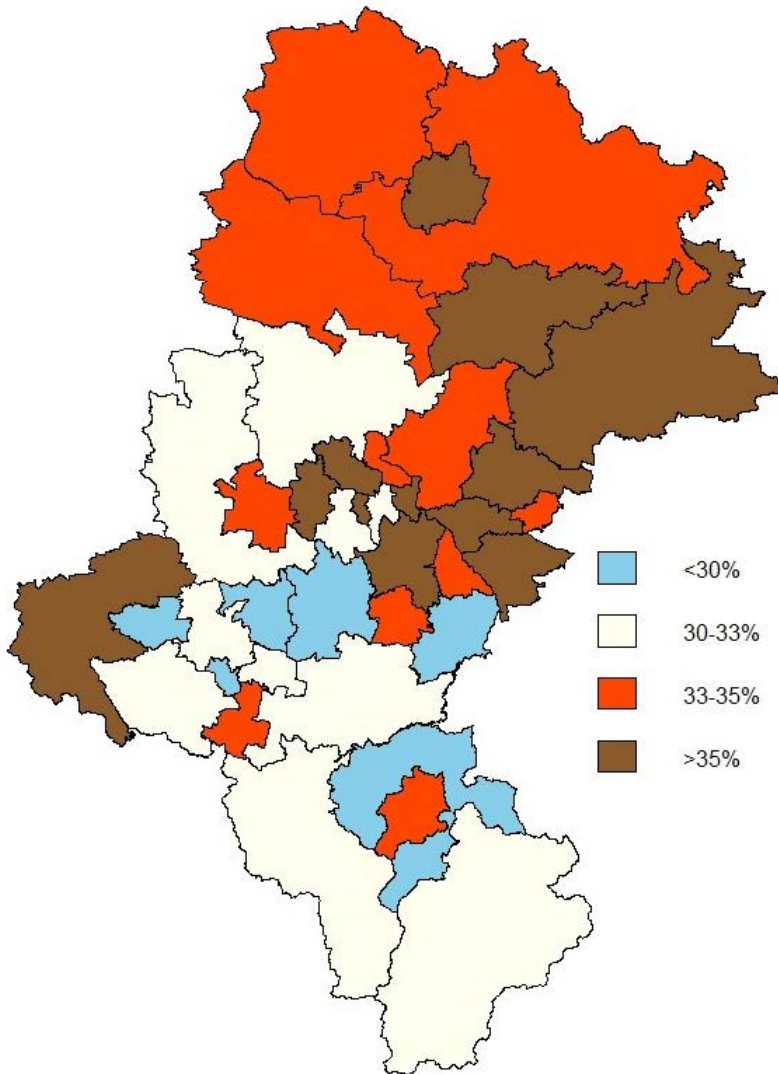
65+, będą charakteryzowały najwyższe wartości współczynników obciążenia – powyżej 110 osób na 100 pracujących.

Ryc. 5.3. Współczynniki dzietności w 2050 roku w powiatach województwa śląskiego

Źródło: dane GUS.

Ryc. 5.4. Odsetek ludności w wieku 65 lat i więcej w 2050 roku w powiatach

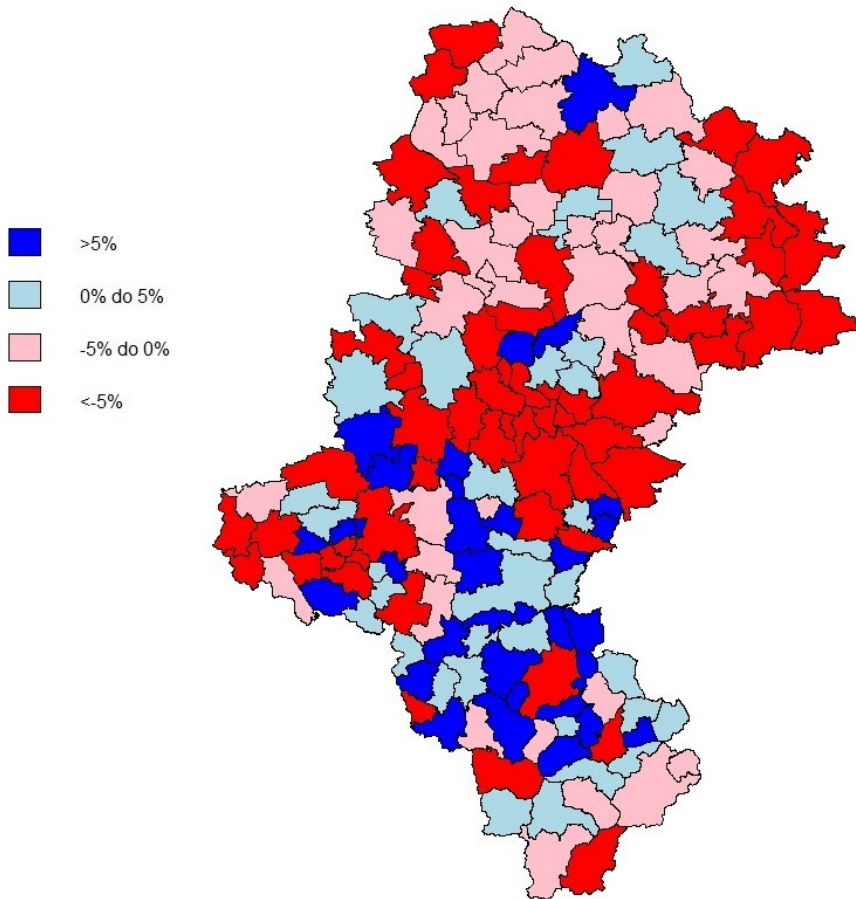

Źródło: dane GUS.

Bogatszy obraz przewidywanych zmian w regionie uzyskujemy, analizując wyniki na poziomie gmin. W ponad 40% gmin wzrośnie liczba mieszkańców w stosunku do danych rzeczywistych z końca 2016 r., w tym w 19,2% – o ponad 5%. Odwrotne zmiany nastąpią w prawie 60% jednostek. Ubytek ludności

dotyczy nie tylko największych miast. Proces suburbanizacji związany z przemieszczaniem się ludności poza strefę miejską – do sąsiadujących gmin, dotyczy także miast mniejszych.

Ryc. 5.5. Zmiany liczby ludności w latach 2016–2050 (%)

Źródło: Dane GUS.

Typologia przyrostu rzeczywistego Webba⁸ lokuje 39,5% jednostek w grupie jednostek rozwojowych, pozostałe należą do grupy jednostek regresyjnych.

⁸ Metoda kategoryzacji jednostek terytorialnych w zależności od relacji między przyrostem naturalnym a saldem migracji, opisana w: J.W. Webb, 1963, *The natural and migration components of populations changes in England and Wales 1921–1931*.

Dominującymi typami tej klasyfikacji są D, E, F, co oznacza jednostki o ujemnym przyroście naturalnym, zaś wielkość salda migracji określa przynależność do jednej z wyżej wymienionych grup. Niektóre gminy wraz z upływem lat będą „pogarszały” swoją pozycję w tej klasyfikacji.

5.6. Podsumowanie

Wyniki prognozy ludności do 2050 r. dla województwa śląskiego nie zaskakują. Depopulacja, starzenie to hasła, które od lat słyszane – spowszedniały. W świadomości wielu osób został strach przed niewypłacalnością ZUS, apokaliptyczną wizją świata i tych wszystkich „małych światów” wokół nas.

Zgromadzeni na konferencji KWOM w Spale, w kwietniu 2017 r., naukowcy z różnych dziedzin przekonywali do innej wizji starzejącego się świata, widząc szanse rozwojowe m.in. w rewitalizacji substancji miejskiej, tworzeniu stref przyjaznych dla mieszkańców w różnym wieku, gdzie chciałoby się wracać, a nie skąd chce się uciekać. Prognozy mogą pokazać różne scenariusze, jak może zmieniać się gmina, powiat czy cały kraj, w zależności od przewidywanych zachowań demograficznych populacji. Mogą też ostrzegać, co stanie się, gdy nic nie zrobimy.

Automatycznie nasuwa się pytanie: czy prognozy się sprawdzają? Najprościej można stwierdzić: tak – w krótkim horyzoncie czasowym. Dynamika obserwowanych zmian wymusi zwiększenie częstości sporządzania nowych projekcji, zaś precyzję szacunku można poprawić przede wszystkim dzięki dobrej jakości zbiorów wejściowych.

Prognozy i projekcje mogą pokazać różne scenariusze, jak może zmieniać się gmina, powiat czy cały kraj, w zależności od przewidywanych zachowań demograficznych populacji. Mogą też ostrzegać, co stanie się, gdy nic nie zrobimy. Społeczne i ekonomiczne skutki starzenia dotyczą niemalże wszystkich sfer życia. Tworzone programy mogą doraźnie osłabić proces starzenia, jednak obserwowana od lat ewolucja struktur wieku nie zatrzyma dalszej ich deformacji, a w konsekwencji przyniesie spadek liczebności populacji. Prawdziwym wyzwaniem jest prowadzenie polityki międzypokoleniowej, czyli jak pisze P. Szukalski – próby „aktywnego oddziaływania na kształt, intensywność i jakość relacji między generacjami, zgodnie z oczekiwaniem, iż nowy kontrakt międzypokoleniowy musi być redefiniowany, tj. świadomie przeformułowany, w sposób uwzględniający najważniejsze wyzwania XXI w.”⁹

⁹ P. Szukalski, 2012, *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*.

Bibliografia

- Abramowska-Kmon A. (2011), *O nowych miarach zaawansowania procesu starzenia się ludności*, Studia Demograficzne nr 1(159).
<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-ludnosci-na-lata-2014-2050-opracowana-2014-r-,1,5.html>
<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-gospodarstw-domowych-na-lata-2016-2050,9,4.html>
<http://stat.gov.pl/z-prac-studialnych/opracowania-eksperymentalne/prognoza-ludnosci-gmin-na-lata-2017-2030,7,1.html>
Kotowska I.E., Józwiak J. (2012), *Nowa demografia Europy*, Rocznik Kolegium Analiz Ekonomicznych, zeszyt 28.
Szukalski P. (2012), *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
Webb J.W. (1963), *The natural and migration components of population changes in England and Wales 1921-1931*, Economic Geography 39, 2, 130-148.

Demographic forecast for Silesian Voivodship until 2050

Summary

This paper presents assumptions and base results of population projection 2014-2050 for śląskie voivodship. It also outlines that ageing affected the structure of households. Finally it gives territorial differences in sophistication of ageing.

Dyskusja

Prof. dr hab. Józefina Hrynkiewicz – przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej, Posel na Sejm RP

Pytanie do pani Małgorzaty Waligórskiej: oceniając prognozy demograficzne historycznie: które z wielu prognoz demograficznych przygotowanych przez Główny Urząd Statystyczny sprawdziły się?

Małgorzata Waligórska – Główny Urząd Statystyczny

Czy koniecznie prognozy muszą się sprawdzić? Ta ostatnia prognoza nie najgorzej się sprawdza, przynajmniej przez dwa ostatnie lata na poziomie wojewódzkim. Robimy prognozy coraz częściej, aby móc reagować na tak zmieniającą sytuację demograficzną. Przyznam, że nie śledziłam tego historycznie, choć jak czytałam artykuły i informacje prasowe to często się nie sprawdzały. Ale ta prognoza powinna służyć na dwa lata i co dwa lata powinna być robiona na nowo. Trudno sobie wyobrazić, że zrobimy prognozę nawet dziesięcioletnią, gdy sytuacja się tak gwałtownie zmienia.

Prof. dr hab. Józefina Hrynkiewicz – Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej, Posel na Sejm RP

Obserwacja prognoz pokazuje, że najnowsze sprawdzają się, oczywiście w krótkim czasie, co rozumiałe, ponieważ dotyczą krótkich okresów. Prognozy z końca lat siedemdziesiątych XX wieku zapowiadały bardzo duży wzrost ludności. Gdy na początku lat '70 pracowałam jako asystentka Przewodniczącego Komisji ds. Opracowania Raportu o Stanie Oświaty prof. Jana Szczepańskiego, to przykładaliśmy do tych prognoz wielką wagę. Były one podstawą projektowania ilościowych zmian w systemie szkolnictwa od przedszkola do studiów wyższych. Obserwacja następujących w kolejnych latach zmian przebiegu procesów demograficznych pokazała, że istotnie odbiegały one od prognozy. Tymczasem dla systemów np. edukacji, rynku pracy, ochrony zdrowia, ubezpieczenia społecznego istotną wartość mają prognozy o dłuższych horyzontach czasowych.

Dr Alina Potrykowska – Sekretarz Generalna Rządowej Rady Ludnościowej

Chciałabym zapytać prof. Runge o relacje między kurczeniem się miast, *shrinking cities*, zjawiska występującego szczególnie w Europie Zachodniej. Odnosząc się do regionu górnośląskiego wydaje mi się, że bardzo ciekawe jest skojarzenie przyczyn zjawiska kurczenia się miast z procesami suburbanizacji na terenie regionu. Wydaje mi się, że jeśli chodzi o powody kurczenia się miast na Górnym Śląsku, to w dużym stopniu wpłynęła na to nie tylko restrukturyzacja gospodarki w regionie, ale też chyba jednak migracja, która dzisiaj wynosi 20% jak mówiono. Wydaje mi się, że w latach ubiegłych była ona intensywniejsza – intensywniejszy proces wyludniania i wyjazdu ludności za granicę. Chciałabym wiedzieć, jak Pan to widzi i jakie są głębsze przyczyny tego zjawiska, bo jest ono ewenementem w skali całej Polski.

Prof. dr hab. Jerzy Runge – Uniwersytet Śląski

Dziękuję za to pytanie. Dotknęła tu Pani wielu wątków. Badania nad procesem kurczenia miast rozpoczęliśmy na Uniwersytecie Śląskim mniej więcej 10 lat temu, razem z kolegami z innych ośrodków, również zagranicznych, takich jak ośrodek w Halle w Niemczech. W ostatnim czasie razem z prof. Strykiewiczem z Uniwersytetu Poznańskiego, który wydał książkę będącą podsumowaniem badań nad procesem kurczenia się miast w Europie Środkowo-Wschodniej. Mieliśmy zaszczyt uczestniczyć jako zespół w badaniach prof. Strykiewicza. Zacznę od procesów suburbanizacji. Zaczęliśmy fascynować się tym wraz z procesem transformacji – prace profesorów Lisowskiego, Grochowskiego z ośrodka warszawskiego były pierwszymi publikacjami, którym się interesowaliśmy. Patrząc na region śląski możemy mówić o suburbanizacji już w latach 50., kiedy realizowano założenia pierwszego regionalnego planu w latach 1951–53 – koncepcja deglomeracji GOPu. W szeregu miejsc znajdujemy albo dzielnice, albo miasta o funkcjach satelitarnych. Najbardziej spektakularnym przypadkiem są Tychy. To jest przejaw planowej, odgórnej suburbanizacji. Potem została ona wzmocniona w latach 70. wraz z rozwojem wschodniej części aglomeracji katowickiej związanej z rozwojem Huty Katowice oraz procesami, które temu towarzyszyły – rozwojem Sosnowca, Dąbrowy Górniczej. Czym to skończyło się dziś? Aktywizacja tej części obszaru nie nastąpiła, ponieważ widzimy codziennie rano wędrowniki samochodów z obszaru Zagłębia Dąbrowskiego do Katowic. A więc mamy osadniczo układ konurbacyjny, a funkcjonalnie aglomeracyjny. Dla mnie datami, które spowodowały

istotne zmiany jakościowe, są po pierwsze rok 1983 kiedy ustaje zewnętrzne zasilanie migracyjne tego regionu. Od tego momentu zmiany ludnościowe były w pierwszej kolejności powodowane przez procesy wewnątrzregionalne. Druga przemiana jakościowa nastąpiła w 1991 r., gdy po raz pierwszy w historii odnotowano regresywne tendencje zmian ludnościowych. Od tego momentu województwo jako całość rozpoczęło notowanie ubytku ludnościowego. W roku 1996 miasta województwa odnotowały ujemne saldo migracji. Obszary wiejskie zaczęły przyjmować migrantów, pojawiła się owa suburbanizacja wewnętrzna. W tym zakresie region różni się jako województwo od innych województw w kraju.

Dr Alina Potrykowska – Sekretarz Generalna Rządowej Rady Ludnościowej

Oczywiście tak, jednak wydaje mi się, że gdy mówimy o dzisiejszej suburbanizacji to cezurą jak Pan zacytował są lata 90. Zajmowałam się tym zjawiskiem w odniesieniu do województwa warszawskiego, wówczas stołecznego. Dla nas cezurą były lata 1993–94, w województwie śląskim był to rok 1996. Zjawisko to jest bardzo istotne. Kurczenie się miast powiązane z tym zjawiskiem suburbanizacji ma drugą przyczynę. Kwestia jest bardzo skomplikowana, więc gratuluję podjęcia tego wątku.

Prof. dr hab. Józefina Hrynkiewicz – Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej

Z wielką satysfakcją odnotowałam informacje pani profesor Anny Runge, że prowadzone są badania nad potencjałem opiekuńczym rodzin. To niezwykle ważne zagadnienie z punktu widzenia polityki społecznej, szczególnie w zmieniającej się sytuacji demograficznej Polski. W latach 2006–2007 uczestniczyłam w pracach zespołu nad koncepcją systemowego rozwiązania problemu opieki nad osobami niesamodzielnymi (niezdolnymi do samodzielnej egzystencji), w tym osób w bardzo zaawansowanym wieku, których będzie systematycznie przybywało. Wynika to jednoznacznie z prognoz. Zespół ds. opieki nad osobami niesamodzielnymi powołał ówczesny Minister Zdrowia prof. Zbigniew Religa. W pracach zespołu jednym z ważniejszych i trudniejszych zagadnień było zbadanie potencjału opiekuńczego rodziny. Zakładaliśmy, że najlepszą opiekę osobom w bardzo zaawansowanym może zapewnić rodzina – istotnie wspomagana przez instytucje zewnętrzne. Nie wyszliśmy jednak w pracach zespołu poza próby opisu i sformułowania ogólnych zasad mierzenia

potencjału opiekuńczego rodziny, aby pracować dalej nad zastosowaniem tych miar w praktyce. Czy pani Profesor może nieco szerzej przedstawić zagadnienie potencjału opiekuńczego rodziny?

Dr hab. Anna Runge – Uniwersytet Śląski

Dziękuję za to pytanie. 1/3 ludności województwa będzie stanowić ludność w wieku 60 i więcej lat. Myślę, że to podwójne starzenie, czyli udział ludności w wieku 80 i więcej lat, to perspektywa okresu gdy cały wyż powojenny wejdzie w ten wiek. Wtedy staniemy przed problemami poszerzenia zakresu usług opiekuńczych dla osób z pewnymi problemami w zakresie samodzielnego funkcjonowania. Dzisiaj chciałam tylko naświetlić sam problem, w referacie użyłam mocnego sformułowania „zerwanie więzi rodzinnych”. Należałoby powiedzieć raczej „osłabienie więzi”. Sama liczba kobiet w wieku 45–65 tak jak widzi ją prognoza jest trudna do przewidzenia. Nie wiemy czy migracje będą w dalszym ciągu zmniejszać potencjał opiekuńczy. Nie wiemy, czy w sytuacji gdy stu pracujących będzie musiało utrzymać 109 osób w wieku nieprodukcyjnym, będzie można wciąż liczyć na wsparcie rodzin. Problem jest złożony. To też kwestia sytuacji rodzinnych – kwestia rozwodów, utraty kontaktów między rodzicami a dziećmi, przeróżne sytuacje życiowe. Zawsze wpływa na to wiele czynników. To tak jak pytała Pani o to, czy prognozy się sprawdzają. Prognozy demograficzne wyznaczają pewien kierunek przemian. W trakcie okresu prognozy pojawiają się czynniki, których nie byliśmy w stanie wcześniej przewidzieć. W latach '70 nie byliśmy w stanie przewidzieć, że wejdziemy do Unii Europejskiej, że będzie istnieć Strefa Schengen ułatwiająca podróżowanie. Prognozy uczulają nas na pewne problemy, ale trzeba stale monitorować sytuację i elastycznie reagować, aby korygować niepożądane zjawiska.

Prof. dr hab. Robert Rauziński – Państwowy Instytut Naukowy Instytut Śląski w Opolu

Chciałem poruszyć trzy kwestie. Pierwszą są prognozy demograficzne. Każdą prognozę należy traktować jako prognozę ostrzegawczą. O rozwoju ludności mogą decydować urodzenia, zgony i migracje. Jeśli prześledzimy prognozy demograficzne, które robiliśmy w Polsce, to prognoza pana dr. Dzieńcia, robiona jeszcze w Komisji Planowania przy Radzie Ministrów ogólnie się sprawdziła. Błędy w prognozach były związane głównie z procesami migracyjnymi. Również obecna prognoza GUS do roku 2050 może zostać poważnie zakłócona przez migracje.

Druga sprawa – to praktyczne związki między demografią, procesami i strukturami demograficznymi a praktyką. Wydaje mi się, że w skali kraju oraz w poszczególnych regionach zrobiliśmy bardzo mało. Kiedyś robiliśmy bilanse zasobów pracy w przekroju powiatów, bilanse kadr kwalifikowanych, obliczaliśmy podaż pracy i inne ekspertyzy. Pozwalały one lokalnym ośrodkom poznać dobrze te procesy. W pewnym momencie zaprzestaliśmy tego i w tej chwili obserwujemy, że wszyscy na ogół znają w układach powiatowych wyże, niż demograficzne, natomiast nie wiedzą jaka będzie podaż pracy w sensie ilościowym i jakościowym. Ta znajomość procesów demograficznych i struktur, mówię na przykładzie Śląska Opolskiego, Dolnego Śląska, jest bardzo kiepska. I tu wydaje się, że taki praktyczny wniosek jak rozwiązywać te problemy w perspektywie byłby ważny. Mamy prognozy demograficzne w przekroju powiatów, w niektórych obszarach również w przekroju gmin, natomiast wykorzystanie tej wiedzy jest słabe. Można przytaczać przykłady, również z rejonu Śląska Opolskiego, gdzie budowano szkoły, gdy było wiadomo, że będzie niż demograficzny i cały szereg tego typu inwestycji był podejmowany.

Trzecią sprawą jest kapitał ludzki, kapitał społeczny związany z migracjami zagranicznymi i wewnętrznymi. Śląsk Opolski jest obszarem gdzie te migracje były trwałe – od lat ludność Śląska pochodzenia niemieckiego wyjeżdżała. W latach powojennych w pierwszym spisie mieliśmy ponad 400 tys. ludności miejscowej, śląskiej. 200 tys. wyjechało na stałe. Zaburzenia ruchu naturalnego są ogromne, ale te migracje trwają. Z obszarów zamieszkałych przez ludność napływową, kresową w dalszym ciągu nasilają się te migracje zagraniczne. Podobnie jak w województwie śląskim zaburzają ruch naturalny. Wiem, że są kontrowersje związane z koncepcją przejścia demograficznego, ale wydaje mi się, że trzeba zdecydowanie używać sformułowania kryzys demograficzny, głęboki kryzys demograficzny, bo z punktu widzenia polityki społecznej, przede wszystkim jej uwarunkowań demograficznych, ma bardzo duże znaczenie. Świadomość kryzysu demograficznego, mówię o układach przestrzennych, regionalnych, jest słaba.

Prof. dr hab. Józefina Hrynkiewicz – Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej

Konferencje regionalne są organizowane na wniosek wielu wojewodów, którzy coraz lepiej zdają sobie sprawę, jak ważna jest sytuacja demograficzna w skali regionalnej i lokalnej, szczególnie wówczas, gdy masowo wyjeżdżają, zwłaszcza ludzie młodzi. Z perspektywy regionalnej, a szczególnie lokalnej coraz lepiej widać, że kształtująca się sytuacja demograficzna wymaga podjęcia

bardzo dobrze przemyślanej i daleko posuniętej interwencji, której narzędzia mogą posiadać tylko władze państwa. Konferencje regionalne zostały wywołane przez apele wojewodów szczególnie z tych województw, które najbardziej wyludniają się. Na terenie województwa śląskiego problem wyludniania się nie jest tak bardzo zaawansowany i widoczny jak w innych regionach. Ale także na Śląsku są trudne do rozwiązania problemy demograficzne, o których mówimy na konferencji.

Dziękuję wszystkim za udział w dyskusji i podniesienie w niej wielu ważnych kwestii.

CZEŚĆ II
SYTUACJA NA RYNKU PRACY
A WARUNKI ŻYCIA MIESZKAŃCÓW
WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

6. Procesy metropolizacji w województwie śląskim

6.1. Wprowadzenie

Metropolizacja to jeden z najbardziej dynamicznych procesów współczesnego świata. Wiąże się ona z rozwojem metropolii, przez które należy rozumieć miasta o najwyższym stopniu oddziaływania na gospodarkę światową, europejską oraz krajową. Metropolie są węzłami w sieci globalnych powiązań gospodarczych¹, są ich siłą sprawczą². Globalizacja z kolei jest rozumiana jako „zjawiska gospodarcze, społeczne i polityczne zachodzące w świecie, których zasięg przekracza granice jednego państwa”³. Metropolie i towarzyszące im zmiany odgrywają specyficzną rolę jako międzynarodowe centra i ośrodki dystrybucji finansów na całym świecie. Dostosowują się do systemów relacji i przepływów o charakterze poziomym i niehierarchicznym⁴. Metropolizacja przestrzeni jest swoistą reakcją systemu osadniczego na przepływy pomiędzy ośrodkami metropolitalnymi. Stanowi zatem złożony proces kształtowania się nowego typu struktury przestrzennej i funkcjonalnej, która uzyskuje międzynarodową rangę.

Głównym celem opracowania jest przedstawienie kształtowania się procesu metropolizacji w regionie śląskim, w ujęciu zarówno instytucjonalnym, jak i szerszym – przestrzennym, funkcjonalnym i sieciowym.

Samo pojęcie metropolizacji jest różnie rozumiane, ponieważ jest ona procesem wielowymiarowym, którego oznaki można zauważać w różnych sferach życia społeczno-gospodarczego. Najczęściej metropolizacja jest rozumiana jako powstawanie miast dużych, wielotysięcznych i wielomilionowych, przekształcanie ich w jeszcze większe zespoły zurbanizowane⁵. W. Maik⁶, T. Mar-

¹ S. Sassen, 1994, *Cities in a World Economy*.

² W. Maik, 2003, *Pojęcie metropolii a problem badania funkcji metropolitalnych*; J. Parysek, 2003, *Metropolie: metropolitalne funkcje i struktury przestrzenne*.

³ M. Czerny, 2005, *Globalizacja a rozwój. Wybrane zagadnienia geografii społeczno-gospodarczej świata*.

⁴ P. Śleszyński, 2008, *Duże przedsiębiorstwa w strukturze przestrzennej największych polskich miast*.

⁵ E. Zuzńska-Żyśko, 2016, *Procesy metropolizacji ...*

⁶ W. Maik, 1997, *Podstawy geografii miast*.

kowski⁷ i D. Szymańska⁸ utożsamiają ją ze współczesną fazą urbanizacji, w postaci kolejnej fazy rozwoju miast. Wynika to z faktu, że obecnie obserwuje się bardzo dynamiczne powstawanie nie tyle miast, ile miast wielomilionowych, a także regionów miejskich skupiających znaczną część ludności danego kraju. Niektórzy badacze podkreślają współczesną formę urbanizacji, która dąży do zmniejszenia roli małych i średnich miast w celu tworzenia nowych jednostek terytorialnych⁹. Nie jest to tylko zjawisko wzrostu liczby ludności dużych miast. Jest to proces, który generuje nowe formy miejskie, obejmując obszary codziennego funkcjonowania dużych miast oraz innych miast i wsi, często bardzo odległych, będących pod ich wpływem.

Rozpatrując metropolizację w kontekście funkcjonalnym utożsamia się ją z fazą społeczeństwa postindustrialnego¹⁰, rozwojem instytucji FIRE^{11,12}, przejmowaniem przez niektóre wielkie miasta funkcji kierowniczych w zarządzaniu gospodarką postindustrialną w przestrzeni ponadnarodowej¹³, czy tworzeniem się regionów metropolitalnych¹⁴.

Metropolizacja może być rozumiana zatem jako „powstanie wielośrodkowej sieci wielkich miast – metropolii pełniących funkcje globalne”¹⁵. Metropolie to węzły, punkty strategiczne połączone różnymi powiązaniem, przede wszystkim gospodarczymi¹⁶.

Usystematyzowanie różnych podejść do definiowania metropolizacji ukazuje E. Zuzńska-Żyśko¹⁷, ujmując ten proces w trzy wymiary:

1) metropolizację przestrzenną jako

- przekształcanie przestrzeni dużych miast i ich otoczenia w region silnie zurbanizowany,
- powstawanie złożonych układów osadniczych, często policentrycznych,

⁷ T. Markowski, T. Marszał, 2006, *Metropolie. Obszary metropolitalne. Metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*.

⁸ D. Szymańska, 2007, *Urbanizacja na świecie*; 2009, *Geografia osadnictwa*.

⁹ A. Da Cunha A., J-F. Both, 2004, *Métropolisation, villes et agglomérations. Structures et dynamiques socio-démographiques*.

¹⁰ P. Raźniak, 2012, *Procesy społeczno-ekonomiczne w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym*.

¹¹ J. Węgleński, 1988, *Metropolitalna Ameryka*; R. Mydel, 2012, *Centra wielkich miast Japonii w procesie przemian 1955–2005*.

¹² R. Mydel, 2012, *Centra wielkich miast Japonii w procesie przemian 1955–2005*, Oficyna Wyd. AFM, Kraków.

¹³ B. Jałowicki, 2002, *Zarządzanie rozwojem aglomeracji miejskich*.

¹⁴ E. Korcelli-Olejniczak, 2012, *Region metropolitalny. Pojęcie. Struktura przestrzenna. Dynamika*.

¹⁵ M. Smętkowski, 2003, *Polaryzacja procesów rozwoju w regionie metropolitalnym Warszawy*.

¹⁶ B. Derudder i in., 2013, *Measurement and Interpretation ...*; P. Taylor, 2012a, *Historical world city networks*; P. Taylor, 2012b, *The Challenge Facing World City Network Analysis*; P. Taylor i in., 2014, *Advanced Producer Service Firms as Strategic Networks*.

¹⁷ E. Zuzńska-Żyśko, 2016, op.cit.

- zacieranie się granic przestrzennych (administracyjnych),
 - powstawanie specyficznych przestrzeni metropolitalnych;
- 2) metropolizację funkcjonalną jako
- rozwój usług metropolitalnych,
 - wzrost znaczenia gospodarczego miast na podstawie koncentracji funkcji metropolitalnych,
 - powstawanie regionów funkcjonalnych
- 3) metropolizację sieciową jako
- rozwój dużych miast wywołany współpracą gospodarczą za pośrednictwem sieci powiązań na duże odległości.

6.2. Uwarunkowania procesu metropolizacji w Polsce

W Polsce procesy metropolizacji charakteryzuje różne tempo rozwoju. Najwcześniej rozpoczęły się one w Warszawie, co wynikało z najbardziej zaawansowanych funkcji metropolitalnych, będących następstwem rozwoju funkcji stołecznych. Można przyjąć, że ten proces rozpoczął się w latach 90. XX w., a w innych większych miastach zaczął być dostrzegalny po 2000 roku.

Rozwój gospodarki wolnorynkowej i przechodzenie z fazy industrialnej do postindustrialnej oraz inne czynniki, jak: uruchomienie renty gruntowej¹⁸, globalizacja gospodarki, w tym handlu, wstąpienie Polski do UE i umiędzynarodowienie inwestycji oraz swobodny dostęp do Internetu, telefonii komórkowej oraz środków komunikacji, jak również wzrost zamożności społeczeństwa – to ważniejsze czynniki rozwoju metropolizacji¹⁹.

W konsekwencji tych zmian przestrzeni polskich miast, podobnie jak ich funkcje ulegała szeroko pojętej transformacji gospodarczej. P. Korcelli²⁰ proces metropolizacji społeczeństwa rozumie między innymi jako koncentrację „inwestycji i nowoczesnych działalności gospodarczych w dużych miastach oraz ich obszarach funkcjonalnych, selektywny napływ migracyjny do tych ośrodków i obszarów kapitału ludzkiego kosztem obszarów pozametropolitalnych, w tym zwłaszcza peryferyjnych regionów Polski” (s. 31).

Istotny jest brak ładu przestrzennego i funkcjonalnego w zagospodarowaniu stref podmiejskich, który określany jest jako żywiołowy proces „ułamnej urbanizacji” (odpowiednik *urban sprawl*). Autor zwraca także uwagę na rekonstrukcję układu powiązań ekonomicznych i społecznych w krajowym systemie osadniczym. Po fazie dezintegracji lat 90. nastąpiła znaczna intensyfikacja po-

¹⁸ Renta gruntowa oznacza cenę ziemi rozumianą jako wzrost jej wartości.

¹⁹ E. Zuzańska-Żyśko, 2015, *Shaping of metropolization process in Poland – theoretical aspect*.

²⁰ P. Korcelli, 2008, *System osadniczy Polski – tendencje i uwarunkowania przemian*.

wiązań „w nowych strukturach własnościowych i przestrzennych, związana z rozwojem nowej przedsiębiorczości krajowej, jak i zakorzenieniem się inwestycji zagranicznych” (s. 34).

Te uwarunkowania mają bezpośredni wpływ na kształtowanie się polskich ośrodków metropolitalnych, rozwój funkcji metropolitalnych, a w konsekwencji procesów metropolizacji. Z wyjątkiem Warszawy największe polskie miasta mają jedynie charakter metropolitalny i nie mają międzynarodowej rangi w skali kontynentu i w skali globalnej²¹. W badaniach europejskich ESPON Warszawa jest zakwalifikowana jako potencjalna metropolia europejska – MEGA 2²², pozostałe największe polskie miasta, w tym Katowice, to słabo wykształcone metropolie – MEGA 3. Analizując genezę problematyki metropolizacji w Polsce, po raz pierwszy w okresie transformacji wymóg określenia ośrodków metropolitalnych pojawił się w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Następnie w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* określono kryteria w celu wyznaczenia ośrodków tego typu. Spełniło je 10 ośrodków regionalnych: Warszawa, Konurbacja Górnośląska (główny ośrodek Katowice), Kraków, Łódź, Trójmiasto, Poznań, Wrocław, ośrodek bipolarny²³ Bydgoszcz z Toruniem oraz Szczecin i Lublin²⁴.

6.3. Uwarunkowania procesu metropolizacji w regionie śląskim

6.3.1. W drodze do metropolii – restrukturyzacja konurbacji górnośląskiej

Zespół miast górnośląskich jest w specyficznej sytuacji ekonomicznej i społecznej, jaką uruchomiła transformacja systemowa. Jako schyłkowy okręg przemysłowy o tradycyjnych gałęziach przemysłowych znajduje się niejako między starą a nową ścieżką rozwoju. Po reformie ustrojowej w regionie tradycyjnym rozpoczął się wieloetapowy proces restrukturyzacyjny²⁵. Pod wpływem postępu organizacyjno-technologicznego następują przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne, jednak możliwości rozwojowe miast centralnej części województwa śląskiego są ograniczone różnymi czynnikami, w tym: złożoną strukturą osadniczą (policentryczność), kapitałem ludzkim i społecznym, infrastruk-

²¹ KPZK 2030 – *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, 2011, s. 66.

²² MEGA – Metropolitan European Growth Areas – Europejskie Metropolitalne Obszary Wzrostu wydzielone na podstawie funkcjonalnych obszarów miejskich.

²³ Ośrodek bipolarny tzn. dwubiegunowy.

²⁴ KPZK 2030, s. 167.

²⁵ M. Tkocz, 2001, *Restrukturyzacja przemysłu regionu tradycyjnego*; A. Szajnowska-Wysocka, 2009, *Technopolia w konurbacji górnośląskiej (Technopark Gliwice)*.

turalnym, finansowym oraz czynnikami politycznymi. Obszar funkcjonalny tworzy kilkanaście niezależnych miast, z których każde ma własne wizje rozwoju, ambicje terytorialne i partykularne interesy ograniczone granicami administracyjnymi. Współpraca kilkunastu miast w praktyce okazuje się bardzo trudna. Nie są one w stanie stworzyć jednej, wspólnie zarządzanej i spójnej struktury osadniczej, konkurencyjnej w stosunku do największych obszarów miejskich w Polsce, a co dopiero na arenie międzynarodowej. Mimo iż zacofanie technologiczne i słabej jakości przestrzeń, systematycznie ustępuje wydajniejszej efektywności wytwarzania, nowoczesnemu przemysłowi, serwicyzacji i umiędzynarodowieniu, to wciąż nowoczesne procesy nie nadążają za wysokim tempem zmian i trendami ogólnopolskimi. Miasta regionu raczej konkurują niż współpracują, a procesy restrukturyzacji po prawie dwóch dekadach przemian wyłaniają raczej „wygranych” i „przegranych”, niż jeden nowoczesny obszar metropolitalny. Wciąż obecne są silne ruchy regionalne i podziały na Śląsk i Zagłębie, dwa obszary historyczne zakorzenione w świadomości mieszkańców. Ma to swoje implikacje strukturalne. Słabej jakości przestrzeń przyczynia się do narastania migracji mieszkańców większości miast centralnej części regionu do lepiej zorganizowanych ośrodków metropolitalnych w Polsce, na skutek zbyt wolnych zmian i słabego rynku pracy, niższego poziomu życia i opóźnień cywilizacyjnych. W konsekwencji region jest wymywany z najlepszych zasobów – kapitału ludzkiego, a więc dobrze wykształconej, młodej kadry. Procesy metropolizacji rozwijają się bardzo powoli, głównie w Katowicach i Gliwicach. Wobec powyższych faktów podjęto działania w kierunku skonsolidowania potencjału miast śląskich i zagłębiowskich w celu utworzenia związku miast pod nazwą Górnośląski Związek Metropolitalny.

6.3.2. Powstanie Górnośląskiego Związku Metropolitalnego – próba upodmiotowienia struktury metropolitalnej

Demokratyzacja życia społecznego wyzwoliła regionalne i lokalne inicjatywy w postaci strategii, projektów i scenariuszy restrukturyzacji gospodarczej regionu. Były to pierwsze próby formowania się nowego ładu gospodarczego (funkcjonalnego i przestrzennego) i umiejscowienia regionu śląskiego na scenie nowo kształtującej się przestrzeni Polski na początku XXI wieku. Dodatkowym bodźcem do działania była akcesja do UE i możliwość pozyskania wspólnych środków unijnych na inwestycje i unowocześnienie regionu, w którym każde z miast osobno nie miałyby możliwości pozyskania oraz przyciągania inwestorów. Ważnym czynnikiem wspólnych działań miała być zmiana oblicza konurbacji górnośląskiej, nadal postrzeganej stereotypowo jako region tradycyjny

i zacofany technologicznie²⁶. Działania na rzecz utworzenia jednorodnego, wielkiego organizmu miejskiego z konurbacji górnośląskiej pod nazwą „Silesia” przybrały postać nowej struktury – zrzeszającej na zasadzie dobrowolności największe miasta w centralnej części województwa śląskiego²⁷. Idea samorządowców przewidywała organizację konurbacji z zachowaniem własnej tożsamości i struktury funkcjonalnej poszczególnych miast wobec braku ustawy administracyjno-prawnej. Rozmowy prowadzono od 2005 roku, a pod koniec 2007 r. zarejestrowano związek miejski – Górnośląski Związek Metropolitalny (GZM), integrujący 14 miast na prawach powiatu. Opracowano strategię, której celem było przezwyciężenie problemów poszczególnych miast²⁸.

Powyższe działania miały przyczynić się do rozwoju regionu, ograniczyć depopulację i wpłynąć na jakość życia. Celem było także ukazanie wspólnego ogromnego rynku zbytu, jak i potencjału gospodarczego rynku pracy, który miał sprostać nowym wyzwaniom inwestycyjnym i umiędzynarodowieniu regionu. Obszar potencjalnej metropolii, nazywanej na wyrost metropolią „Silesia”, miał w przyszłości rozwijać także funkcje metropolitalne i skutecznie włączyć się w rywalizację z największymi obszarami metropolitalnymi w Polsce²⁹. Powstał dobrowolny związek komunalny miast, który był inicjatywą oddolną, pochodzącą z potrzeby współpracy z samorządem lokalnym.

Rozpoczęły się różne wizje rozwoju, prace planistyczne, strategie co do zakresu przestrzennego i funkcjonalnego nowej struktury³⁰. Jednakże brak umocnień prawno-administracyjnych spowodował rozproszenie działań, a możliwość wystąpienia poszczególnych miast ze związku stanowiła istotną barierę ograniczającą rozmaite inicjatywy, a nawet zagrażała formule jego istnienia. Nakładanie się wpływów poszczególnych miast i brak skoordynowania działań ze strony GZM przyczyniło się do stopniowego obniżania rangi związku i marginalizacji jego władz, uzależnionych od interesów poszczególnych miast. Od powstania GZM w 2007 roku nie powstały żadne istotne dla regionu inwestycje, które wynikałyby z jego inicjatywy. Jest to konsekwencja słabości prawno-administracyjnej tego typu struktury, które – jak pisze M. Kulesza³¹ – wynikają

²⁶ A. Szajnowska-Wysocka, E. Zuzańska-Żyśko, 2013, *The Upper-Silesian conurbation on the path towards the “Silesia” metropolis*.

²⁷ A. Hibszer, J. Petryszyn, J. Runge, 2008, *Położenie, obszar i zadania Górnośląskiego Związku Metropolitalnego*.

²⁸ www.gzm.org.pl

²⁹ M. Chmielewska, A. Szajnowska-Wysocka, 2010, *Metropolia „Silesia” – aspiracje konurbacji górnośląskiej*.

³⁰ A. Klasik, 2009, *Aglomeracja Górnośląska w kontekście tworzenia się nowej gospodarki*; A. Klasik, F. Kuźnik, 2008a, *Aglomeracja Górnośląska wobec wyzwań przyszłości*; A. Klasik, F. Kuźnik, 2008b, *Rola metropolii i obszarów metropolitalnych w przestrzennym zagospodarowaniu kraju na przykładzie aglomeracji górnośląskiej*.

³¹ M. Kulesza, 2006, *Zarządzanie metropolią*.

z braku regulacji prawnych. Z perspektywy kilku lat należy stwierdzić, że związek nie zrealizował zakładanych założeń, ale był istotnym krokiem w kierunku kształtowania procesu metropolizacji w regionie śląskim. Działalność Górnośląskiego Związku Metropolitalnego ukazała złożoność i wielowymiarowość problemów, które przerosły oddolne intencje w aspekcie organizacyjnym, prawnym, finansowym czy inwestycyjnym. Ta sytuacja wymusiła model ewolucyjny, który według B. Dolnickiego³² powinien polegać na przechodzeniu od formy opartej na dobrowolnej współpracy do powołania jednostki ogólnometropolitalnej.

6.3.3. Ustawa o związku metropolitalnym w województwie śląskim – Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia

Bariery i ograniczenia rozwoju współpracy śląskich miast pod patronatem Górnośląskiego Związku Metropolitalnego z jednej strony, a konieczność współpracy na rzecz przebudowy regionu śląskiego z drugiej, znalazły odzwierciedlenie w ustawie metropolitalnej dla województwa śląskiego³³.

Nowa formuła prawna, wpisująca się w politykę miejską³⁴ i rozwój procesów metropolizacji w Polsce, stwarza właściwe ramy prawne w kierunku kształtowania nie tylko układów regionalnych, ale całego systemu osadniczego kraju. Tym samym procesy metropolizacji wkraczają w nowy etap rozwoju, w którym centralna część województwa śląskiego jako pierwsza w Polsce uzyskuje status administracyjny poziomu metropolitalnego w postaci związku umocowanego ustawą o określonym statusie prawno-administracyjnym. Jest to odpowiedź na dynamicznie zmieniającą się rolę największych miast w kraju, które powinny lepiej wykorzystywać swój potencjał. W przyszłości podobne rozwiązania prawne mogą być stosowane także dla innych obszarów metropolitalnych w Polsce.

Ustawa stwarza możliwości utworzenia związku metropolitalnego w województwie śląskim w formie zrzeszenia gmin o liczbie ludności co najmniej 2 000 000 mieszkańców. W jego skład wchodzi miasto Katowice oraz inne gminy wykazujące z nimi silne powiązania funkcjonalne i zaawansowane procesy urbanizacyjne. Obszar uwzględnia spójny układ osadniczy o określonej ciągłości przestrzennej i występujących więziach gospodarczych, społecznych i kulturowych. Najważniejszym rozwiązaniem jest fakt, że związek metropolitalny posiada osobowość prawną, władze w postaci zarządu wyłonione ze

³² B. Dolnicki, 2014, *Koncepcja ustawy o powiecie metropolitalnym Aglomeracji Górnośląskiej*.

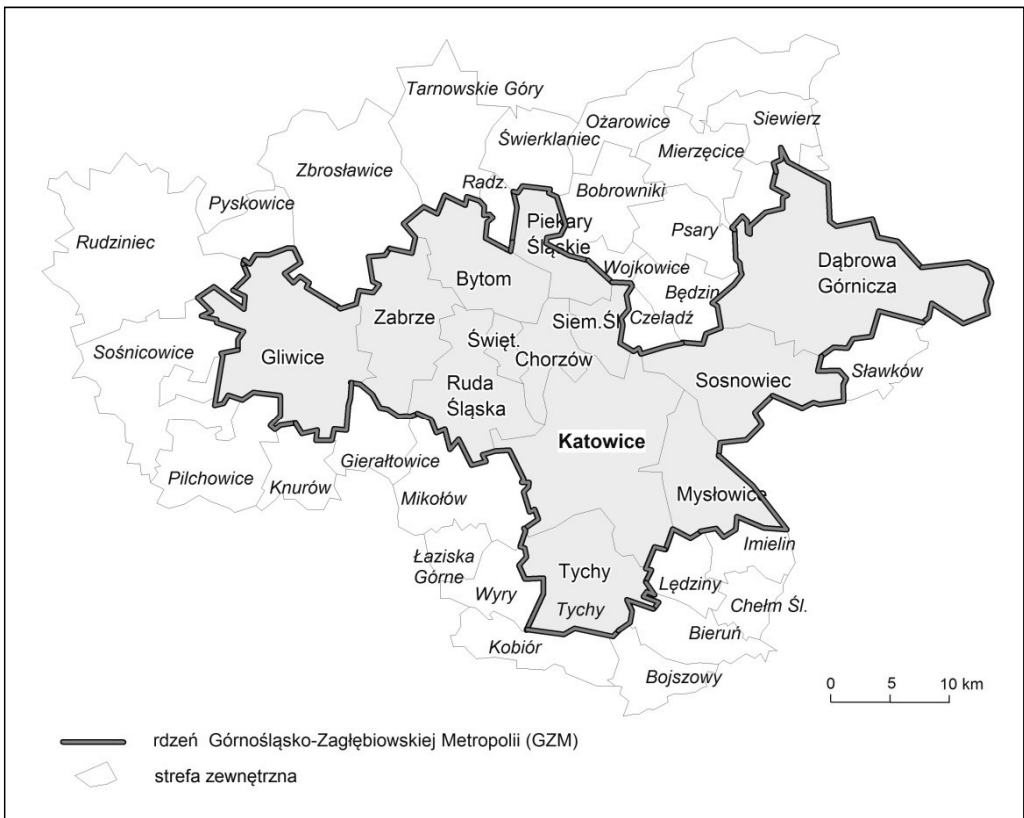
³³ Dziennik Ustaw z 6.04.2017 r., poz. 730.

³⁴ *Krajowa Polityka Miejska 2023*, 2015, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa.

zgromadzenia delegatów gmin tworzących związek i stosowny do kierowania zadaniami publicznymi urząd metropolitalny. Do jego głównych zadań należy:

- kształtowanie ładu przestrzennego,
- rozwój obszaru związku,
- publiczny transport zbiorowy na obszarze związku,
- współdziałanie w ustaleniu przebiegu dróg krajowych i wojewódzkich na obszarze związku,
- promocja związku i jego obszaru.

**Ryc. 6.1. Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia
(stan granic administracyjnych na kwiecień 2017 r.)**

Źródło: opracowanie własne.

Wprowadzenie regulacji prawnych zapewni sprawne funkcjonowanie i rozwój obszaru wielośrodkowego w postaci policentrycznej struktury osadniczej, gdzie do tej pory zamiast współdziałania na rzecz regionu miały miejsce kon-

flikty wynikające m.in. z konkurencyjności. Powstanie z dniem 1.07.2017 r. Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii umocni potencjał regionu i przyczyni się do zrównoważonego rozwoju miast oraz ich obszarów funkcjonalnych. Wpłyne także na umocnienie rynku pracy, poprawę jakości życia, w konsekwencji być może ograniczy imigracje, szczególnie młodych ludzi, z tego regionu. Wzmocnienie konkurencyjności w systemie osadniczym kraju, a w przyszłości być może na arenie międzynarodowej, to istotny czynnik nie tylko gospodarczy, ale także społeczny, mający związek z ograniczeniem depopulacji regionu.

Nowa struktura przyjmuje nazwę Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. Liczy ona 41 gmin i 2,2 mln mieszkańców. Rdzeń składa się z 13 miast, a głównym ośrodkiem są Katowice (ryc. 6.1). Obszar otaczający rdzeń – to strefa zewnętrzna złożona z miast średnich (powiatowych) i małych, a także gmin miejsko-wiejskich i wiejskich (tab. 6.1). Razem tworzą one obszar 28 gmin. Wskaźnik urbanizacji obszaru metropolitalnego wynosi 93%. Obszar jest spójny przestrzennie i charakteryzują go silne powiązania funkcjonalno-przestrzenne, w tym komunikacyjne i transportowe.

Tablica 6.1. Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia (stan na 2016 r.)

Wyszczególnienie	Liczba gmin				Liczba ludności [osoby]	Powierzchnia [km ²]	Gęstość zaludnienia [os./km ²]
	razem	miejskie	miejsko-wiejskie	wiejskie			
Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia	41	26	2	13	2 279 560	2553	893
rdzeń	13	13	–	–	1 783 855	1065	1675
w tym Katowice	1	1	–	–	299 012	165	1812
Strefa zewnętrzna	28	13	2	13	495 705	1488	333

Źródło: opracowanie własne na podstawie www. gzm.org.pl

6.4. Zawansowanie procesów metropolizacji w regionie śląskim

Bardzo trudno jednoznacznie określić poziom rozwoju i zaawansowanie procesów metropolizacji w centralnej części województwa śląskiego. W praktyce badawczej jest to zagadnienie wielopłaszczyznowe. Niemniej podjęto próby naświetlenia tego procesu w trzech płaszczyznach: przestrzennej, funkcjonalnej i sieciowej.

Pierwsze prace dotyczące tej problematyki zaczęły powstawać w literaturze przedmiotu po 2000 r.; dotyczyły one delimitacji przyszłej metropolii, a więc

zasięgu przestrzennego. Podejmowane próby wydzielenia rdzenia i zaplecza w postaci strefy zewnętrznej nie były jednoznaczne, co wynikało z różnych podejść i problemu identyfikacji cech metropolitalnych na tym obszarze. Badania przeprowadzali zarówno ekonomiści (A. Klasik, F. Kuźnik, K. Heffner, P. Gibas), geografowie (J. Runge, R. Krzysztofik, T. Spórna, J. Petryszyn, E. Zuzańska-Żyśko), jak planiści i urbaniści (Z. Kamiński, K. Gasidło). Zakres przestrzenny potencjalnej metropolii został także opisany w ramach polityki regionalnej Urzędu Marszałkowskiego w Katowicach³⁵. Zagadnienie to zostało szczegółowo opisane w publikacji *Procesy metropolizacji. Teoria i praktyka* (2016) autorstwa E. Zuzańskiej-Żyśko. Wobec powołania ustawy metropolitalnej w województwie śląskim w kwietniu 2017 r., dotychczasowe ustalenia co do granic i działania wcześniejszego obszaru metropolitalnego wydają się jednak nieaktualne.

Nowa formuła prawna rozpoczyna budowanie struktury metropolitalnej od podstaw w ustalonych granicach przestrzennych 41 gmin. Metropolizacja przestrzenna ukazuje opisywany obszar jako rdzeń 13 miast na prawach powiatu oraz 28 otaczających gmin o różnym statusie administracyjnym, wielkości oraz hierarchii funkcjonalnej (ryc. 6.1). Jest to obszar o znacznym zasięgu przestrzennym, który wykracza poza ustalone granice administracyjne powiatów i obejmuje kilka subregionów w świetle podziałów statystycznych NTS 3. Struktura przestrzenna obszaru metropolitalnego jest złożona i wykazuje wysoki stopień zaawansowania procesów urbanizacyjnych. Istotną rolę odgrywa tu policentryczność struktury osadniczej, gdyż rdzeń w istocie liczy 13 subcentrów o różnym stopniu rozwoju, z których każde ma własną strefę wpływu. Dlatego obszar metropolitalny odznacza się odmiennymi cechami w porównaniu z ośrodkami monocentrycznymi, np. Krakowem, Wrocławiem, czy Łodzią.

Poważnym problemem wpływającym na strukturę przestrzenną jest depopulacja rdzenia i migracje ludności, w tym także do strefy podmiejskiej, a więc zewnętrznej strefy metropolitalnej. To zjawisko przybiera postać suburbanizacji i dezurbanizacji, ale częściej określane jest jako *urban sprawl* w rozumieniu niekontrolowanego rozlewania się miasta poza jego granice³⁶. Migracje to poważny problem rodzącej się metropolii (porównaj opr. S. Pytla³⁷ w tym tomie). Obecne badania ukazują, że region nie jest w stanie powstrzymać ani suburbanizacji na tereny podmiejskie, ani rosnącej fali wyjazdów młodych mieszkań-

³⁵ Delimitacja metropolii i aglomeracji oraz ich obszarów funkcjonalnych w województwie śląskim, 2012.

³⁶ E. Zuzańska-Żyśko, S. Pytel, W. Koman, 2016, *Suburbanization in Postindustrial Area. Case Study of The Silesia Metropolitan Region*.

³⁷ S. Pytel, *Migracje wewnętrzne ludności w woj. śląskim*.

ców do innych miast w Polsce, jak i emigracji poza granice kraju³⁸. W nowych rozporządzeniach prawnych należy upatrywać rozwiązania tego trudnego problemu.

Metropolizacja przestrzenna odnosi się także do zmian morfologicznych. Są one bardzo powolne, ale zauważalne. Zdegradowane przestrzenie podlegają procesowi rewitalizacji. Na badanym obszarze powstają duże, udane projekty, jednak z racji wielośrodkowości wykazują one cechy rozproszenia w różnych miastach³⁹. Do najbardziej udanych można zaliczyć Strefę Kultury w Katowicach, Centrum Handlowe Silesia City Center wraz z otaczającymi Dębowymi Tarasami, Galerię Katowicką w obszarze dworca, projekt Europa Centralna w Gliwicach, Elektrownia w Czeladzi, Bytomski Teatr Tańca i Ruchu Rozbark, czy pole golfowe Armada Golf Club na terenie byłej KWK Szombierki w Bytomiu. Powstają także nowe przestrzenie metropolitalne w postaci biurowców, uwzględniające politykę *smart city*. W okresie 2010–2014 rynek biurowy wzrósł w Katowicach⁴⁰ o 55%. Powstają także nowoczesne osiedla mieszkaniowe różnego typu dla klasy metropolitalnej.

Metropolizację w regionie śląskim można rozpatrywać również w aspekcie funkcjonalnym⁴¹. Podstawową kwestią jest rozwój funkcji metropolitalnych oraz szeroko pojętych usług, w tym FIRE, a także obszarów funkcjonalnych i bardziej złożonych struktur – regionów funkcjonalnych i metropolitalnych.

Metropolitalność badanego obszaru identyfikuje się według funkcji decyzyjnych i kontrolnych, innowacji i konkurencyjności oraz symbolicznych. Pierwsze firmy zagraniczne o międzynarodowych powiązaniach globalnych zaczęły powstawać w województwie śląskim pod koniec lat 90. XX wieku. Według danych z 2014 roku w siedmiu miastach rdzeniowych obecne są 62 firmy o charakterze europejskim lub globalnym. Koncentrują się one w: Katowicach (43) i Gliwicach (9) oraz Chorzowie (3), Dąbrowie Górniczej (3), Sosnowcu (2), Bytomiu (1) i Rudzie Śląskiej (1)⁴². Międzynarodowy charakter wyznaczają także placówki dyplomatyczne, w postaci ambasad i konsulatów. Funkcje decyzyjne i kontrolne reprezentują m.in. siedziby 41 zarządów z listy 500 największych firm w Polsce oraz instytucje finansowe, z liczbą 450 oddziałów,

³⁸ S. Sitek i in., 2013, *Spoleczno-gospodarcze i przestrzenne kierunki zmian regionalnego oraz lokalnych rynków pracy województwa śląskiego* – SGP WSL.

³⁹ M. Chmielewska, M. Lamparska, 2012, *Post-industrial tourism as a chance to develop cities in traditional industrial regions in Europe*; M. Lamparska, 2013, *Uwarunkowania turystyki postindustrialnej w przestrzeni Górnośląskiego Związku Metropolitalnego*.

⁴⁰ www.remonitro.pl

⁴¹ E. Zuzańska-Żyśko, 2012, *Funkcje metropolitalne Górnośląskiego Obszaru Metropolitalnego*.

⁴² *Sektor nowoczesnych usług biznesowych w Aglomeracji Katowickiej*, 2014, Raport dla Urzędu Miasta Katowice, Związek Liderów Sektora Usług Biznesowych (ABSL Association of Business Service Leaders in Poland – ABSL).

placówek i filii różnych banków. Z kolei wśród funkcji innowacji i konkurencyjności ważną rolę odgrywa potencjał 116 tys. studentów poziomu licencyjnego w 45 uczelniach wyższych (2012/2014). Ten wskaźnik według R. Floridy⁴³ określa poziom klasy kreatywnej. Ponadto występuje tu wiele instytucji opartych na wiedzy, jak parki technologiczne, centra innowacji, czy instytuty naukowo-badawcze różnego typu. Istotną rolę odgrywa także potencjał kulturowy kształtujący funkcje symboliczne, kreujący branże kreatywne związane ze sztuką, rozrywką, czy wydarzeniami sportowymi rangi krajowej i europejskiej. Specyficzną marką ponadregionalną jest turystyka postindustrialna⁴⁴. Uwzględniając poziom metropolitalności miast nowej Górnos Śląsko-Zagłębiowskiej Metropolii, należy podkreślić, że funkcje metropolitalne są dobrze wykształcone w Katowicach; w Gliwicach i Chorzowie są wykształcone, natomiast w Tychach, Sosnowcu i Zabrze są w fazie kształtowania się. W pozostałych miastach rdzenia funkcje metropolitalne mają charakter punktowy, a więc są tak słabe, że trudno mówić o ich rozwoju.

Metropolizację funkcjonalną rozpatruje się także poprzez formowanie się funkcjonalnych regionów miejskich. Badania ukazują, że Region Metropolitalny Silesia jest znacznie większy od Górnos Śląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. Układ powiązań jest bardzo złożony. Można go rozpatrywać jako układ czterech mniejszych funkcjonalnych regionów miejskich: Katowic, Gliwic, Tychów i Bytomia.⁴⁵

W Górnos Śląsko-Zagłębiowskiej Metropolii ma miejsce także metropolizacja sieciowa, jest ona jednak stosunkowo słabo zbadana. Układ powiązań wewnętrznych w zakresie gospodarczym, organizacyjnym, czy właścicielskim wpisuje ten obszar w sieć powiązań krajowych. Jednak z uwagi na silną dominację Warszawy są one w Katowicach stosunkowo słabe. Wykazują one wykształcone wewnątrz krajowe powiązania w sferze właścicielskiej z Warszawą, Krakowem, Poznaniem i częściowo z Łodzią, Wrocławiem, Gdańskiem i Szczecinem w zakresie powiązań organizacyjnych. Mała jest także rola Katowic w powiązaniach międzynarodowych, chociaż nastąpiły tu istotne zmiany, szczególnie w sferze nowoczesnych usług producenckich. Katowice są ważnym ośrodkiem usług outsourcingowych w Polsce, dzięki którym mają powiązania sieciowe międzynarodowe. Obserwuje się ich znaczne przyspieszenie od 2006 r. W Górnos Śląsko-Zagłębiowskiej Metropolii centra usług dla biznesu z kapitałem zagranicznym zatrudniały około 13 tys. pracowników w 2013 r., co daje 10%

⁴³ R. Florida, 2005, *Cities and the Creative Class*.

⁴⁴ S. Pytel, 2010, *Rola turystyki kulturowej w rozwoju gmin województwa śląskiego*; M. Chmielewska, S. Sitek, E. Zuzańska-Żyśko, 2016, *Around the Revitalisation of Post-Industrial Urban Spaces – Case Study of Metropolitan Association of Upper Silesia*.

⁴⁵ E. Zuzańska-Żyśko, 2016, op.cit.

rynku krajowego w tym sektorze⁴⁶. Ten element jest bardzo istotny w budowaniu struktur metropolitalnych, ponieważ odzwierciedla przejaw globalizacji w regionie. Istnieją także powiązania sieciowe w zakresie kultury czy instytucji naukowo-badawczych, w tym instytucji usług zdrowotnych – np. Śląskie Centrum Chorób Serca w Zabrzu współpracuje z 21 państwami, w tym wieloma metropoliami o zasięgu globalnym, jak: Nowy Jork, Londyn, czy Tokio⁴⁷. Najważniejszym węzłem powiązań są Katowice. Tam skupione są najważniejsze instytucje i strategiczne firmy międzynarodowe, czy inwestycje. Jest to zrozumiałe, gdyż stanowią centrum rdzenia i całego obszaru metropolitalnego, zarówno w aspekcie przestrzennym, funkcjonalnym, jak i sieciowym. Dzięki Katowicom następuje dyfuzja innowacji nowych inwestycji na tereny sąsiednich miast. Ważnym węzłem są także Gliwice.

6.5. Podsumowanie

Metropolizacja jest procesem uwarunkowanym wieloma czynnikami. W regionie śląskim, który ma policentryczny, złożony układ osadniczy typu konurbacja, jej rozwój jest bardzo powolny. Restrukturyzacja gospodarki w tym obszarze wymusiła oddolne inicjatywy, które przyczyniły się do powstania Górnośląskiego Związku Metropolitalnego, mającego wzmocnić metropolitalny charakter regionu poprzez zwiększenie konkurencyjności na rynku krajowym i międzynarodowym, ale także poprawę jakości życia, ograniczenie depopulacji i migracji, szczególnie młodych ludzi. Jednak związek nie zrealizował zakładanych założeń i pokładanych nadziei na bardziej dynamiczny rozwój i ograniczenie negatywnych trendów społecznych. Wymusiło to rozwiązania systemowo-prawne. Nowa formuła instytucjonalna zakłada powstanie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii, wyznaczonej ustawą o związku metropolitalnym w województwie śląskim. Ma ona za zadanie konsolidację miast śląskich w aspekcie funkcjonalno-przestrzennym oraz gospodarczym i pobudzenie aktywności w celu uwidocznienia jej potencjału na rynku krajowym i międzynarodowym. Jest to działanie wpisujące się z jednej strony w politykę miejską kraju, z drugiej w zdynamizowanie rozwoju regionu i niewykorzystanego w pełni potencjału społeczno-ekonomicznego. Są ku temu określone przesłanki, bowiem omawiany obszar wykazuje już cechy metropolizacji zarówno prze-

⁴⁶ *Sektor nowoczesnych usług biznesowych w Aglomeracji Katowickiej*, 2014, op.cit.

⁴⁷ *Analiza potencjału rozwojowego funkcji metropolitalnych obszarów aglomeracji miejskich województwa śląskiego, będących ośrodkami wzrostu gospodarczego województwa śląskiego w kontekście procesów zachodzących na regionalnym rynku pracy – specjalizacja medyczna regionu, w tym wysokospecjalistyczne usługi zdrowotne*, 2012, Zespół Badawczy ASM – Centrum Badań i Analiz Rynku Sp. z o.o., Kutno (dla Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego).

strzennej, jak i funkcjonalnej. Należy mieć nadzieję, że nowe rozwiązania systemowe w województwie śląskim w zakresie kreowania polityki metropolitalnej państwa, przyniosą zakładane korzyści na miarę XXI wieku, zarówno dla regionu, jak i dla całego kraju.

Bibliografia

- Chmielewska M., Lamparska M. (2012), *Post-industrial tourism as a chance to develop cities in traditional industrial regions in Europe*, *Revista Sociologie Românească*, vol. X, 67–75.
- Chmielewska M., Sitek S., Zuzanska-Żyśko E. (2016), *Around the Revitalisation of Post-Industrial Urban Spaces – Case Study of Metropolitan Association of Upper Silesia*, [w:] R. Efe, I. Cürebal, L. Lévai (red.), *GeoMed 2016. 4th International Geography Symposium. Book of Proceedings*, Kemer, Antalya, 823–834.
- Chmielewska M., Szajnowska-Wysocka A. (2010), *Metropolia „Silesia” – aspiracje konurbacji górnośląskiej*, *Acta Geographica Silesiana*, z. 7, WNoZ UŚ, Sosnowiec, 5–10.
- Czerny M. (2005), *Globalizacja a rozwój. Wybrane zagadnienia geografii społeczno-gospodarczej świata*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Da Cunha A., Both J.F., (2004), *Métropolisation, villes et agglomérations. Structures et dynamiques socio-démographiques*, Observatoire de la ville et du développement durable, Institut de géographie – Faculté des Géosciences et de l’Environnement, Université de Lausanne, Statistique de la Suisse, OFS, Neuchâtel, 7–8.
- Delimitacja metropolii i aglomeracji oraz ich obszarów funkcjonalnych w województwie śląskim* (2012), Analizy RCAS 3. Regionalne Centrum Analiz Strategicznych, Wydział Planowania Strategicznego i Przestrzennego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego, Katowice.
- Derudder B., Taylor P., Hoyler M., Ni P., Liu X., Zhao M., Shen W., Witlox F. (2013), *Measurement and Interpretation of the Connectivity of Chinese Cities in the World City Network*, *Chinese Geographical Science*, 23 (3), 261–273.
- Dolnicki B. (2014), *Koncepcja ustawy o powiecie metropolitalnym Aglomeracji Górnośląskiej*, [w:] M. Kuć-Czajkowska, M. Sidor (red.), *Miasta, aglomeracje, metropolie w nurcie globalnych przemian*, Wydawnictwo UMCS, Lublin, 201–217.
- Florida R. (2005), *Cities and the Creative Class*, Routledge, New York.
- Hibszar A., Petryszyn J., Runge J. (2008), *Położenie, obszar i zadania Górnośląskiego Związku Metropolitalnego*, [w:] *Górnośląski Związek Metropolitalny. Zarys geograficzny*, R. Dulias, A. Hibszar (red.), PTG Oddział Katowicki, Sosnowiec, 9–15.
- Jałowicki B. (2002), *Zarządzanie rozwojem aglomeracji miejskich*, WSFiZ, Białystok.
- Klasik A. (2009), *Agglomeracja Górnośląska w kontekście tworzenia się nowej gospodarki*, [w:] *Kreatywne miasta – kreatywna aglomeracja*, A. Klasik (red.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice, 27–41.
- Klasik A., Kuźnik F. (2008a), *Agglomeracja Górnośląska wobec wyzwań przyszłości*, [w:] T. Marszał (red.), *Rola polskich aglomeracji wobec wyzwań Strategii Lizbońskiej*, *Studia KPZK PAN*, t. 120, 152–179.
- Klasik A., Kuźnik F. (2008b), *Rola metropolii i obszarów metropolitalnych w przestrzennym zagospodarowaniu kraju na przykładzie aglomeracji górnośląskiej*, www.mir.gov.pl.

- Korcelli-Olejniczak E. (2012), *Region metropolitalny. Pojęcie. Struktura przestrzenna. Dynamika*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 235, Warszawa.
- Korcelli P. (2008), *System osadniczy Polski – tendencje i uwarunkowania przemian*, [w:] *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju a wizje i perspektywy rozwoju przestrzennego Europy*, Studia KPZK PAN, T. 122, 30–42.
- KPZK 2030 – *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* (2011), Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Krajowa Polityka Miejska 2023* (2015), Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa.
- Kulesza M. (2006), *Zarządzanie metropolią*, [w:] *Czas na metropolię*, M. Nowicki (red.), Pomorski Przegląd Gospodarczy, nr 5, IBnGR, Gdańsk, 34–37.
- Lamparska M. (2013), *Uwarunkowania turystyki postindustrialnej w przestrzeni Górnośląskiego Związku Metropolitalnego*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Maik W. (1997), *Podstawy geografii miast*, UMK, Toruń.
- Maik W. (2003), *Pojęcie metropolii a problem badania funkcji metropolitalnych*, [w:] *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni. XVI Konwersatorium wiedzy o mieście*, I. Jażdżewska (red.), UŁ, Łódź, 9–17.
- Markowski T., Marszał T. (2006), *Metropolie. Obszary metropolitalne. Metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, KPZK PAN, Warszawa.
- Markowski T., Marszał T. (2007), *Metropolie i procesy metropolizacji w Polsce*, [w:] *Procesy metropolizacji w regionie podkarpackim Rzeszów-Lwów*, Z. Makiela, R. Fedan (red.), Biuletyn KPZK PAN, z. 230, 8–26.
- Mydel R. (2012), *Centra wielkich miast Japonii w procesie przemian 1955–2005*, Oficyna Wyd. AFM, Kraków.
- Parysek J. (2003), *Metropolie: metropolitalne funkcje i struktury przestrzenne, metropolitalnych*, [w:] *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni. XVI Konwersatorium wiedzy o mieście*, I. Jażdżewska (red.), Uniwersytet Łódzki, Łódź, 19–40.
- Pytel S. (2010), *Rola turystyki kulturowej w rozwoju gmin województwa śląskiego*, [w:] *Krajobraz a turystyka*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, Nr 14, 273–282.
- Raźniak P. (2012), *Procesy społeczno-ekonomiczne w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym*, Prace Geograficzne UJ, z. 129, 63–81.
- Sassen S. (1994), *Cities in a World Economy*, Thousand Oaks, Pine Forge/Sage Press, California.
- Sitek S., Runge J., Kłosowski F., Runge A., Petryszyn J., Pytel S., Spórna T., Kurpanik M., Zuzańska-Żyśko E., (2013), *Społeczno-gospodarcze i przestrzenne kierunki zmian regionalnego oraz lokalnych rynków pracy województwa śląskiego – SGP WSL*, Prace WNoZ UŚ, Sosnowiec.
- Smełkowski M. (2003), *Polaryzacja procesów rozwoju w regionie metropolitalnym Warszawy*, [w:] *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni. XVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, I. Jażdżewska (red.), Uniwersytet Łódzki, Łódź, 135–145.
- Szajnowska-Wysocka A. (2009), *Technopolia w konurbacji górnośląskiej (Technopark Gliwice)*, Kształtowanie środowiska geograficznego i ochrona przyrody na obszarach uprzemysłowionych i zurbanizowanych, Uniwersytet Śląski, nr 40, Katowice-Sosnowiec, 180–187.
- Szajnowska-Wysocka A., Zuzańska-Żyśko E. (2013), *The Upper-Silesian conurbation on the path towards the "Silesia" metropolis*, Bulletin of Geography. Socio-economic Series, No 21, 111–124.

- Szymańska D. (2007), *Urbanizacja na świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Szymańska D. (2009), *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Śleszyński P. (2008), *Duże przedsiębiorstwa w strukturze przestrzennej największych polskich miast*, Prace Geograficzne IGiPZ PAN, 217, Warszawa.
- Taylor P. (2012a), *Historical world city networks*, [w:] *International Handbook of Globalization and World Cities*, B. Derudder, M. Hoyler, P. Taylor, F. Witlox (red.), Elgar Publishing Limited, Cheltenham, Northampton, UK-USA, 9–21.
- Taylor P. (2012b), *The Challenge Facing World City Network Analysis*, <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb409.html>.
- Taylor P., Derudder B., Faulconbridge J., Hoyler M., Ni P. (2014), *Advanced Producer Service Firms as Strategic Networks*, *Global Cities as Strategic Places*, *Economic Geography*, 90, 3, 267–291.
- Tkocz M. (2001), *Restrukturyzacja przemysłu regionu tradycyjnego*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, nr 1998, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Węgleński J. (1988), *Metropolitalna Ameryka*, PW Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Zuzańska-Żyśko E. (2012), *Funkcje metropolitalne Górnośląskiego Obszaru Metropolitalnego*, *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 2 (48), 39–61.
- Zuzańska-Żyśko E. (2015), *Shaping of metropolization process in Poland – theoretical aspect*, [w:] P. Churski, K. Kopczevska (red.), *Studia Regionalia*, tom 41-42, Warszawa, 95–114.
- Zuzańska-Żyśko E. (2016), *Procesy metropolizacji. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Zuzańska-Żyśko E., Pytel S., Koman W. (2016), *Suburbanization in postindustrial area. Case study of the Silesia Metropolitan Region* [w:] R. Efe, I. Cürebal, L. Lévai (red.), *GeoMed 2016. 4th International Geography Symposium. Book of Proceedings*, Kemer, Antalya (Turkey), 835–849.

Metropolisation processes in the Silesian Voivodship

Summary

The article describes the formation of metropolitan centre in the Silesian province. The path of the development of a multi-centre conurbation is very complex. The old, industrial region with socio-economic problems transforms into a more and modern structure.

The article shows the emergence of new national institutions, central functions, metropolitan spaces in several main cities in this region.

These changes contribute to setting up the first metropolis in Poland for which a special legal act was created.

7. Migracje zagraniczne w województwie śląskim w latach 2005–2014. Analiza demograficzno-statystyczna

7.1. Wprowadzenie

Perspektywy demograficzne woj. śląskiego rysują się niekorzystnie. Jest rzeczą szczególnie niepokojącą, że w województwie śląskim od wielu lat obserwuje się ubytek ludności, szybszy niż w innych województwach. Ubytek ten wynika zarówno z ujemnego od wielu lat przyrostu naturalnego, jak również z wysokiego, ujemnego salda migracji w tym województwie. Wyludniają się przede wszystkim największe miasta regionu, których mieszkańcy często przenoszą się na wieś, jednak spora część migrantów odpływa poza województwo, w tym za granicę. Sytuację ilustruje tablica 7.1.

Tablica 7.1. Zmiany liczby ludności w województwie śląskim w latach 2005–2015

Rok	Liczba ludności w dniu 31.12.	Przyrost liczby ludności	Przyrost naturalny	Saldo migracji
2005	4 685 775	-14 996	-5 552	-9 444
2006	4 669 137	-16 638	-3 878	-12 760
2007	4 654 115	-15 022	-3 878	-11 144
2008	4 645 665	-8 450	-1 022	-7 428
2009	4 640 725	-4 940	-713	-4 227
2010	4 634 935	-5 790	95	-5 885
2011	4 626 357	-8 578	-2 906	-5 672
2012	4 615 870	-10 487	-4 463	-6 024
2013	4 599 447	-16 423	-6 327	-10 096
2014	4 585 924	-13 523	-5 111	-8 412
2015	4 570 849	-15 075	-8 810	-6 265

Źródło: dane GUS, obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Można spostrzec, że 31.12.2015 r. w województwie śląskim mieszkało o ponad 100 tys. (114 926) osób mniej niż 31.12. roku 2005. W latach 1995–2015 liczba mieszkańców województwa śląskiego zmalała natomiast o 337 083 osób (tj. o 6,9 punktów procentowych). Jedną z przyczyn był ujemny w tym czasie – z wyjątkiem lat 1995 i 2010, kiedy zaobserwowano niewielkie wartości dodatnie – przyrost naturalny ludności województwa, rozumiany jako różnica między liczbą urodzeń i liczbą zgonów. Drugą przyczyną ubytku ludności województwa śląskiego są różnego rodzaju migracje. Skalę tego zjawiska w latach 2005–2015 prezentuje tablica 7.1.

W badanym okresie na skutek migracji ubyło z województwa śląskiego średnio dwukrotnie więcej osób niż z racji ujemnego przyrostu naturalnego, co oznacza, że wpływ migracji (czasowych, stałych, zewnętrznych) na ubytek ludności województwa śląskiego jest znaczący (tab. 7.1).

Istnieje bogata literatura na temat migracji zagranicznych w kraju¹, natomiast na temat migracji w woj. śląskim powstało w ostatnich latach kilka opracowań. Migracje wewnętrzne w woj. śląskim, w kontekście rynku pracy województwa, były przedmiotem wielostronnego badania zrealizowanego w latach 2009–2010²; także autorka przedstawiła wyniki takiej analizy, jak również wyniki badania migracji wojewódzkich z perspektywy woj. Śląskiego³. Migracje w woj. śląskim w kontekście sytuacji demograficznej województwa zostały omówione w pracy E. Sojki⁴, a Urząd Statystyczny w Katowicach we wnikliwy sposób przedstawił migracje ludności w województwie śląskim w latach 1989–2002⁵.

Wśród różnego rodzaju migracji ważne miejsce zajmują migracje zagraniczne na pobyt stały. Celem prezentowanego opracowania jest przedstawienie tendencji rozwojowej oraz struktury migracji zagranicznych na pobyt stały w województwie śląskim w latach 2005–2014.

7.2. Migracje zagraniczne w województwie śląskim na tle kraju

Według rekomendacji Organizacji Narodów Zjednoczonych (1998 r.), dotyczących statystyki migracji międzynarodowych (Rewizja 1), osoba jest długoterminowym imigrantem, „jeżeli on/ona pozostaje w kraju jej/jego przeznacze-

¹ Por. np. A. Potrykowska, 2009, *Migracje zagraniczne w Polsce*; 2014, *Określenie zasad i kierunków polityki migracyjnej*; 2016, *Polityka migracyjna Polski*.

² *Wspieranie aktywności zawodowej...* 2010.

³ Z. Mielecka-Kubień, 2013, *Migracje wojewódzkie na pobyt stały...*; 2014, *Migracje wewnętrzne w województwie śląskim...*

⁴ E. Sojka, 2007, *Migracje ludności i rozwój demograficzny Śląska...*

⁵ *Migracje ludności w województwie śląskim...* 2004.

nia przez okres 12 miesięcy lub dłużej, zamieszkując uprzednio inne miejsce przez okres 12 miesięcy lub dłużej”⁶.

Migracje zagraniczne określa się natomiast jako wyjazd z kraju stałego zamieszkania (emigracja) lub przyjazd do kraju (imigracja) w celu zamieszkania na stałe.

W niniejszym opracowaniu migracje zagraniczne są rozumiane jako zameldowania na pobyt stały z zagranicy (imigracja) i wymeldowania z pobytu stałego za granicę (emigracja). Różnica pomiędzy imigracją a emigracją nosi nazwę salda migracji, przy czym może wystąpić niskie saldo migracji przy jednocześnie wysokiej emigracji i imigracji.

Oprócz wartości bezwzględnych w analizie wykorzystano współczynniki migracji zagranicznych (emigracji, imigracji i salda) obliczone jako:

$$W_{jt} = \frac{M_{jt}}{\bar{L}_{jt}} \cdot C$$

gdzie: M_{jt} – oznacza liczbę migrantów, bądź saldo migracji, a \bar{L}_{jt} – przeciętną liczbę ludności w j -tym województwie ($j = 1, 2, \dots, 16$) i roku t , C – stałą równą 100 000.

Dane statystyczne zostały pobrane ze strony internetowej Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie (baza: „Demografia”). Źródłem danych jest sprawozdawczość Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, która jest zasilana przez gminne biura ewidencji ludności. Zastosowane w analizie dane statystyczne są niepełne, nie obejmują bowiem migrantów, którzy się nie meldowali, dlatego obejmują tylko niewielką część migracji zagranicznych⁷.

Procesy migracyjne w województwie śląskim na tle kraju w latach 2005–2014 prezentują tablice 7.2 i 7.3 oraz wykres 7.1.

W tablicy 7.2 przedstawiono wielkość imigracji, emigracji i salda migracji cechujących kraj i województwo śląskie w latach 2005–2014. Jak się okazuje, saldo migracji w skali zarówno kraju, jak i województwa śląskiego było w tych latach ujemne, a tendencje rozwojowe imigracji, emigracji i salda migracji w obu przekrojach badania wykazują, przy wielu podobieństwach, także pewne różnice. W szczególności, w przypadku emigracji na poziomie kraju i województwa w zbliżonym czasie, tj. w roku 2006 i następnych latach, wystąpił wzrost, jednakże o wiele silniejszy w skali kraju, gdzie liczba emigrantów w roku 2006 wzrosła w porównaniu do roku 2005 o 111,0 punktów procento-

⁶ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained...

⁷ Por. A. Potrykowska, 2016, *Polityka migracyjna Polski...*

wych ($I_{2006/2005} = 2,110$), podczas gdy w województwo śląskim – o około 44,0 punktów procentowych ($I_{2006/2005} = 1,438$).

Tablica 7.2. Liczba imigrantów, emigrantów i saldo migracji zagranicznych w Polsce i w województwie śląskim w latach 2005–2014

Imigracja										
Rok	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Polska	9 364	10 802	14 995	15 275	17 424	15 246	15 524	14 583	12 199	12 330
Śląskie	1 238	1 344	2 046	2 351	2 715	2 214	2 165	2 068	1 704	1 616
Śląskie/ /Polska (%)	13,2	12,4	13,6	15,4	15,6	14,5	13,9	14,2	14,0	13,1
Emigracja										
Rok	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Polska	22 242	46 936	35 480	30 140	18 620	17 360	19 858	21 200	32 103	28 080
Śląskie	6 861	9 865	8 358	6 591	4 349	3 958	4 185	4 672	7 142	5 147
Śląskie/ /Polska (%)	30,8	21,0	23,6	21,9	23,4	22,8	21,1	22,0	22,2	18,3
Saldo migracji										
Rok	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Polska	-12 878	-36 134	-20 485	-14 865	-1 196	-2 114	-4 334	-6 617	-19 904	-15 750
Śląskie	-5 623	-8 521	-6 312	-4 240	-1 634	-1 744	-2 020	-2 604	-5 438	-3 531

Źródło: dane GUS, obliczenia własne na podstawie danych GUS.

W wyniku tego wzrostu w tym samym roku można zaobserwować spadek wielkości salda migracji; dla Polski o 180,6 punktów procentowych w roku 2006 w porównaniu do 2005 ($I_{2006/2005} = 2,806$), a dla województwa śląskiego – o 51,5 punktów procentowych ($I_{2006/2005} = 1,515$).

Wzrost wielkości emigracji w roku 2006 i latach następnych i znaczący spadek wielkości salda migracji zagranicznych spowodowany został głównie rozszerzeniem UE w 2004 r. i przekształceniem się części czasowych emigracji z lat 2004–2005 w migracje na pobyt stały oraz łączeniem rodzin emigrantów⁸. Najniższe (co do wartości bezwzględnej) saldo migracji zagranicznych wystąpiło w badanym okresie zarówno w kraju, jak i w województwie śląskim w latach 2009 i 2010 (wykres 7.4), co zapewne było skutkiem kryzysu finansowego i gospodarczego, który rozpoczął się pod koniec 2008 r.

⁸ W obliczu migracji zarobkowych mieszkańców..., 2011.

Okazuje się, że w ostatnich latach, z województwa emigruje za granicę więcej osób niż średnio w kraju; wskazują na to także wyniki Narodowego Spisu Powszechnego 2011⁹. O ile liczba imigrantów do województwa stanowiła w badanym okresie około 10–14% ogółu migrantów (tab. 7.2), co odpowiada z grubsza udziałowi ludności województwa śląskiego w ogólnej liczbie ludności kraju (w 2014 r. było to blisko 12%), o tyle udział emigrantów z województwa był znacznie wyższy – to oznacza, że emigruje więcej mieszkańców śląskiego niż przeciętnie z kraju (tab. 7.2). Największa różnica wystąpiła, biorąc pod uwagę badany okres, w roku 2005, kiedy ponad 30% – a więc 2,5 razy więcej niż to wynika z udziału liczby ludności – wszystkich polskich emigrantów pochodziło z woj. śląskiego. Począwszy od 2006 różnice te są wyraźnie mniejsze i utrzymują się na poziomie 18–24%, czyli z regionu emigruje około 1,8 razy więcej osób niż to wynika z liczby jego ludności.

Można również zauważyć, że współczynniki salda migracji kształtowały się w województwie śląskim na znacznie bardziej niekorzystnym poziomie niż średnio w kraju (tablica 7.3). Przykładowo w roku 2010, kiedy poziom emigracji był w badanym okresie najniższy, w kraju saldo migracji w przeliczeniu na 100 000 ludności wyniosło minus 5 osób, w śląskim zaś – minus 38 osób; na każde 100 000 osób z kraju emigrowało w tym roku średnio 45, natomiast z województwa śląskiego – 85.

Tablica 7.3. Współczynnik imigracji, emigracji i salda migracji (na 100 000 ludności) w Polsce i w województwie śląskim w latach 2005–2014

Współczynnik imigracji										
Rok	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Polska	25	28	39	40	46	40	40	38	32	32
Śląskie	26	29	44	51	59	48	47	45	37	35
Współczynnik emigracji										
Rok	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Polska	58	123	93	79	49	45	52	55	83	73
Śląskie	146	211	180	142	94	85	90	101	155	112
Współczynnik salda migracji										
Rok	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Polska	-34	-95	-54	-39	-3	-5	-11	-17	-52	-41
Śląskie	-120	-182	-136	-91	-35	-38	-44	-56	-118	-77

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

⁹ Por. *Wybrane tablice dotyczące emigracji...*

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że część emigrantów z woj. śląskiego decyduje się na powrót do kraju. Ze względu na brak odpowiednich danych statystycznych na ten temat, skalę tego zjawiska ocenia się na podstawie badań ankietowych¹⁰.

Przestrzenne zróżnicowanie migracji w Polsce w roku 2014 przedstawiono na rycinach 7.1 i 7.2.

Rycina 7.1. Przestrzenne zróżnicowanie współczynników migracji według województw w roku 2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rycina 7.2. Przestrzenne zróżnicowanie liczby migrantów według województw w roku 2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Natężenie imigracji w roku 2014 było znacznie niższe niż emigracji, czego wynikiem są ujemne wartości współczynnika salda migracji (ryc. 7.1). Także zróżnicowanie wartości współczynnika imigracji okazało się, w układzie województw, niższe niż w przypadku emigracji. W roku 2014 najwyższe wartości współczynnika imigracji dotyczyły województw północnych, zachodnich i po-

¹⁰ D. Bieńkowska, C. Ulański, J. Szymańska, 2011, *Migracja powrotna w województwie śląskim...*

łudniowych obrzeży kraju. Najwyższą wartość współczynników emigracji i salda migracji zaobserwowano w województwach polskim i śląskim.

Nieco inaczej kształtuje się struktura liczby migrantów w województwach – jak już wspomniano, w roku 2014 najwięcej osób wyemigrowało z województwa śląskiego (ryc. 7.2).

Powstaje pytanie, czym można wytłumaczyć tak wysoki poziom emigracji zagranicznych w województwie śląskim na tle innych województw? Z jednej strony województwo śląskie cechuje się jedną z najniższych w kraju wielkością stopy bezrobocia rejestrowanego (w 2014 r. 9,6% przy średniej krajowej 11,4%, co plasuje województwo śląskie na drugim miejscu w kraju, po wielkopolskim)¹¹, jednych z najwyższych w kraju (drugie miejsce po mazowieckim) przeciętnych miesięcznych wynagrodzeniach brutto, a z drugiej, przykładowo, jedną z najniższych w kraju liczbą mieszkań oddanych do użytku na 1000 ludności. Nie bez znaczenia jest zapewne bardzo wysoki poziom zanieczyszczenia środowiska województwa śląskiego; na przykład w roku 2013 poziom zanieczyszczeń pyłowych na 1 km² był w województwie śląskim blisko 7 razy wyższy niż średnio w pozostałej części kraju¹² i ponad 20 razy wyższy niż w województwie warmińsko-mazurskim, cechującym się w roku 2013 najniższym ich poziomem; w tym samym roku ogólny poziom zanieczyszczenia powietrza (na 1 km²) był w województwie śląskim blisko 6 razy wyższy niż średnio w innych województwach i ponad 50 razy wyższy niż w warmińsko-mazurskim. Do emigracji mogą więc skłaniać mieszkańców województwa niekorzystne pod niektórymi względami warunki życia. Ponadto, znaczną część ludności województwa śląskiego stanowi ludność napływowa, co też może sprzyjać jej mobilności. Na mobilność ma wpływ także istnienie sieci migracyjnych, co w przypadku woj. śląskiego może mieć szczególne znaczenie dla emigracji do Niemiec. Według T. Faista¹³ „...Sieć migracyjna to zbiór powiązań, które łączą migrantów, byłych migrantów i nie-migrantów w kraju pochodzenia i krajach docelowych za pomocą więzi społecznych...”, a jej główną rolą jest zabezpieczanie migrantów przed ryzykiem migracji. W efekcie migranci przyciągają następnych migrantów, tworząc swoistą spiralę migracji.

7.3. Kierunki migracji

Można zaobserwować pewne odmienności, jeśli chodzi o kierunki migracji z i do województwa śląskiego i Polski (wykres 7.1) – z województwa śląskiego relatywnie mniej osób niż z całego kraju emigruje do Ameryki Północnej

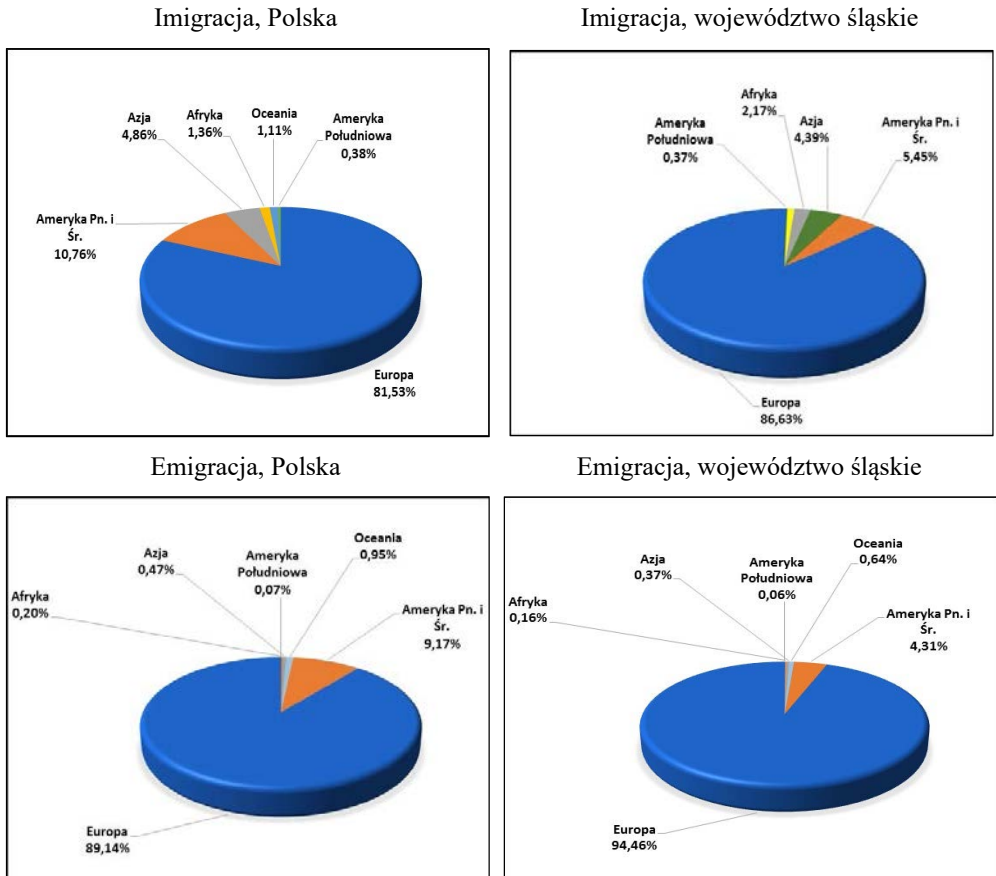
¹¹ Dane GUS.

¹² Z. Mielecka-Kubień, w druku, *Stan zdrowia mieszkańców...*

¹³ T. Faist, 2006, *The Transnational Social Spaces of Migration...*

i Środkowej, a z kolei stosunkowo więcej do Europy. Podobne różnice zaobserwowano w całym badanym okresie dla imigracji.

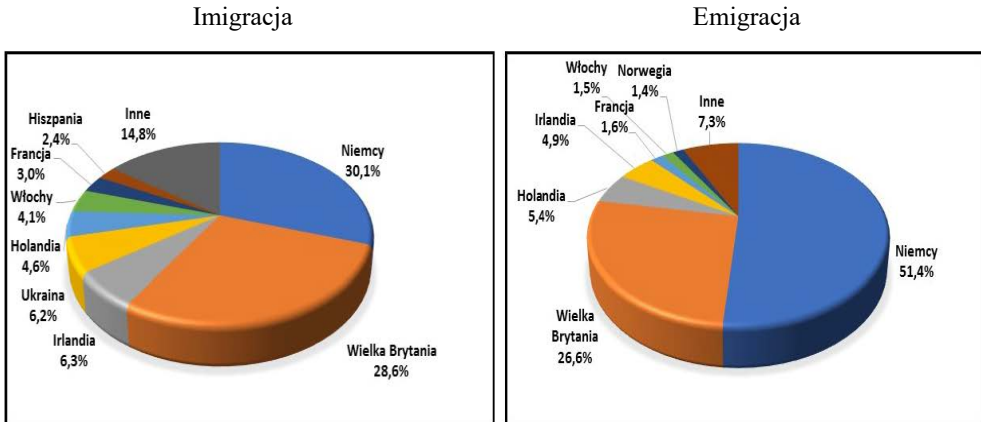
Wykres 7.1. Kierunki migracji w Polsce i w województwie śląskim w roku 2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Struktura migracji w województwie śląskim w obrębie Europy także cechowała się, w badanym okresie, znaczną stabilnością. W roku 2014 najwięcej osób do województwa śląskiego przyjechało z Niemiec i Wielkiej Brytanii (wykres 7.2), podobnie najwięcej osób wyjechało do Niemiec (w roku 2014 ponad połowa wszystkich emigrantów), a następnie do Anglii (ponad jedna czwarta). Znaczące rozmiary (około 5% emigrantów) przybrały wyjazdy do Holandii i Irlandii.

Wykres 7.2. Kierunki migracji w województwie śląskim w obrębie Europy w roku 2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Odpyły ludności województwa do Niemiec i znaczący poziom imigracji z tego kraju można wytłumaczyć istnieniem powiązań między ludnością województwa śląskiego i Niemiec. Zgodnie z wynikami Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 roku, około 4% (3,93) mieszkańców województwa śląskiego deklaruje narodowość niepolską, w tym 3,13% narodowość śląską i 0,67% niemiecką¹⁴. Są jednak w województwie śląskim gminy, gdzie znaczny udział ludności, do 20%, deklaruje narodowość niemiecką.

7.4. Struktura migracji

W latach 2005–2014 saldo migracji zagranicznych na pobyt stały w województwie śląskim osób w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym było ujemne (tab. 7.5, wykres 7.3), jedynie dla osób w wieku przedprodukcyjnym saldo to w latach 2009–2012 okazało się dodatnie. Bliższa analiza (wykres 7.4) wskazuje, że do województwa śląskiego więcej napływa z zagranicy, niż wyjeżdża za granicę, dzieci w wieku [0–4] lat.

Ogólnie jednak rzecz biorąc (z wyżej opisanym wyjątkiem), struktura wieku migrantów w województwie śląskim w badanych latach była niekorzystna. Ze względu na sytuację demograficzną województwa szczególne znaczenie ma ujemne saldo migracji dzieci w wieku powyżej 5 lat i młodzieży, a także osób w wieku rozrodczym. Zwraca także uwagę (tab. 7.5) znaczący wzrost liczby

¹⁴ Obliczenia własne na podstawie danych GUS (NSP).

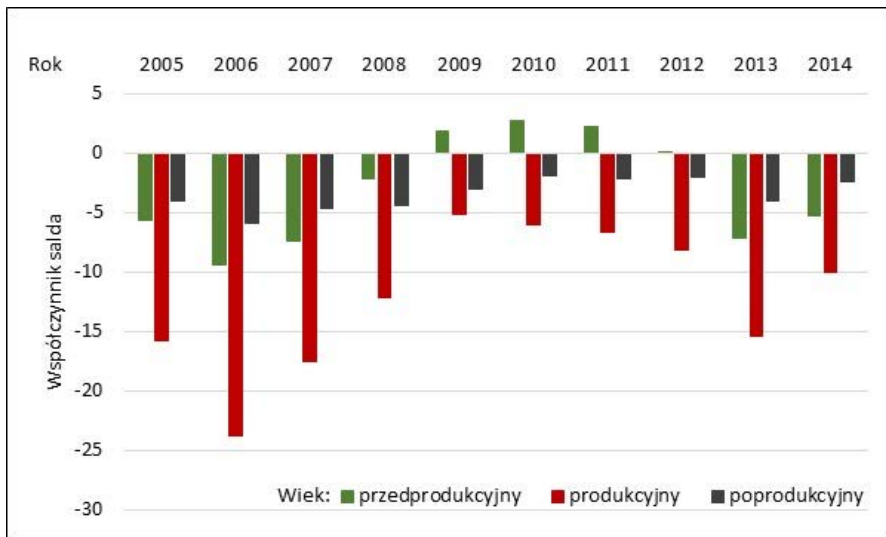
emigrantów w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym w roku 2013, o ponad 50 punktów procentowych w porównaniu do roku poprzedniego.

Tablica 7.5. Migranci województwa śląskiego według ekonomicznych grup wieku w latach 2005–2014

Rok	Liczba imigrantów w wieku:			Liczba emigrantów w wieku:		
	przed- produkcyjnym	produkcyjnym	po- produkcyjnym	przed- produkcyjnym	produkcyjnym	po- produkcyjnym
2005	213	909	116	710	5 738	413
2006	168	1 088	88	978	8 359	528
2007	280	1 624	142	900	6 960	498
2008	597	1 622	132	775	5 339	477
2009	711	1 893	111	557	3 441	351
2010	722	1 357	135	501	3 165	292
2011	778	1 256	131	607	3 267	311
2012	765	1 164	139	756	3 601	315
2013	630	979	95	1 183	5 506	453
2014	604	892	120	1 010	3 794	343

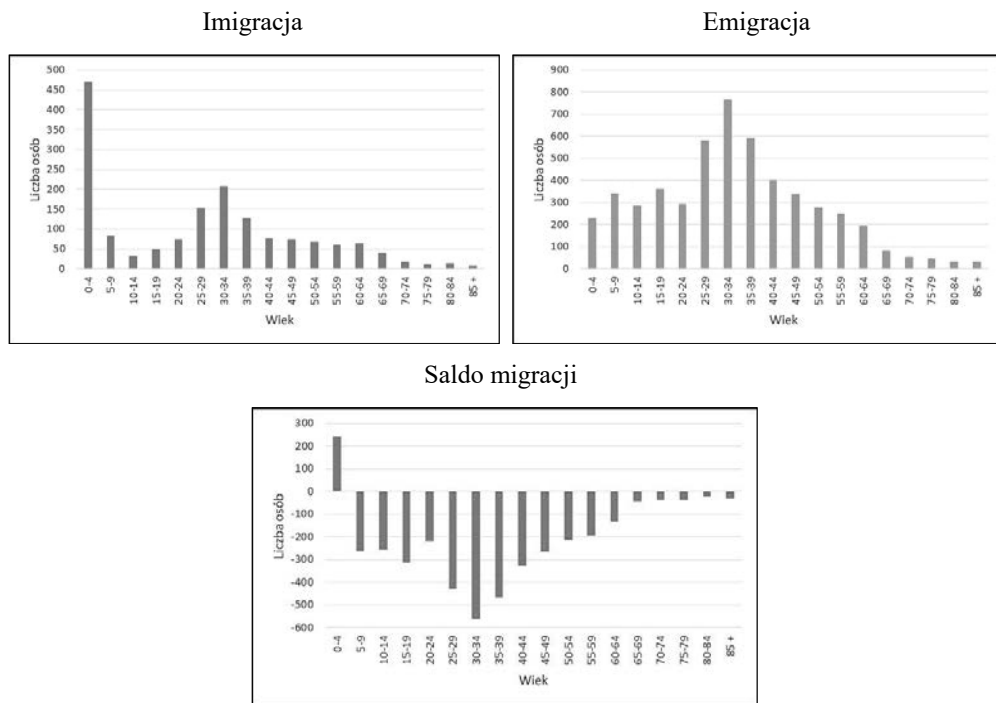
Źródło: dane GUS.

Wykres 7.3. Współczynniki salda migracji w województwie śląskim w latach 2005–2014 według ekonomicznych grup wieku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 7.4. Migranci w województwie śląskim w 2014 r. według wieku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Okazuje się także (tab. 7.6), że do województwa śląskiego przyjechali w 2014 r. o 24% więcej mężczyzn niż kobiet, wyjechało natomiast nieco więcej (o około 4%) kobiet.

Tablica 7.6. Migranci województwa śląskiego w roku 2014 według płci

Rodzaj migracji	Liczba		Liczba mężczyzn do liczby kobiet
	mężczyzn	kobiet	
Imigracja	895	721	1,24
Emigracja	2 525	2 622	0,96

Źródło: dane GUS, obliczenia własne na podstawie danych GUS.

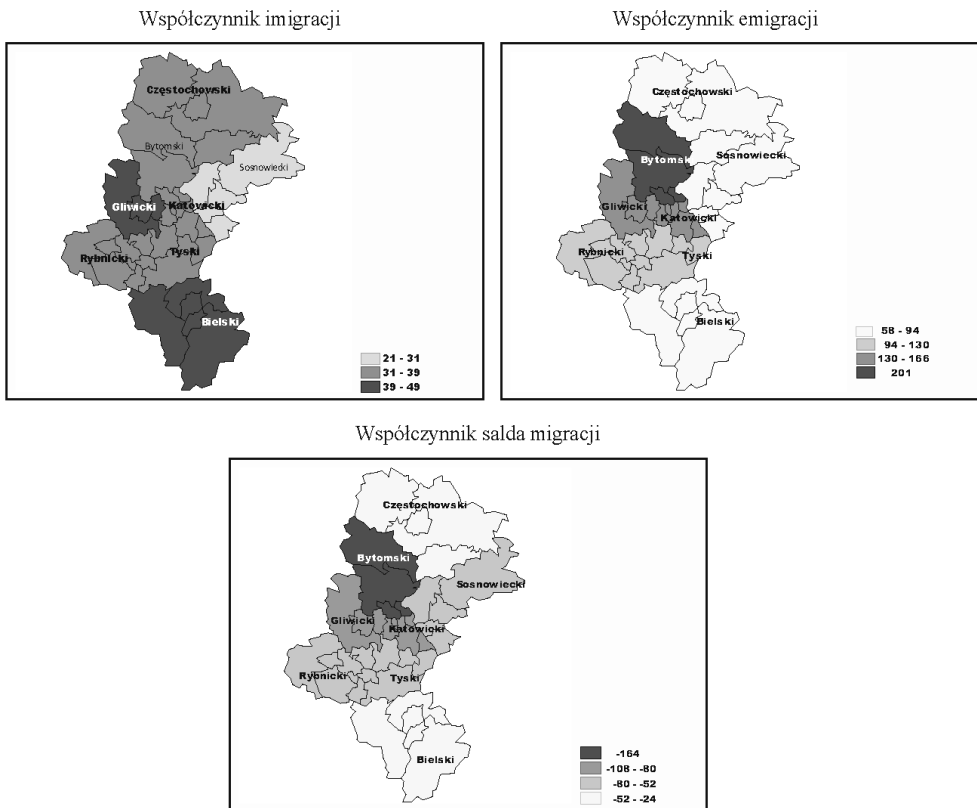
Wobec znacznego procentu migrantów o nieustalonym poziomie wykształcenia (54,2% według Rocznika Demograficznego GUS 2013, s. 470) trudno jest określić strukturę migrantów pod tym względem. Według wspomnianego źródła w roku 2012 w województwie śląskim ujemne saldo migracji dotyczyło

jedynie osób czasowo nieobecnych z wykształceniem zasadniczym zawodowym, co może rzucić pewne światło na poziom wykształcenia migrantów województwa śląskiego¹⁵.

7.5. Przestrzenne zróżnicowanie migracji w województwie śląskim według podregionów

Poziom i natężenie migracji zagranicznych w województwie śląskim charakteryzuje znaczne zróżnicowanie przestrzenne w przekroju podregionów (ryc. 7.3).

Rycina 7.3. Przestrzenne zróżnicowanie współczynników migracji w województwie śląskim w roku 2014

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

¹⁵ Podobna sytuacja wystąpiła w wynikach NSP z 2011 r. – nie ustalono poziomu wykształcenia 81% emigrantów i 21,3% imigrantów (por. Rocznik Demograficzny GUS 2013, s. 508–509 oraz 515–516).

W roku 2014 najwyższe wartości współczynnika imigracji zaobserwowano w podregionach gliwickim, bielskim i rybnickim, a więc na zachodnich i południowych obrzeżach województwa. Zarówno wartość bezwzględna liczby emigrantów, jak i współczynnik emigracji przyjęły w roku 2014 najwyższe wartości w podregionach: bytomskim, katowickim i gliwickim, czego konsekwencją okazało się największe (ujemne) saldo migracji w tych podregionach i odpowiedni współczynnik migracji. Szczególnie niekorzystna sytuacja pod względem liczby osób emigrujących za granicę i salda migracji charakteryzuje podregion bytomski¹⁶.

Podregion ten cechuje się najwyższą w województwie stopą bezrobocia rejestrowanego (w 2014 r. 14,4 wobec 9,6 średnio w województwie), a w roku 2013 najniższą w województwie wartością produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca¹⁷, co może skłaniać mieszkańców do emigracji za granicę.

7.6. Podsumowanie

W wyniku przeprowadzonego zaobserwowano następujące prawidłowości:

- Województwo śląskie cechowało się w latach 2005–2014 ujemnym saldem migracji, najniższym co do wartości bezwzględnej w roku 2009, a najwyższym w 2006. W ostatnich latach z województwa wyemigrowało za granicę najwięcej osób, spośród wszystkich województw.
- Poziom emigracji zagranicznej w województwie śląskim był w badanym okresie relatywnie znacznie wyższy niż średnio w kraju.
- Mieszkańcy województwa śląskiego najczęściej emigrowali do Europy i Ameryki Północnej i Środkowej, ale częściej niż średnio w Polsce emigrowali oni do Europy, a rzadziej do Ameryki Północnej i Środkowej.
- Spośród krajów europejskich emigranci z województwa śląskiego najczęściej wybierali Niemcy i Wielką Brytanię.
- Struktura wieku emigrantów jest niekorzystna dla województwa, z punktu widzenia zarówno demografii, jak również gospodarki, ponieważ wyjeżdża dużo osób młodych, w tym w wieku produkcyjnym, najczęściej w wieku 25–39 lat.
- Zarówno poziom, jak i natężenie migracji wykazuje w województwie śląskim znaczne zróżnicowanie przestrzenne w układzie podregionów. Największym ujemnym saldem migracji cechował się podregion bytomski.

Województwo śląskie, podobnie jak cała Polska, cechuje wysoki poziom migracji, a w szczególności emigracji, w tym zagranicznej, której poziom zna-

¹⁶ Por. Z. Mielecka-Kubieñ, 2015, *Wybrane aspekty...*

¹⁷ *Województwo śląskie w liczbach*, 2016, s. 35.

cząco wzrósł po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Ze względu na brak odpowiednich danych statystycznych skalę tego zjawiska, jak również jego strukturę, można ocenić jedynie na podstawie niepełnych informacji, co może prowadzić do nieścisłości i błędnych interpretacji. Nie ulega jednak wątpliwości, że emigracje zagraniczne ludności województwa śląskiego zmniejszają znacząco potencjał demograficzny ludności województwa, w znacznie większym stopniu niż istniejący tu od wielu lat ujemny przyrost naturalny, tym bardziej, że często emigrują ludzie młodzi i w dodatku dobrze wykształceni. W efekcie emigracje zagraniczne ludności wpływają na zmianę obecnej, a zapewne także na przyszłą strukturę demograficzną społeczeństwa województwa śląskiego (emigruje dużo osób w wieku prokreacyjnym), pogłębiając proces starzenia się społeczeństwa województwa. Sytuacja ta może doprowadzić także do zakłóceń na rynku pracy województwa śląskiego.

Bibliografia

- Bieńkowska D., Ulański C., Szymańska J. (2011), *Migracja powrotna w województwie śląskim w latach 2004–2011 – skala zjawiska, potencjał oraz pogłębiona charakterystyka powracających*, Centrum Doradztwa Strategicznego, Kraków.
- Faist T. (2006), *The Transnational Social Spaces of Migration*/T. Faist. – Bielefeld: COMCAD (Working Papers – Center on Migration, Citizenship and Development; 10).
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Migration/pl.
- Mielecka-Kubiś Z. (2013), *Migracje wojewódzkie na pobyt stały w woj. śląskim w 2010 roku w świetle praw migracji E.G. Ravensteina*, [w:] A. Barczak (red.), *Perspektywy rozwoju Górnego Śląska*. UE w Katowicach, Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe, nr 142, 24–40.
- Mielecka-Kubiś Z. (2014), *Migracje wewnętrzne w województwie śląskim w układzie podregionów w 2011 r.*, [w:] A. St. Barczak (red.), *Nowe kierunki rozwoju ekonometrii*. UE w Katowicach, Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe, nr 193, 20–47.
- Mielecka-Kubiś Z. (2015), *Wybrane aspekty migracji zagranicznych mieszkańców województwa śląskiego*. Studia Ekonomiczne UE w Katowicach 2015, nr 220, 21–35.
- Mielecka-Kubiś Z. (w druku), *Stan zdrowia mieszkańców a zanieczyszczenie środowiska w układzie województw. Analiza statystyczna*.
- Migracje ludności w województwie śląskim*, (2004). Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice.
- Potrykowska A. (2009), *Migracje zagraniczne w Polsce*, [w:] J. Szymborski, A. Potrykowska (red.), *Migracje zagraniczne a polityka rodzinna*. Biuletyn RPO – Materiały, nr 66, Warszawa.
- Potrykowska A. (2014), *Określenie zasad i kierunków polityki migracyjnej Polski w dobie integracji europejskiej*, [w:] *Rekomendacje Rządowej Rady Ludnościowej w zakresie polityki ludnościowej Polski*. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa, 162–281.
- Potrykowska A. (2016), *Polityka migracyjna Polski*, [w:] J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), *Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski*. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa, 121–136.

Sojka E. (2007), *Migracje ludności i rozwój demograficzny Śląska w okresie transformacji*. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego, Katowice.

W obliczu migracji zarobkowych mieszkańców województwa śląskiego (2011). Obserwatorium Integracji Społecznej Województwa Śląskiego, Raport z badań prowadzonych w latach 2010–2011, Katowice.

Województwo śląskie w liczbach, 2016 (2016), Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice.

Wspieranie aktywności zawodowej poprzez zarządzanie zjawiskiem migracji – analiza w województwie śląskim (2010), nr projektu: WND-POKL.06.01.01-24-098/09. Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (Program Operacyjny Kapitał Ludzki Konsorcjum projektu: Ottawa Group sp. j., Koordynator – MillwardBrown SMG/KRC).

Wybrane tablice dotyczące emigracji na pobyt czasowy powyżej 3 miesięcy wyniki spisu ludności i mieszkań 2011 r. Część I, GUS, Warszawa.

International migration in Silesian Voivodship in 2005–2014.

Summary

There are presented tendencies and structure of international migration (immigration, emigration and migration balance) in Silesian province in 2005–2014. In comparison to the whole country relatively much more people emigrate from the province, worsening its demographic situation. Age structure of the emigration is, from the demographic point of view, as well as from the point of view of the province economy, unfavourable because mainly younger people emigrate. Considerable spatial differences in emigration and the migration balance can be observed, with subregion bytomski having relatively the highest level of emigration.

8. Migracje wewnętrzne ludności w województwie śląskim

8.1. Wprowadzenie

Województwo śląskie boryka się z problemem zmniejszania się liczby ludności już od lat. Główny Urząd Statystyczny szacuje, że do roku 2030 liczba ludności zmniejszy się z obecnych 4,56 mln do 4,24 mln, a w 2050 osiągnie 3,68 mln. Są to dane niepokojące, dlatego należy podejmować działania mające na celu przerwanie tego zjawiska.

Obok przyrostu naturalnego to właśnie migracje ludności są istotnym czynnikiem kształtującym stan ludności. Jak podaje J. Runge (1999), już od 1990 r. dominujące składowe przyrostu rzeczywistego na terenie województwa są zmienne. Początkowo w latach 1990–1991 przeważał przyrost migracyjny nad naturalnym, potem sytuacja się odwróciła i w 1992 r. przyrost naturalny dominował nad napływem migracyjnym. W 1993 roku przyrost naturalny miał przewagę nad ubytkiem migracyjnym, a w latach 1994–1995 emigracja przeważała nad przyrostem naturalnym. W 1997 roku odpływ migracyjny dominował nad ubytkiem naturalnym. Niestety konsekwencją tych zmian jest regres demograficzny.

Celem opracowania jest ukazanie rozmiarów współczesnych migracji wewnętrznych – zarówno międzywojewódzkich, jak i wewnątrzwojewódzkich – ludności woj. śląskiego oraz ich kierunków i struktury. Analiza została przeprowadzona w podziale na imigrację, emigrację i saldo migracji, omówiono także kierunki migracji oraz strukturę płci i wieku migrantów. Badania zostały przeprowadzone na poziomie województwa, podregionów i gmin.

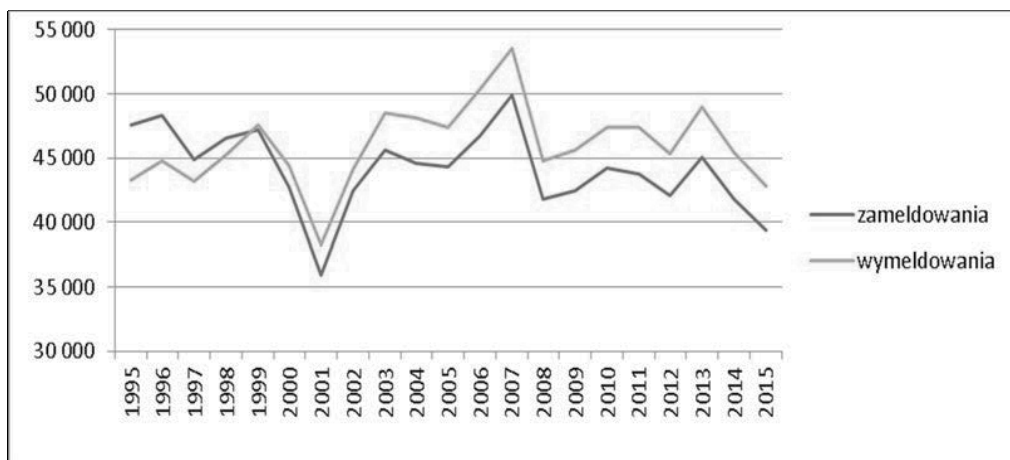
W latach 70. i 80. XX wieku, kiedy rozwijał się przemysł, aż do okresu transformacji gospodarczej woj. śląskie miało charakter napływowy. Od 1979 do 1996 r. imigracja w byłym województwie katowickim zmalała z poziomu 116,1 tys. do 39,0 tys. osób, zaś odpływ z 88,8 tys. (1982 r.) do 44,1 tys. osób. J. Runge (1999) podaje, że od 1993 roku rozpoczyna się faza ujawniania ubytku migracyjnego ludności rzędu 2,5–6,4 tys. osób rocznie. Problem ten dotyczył prawie wyłącznie ośrodków miejskich, przede wszystkim w konurbacji katowickiej i rybnickiej, w których koncentrowało się najwięcej przemieszczeń.

Gminy wiejskie regionu były tylko źródłem migracji do miast (Sitek i inni 2013).

Badaniami migracji na terenie woj. śląskiego zajmowali się między innymi: Kłosowski F., Runge J. (2000, 2002, 2010), Krzysztofik R. (red.), (2011), Pytel S., Sitek S. (2002, 2004), Szajnowska-Wysocka A. (2000a, 2000b), Pytel S. (2014), Pytel S., Szkup R. (2014), Mielecka-Kubień Z. (2013), Sojka E. (2007), Heffner K., Słodra-Gwiżdż T. (1997).

Od roku 1999 obserwujemy w woj. śląskim ujemne saldo migracji wewnętrznych (wykres 8.1). W analizowanym okresie napływ kształtował się na poziomie około 40 tys. rocznie, a odpływ każdego roku przewyższał napływ o około 3 tys. Najniższe wartości zarówno napływu, jak i odpływu zanotowano w 2001 r., kiedy to osiągnęły poziom około 38 tys., zaś najwyższe w 2007 – około 50 tys. Od roku 2013 wielkość i napływu, i odpływu systematycznie maleje (wykres 8.1).

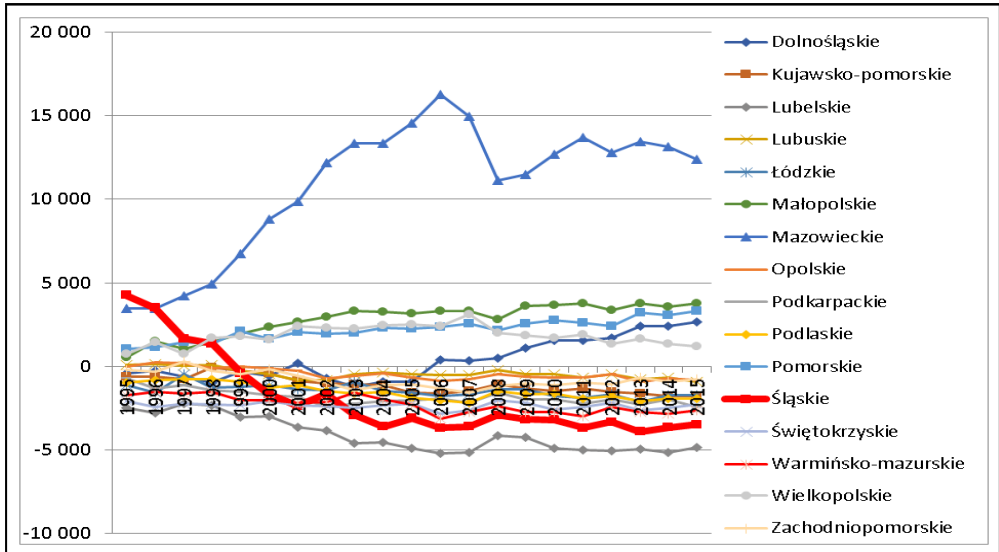
Wykres 8.1. Zameldowania i wymeldowania w ruchu wewnętrznym w woj. śląskim w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analiza salda migracji w wartościach bezwzględnych wskazuje, że województwo śląskie w 1995 r. miało najwyższe jego wartości spośród wszystkich województw w Polsce, a po 20 latach w 2015 r. przesunęło się na przedostatnią pozycję. Gorsza sytuacja występuje jedynie w województwie lubelskim. Większość województw charakteryzuje ujemne saldo migracji, a tylko w pięciu możemy zaobserwować jego dodatnie wartości – są to mazowieckie, małopolskie, pomorskie, dolnośląskie i wielkopolskie (wykres 8.2).

Wykres 8.2. Saldo migracji międzywojewódzkich

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

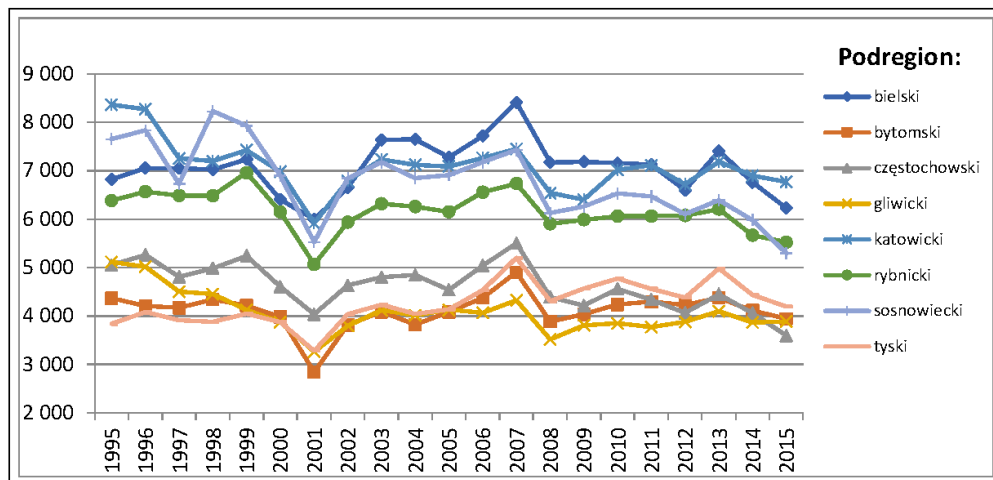
Z woj. śląskiego najczęściej osób odpływało do woj. małopolskiego i mazowieckiego. Powyżej 1000 osób rocznie migrowało również do dolnośląskiego. Odpływ do województwa małopolskiego stanowił w 2015 r. prawie 30% wszystkich emigrantów z woj. śląskiego. Do województwa mazowieckiego odpłynęło 13, a do dolnośląskiego 11%.

8.2. Imigracja

Napływ migracyjny charakteryzuje przestrzenne zróżnicowanie w poszczególnych podregionach. Najwięcej osób napłynęło do podregionów katowickiego i bielskiego, jednak od roku 2013 obserwujemy tam spadek napływu (wykres 8.3). Obecnie najczęściej osób napływa do podregionu katowickiego; każdego roku prawie 7 tys. Najmniejszym zainteresowaniem cieszyły się podregiony: gliwicki, bytomski i częstochowski. Sumarycznie w analizowanych latach 1995–2015 do podregionu katowickiego napłynęło 148 974, a do podregionu bielskiego 148 543 osoby.

Spśród gmin, największy napływ w roku 2015 kierował się do Katowic (2604 osoby), Gliwic (1389), Chorzowa (1381), Bielska-Białej (1317) i Sosnowca (1216), zaś najmniejszy do Koszarawy (13), Irządź (18), Żarnowca (21), Dąbrowy Zielonej (22) oraz Boronowa (25).

Wykres 8.3. Zameldowania w ruchu wewnętrznym w podregionach

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analiza struktury wieku migrantów napływających do woj. śląskiego wskazuje, że najczęściej osób, bo aż ponad 72%, imigrowało w wieku produkcyjnym – to rodziny z dziećmi, których średnio rocznie przybywało ponad 17%. Najmniej imigrowało osób w wieku poprodukcyjnym, średnio rocznie około 9% (tab. 8.1).

Tablica 8.1. Procentowy udział poszczególnych grup wieku w strukturze napływu do woj. śląskiego w latach 2005–2015

Wiek migrantów	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
przedprodukcyjny	19,3	18,8	18,3	19,0	17,2	18,1	18,2	18,7	17,8	17,1	17,3
produkcyjny	71,6	72,1	72,5	72,3	74,9	73,2	73,4	73,1	73,3	72,4	72,0
poprodukcyjny	9,1	9,1	9,2	8,7	7,9	8,7	8,4	8,2	8,8	10,4	10,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Napływ ludności na 1000 mieszkańców woj. śląskiego kształtował się na poziomie 9‰ i był zmienny w czasie. Najniższe wartości w analizowanym okresie 1995–2015 wystąpiły w roku 2001 i wyniosły 7,6‰, najwyższe zaś w 2007 – 10,7‰. Od roku 2009 do 2015 utrzymuje się on na poziomie około 9‰. Gminy o największym napływie na 1000 mieszkańców – to Wiry i Kor-

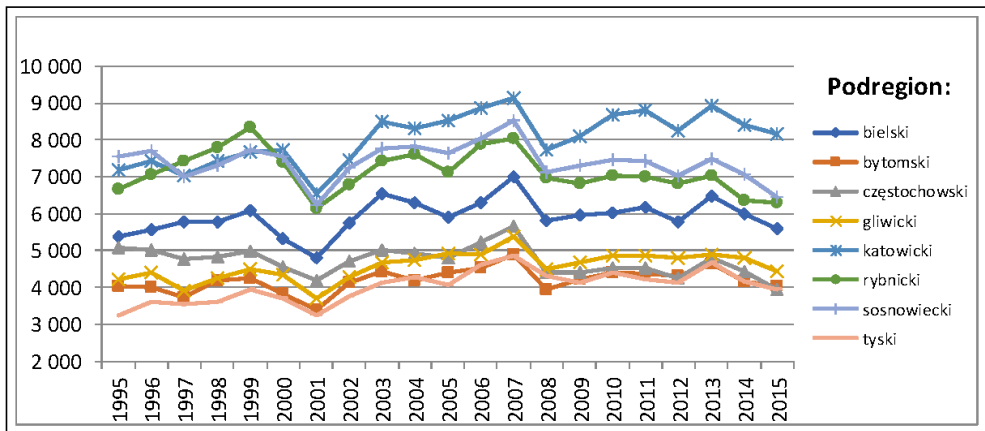
nowac, gdzie wskaźnik w 2015 r. przekroczył 20. W Jaworzu, Świerkłańcu, Zbrosławicach, Imielinie i Pilchowicach przyjmował wartości powyżej 19. Najniższe wartości współczynnika napływu w roku 2015 zanotowano w gminach: Istebna (3,7‰), Jaworzno (3,9‰), Częstochowa (4,3‰), Żarnowiec (4,4‰) i Herby (4,9‰).

8.3. Emigracja

Największy odpływ ludności zaobserwowano w analizowanych latach w podregionie katowickim, który charakteryzowało najniższe saldo w ostatnim dziesięcioleciu: około $-1,5$ tys. rocznie. Wysokie wartości odpływu od roku 1995 do 2015 zaobserwowano także w podregionie sosnowieckim i rybnickim (wykres 8.4).

Najniższy odpływ w analizowanych latach wystąpił w podregionach: tyskim, bytomskim i częstochowskim. Sumarycznie o latach 1995–2015 z podregionu katowickiego odpłynęło 168 947, a z sosnowieckiego 155 543.

Wykres 8.4. Wymeldowania w ruchu wewnętrznym z podregionów woj. śląskiego w latach 1995–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Największy odpływ z gmin w 2015 roku zaobserwowano w Katowicach (3475), Sosnowcu (2032), Bytomiu (1835), Gliwicach (1727), Częstochowie (1701), zaś najmniejszy w Starczy (19), Przyrowie (21), Koszarawie (22), Irządach (23) i Ślemieniu (23). Już od lat 90. zmniejsza się zasięg terytorialny odpływu migracyjnego dla poszczególnych miejscowości, zwłaszcza tych, które do tej pory były kojarzone z głównymi ośrodkami imigracyjnymi. Obecnie

głównymi kierunkami odpływu migracyjnego osób są gminy położone w najbliższym otoczeniu. Zjawisko to najlepiej można zaobserwować na przykładzie dwóch największych miast konurbacji katowickiej – Katowic i Sosnowca. Mieszkańcy Katowic najchętniej wyjeżdżali w 2015 roku do: Chorzowa (383), Siemianowic Śląskich (260) czy Mysłowic (244) (tab. 8.2; ryc. 8.1). Mieszkańcy Sosnowca również najczęściej wybierali gminy położone w otoczeniu miasta, z którego emigrowali i najwięcej osób odpłynęło do Dąbrowy Górniczej (306), Będzina (197) czy Katowic (170) (tab.8.2, ryc. 8.2). Można to tłumaczyć faktem, że najczęściej migrowały osoby w wieku produkcyjnym, które miały już stałą pracę, a zmiana mieszkania była wypadkową poprawy ich sytuacji materialnej. Jednak nowe miejsce zamieszkania musiało się znajdować w niedalekiej odległości od miejsca pracy.

Wyjątkiem jest Częstochowa, z której odpływ mieszkańców skierowany był głównie do dużych miast, a nie do gmin położonych w jej otoczeniu. Za Mykanowem, do którego w roku 2015 wyjechało 105 osób, na drugim miejscu znalazła się Warszawa, do której przeniosło się 99 mieszkańców Częstochowy, na kolejnym miejscu Poczesna (88 osób), czwartą lokatę zajmuje Wrocław (84), a piątą Kraków (83). Region częstochowski nie zapewnia perspektyw rozwoju i pracy, dlatego mieszkańcy chętnie wyjeżdżają w ich poszukiwaniu, a w konsekwencji migrują na stałe.

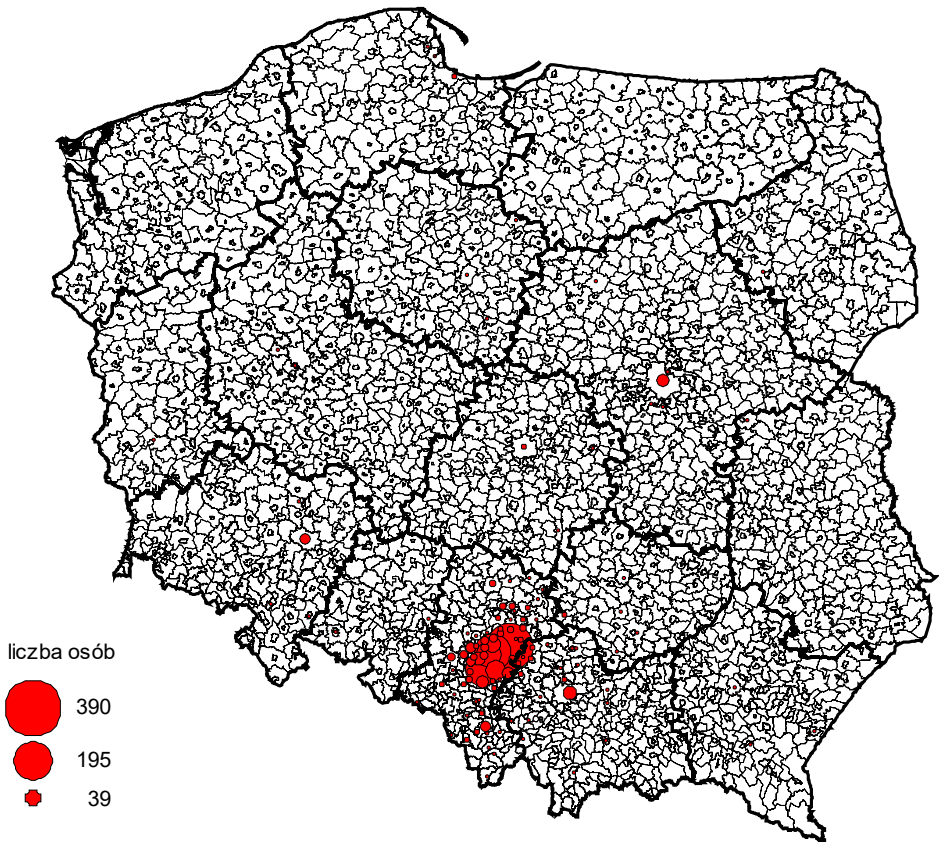
Tablica 8.2. Główne kierunki odpływu ludności z Katowic i Sosnowca w 2015 r.

Główne kierunki odpływu ludności z Katowic (w osobach)		Główne kierunki odpływu ludności z Sosnowca (w osobach)	
Chorzów	383	Dąbrowa Górnicza	306
Siemianowice Śląskie	260	Będzin	197
Mysłowice	244	Katowice	170
Mikołów	145	Czeladź	100
Ruda Śląska	136	Mysłowice	67
Tychy	129	Psary	44
Sosnowiec	97	Kraków	34
Bytom	85	Chorzów	32
Gliwice	72	Jaworzno	30

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

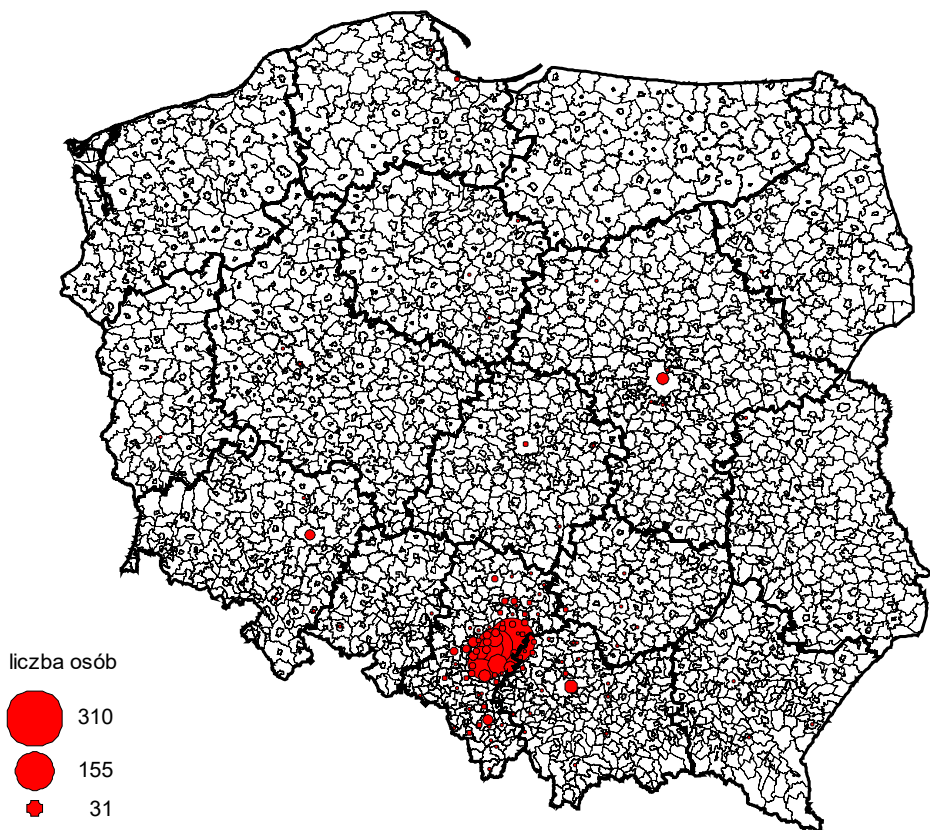
Odptyw ludności na 1000 mieszkańców dla woj. śląskiego rósł z poziomu 9,1 w 1995 do i poziomu 11,5 w 2007. Od roku 2008 do czasów obecnych utrzymuje się na poziomie 10‰. Spośród gmin województwa największy odptyw w roku 2015 odnotowano w gminach: Ormontowice (17,5‰), Pawłowice (17,3‰), Włodowice (13,9‰), Łaziska Górne (13,8‰), Lubomia (13,5‰). Najmniej ludności odptynęło w roku 2015 z gmin: Istebna (3,8‰), Pawonków (3,9‰), Gilowice (5,2‰), Mstów (5,2‰) i Krzyżanowice (5,2‰).

Ryc. 8.1. Kierunki odptywu z Katowic w 2015 r. (w osobach)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Ryc. 8.2. Kierunki odpływu z Sosnowca w 2015 r. (w osobach)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

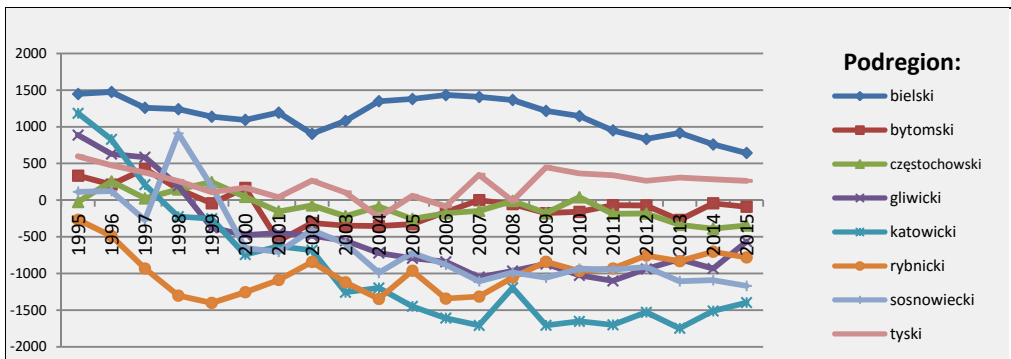
8.4. Saldo migracji

W ostatnim dziesięcioleciu saldo migracji na 1000 mieszkańców tylko w dwóch podregionach osiągało dodatnie wartości: bielskim oraz tyskim. Podregion bielski wyraźnie dominował nad pozostałymi, wykazując się saldem migracji na poziomie 2%. Dopiero od roku 2008 nastąpił jego spadek i obecnie jest to 1%. W wartościach bezwzględnych bilans migracyjny w latach 1995–2015 w podregionie bielskim zamknął się na poziomie +24 224 osób (wykres 8.5). Najważniejsza jest możliwość znalezienia pracy oraz dobre skomunikowanie z konurbacją katowicką, ale ważne jest także czyste powietrze czy piękne beskidzkie krajobrazy. zjawiskiem południowej części woj. śląskie-

go popularne jest zjawisko drugich domów. Mieszkańcy konurbacji w okresie swojej pracy zawodowej budują w tym regionie dom, który początkowo służy jako obiekt wyjazdów weekendowych, a po przejściu na emeryturę staje się miejscem docelowym (Kłosowski i inni 2013).

Najgorzej sytuacja przedstawiała się w podregionie rybnickim, gdzie w latach 1998–2007 saldo migracji osiągnęło -2% . Po tym okresie zmniejszyło się do -1% . W latach 1995–2005 z podregionu ubyły 20 542 osoby. Podobne dane dotyczą podregionu katowickiego, z którego ubyły 19 973 osoby i sosnowieckiego – 13 213 osób (wykres 8.5).

Wykres 8.5. Saldo migracji wewnętrznych w podregionach

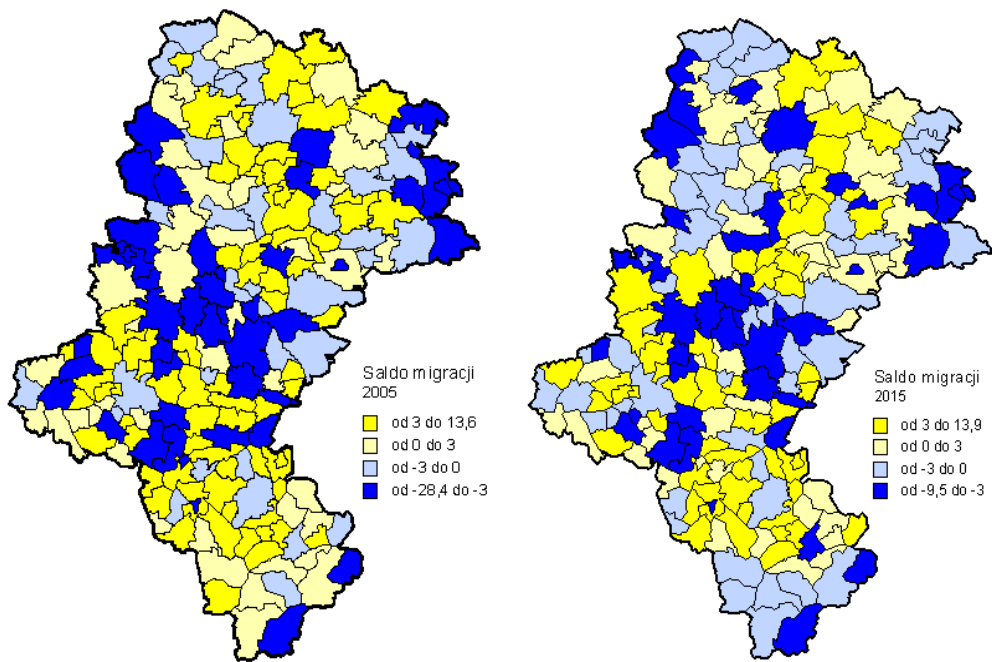

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Analiza przestrzenna salda migracji w latach 2005 i 2015 wskazuje zmiany, jakie zaszły na obszarze woj. śląskiego (ryc. 8.3). W roku 2005 prawie cały obszar południowy i północny charakteryzowało dodatnie saldo migracji na 1000 mieszkańców. Wyraźnie zaznaczały się pierścienie gmin wokół miasta Bielsko-Biała i Częstochowa z wysokim dodatnim współczynnikiem migracji. Wyróżniała się także konurbacja, z wysokimi ujemnymi wskaźnikami salda migracji w miastach. W roku 2015 zmienił się układ pierścieni wokół Bielska-Białej. Szczególnie gminy powiatu żywieckiego, o dodatnim saldzie migracji w 2005 r., w roku 2015 mają je ujemne. Jeszcze gorzej sytuacja przedstawia się wokół Częstochowy: zmniejszyła się liczba gmin o wysokich dodatnich wartościach salda, a coraz więcej gmin notuje wartości ujemne.

W roku 2015 możemy zaobserwować tworzącą się strefę gmin o dodatnim saldzie migracji wokół konurbacji – od strony północnej, południowej, a także zachodniej.

Ryc. 8.3. Współczynnik salda migracji międzygminnych w roku 2005 i 2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

8.5. Kierunki i struktura migracji wg płci i wieku

Przeważającym kierunkiem migracji wewnętrznych był odpływ z miast. Od roku 1995 dominował on nad pozostałymi kierunkami, osiągając wielkości pomiędzy 30 a 35 tys. każdego roku. Na drugim miejscu pod względem liczby migrujących uplasował się w analizowanym okresie napływ do miast – od 25 do 30 tys. Nastąpił również spadek odpływu ze wsi, co oznacza, że coraz więcej osób znajduje tam odpowiednie warunki do życia.

Analiza kierunków migracji przeprowadzona dla roku 2015 wskazuje, iż do miast kierowały się głównie osoby zamieszkujące wcześniej również w miastach (tab. 8.3). Takich osób w 2015 roku było ponad 20 tys. Ze wsi do miast napłynęło niewiele ponad 7 tys. Większym zainteresowaniem cieszył się kierunek z miast na wieś, gdzie napłynęło prawie 9 tys. osób.

Najbardziej mobilna w roku 2015 była ludność w przedziale wiekowym 30–44, której ogółem napłynęło do województwa ponad 12 tys., a odpłynęło ponad 13 tys. Najchętniej napływali mieszkańcy miast i kierowali się także do

miast. W tym przedziale wieku prawie 3 tys. osób z miast przeniosło się na wieś. Przewaga odpływu ludności z miast nad napływem wpływa na zmniejsza się współczynnika urbanizacji woj. śląskiego (tab.8.3).

Tablica 8.3. Kierunki migracji wewnętrznych mieszkańców woj. śląskiego według wieku migrantów w 2015 r.

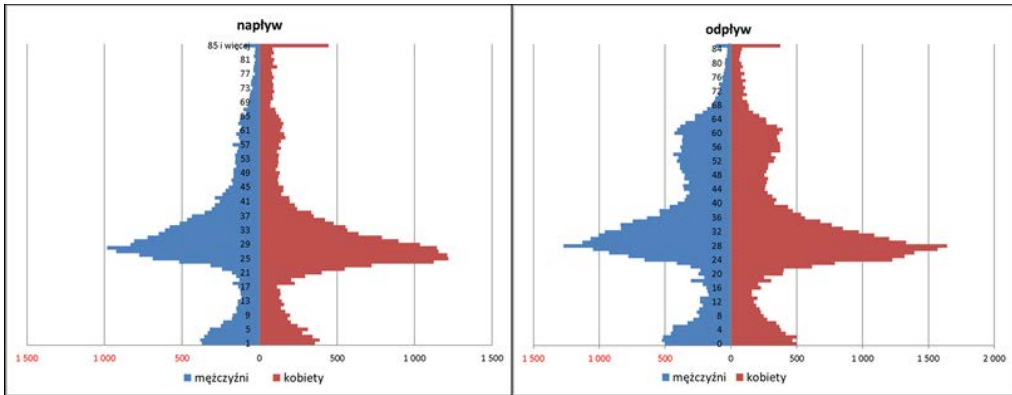
Wiek migrantów	Napływ					Odpływ				
	ogółem	do miast		na wieś		ogółem	z miast		ze wsi	
		z miast	ze wsi	z miast	ze wsi		do miast	na wieś	do miast	na wieś
Śląskie	39424	20332	7180	8865	3047	42873	22015	12023	5739	3096
0–4 lata	3799	1936	638	908	317	3987	2035	1083	545	324
5–14	4210	2030	705	1119	356	4444	2086	1422	554	382
15–19	1371	658	267	333	113	1451	663	468	202	118
20–29	9983	5052	2185	1677	1069	10404	5427	2102	1817	1058
30–44	12262	6530	2131	2771	830	13334	7187	3586	1708	853
45–59	4294	2207	651	1207	229	5165	2453	1991	488	233
60 i więcej	3505	1919	603	850	133	4088	2164	1371	425	128

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Od 2005 roku możemy zaobserwować zmniejszanie się napływu osób w wieku produkcyjnym, a jednocześnie wzrost odpływu osób w wieku poprodukcyjnym. Tego zjawiska należało się spodziewać z powodu przechodzenia na emeryturę roczników, które napływały na Śląsk do pracy w latach 70 i 80. XX w. Prowadzi to do odmładzania się społeczeństwa województwa. Sumaryczna struktura odpływu ludności w latach 2010–2015 wskazuje, że najwięcej było w nim osób w przedziale wiekowym 18–40, jednak wyraźnie zaznacza się zwiększony odpływ osób po 50. roku życia. W tym przedziale wieku wyjeżdża prawie dwa razy więcej osób niż przyjeżdża do woj. śląskiego (wykres 8.6). Przejście na emeryturę szczególnie górników i ich odpływ, często do stron rodzinnych, powoduje taki układ piramidy płci i wieku migrantów.

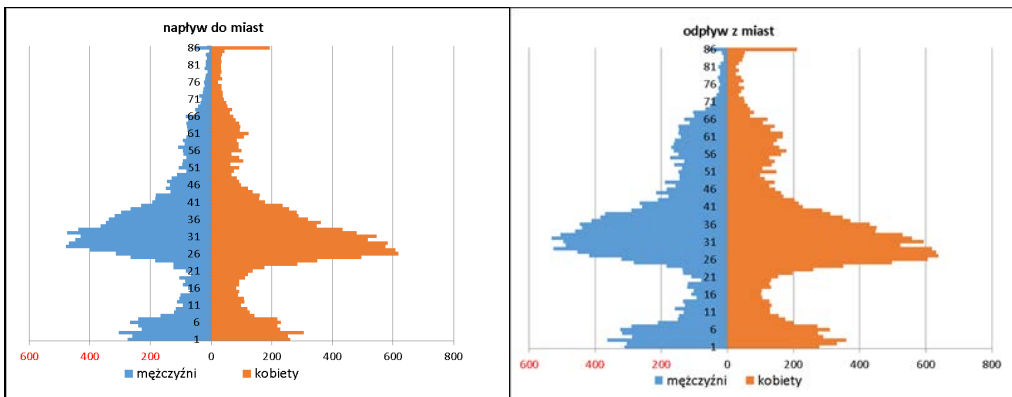
Zjawisko to jest szczególnie dobrze widoczne w odpływie z miast (wykres 8.7), a zupełnie nieobecne w odpływie ze wsi. Powodem jest zapewne nieatrakcyjność dużych miast dla seniorów, ze względu na zbyt duży poziom zagospodarowania i brak terenów do rekreacji.

Wykres 8.6. Struktura migracji do i z woj. śląskiego sumarycznie w latach 2010–2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 8.7. Struktura migracji do i z miast woj. śląskiego w 2015 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

8.6. Podsumowanie

W okresie industrialnym ludność byłego woj. katowickiego kształtowana była w znacznej mierze przez napływ migracyjny, jednak lata późniejsze charakteryzowało pogłębianie ujemnego salda migracji i taka sytuacja utrzymała się do lat obecnych. Wpływ na to miał ogólnokrajowy cykl demograficzny, ale także przemiany społeczno-gospodarcze w regionie i spadek znaczenia miast, które wcześniej przyciągały migrantów.

Reasumując można stwierdzić, że:

- od 1999 roku więcej osób wyjeżdża niż przyjeżdża do woj. śląskiego,
- najwięcej ludności odpłynęło do woj. małopolskiego, mazowieckiego i dolnośląskiego,
- maleje napływ osób w wieku produkcyjnym,
- przeważa kierunek migracji z miast do miast,
- zmniejsza się współczynnik urbanizacji,
- zwiększa się liczba wyjazdów emerytów z miast, przez co następuje odmłodzenie miast,
- tworzy się strefa podmiejska wokół rdzenia konurbacji oraz Częstochowy i Bielska-Białej,
- migranci z miast konurbacji kierują się przede wszystkim do gmin sąsiednich.

Bibliografia

- Heffner K., Soidra-Gwiżdż T. (1997), *Migracje powrotne na Górny Śląsk z socjologicznej perspektywy*. Ośrodek Badań nad Migracjami, Instytut Studiów Społecznych UW.
- Kłósowski F., Pytel S., Runge A., Sitek S., Zuzańska-Żyśko E. (2013), *Rynek pracy w subregionie centralnym województwa śląskiego*. Prace Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec.
- Kłósowski F., Runge J. (2000), *Migracje ludności miast województwa śląskiego w latach 1977–1997*, [w:] Szymańska D. (red.), *Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie przemian ustrojowych*. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 121–133.
- Kłósowski F., Runge J. (2000), *Migration of the Population of Katowice Province in the Period 1977–1997*, Polish Population Review, no. 17, 110–118.
- Kłósowski F., Runge J. (2002), *Migracje ludności w gminach wiejskich województwa śląskiego (lata 1977–1999)*. Biuletyn Geograficzny, nr 1, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 77–86.
- Kłósowski F., Runge J. (2010), *Migracje ludności w miastach województwa śląskiego w latach 1977–2006*, [w:] W. Świątkiewicz (red.), *Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria nowa. T. 1*, Instytut Socjologii UŚ, Katowice, 83–92.
- Mielecka-Kubień Z. (2013), *Migracje wojewódzkie na pobyt stały w województwie śląskim w 2010 roku w świetle praw migracji EG Ravensteina*. Studia Ekonomiczne 142, 24–40.
- Pytel S. (2014), *Atrakcyjność turystyczna miejsc migracji seniorów z województwa śląskiego*. Uniwersytet Szczeciński, Zeszyty Naukowe Nr 805, Ekonomiczne Problemy Turystyki nr 1, Szczecin.
- Pytel S., Sitek S. (2002), *Składowe przyrostu rzeczywistego jako determinanty rozwoju ludności południowej części województwa śląskiego*. Biuletyn Geograficzny, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 167–173.
- Pytel S., Sitek S. (2004), *Czynniki kształtujące migracje w miastach przygranicznych powiatu cieszyńskiego*, [w:] *Przemiany demograficzne i jakość życia ludności*, red. Słodczyk J., Rajchel D. Uniwersytet Opolski, Opole, 171–179.

- Pytel S., Szkup R. (2014), *Rola atrakcyjności przyrodniczej w migracjach seniorów (na przykładzie województwa śląskiego)* [w:] „Stare i nowe” problemy badawcze w geografii społeczno-ekonomicznej, Zeszyt 5. red. S. Sitek, PTG Oddział Katowicki, Sosnowiec.
- Runge J. (1999), *Ludność*, [w:] *Studium wiedzy o regionie śląskim*, red. A. Szajnowska-Wysocka. Prace Naukowe UŚ, Katowice, nr 1755, 15–49.
- Sitek S., Runge J., Kłosowski F., Runge A., Petryszyn J., Pytel S., Spórna T, Kurpanik M., Zuzañska-Żyśko E. (2013), *Społeczno-gospodarcze i przestrzenne kierunki zmian regionalnego oraz lokalnych rynków pracy województwa śląskiego*. Prace Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego, Sosnowiec.
- Sojka E. (2007), *Migracje ludności i rozwój demograficzny Śląska w okresie transformacji*. Prace Naukowe/Akademia Ekonomiczna w Katowicach.
- Szajnowska-Wysocka A. (2000a), *Aspekty i walory metodologiczne zjawiska migracji*, [w:] D. Szymańska (red.), *Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie przemian ustrojowych*, praca zbiorowa. Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, 27–36.
- Szajnowska-Wysocka A. (2000b), *Methodological Aspects and Values of Migration Phenomenon*, [w:] *Processes and Forms of the Spatial Mobility of Population in the Period of Political System Transformation*. Polish Population Revue, 17, Polish Demographic Society, Central Statistical Office, Warsaw, 35–44.
- Wpływ mobilności zawodowej i migracji na rynek pracy miast i regionów* (2011), red. R. Krzysztofik, Urząd Miejski w Dąbrowie Górniczej, Dąbrowa Górnicza.

Internal migration of the population in the Silesian voivodship

Summary

Next to the birth rate, migrations are a key factor influencing population. Consequently, the aim of the study is to describe the volume, destinations and structure of contemporary internal migrations among the population of the Silesian Province, including migrations both inside and outside the Province. The research covers population influx, outflow and the migration balance, other factors taken into consideration are migration destinations as well as sex and age structure of migrants. The most important results show that since 1999 more people have left the Silesian Province than settled there, the influx of working-age migrants has been decreasing, the most popular migration destination has been from one city to another, the outflow of old-age pensioners from cities has been increasing (which rejuvenates cities), and migrants leaving cities have mostly chosen neighbouring districts.

Prof. UE dr hab. inż. Anna SKÓRSKA

Wydział Ekonomii, Katedra Analiz i Prognozowania Rynku Pracy
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

9. Wybrane problemy śląskiego rynku pracy

9.1. Wstęp

Sytuacja na rynku pracy kształtuje się pod wpływem wielu czynników o charakterze egzo- i endogenicznym. Kierunek zmian wyznaczany jest w dużym stopniu przez megatrendy, w tym globalizację oraz rozwój nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych, które obok uwarunkowań gospodarczych, demograficznych i edukacyjnych stanowią podstawowe kwestie przy analizie i ocenie kondycji rynku pracy.

Uwzględniając ich rolę, analiza sytuacji na śląskim rynku pracy przedstawiona w niniejszym rozdziale obejmuje lata 2004–2015, przy czym punkt odniesienia stanowi globalny kryzys gospodarczy, którego wystąpienie wpłynęło na wyodrębnienie trzech podokresów badawczych: 2004–2008, 2009–2012 i 2013–2015. Obserwowane zmiany na śląskim rynku pracy przed i po kryzysie znalazły odzwierciedlenie w kształtowaniu się podstawowych wskaźników, takich jak wskaźnik aktywności zawodowej, wskaźnik zatrudnienia, czy stopa bezrobocia, jak również bardziej szczegółowym ich ujęciu, m.in. bezrobociu oraz zjawisku NEET¹ wśród osób młodych (15–24 lata) oraz pracujących w poszczególnych sektorach gospodarki.

Badania wielkości i struktury zatrudnienia pozwalają na wyodrębnienie sekcji gospodarki charakteryzujących się wzrostowymi lub malejącymi tendencjami zmian ich udziału w całkowitym zatrudnieniu, a także branż o charakterze stagnacyjnym, co ma istotne znaczenie dla budowy nowoczesnej gospodarki oraz kreowania wysokiej jakości miejsc pracy. Stworzenie odpowiednich warunków do absorpcji kapitału ludzkiego, w sektorze zarówno przemysłowym, jak i usługowym, stanowi jedno z podstawowych wyzwań, przed jakimi stoi śląska gospodarka. Pozwoli to bowiem na ograniczenie marnotrawstwa potencjału dostępnych zasobów pracy, a szczególnie ludzi młodych w postaci bezro-

¹ Akronim NEET (*Not in Employment, Education or Training*), odnosi się do młodych ludzi, którzy nie pracują, nie uczą się ani nie szkolą.

bocia, zatrudnienia nieadekwatnego (*underemployment*), czy też ich przynależności do grupy NEET.

Uwzględniając powyższe przesłanki, celem artykułu jest przedstawienie zmian sytuacji na rynku pracy województwa śląskiego w latach 2004–2015 oraz wskazanie wyzwań, przed jakimi stoi zarówno regionalny, jak i krajowy rynek pracy. Ze względu na wielość problemów i ich wzajemne powiązania, w artykule ograniczono się do przedstawienia kilku kwestii, takich jak zmiany struktury popytu na pracę w ujęciu sektorowym, bezrobocie, ze szczególnym uwzględnieniem jednej z grup defaworyzowanych, jaką jest młodzież oraz populacja NEET.

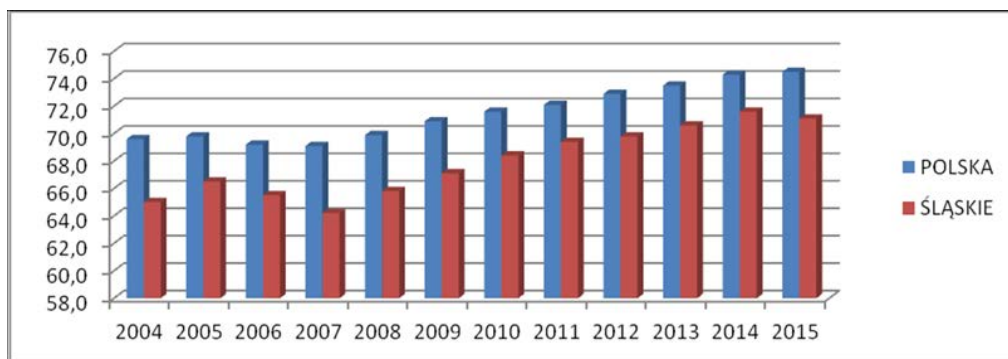
9.2. Sytuacja na regionalnym rynku pracy w latach 2004–2015

Na kształtowanie się sytuacji na rynku pracy województwa śląskiego istotny wpływ wywiera stan jego zewnętrznego otoczenia – w postaci uwarunkowań gospodarczych, strukturalnych, demograficznych, czy edukacyjnych. Rynek pracy jest bowiem integralną częścią systemu społeczno-gospodarczego, ściśle powiązaną z pozostałymi elementami gospodarki, w tym rynkiem dóbr i usług oraz rynkiem finansowym. Trudno jest go analizować w oderwaniu od procesów zachodzących w gospodarce krajowej, czy też, ze względu na procesy integracyjne, z pominięciem trendów gospodarki światowej. Uwarunkowania te określają kondycję rynku pracy w sensie równowagi lub jej braku. Analiza podstawowych wskaźników sytuacji na rynku pracy, takich jak: współczynnik aktywności zawodowej, wskaźnik zatrudnienia oraz stopa bezrobocia, pozwala na ocenę zmian zachodzących w tym obszarze w województwie śląskim w latach 2004–2015 na tle całego kraju.

Analiza struktury ludności w wieku powyżej 15. roku życia w woj. śląskim według statusu na rynku pracy pozwala stwierdzić, że jest ona zbliżona do rozkładu aktywności zawodowej ludności w kraju, przy czym wskaźnik aktywności zawodowej w woj. śląskim był niższy od średniej krajowej w całym okresie badawczym – patrz wykres 9.1. Największa dysproporcja widoczna była w roku 2007 (prawie 5 p.p.), jednak później zmniejszyła się i w ostatnich latach oscyluje wokół 3 p.p. Wśród czynników determinujących poziom aktywności zawodowej zwraca się uwagę na dwie podstawowe ich kategorie²:

- zewnętrzne – występujące w szeroko rozumianym otoczeniu gospodarczym, infrastrukturalnym, społecznym, prawno-instytucjonalnym,
- wewnętrzne – indywidualne cechy osobowościowe, wiek, płeć, wykształcenie, kwalifikacje, doświadczenie, postawy wobec pracy, posiadanie dzieci, pozapłacowe źródła dochodów.

² A. Skórska, 2016, *Rynek pracy. Wybrane zagadnienia*, s. 21.

Wykres 9.1. Wskaźnik aktywności zawodowej w Polsce i woj. śląskim w latach 2004–2015 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych. bdl.stat.gov.pl (dostęp 20.03.2017).

Należy przy tym podkreślić, że obok czynników ekonomicznych na wzrost aktywności zawodowej oddziałują także warunki społeczne, w tym: wzory konsumpcji, preferowany model rodziny, tradycje pracy zawodowej kobiet, postawy najbliższej rodziny i znajomych oraz wiele innych, które na Śląsku w dalszym ciągu mają istotne znaczenie.

Tablica 9.1. Wybrane wskaźniki rynku pracy w woj. śląskim w latach 2004–2015 dla osób w wieku produkcyjnym

Rok	Liczba aktywnych zawodowa (tys.)	Wskaźnik aktywności %	Liczba pracujących (tys.)	Wskaźnik zatrudnienia %	Liczba bezrobotnych (tys.)	Stopa bezrobocia %
2004	1987	65,0	1624	52,4	389	19,4
2005	2030	66,5	1666	53,9	390	19,0
2006	1959	65,5	1681	56,2	278	14,2
2007	1898	64,2	1745	59,0	153	8,1
2008	1925	65,8	1798	61,4	127	6,6
2009	1962	67,1	1828	62,5	134	6,8
2010	1944	68,4	1765	62,1	179	9,2
2011	2057	69,4	1867	63	190	9,2
2012	2063	69,8	1868	63,2	194	9,4
2013	2066	70,6	1863	63,7	203	9,8
2014	1981	71,6	1807	65,3	174	8,8
2015	1844	71,1	1710	66,0	134	7,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych. bdl.stat.gov.pl (dostęp 20.02.2017).

Analiza podstawowych wskaźników rynku pracy pozwala stwierdzić, że w latach 2004–2015 sytuację w woj. śląskim charakteryzowały zmienne tendencje (tab. 9.1). W okresie dobrej koniunktury, po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, zarówno wskaźnik aktywności zawodowej, jak i zatrudnienie rosły, przy jednoczesnym spadku bezrobocia. W latach 2008–2010 rosnące bezrobocie, będące skutkiem kryzysu gospodarczego, skorelowane było z kolei z wyhamowaniem tendencji wzrostowej w odniesieniu do wskaźnika aktywności zawodowej oraz zatrudnienia. Ostatnie lata przyniosły odwrócenie tych niekorzystnych tendencji, przyczyniając się do coraz pełniejszego wykorzystania dostępnych zasobów pracy. W tym kontekście należy zwrócić uwagę na jakość tworzonych miejsc pracy w poszczególnych sektorach i branżach, które pozwolą na absorpcję wysokiej jakości kapitału ludzkiego.

9.3. Analiza wielkości i struktury zatrudnienia w województwie śląskim

Analiza sytuacji na rynku pracy wymaga zwrócenia uwagi na tendencje dotyczące zatrudnienia w regionie, z uwzględnieniem zmian wskaźnika zatrudnienia, na tle specyfiki regionu. W latach 2004–2008 dzięki ożywieniu gospodarczemu, które przełożyło się na wzrost zagregowanego popytu i produkcji, odnotowano wzrost zatrudnienia w całym kraju oraz w poszczególnych regionach, przy czym dynamika zmian w poszczególnych województwach była zróżnicowana. Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, a wraz z nim napływ środków unijnych, lokalizowanie inwestycji zagranicznych na terenie Polski, a także otwieranie się zagranicznych rynków pracy na polskich pracowników stanowiły ważny impuls do poprawy sytuacji na rynku pracy. Najwyższy wzrost liczby pracujących (o 64 tys.) oraz wzrost wskaźnika zatrudnienia (o 2,8 p.p.) w woj. śląskim odnotowano w 2007 r. Od 2008 r. zaobserwowano wyraźne spowolnienie wzrostu liczby pracujących, przy jednoczesnym wzroście liczby osób bezrobotnych. W 2010 r. nastąpiło zmniejszenie się liczby pracujących o 63 tys. osób, jednak w kolejnych latach tendencja ta się odwróciła.

Porównując wartość wskaźnika zatrudnienia w woj. śląskim z Polską jako całością warto zwrócić szczególną uwagę na jego zróżnicowanie ze względu na płeć. W 2004 r. wskaźnik zatrudnienia mężczyzn w woj. śląskim wynosił 56,7% i był o 3,8 p.p. niższy niż w Polsce, natomiast wśród kobiet różnica ta wynosiła 3,4 p.p. W kolejnych latach widoczny był wzrost wskaźnika zatrudnienia we wszystkich analizowanych przekrojach, przy czym w przypadku kobiet tendencja ta obserwowana była również w okresie spowolnienia gospodarczego. W 2015 r. wskaźnik zatrudnienia mężczyzn w woj. śląskim wyniósł 69% (o 2,4 p.p. mniej niż w kraju), natomiast wśród kobiet – 62,6% (o 2 p.p. mniej).

W całym okresie badawczym nastąpił wzrost wskaźnika zatrudnienia kobiet w woj. śląskim o 14,6 p.p. (w Polsce o 13,2 p.p.), natomiast wskaźnik zatrudnienia mężczyzn zwiększył się o 12,3 p.p. (w Polsce o 11,9 p.p.) – patrz tablica 9.2 – co wskazuje na coraz pełniejsze wykorzystanie dostępnych zasobów pracy. Ważne przy tym są warunki pracy i płacy, związane m.in. z wykształceniem, wiekiem, płcią, ale także branżą, w której poszczególne osoby znajdują zatrudnienie.

Tablica 9.2. Zatrudnienie w Polsce i w woj. śląskim w latach 2004–2015

Rok	Polska				Województwo śląskie			
	Mężczyźni		Kobiety		Mężczyźni		Kobiety	
	liczba pracujących, tys.	wskaźnik zatrudnienia, %	liczba pracujących, tys.	wskaźnik zatrudnienia, %	liczba pracujących, tys.	wskaźnik zatrudnienia, %	liczba pracujących, tys.	wskaźnik zatrudnienia, %
2004	7364	60,5	5972	51,4	877	56,7	724	48,0
2005	7605	62,1	6066	51,9	901	58,8	744	48,9
2006	7894	64,7	6297	53,9	957	63,0	724	49,3
2007	8228	67,6	6621	56,8	981	64,9	764	52,9
2008	8555	70,4	6861	59,1	997	66,5	801	56,2
2009	8560	70,0	6911	59,7	1010	67,7	819	57,2
2010	8390	68,9	6655	59,9	980	67,1	785	56,9
2011	8480	69,4	6638	60,2	1058	68,0	808	57,4
2012	8482	69,6	6654	60,8	1051	67,2	818	58,7
2013	8473	69,8	6633	61,2	1045	67,2	818	59,7
2014	8596	71,4	6761	63,1	1004	68,8	803	61,5
2015	8680	72,4	6862	64,6	943	69,0	767	62,6

Źródło: ibidem.

Kierunek zmian zachodzących w strukturze zatrudnienia w woj. śląskim jest zgodny z tendencjami obserwowanymi w krajach i regionach wysoko rozwiniętych. Stanowi on odzwierciedlenie zmian w strukturze gospodarki, która zmienia się na poszczególnych etapach rozwoju. Po okresie dominującej roli rolnictwa, na znaczeniu w strukturze wartości dodanej i zatrudnienia zyskuje prze-

mysł, a na kolejnym etapie, wraz ze wzrostem dochodów społeczeństwa, jego pozycję zajmuje sektor usług, co podkreślali w swoich publikacjach m.in. Clark, Fisher, czy Fourastie³. Przyczyn ekspansji sektora usług upatruje się także w zmianach strukturalnych w przemyśle, rozwoju nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych, zmianach metod i technik zarządzania oraz powstawaniu nowych produktów, które wpływają na pojawienie się i wzrost popytu na usługi w ogóle oraz tworzenie nowych rodzajów usług. Wzrost zapotrzebowania na usługi związany jest także z procesem industrializacji rolnictwa oraz samych usług, jak również zmianami w modelu konsumpcji i strukturach społecznych. Istotną rolę w tym procesie odgrywa także globalizacja i rosnące możliwości eksportu wytwarzanych usług⁴.

Gospodarka województwa śląskiego wykazuje strukturalne zróżnicowanie. Wprawdzie region kojarzony jest głównie z wysokim uprzemysłowieniem, ale obejmuje także tereny rolnicze i turystyczne, do których zalicza się obszary położone w północnej i południowej części województwa. Powierzchnia użytków rolnych stanowi prawie połowę obszaru całego regionu (42,2%). Obszar użytków rolnych województwa wynosi 520,9 tys. ha tj. 3,1% użytków rolnych kraju, z tego 90% znajduje się w gospodarstwach indywidualnych. Funkcjonuje tu 253 tys. gospodarstw rolnych, z których 41% – to indywidualne gospodarstwa rolne. Powierzchnia ponad 92% gospodarstw rolnych województwa nie przekracza 5 ha, a aż 85% z nich ma 0–3 ha, podczas gdy średnia w kraju wynosi 8,3 ha (55% gospodarstw rolnych).⁵

Ze względu na specyfikę regionu, struktura gospodarcza, a w konsekwencji struktura zatrudnienia wyróżnia się na tle Polski (wykres 9.2). Zgodnie z danymi BAEL-u w 2015 r., spośród ponad 4,57 mln mieszkańców woj. śląskiego, ponad milion zamieszkiwało tereny wiejskie, ale zaledwie 46 tys. spośród nich pracowało w rolnictwie. Udział zatrudnionych w rolnictwie (2,6% w 2015 r.) jest zatem niewielki w porównaniu ze średnią krajową (11,5%). Systematyczne zmniejszanie się liczby pracujących w sektorze I stanowi stałą tendencję obserwowaną w całym kraju od początku lat 90. XX w. Spadek udziału pracujących w rolnictwie wynika m.in. z tego, że coraz większa część ludności mieszkającej na wsi znajduje zatrudnienie w innych działach gospodarki, czego egzemplifikację stanowi zmniejszenie się liczby pracujących w rolnictwie w woj. śląskim w latach 2004–2015 o 37% (tab. 9.3).

³ Szerokie omówienie i wyjaśnienie ich koncepcji rozwoju znajduje się w: E. Kwiatkowski, 1982, *Teoria trzech sektorów gospodarki*.

⁴ L. Rubalcaba, 2007, s. 71; M. Peneder, S. Kaniowski i B. Dachs, 2001; A. Skórska, 2013.

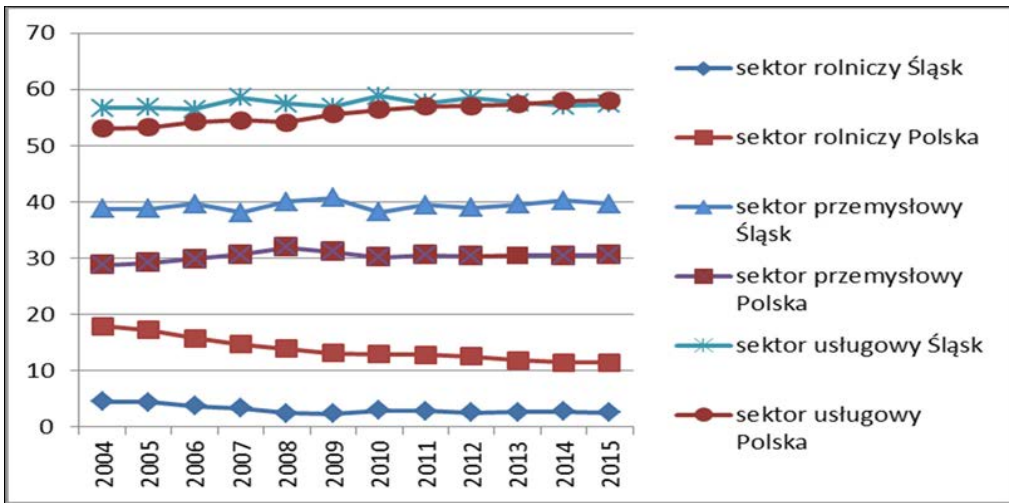
⁵ http://bip.slaskie.pl/wpo/wpo_2.htm (dostęp 12.03.2017).

Tabela 9.3. Struktura zatrudnienia według sektorów gospodarki w woj. śląskim w latach 2004–2015

Rok	Rolnictwo		Zmiany bezwzględne/względne		Przemysł		Zmiany bezwzględne/względne		Usługi		Zmiany bezwzględne/względne	
	liczba pracujących w tys.	udział zatrudnienia – %	tys.	% 2004=100	liczba pracujących w tys.	udział zatrudnienia – %	tys.	% 2004=100	liczba pracujących w tys.	udział zatrudnienia – %	tys.	% 2004=100
2004	73	4,4	x	x	630	38,7	x	x	921	56,7	x	x
2005	72	4,3	–1	98,6	647	38,8	17	102,6	946	56,8	25	102,7
2006	64	3,7	–9	87,6	677	39,7	47	107,4	962	56,4	41	104,4
2007	59	3,3	–14	80,8	673	38,1	43	106,8	1032	58,5	111	112,0
2008	46	2,5	–27	63,0	729	40,0	99	115,7	1046	57,4	125	113,5
2009	44	2,3	–29	60,2	755	40,7	125	119,8	1056	56,9	135	114,6
2010	53	2,9	–20	72,6	687	38,2	57	109,0	1057	58,8	136	114,7
2011	55	2,8	–18	75,3	752	39,5	122	119,3	1095	57,5	174	118,8
2012	49	2,6	–24	67,1	744	39,0	114	118,1	1114	58,4	193	120,9
2013	50	2,6	–23	68,4	754	39,7	124	113,5	1097	57,6	176	119,1
2014	51	2,7	–22	69,8	744	40,1	114	118,1	1057	57,0	136	114,8
2015	46	2,6	–27	63,0	700	39,7	70	111,1	1011	57,4	90	109,8

Źródło: obliczenia własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych (wg BAEL) www.stat.gov.pl – dostęp 20.02.2017.

Wykres 9.2. Udział zatrudnienia w trzech sektorach gospodarki w woj. śląskim i w Polsce w latach 2004–2015 – w %

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych (wg BAEL) www.stat.gov.pl [dostęp 20.01.2017].

Gospodarka woj. śląskiego przed okresem transformacji opierała się głównie na przemyśle wydobywczym, hutnictwie oraz energetyce. Jego przemysłowy charakter ukształtowany w drugiej połowie XIX wieku, w wyniku rozwoju na tym obszarze górnictwa węgla kamiennego i hutnictwa, umocnił się wraz z procesem industrializacji po II wojnie światowej. Przesądziło to o postrzeganiu regionu jako przemysłowego zaplecza kraju, co potwierdzał ponad 50-procentowy udział zatrudnienia w sektorze II jeszcze w 1995 r. Postępujący proces restrukturyzacji wysoko kapitałochłonnych gałęzi przemysłu ciężkiego oraz bezpośrednio z niego wynikające ograniczanie zatrudnienia w tych obszarach działalności wpłynęło na zmiany struktury gospodarki, a w konsekwencji – zatrudnienia w woj. śląskim. Wprawdzie nadal udział zatrudnienia w sektorze II w analizowanym regionie przekracza o blisko 10 p.p. średnią krajową, jednak niepokojąca jest jego struktura (tab. 9.4).

W woj. śląskim, podobnie jak w całym kraju, dominuje produkcja średnio niskiej i niskiej techniki, choć udział zatrudnienia w ostatnim z obszarów systematycznie się zmniejsza, co potwierdza tezę o malejącej roli gałęzi schyłkowych. W latach 2004–2015 zatrudnienie w przemysłach niskiej techniki zmniejszyło się o 31%, przy równoczesnym wzroście liczby pracujących (o prawie połowę) w przemysłach średnio-niskiej techniki (tab. 9.4). Łącznie w tych dwóch kategoriach zatrudnionych było w woj. śląskim w 2015 r.

244 tys. osób, podczas gdy w przemyśle wysokiej i średnio-wysokiej techniki o 104 tys. osób mniej. Zmiany związane z restrukturyzacją gospodarki regionu spowodowały, że coraz szybciej rozwijają się nowoczesne, przyszłościowe gałęzie, takie jak: elektronika, przemysł samochodowy czy przetwórstwo spożywcze, jednak dynamika zmian, a szczególnie proces relokacji zasobów pracy z gałęzi wysoko kapitałochłonnych, schyłkowych do nowoczesnych pozostaje niewystarczająca.

Tablica 9.4. Zatrudnienie w przemyśle w woj. śląskim w latach 2004–2015

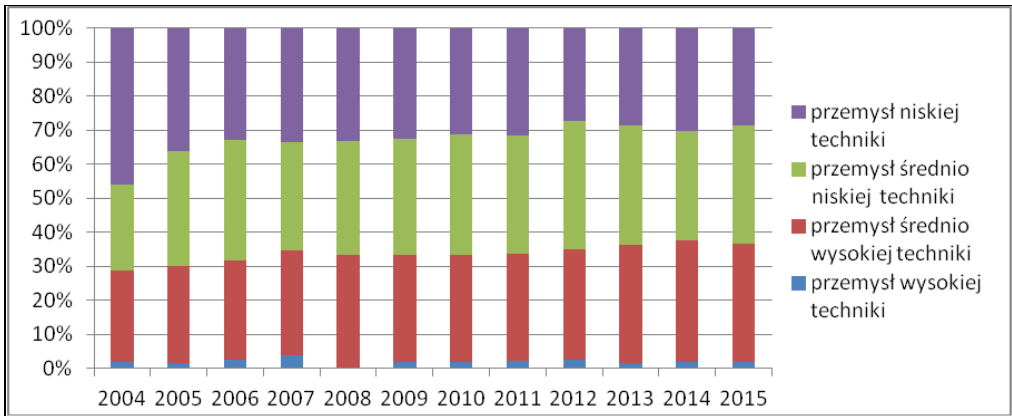
Rok	Wysoka technika		Średnio wysoka technika		Średnio niska technika		Niska technika	
	tys.	w % ogółu	tys.	w % ogółu	tys.	w % ogółu	tys.	w % ogółu
2004	7,2	0,4	98,7	6,0	91,7	5,6	160,0	9,7
2005	5,6	0,3	103,9	6,2	122,4	7,4	131,5	7,9
2006	8,6	0,5	109,3	6,5	130,4	7,7	122,2	7,3
2007	14,3	0,8	113,3	6,4	116,7	6,6	123,9	7,0
2008	:	:	129,9	7,1	131,0	7,2	130,0	7,2
2009	7,8	0,4	128,8	7,0	139,0	7,5	134,0	7,2
2010	5,9	0,3	114,0	6,1	127,0	6,8	113,0	6,1
2011	7,5	0,4	120,1	6,5	139,0	7,0	127,0	6,4
2012	9,8	0,5	129,4	6,8	149,0	7,8	109,0	5,7
2013	5,7	0,3	138,6	7,3	139,9	7,4	114,6	6,0
2014	6,7	0,4	143,6	7,8	129,9	7,0	121,8	6,6
2015	6,6	0,4	133,4	7,6	134,4	7,6	109,7	6,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> – data dostępu 10.03.2017.

W 2015 r. liczba pracujących w przemyśle high-tech w woj. śląskim nie przekraczała 7 tys. osób, a udział zatrudnienia wynosił zaledwie 0,4% ogółu pracujących i w stosunku do roku 2004 sytuacja nie uległa znaczącej poprawie (tab. 9.4, wykres 9.3). Rozwój przemysłu high-tech jest istotny nie tylko ze względu na unowocześnianie struktury gospodarki, ale także ze względu na tworzone w tym obszarze wysokiej jakości miejsca pracy. W tym kontekście,

a także uwzględniając założenie unijnej koncepcji reindustrializacji⁶, szczególnie niepokojący jest niski udział w zatrudnieniu przemysłu informatycznego, produkcji sprzętu telekomunikacyjnego, elektroniki profesjonalnej, aparatury pomiarowej i naukowo-badawczej, przemysłu farmaceutycznego, biotechnologii, czy przemysłu lotniczego.

Wykres 9.3. Zatrudnienie w przemyśle w woj. śląskim w latach 2004–2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (data dostępu 10.02.2017).

Zmiany struktury zatrudnienia obejmują wszystkie sektory gospodarki, w tym usługi. Wraz z postępującym procesem serwicyzacji⁷, którego przyczyną upatruje się m.in. w pogłębianiu się społecznego podziału pracy w przemyśle oraz przenoszeniu części działalności produkcyjnej do podmiotów o charakterze usługowym, region przez wiele lat postrzegany przez pryzmat przemysłu ciężkiego, w coraz większym stopniu opiera się na działalności usługowej. W 2004 r. w sektorze tym w woj. śląskim zatrudnionych było 921 tys. osób, co stanowiło 56,7% ogółu pracujących, przy 53,1% w całej Polsce. W ciągu 11 lat zarówno liczba zatrudnionych w tym obszarze, jak i udział zatrudnienia wzra-

⁶ Po dekadach zmniejszania się roli przemysłu, Komisja Europejska zaczęła forsować koncepcję reindustrializacji polegającą na inwestowaniu w innowacyjny rozwój przemysłu i pełniejszym wykorzystaniu mocy produkcyjnych oraz zachęcaniu przedsiębiorstw do przeniesienia z powrotem do UE swojej działalności z krajów trzecich. Mierzalnym efektem prowadzonej w tym obszarze ofensywy ma być wzrost udziału przemysłu w strukturze PKB do 20% w 2020 roku. W uzasadnieniu wskazuje się m.in. fakt, że 80% innowacji powstaje w przemyśle, 75% eksportu generowane jest przez ten sektor, a jedno miejsce pracy w przemyśle przyczynia się do powstania jednego miejsca pracy w usługach. Zob. *Silniejszy przemysł europejski...*, 2012.

⁷ Serwicyzacja definiowana jest jako proces „wzrostu znaczenia usług w gospodarce, wyrażającego się zarówno wzrostem udziału sektora III, jak i rozszerzaniem rozmaitych funkcji usługowych w pozostałych sektorach (I i II)” – S.M. Szukalski, 2004, s. 48.

stały, aż do 1 mln pracujących oraz ponad 57-procentowego udziału w ogólnej liczbie pracujących w regionie w 2015 r. (tab. 9.4).

Zmianom ilościowym towarzyszą zmiany jakościowe odnoszące się głównie do tworzonych w sektorze usług miejsc pracy, szczególnie w obszarze nowoczesnych usług dla biznesu. Tego rodzaju miejsca pracy tworzone są głównie w ramach lokalizowanych na terenie woj. śląskiego inwestycji offshoringowych. Inwestycje są bowiem jednym z głównych czynników decydujących o rozwoju regionu w dłuższym horyzoncie czasu. Na ich lokalizację ma wpływ między innymi: położenie geograficzne, poziom rozwoju infrastruktury transportowej, rozmiary rynku zbytu, dostęp do wysoko wykwalifikowanej kadry pracowniczej.

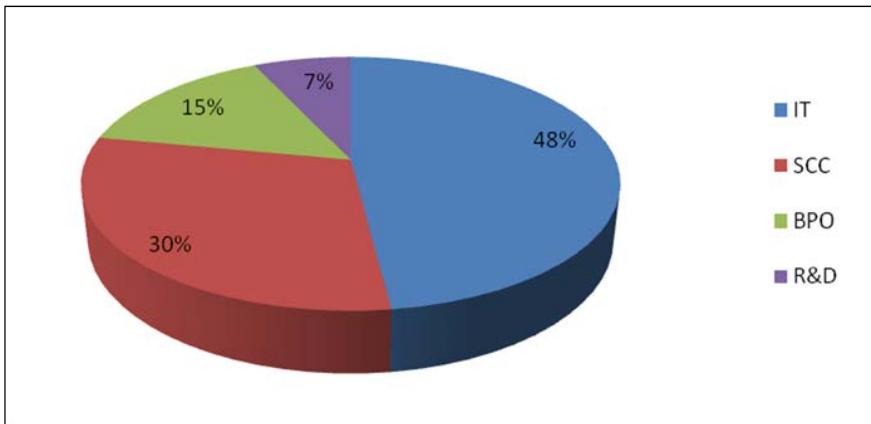
Katowice jako miejsce lokalizacji usług biznesowych oceniane są pozytywnie; w 2016 roku w rankingu opracowanym przez ABSL (Związek Liderów Usług Biznesowych), znalazły się na 1 miejscu pod względem dostępności komunikacyjnej, na 2 w kategorii współpracy z lokalnymi uczelniami i dostępności nowoczesnej powierzchni biurowej oraz na 3 miejscu w ocenie jakości komunikacji miejskiej⁸. Także w rankingu „Polish Cities of the Future 2017/2018”, Katowice zajęły 2. miejsce pod względem strategii przyciągania zagranicznych inwestycji bezpośrednich. Warto podkreślić, że w kategorii potencjału gospodarczego miast średniej wielkości Tychy, Gliwice i Chorzów znalazły się w pierwszej piątce⁹. Potwierdza to, że na mapie atrakcyjnych lokalizacji nowoczesnych usług biznesowych pojawiają się nowe lokalizacje, wśród których ważną rolę odgrywają miasta województwa śląskiego.

Umiejętność stworzenia odpowiedniego klimatu dla inwestycji przekłada się na liczbę tworzonych w regionie centrów usług, a w konsekwencji tworzonych miejsc zatrudnienia. W 2016 r. w aglomeracji katowickiej zlokalizowane były 74 centra usług biznesowych, przy czym zdecydowana większość z nich (51) działa w Katowicach, dając zatrudnienie ponad 16,5 tys. osób. Centra z kapitałem zagranicznym stanowią większość (jest ich 50), pozostałe 24 należą do polskich firm. Wśród nich funkcjonuje: 35 centrów IT, 19 centrów usług wspólnych (SSC), 12 centrów badawczo-rozwojowych (R&D) oraz 8 centrów outsourcingu usług biznesowych (BPO); dla porównania, w 2011 r.: 6 centrów B&R, 15 SSC oraz 9 BPO/ITO. Warto zwrócić uwagę, że w strukturze zatrudnienia według typu centrum wyraźna jest przewaga centrów IT (48%), najmniejszy udział wykazują natomiast centra B&R (7%) – wykres 9.4.

⁸ *Sektor nowoczesnych usług biznesowych w Polsce 2016*, s. 19.

⁹ *Polish Cities of the Future 2017/2018*, 2017.

Wykres 9.4. Struktura zatrudnienia w centrach usług w Aglomeracji Katowickiej w podziale na typy centrów w 2016 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: *Sektor nowoczesnych usług biznesowych...* 2016, s. 15.

W centrach usług zatrudnienie znajdują m.in. specjaliści z zakresu zarządzania zasobami ludzkimi, zarządzania zaopatrzeniem, księgowi, prawnicy, analitycy, finansiści, specjaliści ds. badania rynku, inwestycji, ubezpieczeń itp. Stąd wysoki udział zatrudnionych w finansach i księgowości (prawie 50%), obsłudze klienta oraz usługach finansowych.

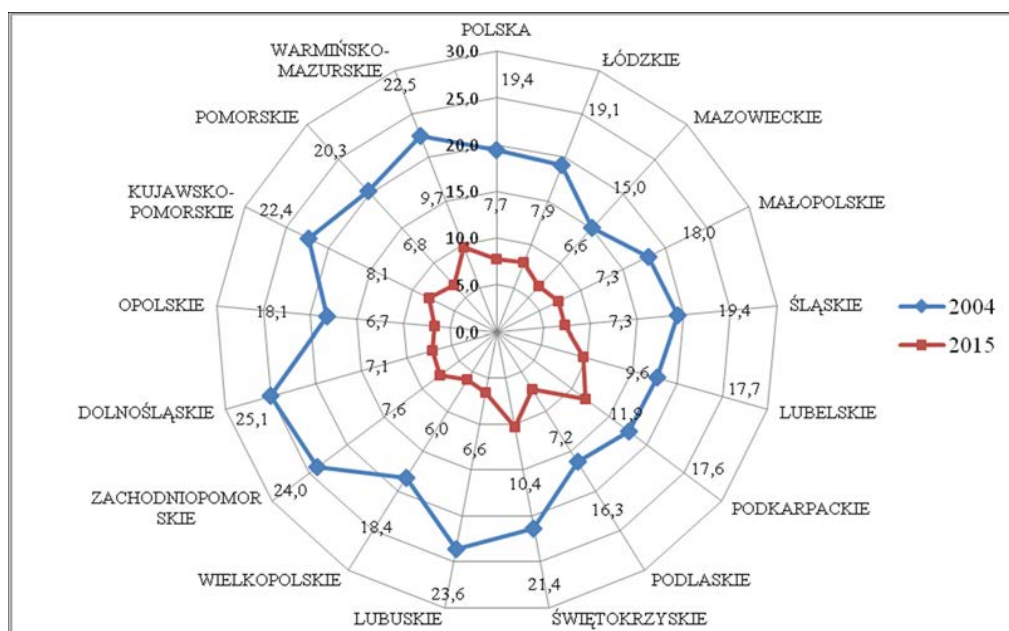
Warto podkreślić, że rozwój usług biznesowych w woj. śląskim znajduje odzwierciedlenie m.in. w rozszerzającym się zakresie świadczonych usług – zarówno w ramach poszczególnych branż, jak i w ujęciu pionowym, także pod względem zasięgu geograficznego – oraz pogłębieniu, poprzez wzrost kompetencji firm z sektora. Firmy coraz chętniej otwierają centra badawcze w obszarze informatyki, telekomunikacji, czy elektroniki, co pozwala im obniżyć koszty i zaoszczędzić czas, a w konsekwencji daje możliwość uzyskania przewagi na rynku poprzez tworzenie wysokiej wartości dodanej. Biorąc pod uwagę plany rozwojowe firm oraz potencjalne nowe inwestycje, można zakładać, że w 2020 r. w branży będą już zatrudnione 22 000 osób. Nadal jednak są to wielkości znacznie poniżej możliwości absorpcji wysoko wykwalifikowanych zasobów pracy w regionie, w tym licznej populacji absolwentów szkół wyższych.

9.4. Bezrobocie w województwie śląskim

Dopełnienie informacji o sytuacji na regionalnym rynku pracy stanowi wielkość i stopa bezrobocia oraz dynamika zachodzących zmian. Analizując kształtowanie się przeciętnej sytuacji na rynku pracy, mierzonej stopą bezrobocia,

w woj. śląskim widoczne są pewne odchylenia od średniej dla Polski¹⁰. Wprawdzie w 2004 r. stopa bezrobocia w regionie według BAEL kształtowała się na poziomie średniej krajowej (19,4%), jednak w kolejnych latach dynamika zmian była zróżnicowana, w wyniku czego w 2008 r. stopa bezrobocia w woj. śląskim była niższa niż w całej Polsce oraz w większości województw i nadal pozostaje na relatywnie niskim poziomie (wykres 9.5).

Wykres 9.5. Przestrzenne zróżnicowanie stopy bezrobocia w Polsce w roku 2004 i 2015 (%)

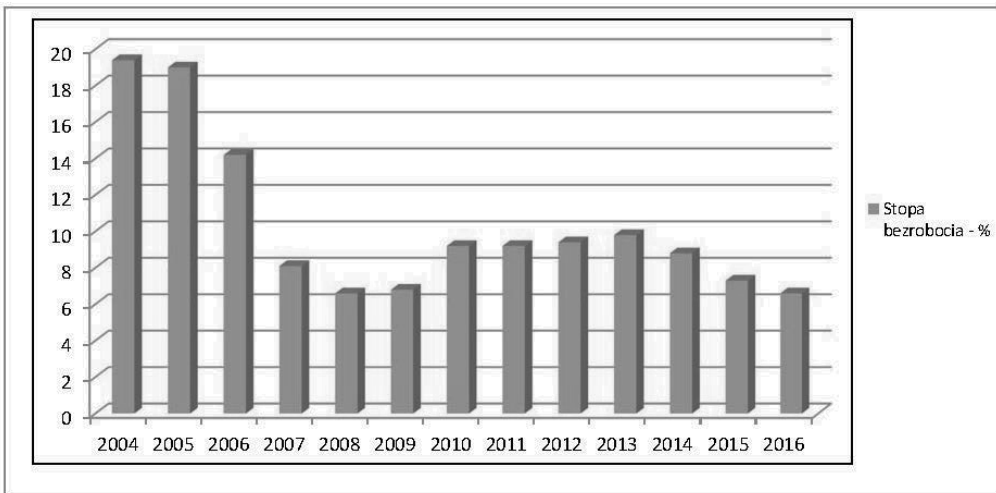
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: Bank Danych Lokalnych (wg BAEL) www.stat.gov.pl – dostęp 25.03.2017.

Tendencja zmniejszania się poziomu bezrobocia (na jaką wskazuje m.in. spadek stopy bezrobocia w województwie do 1/3 wartości wyjściowej) obserwowana po przystąpieniu do UE została zahamowana pod koniec 2008 r., w wyniku globalnego kryzysu gospodarczego. Wywarł on wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą poszczególnych krajów i regionów, w tym ich rynki

¹⁰ Należy przy tym zaznaczyć, że ze względu na różnice w sposobie definiowania osoby bezrobotnej według metodologii przyjętej w badaniach aktywności ekonomicznej ludności (BAEL), zgodnej z zaleceniami Międzynarodowej Organizacji Pracy oraz w Ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, uzyskane wyniki dotyczące wielkości oraz stopy bezrobocia znacząco się różnią. Zob. *Ustawa z dnia 2013 r....; Aktywność ekonomiczna ludności...* 2013.

pracy. Wpływ globalnego kryzysu finansowego na sferę realną gospodarki uwidocznił się m.in. w poważnych ograniczeniach zakupów dokonywanych przez konsumentów, wzmocnionych przez ograniczenia dostępu do kredytów konsumenckich, pogorszenie się nastrojów podmiotów gospodarczych powiązane z utrudnieniami dostępu do kredytów i podwyższeniem cen oraz ograniczeniem wydatków inwestycyjnych, ograniczeniem produkcji i załamaniem w wielu branżach, w tym w sektorze budownictwa i przemyśle motoryzacyjnym¹¹. Zjawiska te wywarły bezpośredni wpływ na sytuację na rynku pracy, powodując spadek zatrudnienia i wzrost bezrobocia, przyczyniając się do dalszego pogorszenia nastrojów konsumenckich i ograniczenia zakupów.

Wykres 9.6. Stopa bezrobocia w woj. śląskim w latach 2004–2015 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych (wg BAEL) www.stat.gov.pl – dostęp 20.03.2017.

W Polsce, ze względu na niższy poziom rozwoju instytucji sektora finansowego i bankowego, mniejszą otwartość gospodarki oraz skuteczniejszą politykę pieniężną skutki światowego kryzysu, szczególnie w początkowej jego fazie, były znacznie mniejsze w porównaniu do krajów wysoko rozwiniętych i dotyczyły głównie rynków kapitałowych. Niemniej jednak jego konsekwencje znalazły odzwierciedlenie m.in. we wzroście liczby osób bezrobotnych oraz zmianach struktury bezrobocia¹². Liczba osób pozostających bez pracy w woj. ślą-

¹¹ W. Orłowski i in. 2010, s. 24.

¹² A. Skórska, 2012, *Zmiany sytuacji na polskim rynku pracy...*

skim w 2013 r. w stosunku do 2008 zwiększyła się o 76 tys., co stanowiło wzrost o 60%, a stopa bezrobocia zwiększyła się o 3,2 p.p. (tabl. 9.2). Straty w zatrudnieniu udało się w pewnym stopniu ograniczyć dzięki licznym działaniom łagodzącym bezpośrednie skutki kryzysu, jednak podjęte inicjatywy nie były wystarczające, aby zapewnić skuteczne wyjście z trudnej sytuacji w krótkim czasie¹³.

Poprawa koniunktury gospodarczej w 2010 r. nie wpłynęła początkowo na śląski rynek pracy, choć obserwowany był niewielki wzrost aktywności zawodowej i zatrudnienia oraz zahamowanie wzrostu bezrobocia. Począwszy od 2013 r. obserwowany jest jednak systematyczny spadek bezrobocia, które w 2016 wyniosło 6,6% (wykres 9.6).

Zmiany zachodzące na współczesnym rynku pracy, w tym jego segmentacja i dywersyfikacja oraz zmieniające się warunki i treść pracy, spowodowały, że stopa bezrobocia przestała być wskaźnikiem w pełni odzwierciedlającym panujące na tym rynku warunki. W odpowiedzi na te wyzwania, wprowadzone zostały przez Eurostat trzy dodatkowe wskaźniki uzupełniające informacje o bezrobociu. Odnoszą się one do¹⁴:

- osób zatrudnionych – z przyczyn ekonomicznych – w niepełnym wymiarze godzin, które chciałyby pracować w pełnym wymiarze czasu pracy (*underemployed*),
- osób poszukujących zatrudnienia, ale niezdolnych do natychmiastowego podjęcia pracy,
- osób mogących podjąć zatrudnienie, ale nieposzukujących aktywnie pracy.

Wprawdzie osoby te nie spełniają wszystkich kryteriów bezrobocia wskazanych w definicji MOP, jednak wykazują pewne cechy wspólne. Pierwsza kategoria obejmuje osoby, które podjęły pracę w niepełnym wymiarze godzin z przyczyn ekonomicznych (*involuntary part-time work*), a niesatysfakcjonujący je wymiar czasu pracy stanowi cechę wspólną z osobami bezrobotnymi. Kategoria ta odnosi się do tzw. jawnego *underemployment*¹⁵, określanego w Polsce mianem zatrudnienia nieadekwatnego lub niepełnego, gdyż dostępne są wskaźniki, pozwalające na oszacowanie skali zjawiska. Wskaźniki te, przyjęte przez

¹³ M. Balcerowicz-Szkutnik, A. Skórska, J. Wąsowicz, 2014.

¹⁴ A. de la Fuente, 2011, s. 1–2.

¹⁵ Druga kategoria (*overqualification, overeducation*) obejmuje pracowników posiadających wyższy poziom wykształcenia i/lub doświadczenia zawodowego, którzy są zatrudnieni poniżej swoich kwalifikacji. Może również dotyczyć sytuacji, w których zatrudnienie nie jest zgodne z formalnym wykształceniem lub doświadczeniem, niezależnie od tego, czy poziom wykształcenia odpowiada wymogom miejsca pracy. Tę formę określa się często mianem „niewidzialnego *underemployment*”, ponieważ dostępne narzędzia badawcze nie pozwalają na uzyskanie odpowiednich danych o skali zjawiska. Zob.: M. van Ham, F. Büchel, 2006; J. Allen, R. van der Velden, 2013; R. Wilkins, M. Wooden, 2011, s. 15–18.

MOP w 1998 r., określają 3 warunki, które musi spełnić osoba pracująca, aby została uwzględniona w kategorii *underemployed*¹⁶:

- pracuje w mniejszym wymiarze czasu niż przyjęty za standardowy,
- chce podjąć pracę w większym wymiarze godzin,
- jest zdolna podjąć pracę w większym wymiarze godzin.

Należy jednak zaznaczyć, że pracujący w niepełnym wymiarze godzin z przyczyn ekonomicznych stanowią tylko jedną z kategorii zatrudnienia nieadekwatnego. Zjawisko to odnosi się bowiem do wszelkich form pracy niespełniającej określonych standardów dotyczących wynagrodzenia, wymiaru czasu pracy, poziomu wykształcenia i kwalifikacji.

Dwie pozostałe grupy, pozostające poza rynkiem pracy, tworzą tzw. potencjalne dodatkowe zasoby pracy (*potential additional Labour force PAF*). Do pierwszej zalicza się osoby, które nie mogą zostać sklasyfikowane jako bezrobotne ze względu na ich ograniczoną zdolność do podjęcia nowej pracy. Z kolei druga grupa obejmuje osoby, które chcą i są zdolne do podjęcia pracy, ale nie są zaliczane do bezrobotnych, ponieważ nie poszukują aktywnie zatrudnienia, np. osoby zniechęcone bezskutecznym poszukiwaniem zatrudnienia, czy też takie, które nie poszukują pracy ze względów rodzinnych¹⁷.

Uwzględnienie tych kategorii w badaniach rynku pracy wydaje się szczególnie istotne ze względu na konsekwencje niepełnego wykorzystywania dostępnych zasobów pracy, zarówno dla gospodarki, jak i społeczeństwa, w skali makro i mikro.

9.5. Sytuacja młodzieży na regionalnym rynku pracy

Jednym z istotnych kryteriów determinujących sytuację na rynku pracy jest wiek. Brak doświadczenia zawodowego oraz luka kompetencyjna powodują, że młodzież stanowi jedną z grup defaworyzowanych na rynku pracy. Pracodawcy niechętnie zatrudniają młodych ludzi także dlatego, że są oni najbardziej mobilną i płynną grupą, co wpływa na wzrost ryzyka ich ewentualnego odejścia z pracy i niechęć pracodawców do inwestowania w ich szkolenie i rozwój. Podstawową kwestią w prowadzeniu analiz sytuacji młodzieży na rynku pracy jest zdefiniowanie pojęcia młodzieży oraz wyznaczenie granic wiekowych tej grupy. W aspekcie ekonomicznym, uwzględniając możliwości gospodarowania zasobami pracy, najczęściej przyjmuje się, iż są to osoby

¹⁶ Międzynarodowa definicja zjawiska *time-related underemployment* została przyjęta na 13 Konferencji ICLS, a następnie zmieniona w 1998 na 16 ICLS. Ostatnie zmiany zaproponowano na 19 ICLS w 2013 w celu wyjaśnienia wszelkich niejasności. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_220535.pdf (dostęp: 12.03.2017).

¹⁷ A. Skórska, op.cit., s. 88–89.

w wieku 15–24 lat¹⁸. Ze względu na wydłużający się czas pozostawania w systemie kształcenia oraz problemy z wejściem na rynek pracy również wśród absolwentów szkół wyższych, coraz częściej w badaniach granicę wieku przesuwa się do 29., a nawet do 34. roku życia, stosując szerszą definicję „osób młodych”. Umownie przyjęte granice wieku młodzieży wskazują na niejednorodność zbiorowości ludzi młodych, co wynika z przynależności do określonej grupy wiekowej, poziomu ukończonego wykształcenia i kontynuowanej edukacji oraz statusu na rynku pracy. Obok osób wchodzących na rynek pracy po raz pierwszy (w ramach praktyk szkolnych czy studenckich), występują osoby w pełni samodzielnie funkcjonujące na tym rynku tuż po spełnieniu ustawowego obowiązku szkolnego, a także ta część populacji, która kontynuuje naukę na kolejnych szczeblach edukacji, stopniowo wchodząc na rynek pracy po ich ukończeniu¹⁹.

Niezależnie od przynależności do określonej subkategorii, sytuacja młodzieży na rynku pracy w porównaniu z pozostałą częścią populacji w wieku produkcyjnym pozostaje niekorzystna, co potwierdza m.in. wysoki ich udział wśród ogółu bezrobotnych oraz wysoka stopa bezrobocia tej grupy społecznej (tab. 9.5).

Liczba bezrobotnych oraz stopa bezrobocia młodzieży w latach 2004–2015, zarówno w woj. śląskim, jak i w całym kraju, podlegały zmiennym tendencjom, analogicznym jak w przypadku ogółu aktywnych zawodowo. W 2004 r. stopa bezrobocia wśród osób w wieku 15–24 lat w Polsce przekraczała 40%, a w woj. śląskim była o ponad 4 p.p. wyższa. Do roku 2008 obserwowano systematyczny spadek bezrobocia – w woj. śląskim prawie trzykrotny. Towarzyszyło temu obniżenie się stopy bezrobocia młodzieży o 27 p.p. W kolejnych latach pogorszenie się sytuacji na rynku pracy, jako jeden ze skutków kryzysu gospodarczego, w szczególny sposób odczuli ludzie młodzi. Przedsiębiorcy zwalniali bowiem w pierwszej kolejności osoby o niskich kwalifikacjach, z niewielkim doświadczeniem, zatrudnione na czas określony lub tymczasowo, wśród których znaczący odsetek stanowili ludzie młodzi. W latach 2008–2013 nastąpił wzrost (o ponad 38%) liczby bezrobotnych, którzy nie przekroczyli 25. roku życia w woj. śląskim, podobnie jak w całej Polsce. W wyniku ponownego ożywienia gospodarczego odnotowano spadek bezrobocia do poziomu porównywalnego z rokiem 2008 – w efekcie w 2015 r. stopa bezrobocia młodzieży w Polsce wy-

¹⁸ Uwzględniając kryterium wieku i rodzaj aktywności, wśród polskiej młodzieży wyróżnia się dwie grupy: (1) młodocianych w wieku 16–18 lat; uczniów szkół (podstawowych) ponadpodstawowych, zatrudnionych w celu nauki zawodu lub przyuczania do określonej pracy, bezrobotnych oraz nieuczących się i niepracujących; (2) młodzież w wieku 18–24 lat, uczniów szkół ponadpodstawowych i studentów, aktywnych zawodowo, tzn. pracujących i bezrobotnych oraz nieuczących się i niepracujących.

¹⁹ M. Balcerowicz-Szkutnik, A. Skórska, J. Wąsowicz, 2016, *Młodzież na rynku pracy...*

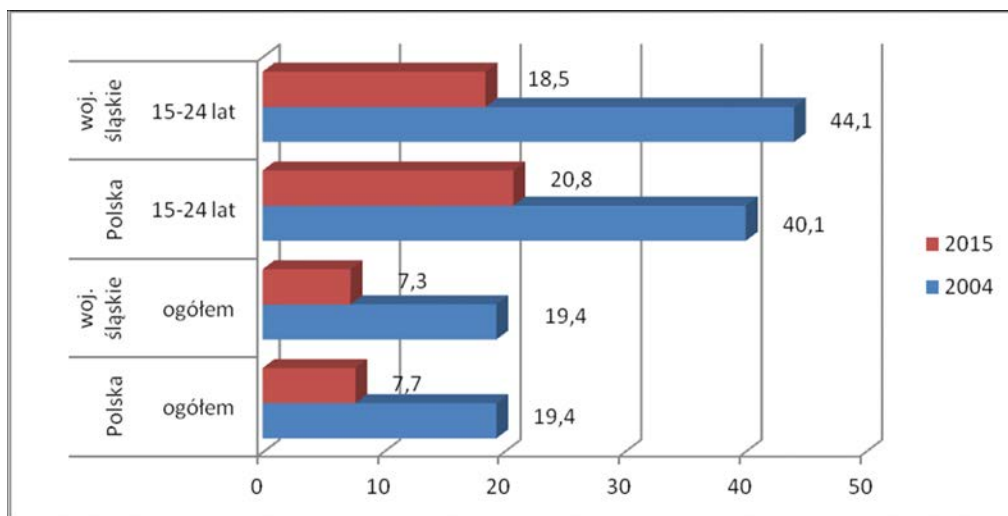
nosiła 20,8%, a w woj. śląskim była niższa o 2,3 p.p. W całym analizowanym okresie liczba bezrobotnej młodzieży zmniejszyła się w woj. śląskim czterokrotnie, jednak stopa bezrobocia pozostaje ponad dwukrotnie wyższa w porównaniu z pozostałą częścią populacji – patrz tablica 9.5, wykres 9.7. Podsumowując: stopa bezrobocia młodych jest najwyższa ze wszystkich grup wiekowych ludności, co stanowi typową cechę rynku pracy – zarówno polskiego, jak i innych krajów europejskich.

Tablica 9.5. Liczba bezrobotnych i stopa bezrobocia ogółem (osób w wieku produkcyjnym) oraz młodzieży w wieku 15-24 lat w Polsce i w woj. śląskim w latach 2004–2015

Rok	Polska				woj. śląskie			
	ogółem		młodzież 15–24 lat		ogółem		młodzież 15–24 lat	
	tys.	%	tys.	%	tys.	%	tys.	%
2004	3214	19,4	845,1	40,1	389	19,4	113,4	44,1
2005	3030	18,1	774,6	36,9	390	19,0	101,7	38,8
2006	2332	14,1	592,0	29,8	278	14,2	71,1	29,8
2007	1609	9,8	402,3	21,7	153	8,1	34,1	17,5
2008	1200	7,2	309,0	17,3	127	6,6	34,1	17,2
2009	1404	8,3	363,1	20,6	134	6,8	36,0	18,3
2010	1638	9,8	411,9	23,7	179	9,2	45,4	24,0
2011	1649	9,8	417,7	25,8	190	9,2	45,1	24,2
2012	1717	10,3	414,5	26,5	194	9,4	40,4	22,3
2013	1778	10,5	407,3	27,3	203	9,8	47,2	25,6
2014	1553	9,2	347,4	23,9	174	8,8	28,4	22,2
2015	1291	7,7	285,5	20,8	134	7,3	27,3	18,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Lokalnych (wg BAEL) www.stat.gov.pl – dostęp 22.03.2017.

Wykres 9.7. Stopa bezrobocia ogółem i stopa bezrobocia młodzieży w 2004 i 2015 r. (%)

Źródło: ibidem.

Rozmiary oraz skutki niewykorzystywania potencjału ludzi młodych przyczyniły się do opracowania wskaźnika NEET, który w połączeniu z tradycyjnymi miarami bezrobocia i bierności zawodowej, daje możliwość pełniejszego monitorowania sytuacji młodych ludzi na rynku pracy. Podczas gdy stopa bezrobocia określa, jaką część populacji aktywnej zawodowo w wieku 15–24 lat stanowią osoby bezrobotne, stopa NEET pokazuje, jaką częścią całej populacji młodych są osoby pozostające poza systemem edukacji, szkoleń i rynku pracy²⁰.

Osoby te, zgodnie z definicją zawartą w Rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE)²¹, a także w ślad za interpretacją Komisji Europejskiej z 9 grudnia 2013 r., muszą spełnić łącznie trzy warunki:

- nie pracują (tj. są bezrobotne lub bierne zawodowo),
- nie kształcą się (tj. nie uczestniczą w kształceniu formalnym),
- nie szkolą się.

²⁰ W tym przypadku także brakuje zgodności co do kategorii wieku, jaka powinna być uwzględniona w prowadzonych badaniach. Najczęściej przyjmuje się, że są to osoby w wieku 18–24 lat, choć ze względu na wydłużający się okres kształcenia oraz coraz późniejszy moment ekonomicznego usamodzielniania się tych osób, baza danych Eurostatu umożliwia monitoring osób pozostających poza rynkiem pracy i sferą edukacji w wieku 25–29 oraz 30–34 lat.

²¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1304/2013.

Ich cechą charakterystyczną jest brak ustalonego codziennego rytmu dnia, wyznaczanego przez godziny pracy lub nauki. W grupie NEET obok osób, które w uproszczeniu można zaliczyć do grona niezarejestrowanych bezrobotnych, znajdują się także osoby nieuczące się, nieaktywne społecznie, na co wpływają uwarunkowania środowiskowe, ekonomiczne czy kulturowe. Niezależnie od heterogeniczności populacji NEET, można wskazać czynniki wpływające na wzrost ryzyka zakwalifikowania się do tej kategorii. Warto wśród nich wymienić m.in.²²:

- niski poziom wykształcenia (młodzi ludzie z tej grupy są trzykrotnie bardziej narażeni na uzyskanie statusu NEET niż osoby z wykształceniem wyższym i dwa razy bardziej niż te z wykształceniem średnim),
- pochodzenie z rodziny, w której rodzice mieli problemy z brakiem pracy (wzrost prawdopodobieństwa bycia NEET-sem o 17 procent),
- niski poziom wykształcenia rodziców,
- niski dochód gospodarstwa domowego, w którym wychowuje się młody człowiek,
- niepełnosprawność (większe ryzyko przynależności do NEET o 40%).

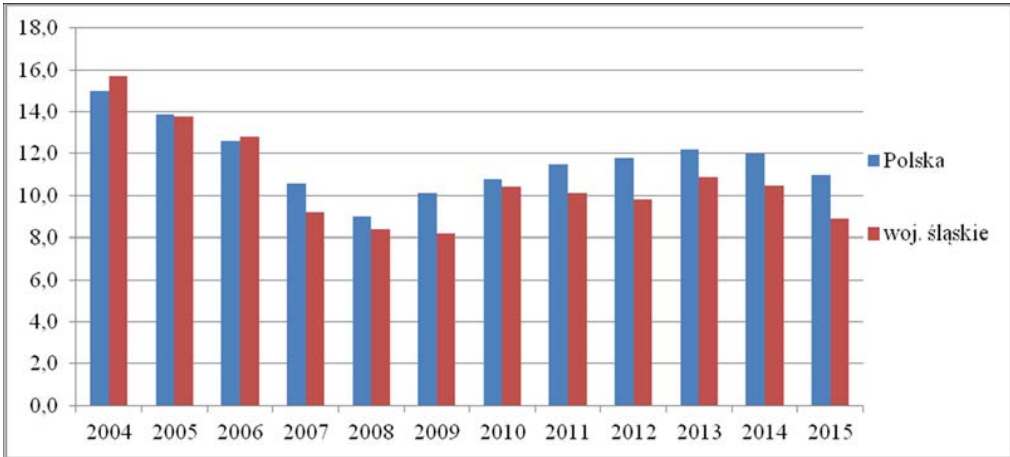
Badania przeprowadzone przez WUP Katowice potwierdzają, że grupa NEET w woj. śląskim jest niejednorodna – zawiera zarówno osoby wykształcone, dobrze sytuowane, jak i beneficjentów pomocy społecznej, nieprzystosowanych do pełnienia podstawowych funkcji społecznych. Prawdopodobieństwo znalezienia się w grupie NEET wzrasta przy współwystępowaniu czynników środowiskowych (trudne otoczenie, uzależnienie od pomocy socjalnej, patologie) oraz ekonomicznych (oferowana praca poniżej oczekiwań finansowych i zawodowych, rozczarowanie rynkiem pracy, szara strefa)²³.

Analiza rozmiarów zjawiska NEET w Polsce w latach 2004–2015 wskazuje na ich 9–15 procentowy udział w populacji osób w wieku 15–24 lata, a w woj. śląskim – 8–15,7%, przy czym w ostatnich latach wielkość ta zmniejsza się, co należy ocenić pozytywnie. Mimo to odsetek osób młodych zaliczanych do grupy NEET w 2015 r. w woj. śląskim sięgał 9% i nadal wskazuje na niewykorzystany potencjał młodych ludzi (wykres 9.8).

²² *NEETs Young People...* 2012.

²³ *Osoby młode z grupy NEET w województwie śląskim...* 2016, s. 71.

Wykres 9.8. Wskaźnik NEET młodzieży w Polsce i w woj. śląskim w latach 2004–2015 r. (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> – dostęp 10.03.2017.

Znaczące rozmiary populacji młodych bezrobotnych oraz osób zaliczanych do kategorii NEET wywołują poważne negatywne konsekwencje, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i w skali makro. Doświadczenie bezczynności zawodowej w młodości może wywierać negatywny wpływ na przyszłe zatrudnienie i dochody, jak również fizyczne i psychiczne zdrowie. Może prowadzić do trudności w budowaniu relacji międzyludzkich, do wykluczenia społecznego, narkomanii czy przestępczości. To doświadczenie może mieć wpływ nie tylko na młodego człowieka, ale także jego rodzinę i całe społeczeństwo. Dlatego przeciwdziałanie bezrobociu oraz zjawisku NEET stanowi jedno z najważniejszych wyzwań, stojących przed polskim systemem edukacji i rynku pracy. Należy przy tym zaznaczyć, że w tej grupie znajdują się osoby, które nie wykazują większego zainteresowania swoją sytuacją w przyszłości, zwlekają z podjęciem stałego zatrudnienia, szukają go za granicą lub z powodów społecznych nie są zainteresowane podjęciem legalnej pracy. Jak pokazują wyniki badań, w dużym stopniu osoby młode z tej grupy wykazują „postawę roszczeniową” już wobec pierwszej pracy (np. wysokie wynagrodzenie i premie, niechęć do przyuczania się, brak zaangażowania)²⁴. Dokonując analizy i oceny dotychczas stosowanych form wsparcia młodych ludzi, należy zastanowić się nad ich skutecznością, a szczególnie możliwościami powiązania przyznawanej pomocy finansowej z zaangażowaniem

²⁴ Ibidem, s. 72–77.

żowaniem beneficjenta poprzez wykonanie zadanych czynności związanych np. z aktywnym poszukiwaniem pracy i jej podjęciem.

9.6. Podsumowanie

Rozwój polskiej gospodarki, choć dotyczy wszystkich jej obszarów, ze względu na przestrzenne zróżnicowanie, wynikające z nakładania się wielu czynników (w tym struktury gospodarki, potencjału gospodarczego, poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego i wielu innych) przebiega niejednakowo w różnych regionach kraju. Województwo śląskie jest jednym z regionów, które szczególnie w ostatnich latach dynamicznie się rozwijają, zmieniając przy tym swój wizerunek. Znajduje to odzwierciedlenie w przekształceniach rynku pracy, a szczególnie działowej i gałęziowej relokacji zasobów pracy.

Pod wpływem zmian strukturalnych w gospodarce, a szczególnie procesu serwicyzacji i reindustrializacji, zmienia się struktura popytu na pracę. Rośnie udział zatrudnienia w sektorze usług, szczególnie usług wiedzochłonnych, czego przyczyn można upatrywać m.in. w napływie inwestycji w formie offshoringu i tworzeniu miejsc pracy w ramach centrów usług. Województwo śląskie, a szczególnie aglomeracja katowicka, staje się coraz bardziej atrakcyjnym miejscem dla inwestorów, m.in. dzięki rozwiniętej infrastrukturze transportowej i komunikacyjnej, sprzyjającemu otoczeniu biznesowemu, a także wysokiej jakości zasobom pracy.

Niestety, kierunek, a szczególnie dynamika zmian zachodzących w przemyśle nie daje przesłanek do równie pozytywnej oceny. Pomimo intensyfikacji działań podejmowanych przez Unię Europejską mających na celu wspieranie procesu reindustrializacji, udział zatrudnienia w przemyśle high-tech w województwie śląskim pozostaje na bardzo niskim poziomie. Wskazuje to na konieczność prowadzenia bardziej aktywnej polityki wspierania rozwoju nowoczesnych sektorów gospodarki na poziomie i krajowym, i regionalnym. Ma to szczególne znaczenie w sytuacji niepełnego wykorzystywania dostępnych zasobów pracy, a szczególnie ludzi młodych.

Wchodząc na rynek pracy, napotyka ją oni szereg barier i problemów, które koncentrują się głównie w obszarze zatrudnienia, w tym warunków pracy i płacy oraz bezrobocia i ryzyka zaklasyfikowania do grupy NEET. Pracodawcy niechętnie zatrudniają młodych ludzi ze względu na ich wiek i brak doświadczenia zawodowego, a także dlatego, że są oni najbardziej mobilną i płynną grupą, co wpływa na wzrost ryzyka ewentualnej zmiany przez nich miejsca pracy. Oferowane młodym ludziom warunki zatrudnienia często nie odpowiadają ich wykształceniu, kwalifikacjom, czy ambicjom, przyjmując formę zatrudnienia nieadekwatnego (*underemployment*). Wysoka jest także stopa bezrobocia wśród młodzieży, 2–3-krotnie przekraczająca wskaźnik charakteryzujący

pozostałe grupy wiekowe oraz odsetek osób, które nie przekroczyły 25. roku życia zaliczanych do NEET.

Heterogeniczność populacji młodzieży wskazuje na konieczność podejmowania zróżnicowanych działań adresowanych do poszczególnych subpopulacji. Osobom przedwcześnie opuszczającym system kształcenia powinno się przede wszystkim umożliwić zdobycie doświadczenia zawodowego, jak również uzyskanie kwalifikacji, na które najczęściej pracodawcy zgłaszają zapotrzebowanie. Z kolei do osób posiadających odpowiednie wykształcenie i kompetencje powinny być kierowane działania umożliwiające ich aktywizację zawodową i podjęcie przez nich zatrudnienia. Jest to szczególnie istotne, gdyż w przypadku osób młodych, które pozostają w systemie edukacji i/lub zatrudnieniu, wraz z wiekiem następuje przyrost kompetencji, natomiast w przypadku populacji NEET – następuje ich regres.

Samorządy mogą i powinny odgrywać w tych procesach aktywną rolę, gdyż występują w roli zarówno uczestników rynku (tworzą miejsca pracy m.in. w administracji samorządowej, oświacie, kulturze, transporcie), jak i podmiotów otoczenia rynkowego. Mając to na uwadze, należy podkreślić konieczność zapewnienia odpowiednich środków m.in. finansowych na ich realizację, a także monitorowanie i ocenę efektywności podejmowanych działań adresowanych do ściśle określonych grup beneficjentów.

Bibliografia

- Aktywność ekonomiczna ludności w woj. śląskim w II kwartale 2013 r.* (2013), Opracowanie sygnałne, Katowice.
- Allen J., van der Velden R. (2013), *Educational Mismatches versus Skill Mismatches; Effects on Wages, Job Satisfaction, and On-the-job Search*, Oxford Economic Papers, 5.
- Balcerowicz-Szkutnik M., Skórska A., Wąsowicz J. (2014), *Rynek pracy w województwie śląskim – dynamika zmian*, [w:] A. Zagórska (red.), *Polska po 10 latach członkostwa w Unii Europejskiej z perspektywy rynku pracy Śląska*, Uniwersytet Opolski, Opole, 71–82.
- Balcerowicz-Szkutnik M., Skórska A., Wąsowicz J. (2016), *Młodzież na rynku pracy – wybrane problemy. Analiza komparatywna regionalnych rynków pracy na przykładzie dolnośląskiego, śląskiego i opolskiego*, [w:] A. Zagórska (red.), *Edukacja młodzieży a rynek pracy*, Uniwersytet Opolski, WUP w Opolu, Opole.
- de la Fuente A. (2011), *New Measures of Labour Market Attachment*, Statistics in Focus, 57.
- Kwiatkowski E. (1982), *Teoria trzech sektorów gospodarki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- NEETs Young People not in Employment, Education or Training: Characteristics, Costs and Policy Responses in Europe* (2012), Publications Office of the European Union, Eurofound, Luxembourg.

- Orłowski W., Pasternak R., Flaht K., Szubert D. (2010), *Procesy inwestycyjne i strategie przedsiębiorstw w czasach kryzysu*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.
- Osoby młode z grupy NEET w województwie śląskim – diagnoza oraz możliwe kierunki wspierania* (2016), WUP, Katowice.
- Peneder M., Kaniovski S., Dachs B. (2001), *What Follows Tertiarisation? Structural Change and the Role of Knowledge-based Services*, WIFO Working Papers, 146.
- Polish Cities of the Future 2017/2018* (2017), Financial Times fDi Magazine 2–3/, www.fdiintelligence.com (data dostępu 19.03.2017)
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1304/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie Europejskiego Funduszu Społecznego i uchylającego rozporządzenie Rady (WE) nr 1081/2006. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, 20.12.2013.
- Rubalcaba L. (2007), *The New Service Economy. Challenges and Policy Implications for Europe*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham – Northampton.
- Sektor nowoczesnych usług biznesowych w Polsce 2016* (2016), Raport przygotowany przez Związek Liderów Sektora Usług Biznesowych (ABSL), Warszawa.
- Silniejszy przemysł europejski na rzecz wzrostu i ożywienia gospodarczego* (2012), Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, COM(2012) 582 final, Bruksela.
- Skórska A. (2013), *Uwarunkowania rozwoju sektora usług*, [w:] D. Kotlorz (red.), *Serwicyzacja polskiej gospodarki – przemiany wewnątrzsektorowe*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katowice, 11–53.
- Skórska A. (2016), *Rynek pracy. Wybrane zagadnienia*. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach.
- Skórska A. (2012), *Zmiany sytuacji na polskim rynku pracy jako konsekwencja kryzysu gospodarczo-finansowego*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 245, (red.) J. Sokołowski, M. Rękas, G. Węgrzyn, 443–452.
- Szukalski S.M. (2004), *Serwicyzacja gospodarki i industrializacja usług*, „Handel Wewnętrzny”, nr 4–5.
- Ustawa z dnia 2013 r. o zmianie ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy oraz niektórych innych ustaw* (Dz.U. 2013 poz. 674 art. 2).
- Van Ham M., Büchel F. (2006), *Unwilling or Unable? Spatial and Socio-economic Restrictions on Female's Labour Market Access*, „Regional Studies”, 40.
- Wilkins R., Wooden M. (2011), *Economic approaches to studying underemployment*, [w:] D.C. Maynard, D.C. Feldman, R. Wilkinson (red.), *Underemployment. Psychological, Economic and Social Challenges*, Springer, New York.
- bdl.stat.gov.pl (data dostępu 20.02.2017).
- http://bip.slaskie.pl/wpo/wpo_2.htm (data dostępu 12.03.2017).
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> (data dostępu 20.03.2017).
- http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_220535.pdf (data dostępu 12.03.2017).

Selected problems of the Silesian labour market

Summary

The effective use of labour force, both in the micro and macro scale is one of major challenges in 21st century. The extent to which the available supply of labour is utilised is an important economic and social issue. The chapter presents the changes on Silesian labour market between 2004 and 2015. The observed changes are reflected in the key indicators such as economic activity rate, employment and unemployment rate, as well as in the more specific terms, such as number of NEET's and unemployed aged up to 25 years. Considering the aforementioned conditions, the goal of the paper is to present the changes on labour market in the Silesian voivodeship in 2004–2015, with special attention focused on the challenges facing both the regional and the national labor market. The considerations in this chapter were conducted in the following areas: 1) the analysis of key indicators such as activity, employment and unemployment rates, 2) changes of the employment structure (agriculture, industry, services), 3) the scale of unemployment, 4) youth on the labour market.

Dr hab. Sławomir KANTYKA, prof. UE

Wydział Ekonomii, Katedra Polityki Społecznej i Gospodarczej

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

10. Kondycja rodziny a potencjał rozwojowy województwa śląskiego

10.1. Wprowadzenie

Rozwój społeczno-gospodarczy nie może być rozpatrywany bez odniesienia się do kondycji rodziny. Rodzina jako instytucja, która wyposaża jednostkę w niezbędne cechy i wartości potrzebne w społecznym funkcjonowaniu, takie jak zaufanie, współpraca czy odpowiedzialność, jest źródłem tego co nazywamy kapitałem społecznym. Omawiając problem kondycji rodziny będziemy się posługiwać zarówno pojęciem „rodziny”, które koncentruje się na kwestii wychowania dzieci (w małżeństwie bądź konkubinacie) i opiera na więziach rodzinnych, pokrewieństwie oraz pojęciem „gospodarstwa domowego”, rozumianego jako grupę osób wspólnie zamieszkujących i gospodarujących. Pomimo że pojęcia te mają odmienne cechy, z ekonomicznego punktu widzenia zachodzą w nich procesy ważne dla kwestii rozwoju zarówno społecznego, jak i gospodarczego.

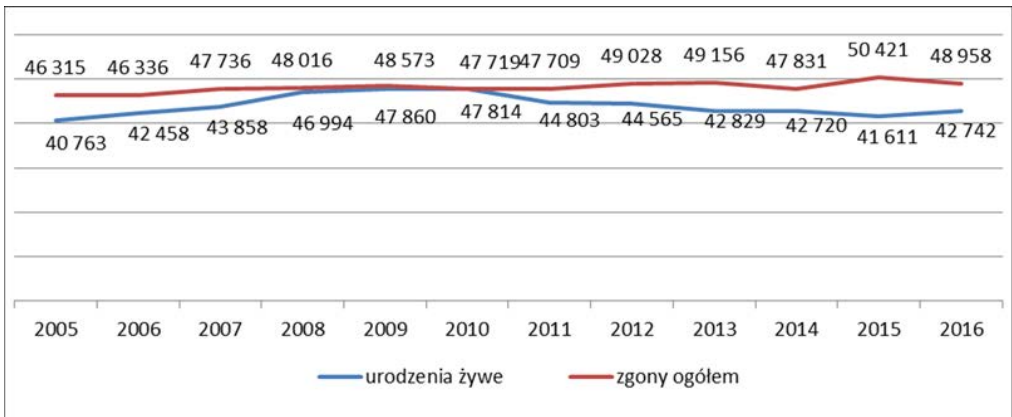
Dlatego w niniejszym tekście omówimy czynniki wpływające na kapitał rodzinny, począwszy od uwarunkowań demograficznych, zjawiska depopulacji, przyrostu naturalnego, zmiany liczby i struktury gospodarstw domowych, aż po kwestię zawierania małżeństw i rozpadu związków. Aby określić sytuację materialną rodziny odwołamy się do kwestii dochodów i wydatków, zagrożenia ubóstwem oraz korzystania z pomocy społecznej przez mieszkańców województwa śląskiego. Opieranie się na danych statystycznych w celu określenia zależności między kondycją rodzin a rozwojem społeczno-gospodarczym może zaprowadzić w ślepią uliczkę, dlatego w celu szerszego ukazania problemu odwołamy się do pojęcia kapitału społecznego, jako zasobu służącego realizacji określonych wartości i celów. Wskażemy na znaczenie kapitału rodzinnego dla tworzenia kapitału społecznego. Nie będziemy analizować aktualnego potencjału rozwojowego województwa, zwrócimy jedynie uwagę na kwestie jego atrakcyjności inwestycyjnej w kontekście kondycji rodziny w województwie śląskim.

10.2. Demograficzne uwarunkowania rozwoju kapitału rodzinnego

Można założyć, że obecnie Polska jest w kryzysie demograficznym. W latach 2002–2015 zmniejszała się liczba mieszkańców w 12 województwach, wśród których znalazło się także śląskie. Wzrastała liczba mieszkańców dużych miast Warszawy, Poznania, Wrocławia, Krakowa, a także Trójmiasta, ale nie ma w tej grupie żadnego miasta z województwa śląskiego¹. Miejmy nadzieję, że powstanie aglomeracji śląskiej zmieni tę sytuację.

Zjawisko depopulacji dotyczy zarówno Polski, jak i województwa śląskiego, jednak sytuacja w województwie jest bardziej niekorzystna. Od 1991 r. w którym obszar województwa śląskiego pod względem liczby ludności osiągnął swoje powojenne maksimum, obserwujemy stałe zmniejszanie się liczby jego mieszkańców. W latach 2005–2016 liczba mieszkańców zmniejszyła się o 126 611 osób. Jedną z przyczyn tego zjawiska jest ruch naturalny. Wyraźnie to ilustruje wykres 10.1.

Wykres 10.1. Urodzenia żywe i zgony ogółem w województwie śląskim w latach 2005–2016

Źródło: *Charakterystyka województwa śląskiego...*, 2016.

W 2015 roku ujemny przyrost naturalny wyniósł 8810, a w 2016 – 6216. Odpowiada to przyrostowi naturalnemu na 1000 mieszkańców województwa – 1,9 w 2015 r. oraz – 1,4 w 2016.²

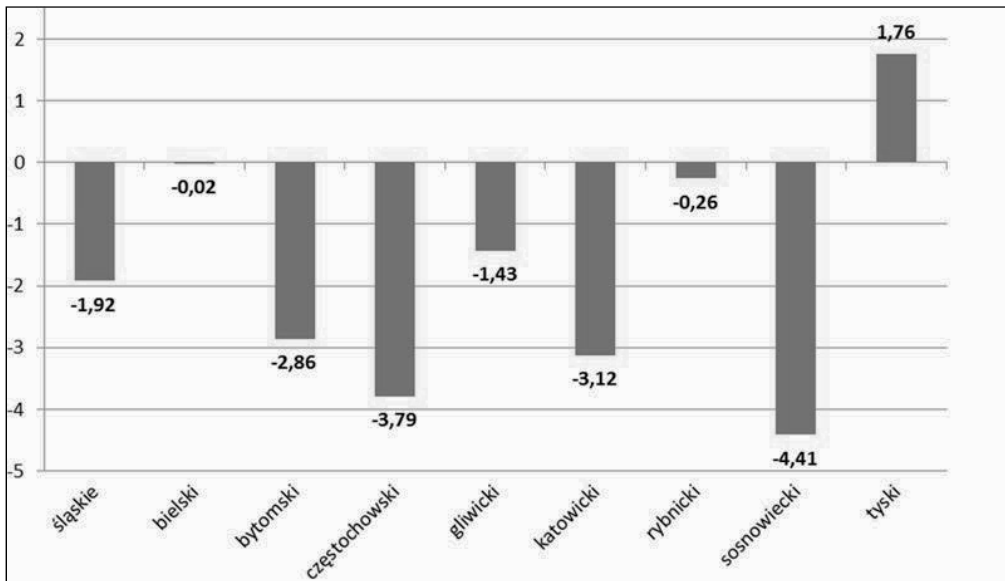
Uwzględniając zróżnicowanie wewnątrz województwa śląskiego nietrudno dostrzec, że dodatni przyrost naturalny występował jedynie w regionie tyskim

¹ *Sytuacja demograficzna Polski*, s. 7.

² *Ludność i ruch naturalny w 2016 r.*, 2017.

(wykres 10.2). W 2015 roku stosunek liczby urodzeń żywych do liczby zgonów (współczynnik dynamiki demograficznej) wyniósł 0,83, a w 2016 – 0,87 i był znacznie mniejszy od średniej dla całego kraju.

Wykres 10.2. Przyrost naturalny na 1000 mieszkańców w województwie śląskim w latach 2005–2015 według podregionów

Źródło: *Diagnoza i monitoring wybranych problemów społecznych...*, s. 14.

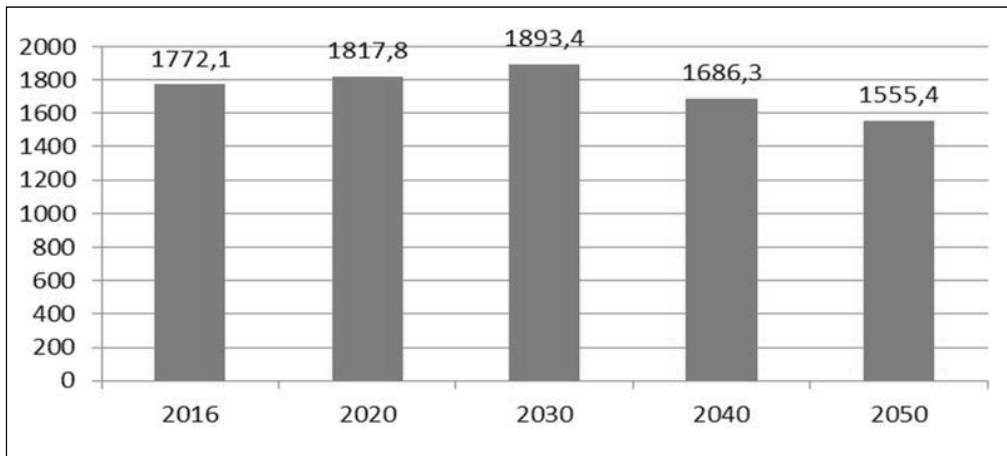
Wzrost populacji stwarza presję na dostępne zasoby, a to zmusza ludzi do innowacyjności i troski o jak najlepsze ich wykorzystanie. Dlatego te regiony województwa śląskiego, w których przyrost naturalny nie uległ znacznemu obniżeniu, miały niski poziom bezrobocia i niewielką liczbę beneficjentów pomocy społecznej z powodu ubóstwa.

Na zmiany liczby mieszkańców województwa śląskiego mają wpływ także migracje. Ich saldo było ujemne i średniorocznie w latach 2002–2015 wynosiło –2,15 osoby na 1000 mieszkańców. Jest to szczególnie niepokojące, gdyż może utrudniać rozwój gospodarczy. Jeżeli w latach 2002–2015 rzeczywisty ubytek ludności w województwie śląskim wyniósł 33,96 osób na 1000 mieszkańców, a wyższy był jedynie w województwach opolskim i łódzkim, to ten trend musi skłaniać do zastanowienia i działania³. W 2016 r. z województwa śląskiego na stałe wyemigrowało 4,4 tys., w tym za granicę 2,4 tys. (osoby te stanowiły

³ *Sytuacja demograficzna Polski*. 2016, s. 177, 204.

20,4% emigracji kraju)⁴. Niepokojący jest fakt, że najliczniejszą grupę emigrantów stanowią osoby w wieku 25–40 lat. Zjawisko zmniejszania się liczby mieszkańców województwa śląskiego powinna hamować wysoka atrakcyjność inwestycyjna i coraz lepsza oferta kulturalna, podnosząca walory regionu. Tak jednak nie jest. Prognozy przewidują dalszy spadek liczby mieszkańców – do roku 2050 liczba mieszkańców kraju zmniejszy się o 12%, a województwa aż o 20,2% ogółu mieszkańców⁵ (wykres 10.3).

Wykres 10.3. Prognozowana liczba gospodarstw domowych w województwie śląskim w latach 2016–2050

Źródło: *Prognoza gospodarstw domowych na latach 2016-2050*, GUS, Warszawa 2016

O sytuacji rodzinnej decydują w głównej mierze gospodarstwa domowe, to one są przedmiotem badań sytuacji ekonomicznej rodziny. Ważnym aspektem są tendencje związane z ich liczbą aktualnie i w przeszłości, a także strukturą.

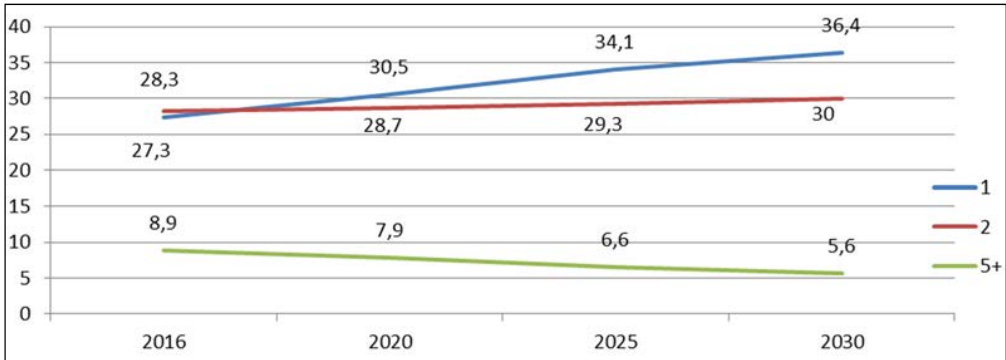
W ostatnich kilku dekadach, od kiedy w trakcie spisów powszechnych GUS gromadzi odpowiednie dane, można zaobserwować dużą dynamikę wzrostu liczby gospodarstw domowych w naszym kraju. Dynamika ta widoczna była również w ostatnim ćwierćwieczu, kiedy to liczba ludności Polski zmieniała się znacząco.

W tym okresie wzrost liczby gospodarstw domowych współwystępował ze zmniejszaniem się średniej liczby osób wspólnie mieszkających i gospodarujących, co z kolei wynikało przede wszystkim ze znacznego zwiększania się znaczenia małych gospodarstw, zamieszkiwanych przez jedną lub dwie osoby (wykres 10.4).

⁴ *Ludność, ruch naturalny i migracje...*, 2017, Katowice, s. 18–19.

⁵ *Charakterystyka województwa śląskiego*. 2016, s. 33.

Wykres 10.4. Gospodarstwa domowe według liczby osób je zamieszkujących jako % ogółu gospodarstw domowych województwa śląskiego

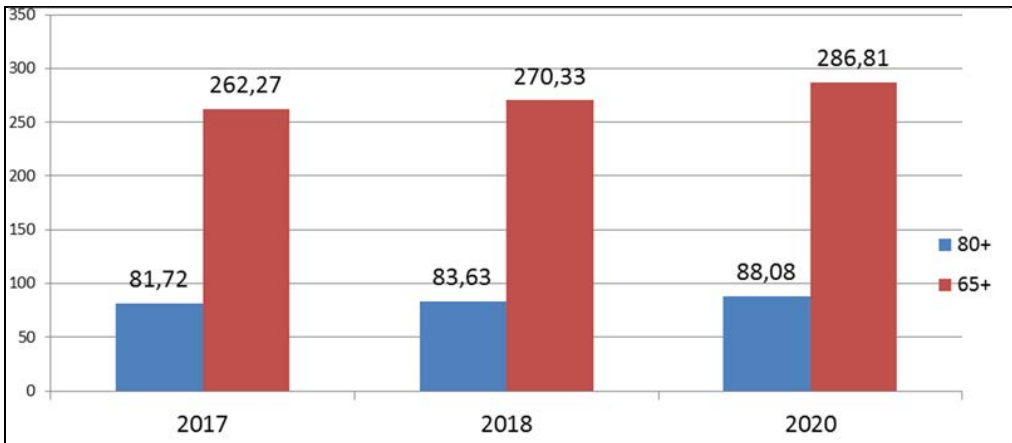

Źródło: P. Szukalski, *Prognoza gospodarstw domowych GUS z 2016...*, s. 4

Ten proces prawdopodobnie będzie się pogłębiał. Średnia liczba osób w gospodarstwie domowym województwa będzie według prognozy malała od 2,55 w 2016 r., 2,45 w 2020, 2,23 w 2030, 2,34 w 2040 do 2,35 w 2050 r.⁶

Nie bez znaczenia jest również zwiększanie się liczby jednoosobowych gospodarstw domowych osób starszych, a więc w wieku 65+ i 80+ (wykres 10.5). W ich przypadku wiąże się to przede wszystkim ze wzrostem kosztów utrzymania i koniecznym wsparciem rodziny w tym zakresie.

Wykres 10.5. Prognozowana liczba jednoosobowych gospodarstw domowych w województwie śląskim w tys.

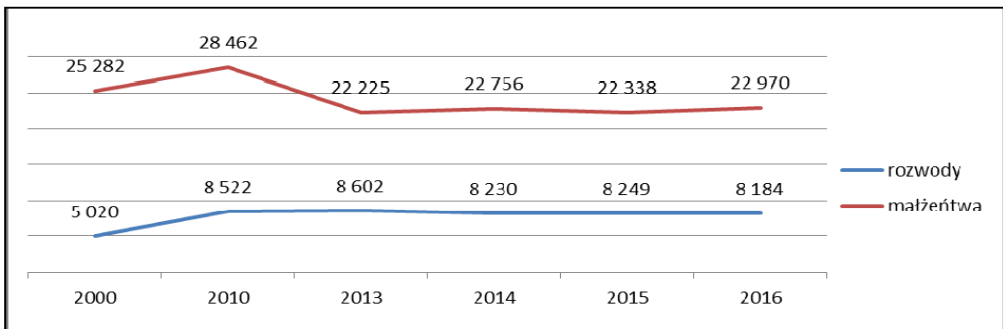
Źródło: P. Szukalski, *Prognoza gospodarstw domowych GUS z 2016...*, s. 4.

⁶ *Prognoza gospodarstw domowych...*, 2016, s. 25.

W okresie najbliższych kilkunastu lat w Polsce – liczba gospodarstw wzrosnie z 14,091 mln w 2016 r. do 15,372 mln w 2030 r. Przyniesie to pozytywne gospodarcze konsekwencje, prawdopodobnie bowiem nastąpi w tym czasie znaczny wzrost popytu na nowe lokale mieszkalne. Sytuacja zmieni się po 2030, kiedy w ciągu 20 lat liczba gospodarstw domowych spadnie o 12%, a w konsekwencji znacząco zmniejszy się zapotrzebowanie na lokale mieszkalne, zwłaszcza nowe.

Zwiększanie się liczby gospodarstw domowych wcale nie oznacza większej liczby rodzin. Zawieranie związków małżeńskich, a więc zakładanie rodzin w tradycyjnym rozumieniu – to pozytywny wskaźnik rozwoju społeczeństwa, pożądanym także z uwagi na rozwój ekonomiczny regionu oraz państwa. Przeciwnieństwem tego procesu są rozwody świadczące o rozpadzie rodziny, za którymi postępują społeczne, ale także ekonomiczne skutki⁷. W ostatnich latach utrzymuje się niewielki wzrost liczby rozwodów, i równie niewielki spadek zawieranych małżeństw. Można uznać, że jest to tendencja ogólnokrajowa.

Wykres 10.6. Liczba małżeństw i rozwodów w województwie śląskim w latach 2000–2015

Źródło: Rocznik demograficzny GUS, Warszawa 2016; *Ludność i ruch naturalny w 2016 r.*, GUS, Warszawa 2017.

Mieszkańcy województwa śląskiego zawarli w 2015 r. 22 338 małżeństw, co odpowiada 4,9 małżeństwom na 1000 mieszkańców (wykres 10.6). W latach 2002–2015 średnioroczna liczba zawieranych małżeństw wynosiła 5,46 na 1000 mieszkańców i była nieznacznie wyższa od średniej dla kraju⁸. W tym

⁷ Interesujące podejście do mierzenia kapitału społecznego zaproponował Francis Fukuyama koncentrując się na dysfunkcjach społecznych, które można zobrazować na podstawie różnych wskaźników (np. rozwodów, samobójstw, przestępstw itp.). Zob. F. Fukuyama, 1997, *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu...*; tenże, 2003, *Kapitał społeczny...*

⁸ *Sytuacja demograficzna Polski...* 2016, s. 180.

samym okresie odnotowano 1,8 rozwodów przypadających na 1000 mieszkańców. Jest to wartość porównywalna do wartości dla całego kraju. W województwie śląskim w 2015 r. było 369,3 rozwodów na 1000 nowo zawartych małżeństw, a w kraju 356,4. Rozwody były orzekane w 58,2% ogółu rozwodów w rodzinach z dziećmi⁹.

Niepokojącym zjawiskiem jest także zwiększanie się liczby urodzeń pozamałżeńskich. W latach 2000–2016 ich liczba w Polsce wzrosła z 12,1% do 25%, a w województwie śląskim w tym samym okresie z 11,4% do 23,7%¹⁰. Rosnący współczynnik dzietności pozamałżeńskiej wynika ze wzrostu liczby rodzin tworzonych przez związki kohabitacyjne oraz wzrostu liczby matek samotnie wychowujących dzieci, tworzących rodziny niepełne.

Nie sposób nie zgodzić się z J.J. Sztaudyngerem, który postawił tezę, że „nie trwałe rodziny spowalniają gospodarkę”. Podkreślając, że „trwałe małżeństwo i rodzina są istotnym czynnikiem zapewniającym równomierny i dynamiczny rozwój gospodarki, są ważne dla wykorzystania potencjału całej gospodarki. Wartości rodzinne wspierają homo economicusa, a nie konkurują z nim. Wartości rodzinne są niezbędnym warunkiem sprawnej gospodarki, sukcesu gospodarczego”¹¹. Na problem rozpadu rodzin, więzi rodzinnej zwrócił uwagę Mitch Pearlstein¹² w książce *Od upadku rodziny do załamania Ameryki*. Stwierdził on, że kryzys rodziny w sposób istotny wpływa na gospodarkę i jakość życia. Rozwój gospodarczy nawet przy najlepszych założeniach ma niewielkie szanse powodzenia w sytuacji rozbicia więzi rodzinnych. Dominację państwa w naprawie tej sytuacji uważa za największy błąd współczesnej polityki. Jako przykład wymienia Szwecję, która mimo dużego zaangażowania państwa nie ustrzegła się recesji.

10.3. Kapitał ekonomiczny rodziny i jego determinanty

Kapitał ekonomiczny obejmuje zasoby materialne (rzeczowe) rodziny. W tym przypadku na ogół mówimy o sytuacji ekonomicznej, ale istotne są również uwarunkowania demograficzne, szczególnie w przypadku prognozowania poprawy warunków i jakości życia. Przy ocenie kondycji rodziny (gospodarstw domowych) można odwoływać się do różnych wskaźników czy danych statystycznych; tu do zilustrowania tego problemu wybraliśmy: dochody i wydatki, zagrożenie ubóstwem, korzystanie z pomocy społecznej.

⁹ Ocena zasobów pomocy społecznej województwa śląskiego..., (2017), s. 21.

¹⁰ P. Szukalski, 2017, *Co czwarte dziecko w Polsce rodzi się jako pozamałżeńskie!* ..., s. 5.

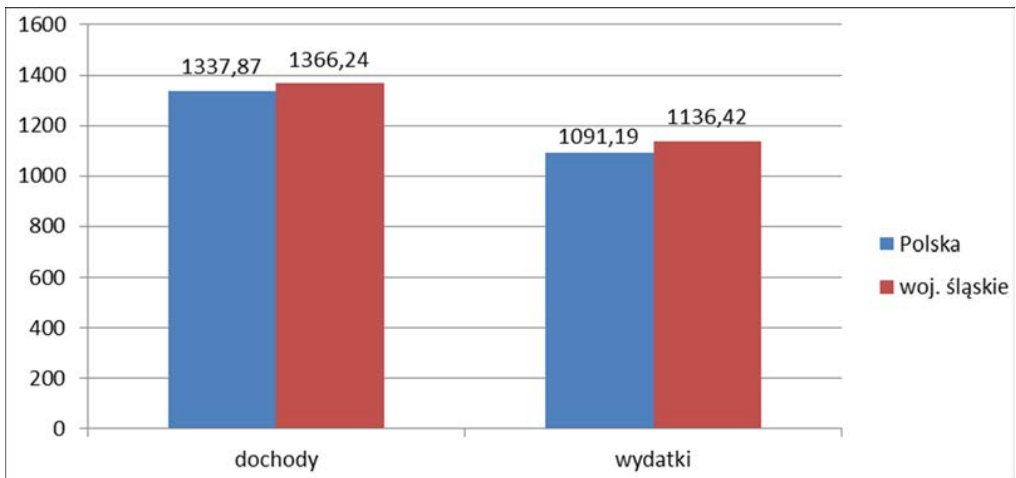
¹¹ J.J. Sztaudynger, 2009, *Rodzinny kapitał społeczny...*, s. 241.

¹² M. Pearlstein, 2011, *Economic and Social Costs...*

Sytuacja materialna jest jednym z istotnych wskaźników określających kondycję rodziny. Często łączy się ją z produktem krajowym brutto na jednego mieszkańca. W 2015 roku we wszystkich województwach odnotowano wzrost produktu krajowego brutto w cenach bieżących w porównaniu do 2014 r. Występowały jednak znaczne różnice między mieszkańcami poszczególnych województw. Wartość PKB per capita w 2015 r. wyniosła w województwie lubelskim 32 063 zł (68,6% przeciętnej dla kraju), a w mazowieckim 74 550 zł (159,4% średniej krajowej). W województwie śląskim było to 48 702 zł (104,1% średniej krajowej). Jednak w tym ujęciu nie uwzględnia się np. kwestii posiadania dzieci, czy dłuższego trwania życia. Im liczniejsza rodzina, tym mniejszy dochód, im dłuższe życie, tym niższa emerytura.

Relacja dochodów i wydatków mieszkańców województwa śląskim na tle kraju przedstawia się korzystnie (wykres 10.7).

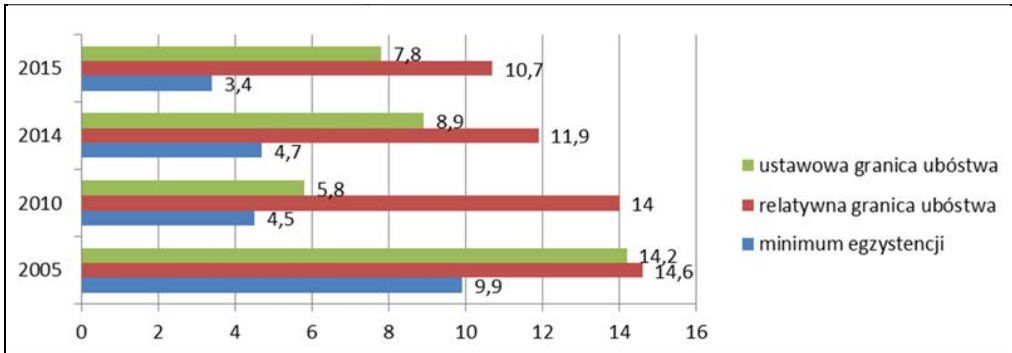
Wykres 10.7. Przeciętne miesięczne dochody/wydatki na 1 osobę w gospodarstwie domowym w zł w 2015 r.

Źródło: *Województwo śląskie*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2016.

Sytuacją, która w znacznym stopniu utrudnia rozwój i generuje liczne koszty społeczne i ekonomiczne, jest zagrożenie ubóstwem. Województwo śląskie należy do regionów o najniższym wskaźniku poziomu ubóstwa (wykres 10.8). W ostatnich latach zauważalny jest systematyczny spadek liczby osób zagrożonych skrajnym ubóstwem. Z zadowoleniem należy przyjąć, że w kolejnych latach spadek dotyczył i relatywnej, i ustawowej granicy ubóstwa.

Wykres 10.8. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem w województwie śląskim w latach 2005–2015

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województwa Śląskiego*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2016.

Problem ubóstwa można rozpatrywać także w kategoriach ubóstwa dochodowego, warunków życia, czy ubóstwa z racji braku równowagi budżetowej. Te formy ubóstwa zbadano w ramach Badania Spójności Społecznej przeprowadzonego w 2013 i 2015 r. (tab. 10.1).

Ubóstwo dochodowe odniesiono do gospodarstw domowych, dla których wyliczony miesięczny dochód ekwiwalentny (w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie) był niższy od wartości uznanej za próg ubóstwa¹³. Ubóstwo warunków życia objęło gospodarstwa domowe, w których zaobserwowano co najmniej 10 z listy 30 przejawów (symptomów) złych warunków życia¹⁴. Wskaźnik wysokich dochodów oznacza udział gospodarstw domowych o najwyższych dochodach w ogólnej ich liczbie¹⁵. (tj. tych, których miesięczny dochód ekwiwalentny był wyższy niż 5/3 (około 167%) mediany dochodu ekwiwalentnego, tj. około 2,8 razy wyższy od przyjętej relatywnej granicy ubóstwa). Ubóstwo związane z brakiem równowagi budżetowej uwzględniało z jednej strony subiektywne opinie gospodarstw domowych dotyczące ich statusu materialnego, a z drugiej faktyczne trudności wynikające np. z zale-

¹³ Próg ubóstwa określono na poziomie 60% mediany dochodu ekwiwalentnego, a dochód ekwiwalentny to teoretyczny dochód przeliczony tak, by był porównywalny między gospodarstwami o różnym składzie demograficznym.

¹⁴ Do tych symptomów zaliczono: warunki mieszkaniowe, poziom wyposażenia w dobra trwałego użytku oraz brak możliwości zaspokojenia różnego typu potrzeb konsumpcyjnych (materialnych i niematerialnych).

¹⁵ Zaliczano do nich gospodarstwa domowe, w których miesięczny dochód ekwiwalentny był wyższy niż 5/3 (ok. 167%) mediany dochodu ekwiwalentnego, tj. około 2,8 razy wyższy od przyjętej relatywnej granicy ubóstwa).

głości w opłatach¹⁶. Biorąc pod uwagę przyjęte kryteria, w 2015 r. ubóstwem braku równowagi budżetowej zagrożonych było 11% gospodarstw domowych w Polsce.

Tablica 10.1. Sytuacja materialna gospodarstw domowych w latach 2013 i 2015 (jako % gospodarstw domowych)

Formy ubóstwa:	Polska		Województwo śląskie	
	2013	2015	2013	2015
Ubóstwo dochodowe	15	14	12	9
Ubóstwo warunków życia	14	9	11	7
Ubóstwo braku równowagi budżetowej	16	14	11	12
Wysokie dochody	19	17	20	19
Dobre warunki życia	15	23	14	22

Opracowano na podstawie: *Jakość życia, kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce, 2013; Jakość życia w Polsce w 2015 r.* 2017.

Sytuacja materialna gospodarstw domowych w województwie śląskim na tle kraju kształtuje się korzystnie w związku z niskim udziałem gospodarstw domowych zaliczanych do ubogich. Dochody znacznej liczby gospodarstw domowych nie odbiegają od średniej krajowej, a warunki życia są znacznie od niej wyższe. Potwierdzeniem tego faktu może być deklarowane zadowolenie z sytuacji materialnej: do tej grupy zaliczono w województwie 41% osób, a w Polsce 37%. Zadowolenie z życia niełączone z dochodami w województwie śląskim dotyczyło 61% mieszkańców, a w Polsce 57%¹⁷.

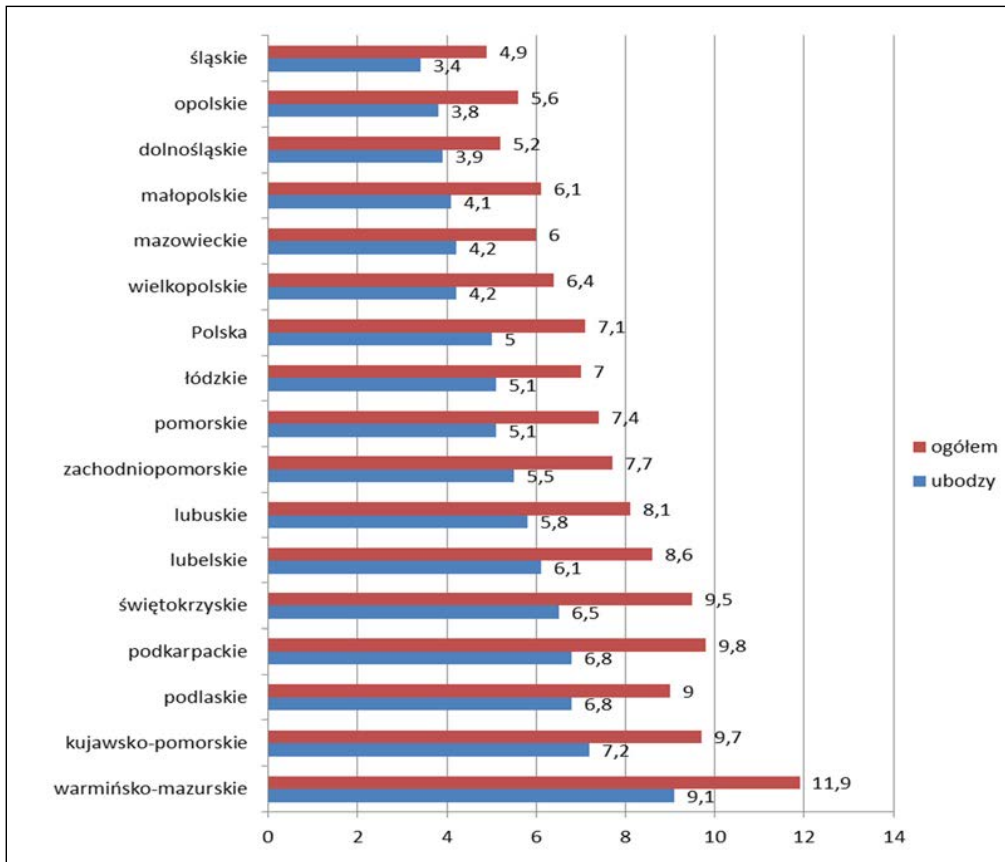
Sytuację materialną rodzin charakteryzuje również korzystanie z pomocy społecznej. Liczba osób korzystających z usług pomocy społecznej z roku na rok maleje zarówno w Polsce, jak i w województwie śląskim. W latach 2009–2015 we wszystkich województwach zanotowano spadek liczby osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej. W skali kraju w 2009 r. z tej formy pomocy korzystało 7,1% ludności, a w 2015 r. już tylko 5,1%¹⁸. Mieszkańcy województwa śląskiego w najmniejszym stopniu korzystają ze środowiskowej pomocy społecznej, także w przypadku osób ubogich (wykres 10.9).

¹⁶ Podstawa zaliczenia gospodarstwa domowego do tej grupy ubogich była obecność przynajmniej 4 z 7 symptomów świadczących o „nieradzeniu sobie z budżetem”.

¹⁷ *Jakość życia w Polsce w 2015 r.*, 2017.

¹⁸ *Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej w roku 2015, 2016*, GUS, Warszawa s. 2.

Wykres 10.9. Udział beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem w 2015 r.

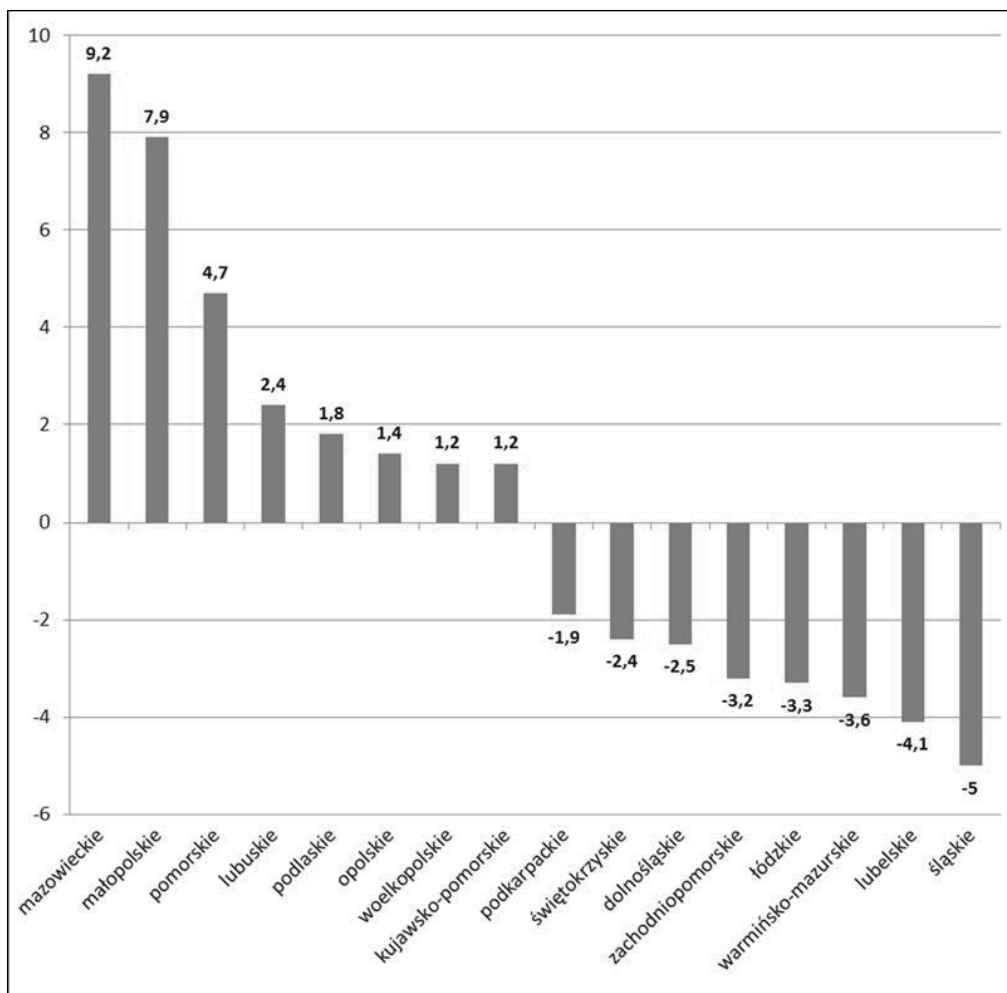
Źródło: *Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej w 2015 r.*, GUS 2016, s. 2.

Wydatki przeznaczane na system pomocy społecznej w województwie śląskim charakteryzują się dużą zmiennością. Przykładowo w roku 2011 w odniesieniu do roku 2010 spadły o 7,4 mln zł, ale w kolejnych latach wzrosły najpierw o 19,2 mln zł, a następnie o 57,2 mln zł. Zmniejszenie tych wydatków nastąpiło w roku 2014 o 8 mln zł w stosunku do roku poprzedniego, a także w 2015 – o 5 mln w stosunku do roku poprzedniego. W tym samym okresie w niektórych województwach, np. mazowieckim, następował ich wzrost (w 2013 r. – 32 mln zł, 2014 – 4,9 mln zł, a w 2015 r. – 9,2 mln zł (wykres 10.10).

W województwie śląskim świadczenia pieniężne wypłacane w przeliczeniu na jednego mieszkańca w latach 2011–2015 kształtowały się na jednym z najniższych poziomów w porównaniu do pozostałych województw i wynosiły:

w 2011 r. – 16 zł, 2012 – 58 zł, 2014 – 57 zł, 2015 – 56 zł.¹⁹ W tym czasie w niektórych województwach wydatki te przekraczały 100 zł na jednego mieszkańca.

Wykres 10.10. Różnice bezwzględne w wysokości wydatków z systemu pomocy społecznej między 2015 a 2014 r. według województw

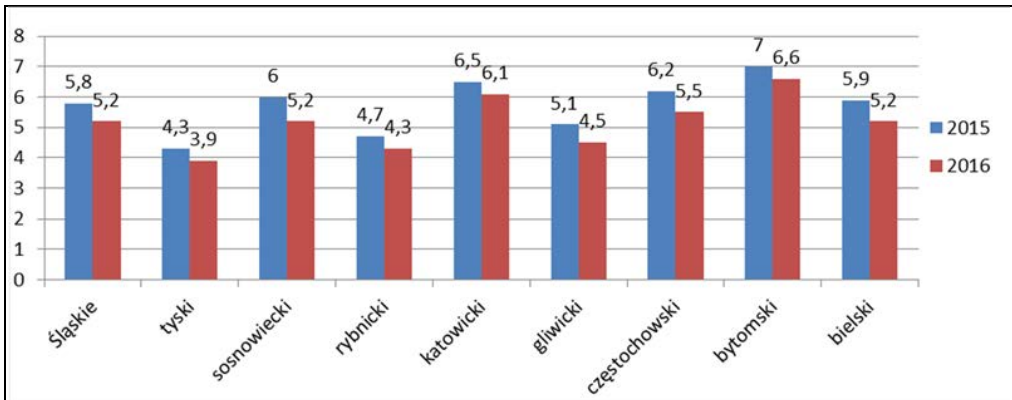

Źródło: Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodzina w 2015 r., GUS Warszawa 2016, s. 78.

¹⁹ Pomoc społeczna – infrastruktura, beneficjenci, świadczenia w 2011 r., 2012, GUS, Warszawa; Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2012, 2013, GUS, Warszawa i następne.

W województwie śląskim występuje duże zróżnicowanie pod względem korzystania ze świadczeń z pomocy społecznej – w niektórych podregionach liczba korzystających z nich była prawie dwa razy większa niż w innych. Pozytywnym zjawiskiem jest spadek liczby osób objętych pomocą społeczną we wszystkich podregionach województwa (wykres 10.11).

Wykres 10.11. Osoby w rodzinach objętych pomocą społeczną jako odsetek ludności w podregionach – województwo śląskie, 2015 i 2016

Źródło: *Ocena zasobów pomocy społecznej województwa śląskiego...*, 2016, 2017, s. 37.

10.4. Kapitał rodzinny jako fundament kapitału społecznego

Podstawową trudność w wykorzystywaniu pojęcia kapitału społecznego do określenia potencjału rozwoju społeczno-gospodarczego sprawia wielość definicji oraz niemierzalność tego zjawiska.

Koniec XX i początek XXI wieku wiąże się z coraz częstszym dostrzeganiem zależności między sferą gospodarczą a społeczną. Wynika to z konieczności: (1) zdobywania wiedzy i informacji niezbędnej do pozyskania nowych zasobów, (2) rozszerzania więzi społecznych ze sfery wewnętrznej na zewnątrz, na tworzenie sieci powiązań, umożliwiających korzystanie ze wspólnych zasobów, (3) dążenia do stworzenia równowagi między zakorzenieniem a autonomią, aby zapobiec powstawaniu izolacjonizmu i antagonizmów kulturowych.

Dla Pierre'a Bourdieu suma kapitału ekonomicznego, społecznego i kulturowego²⁰, to tzw. kapitał symboliczny, powstający w wyniku rywalizacji w życiu

²⁰ Zainteresowanych rozważaniami na temat kapitału kulturowego odsyłam do pracy: M.A. Michalski. 2014.

społecznym, od którego zależy możliwość realizacji zamierzonych celów i wartości²¹. Nurtujący nas problem, to odpowiedź na pytanie: jaki kapitał symboliczny ma rodzina, albo inaczej: jaki jest wpływ kondycji rodziny na ów kapitał w wymiarze ekonomicznym, społecznym i kulturowym?

„Kapitał społeczny – zdaniem R. D. Putnama – to te cechy organizacji społecznych, takich jak sieci (układy) jednostek lub gospodarstw domowych oraz powiązanych z nimi norm i wartości, które kreują efekty zewnętrzne dla całej wspólnoty”²². Rodzina (szerzej: gospodarstwo domowe) i jej cechy, powiązane z nimi normy i wartości oraz ich oddziaływanie na efekty zewnętrzne dla wspólnoty, to właśnie kapitał społeczny.

Mark S. Granovetter²³ zwrócił uwagę na więzi społeczne i ich wpływ na powodzenie życiowe i możliwości rozwoju. Wyróżnił mocne więzi dotyczące relacji rodzinnych, czy sąsiedzkich, cechujące się dużą emocjonalnością oraz słabe więzi, dotyczące relacji z osobami obcymi, o luźnym i spontanicznym charakterze. Jego zdaniem zdolność do tworzenia słabych więzi sprzyja lepszemu funkcjonowaniu w otoczeniu gospodarczym, ułatwia dostęp do wiedzy i innowacji. Sprzyja tworzeniu sieci społecznych i większej integracji.

Wpływ obu typów więzi na kształtowanie kapitału społecznego jest widoczny, jednak jak zauważył R.D. Putnam, więzi te kształtują innego rodzaju kapitał społeczny. Dlatego wyróżnił w swojej koncepcji typów kapitału społecznego, kapitał inkluzywny i ekskluzywny. Ten pierwszy jest niezbędny do przetrwania, a drugi sprzyja rozwojowi²⁴.

Michael Woolcock i Fabio Sabatini określają typy kapitału społecznego jako: kapitał więzi (*bonding social capital*) i kapitał mostów (*bridging social capital*)²⁵.

James S. Coleman zakłada, że „kapitał społeczny jest zbiorem zasobów, które zawierają się w relacjach rodzinnych bądź wynikają z określonej organizacji stosunków społecznych w dowolnej wspólnotcie [...]”²⁶. Dla kształtowania kapitału społecznego więzi rodzinne są równie ważne jak budowanie mostów.

Rodzina to pierwsze i bardzo istotne źródło kapitału społecznego, bez względu na położenie geograficzne czy odmienności kulturowe. Kapitał rodziny to m.in. zasoby, którymi dysponuje rodzina w sensie materialnym, ale także w sensie kulturowym.

²¹ P. Bourdieu, 2006, s. 345.

²² Przytaczam za: H. Januszek, 2004, *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne*, s. 16.

²³ M. Granovetter, 1983, *The Strength of Weak Ties...*, s. 201-233.

²⁴ R.D. Putnam, 2008, *Samotna gra w kręgle...*, s. 41.

²⁵ M. Woolcock, 1998, *The Place of Social Capital...*

²⁶ Przytaczam za: C. Trutkowski, S. Mandes, 2005, *Kapitał społeczny w małych miastach*, s. 56.

Zdaniem B. Lewenstein polskie społeczeństwo to tzw. „społeczeństwo rodzinne”, dla którego więzi o charakterze rodzinnym są najważniejsze²⁷.

Dobre funkcjonowanie rodziny sprzyja tworzeniu więzi między jej członkami, opartej na miłości, zaufaniu, szacunku, pomocy i trosce. Wszystkie te cechy są potrzebne w funkcjonowaniu społeczeństwa, także w sferze gospodarczej.

Rodzina jest źródłem bezpieczeństwa i zaufania, które nie zawsze występuje w szerszym kontekście relacji społecznych. Dlatego niektórzy autorzy twierdzą, że silne więzi często prowadzą do utrwalania struktur zamkniętych i ograniczają ich możliwości rozwojowe²⁸. Takie zachowania są jednak na ogół reakcją obronną w celu zachowania szczególnie ważnych wartości, zasad, czy norm.

Kapitał rodzinny jest zaliczany do kapitału sieciowego o nieformalnym charakterze, podobnie jak kapitał sąsiedzko-towarzystki.

Badania kapitału rodzinnego w ramach Badania Spójności Społecznej GUS uwzględniają relacje, jakie zachodzą między członkami rodziny, a więc utrzymywanie stałych kontaktów oraz skłonność do udzielenia wsparcia duchowego bądź materialnego. Badania obejmują na ogół osoby powyżej 16. roku życia. W Polsce więzi rodzinne dominują w sferze nieformalnych relacji społecznych. Co najmniej średni poziom kapitału rodzinnego odnotowano w przypadku ponad 78% osób w wieku 16 lat i więcej, w tym 28% osób charakteryzował wysoki poziom tego kapitału. Brak lub bardzo niski poziom kapitału rodzinnego dotyczył tylko 3% tej populacji²⁹(wykres 10.12).

Do grupy osób o wysokim stopniu kapitału rodzinnego zalicza się w Polsce mniej niż 28,1% mieszkańców. Większą grupą mieszkańców o wysokim stopniu kapitału społecznego wyróżniają się województwa: świętokrzyskie, małopolskie, lubelskie, opolskie, podkarpackie, łódzkie, a także śląskie. Z badania kapitału społecznego przeprowadzonego w 2014 r. w województwie śląskim wynika, że dla badanych mieszkańców województwa rodzina jest podstawową grupą odniesienia. Wśród osób posiadających rodzinę 65,9% badanych osiągnęło wysoki lub bardzo wysoki poziom rodzinnego kapitału społecznego³⁰.

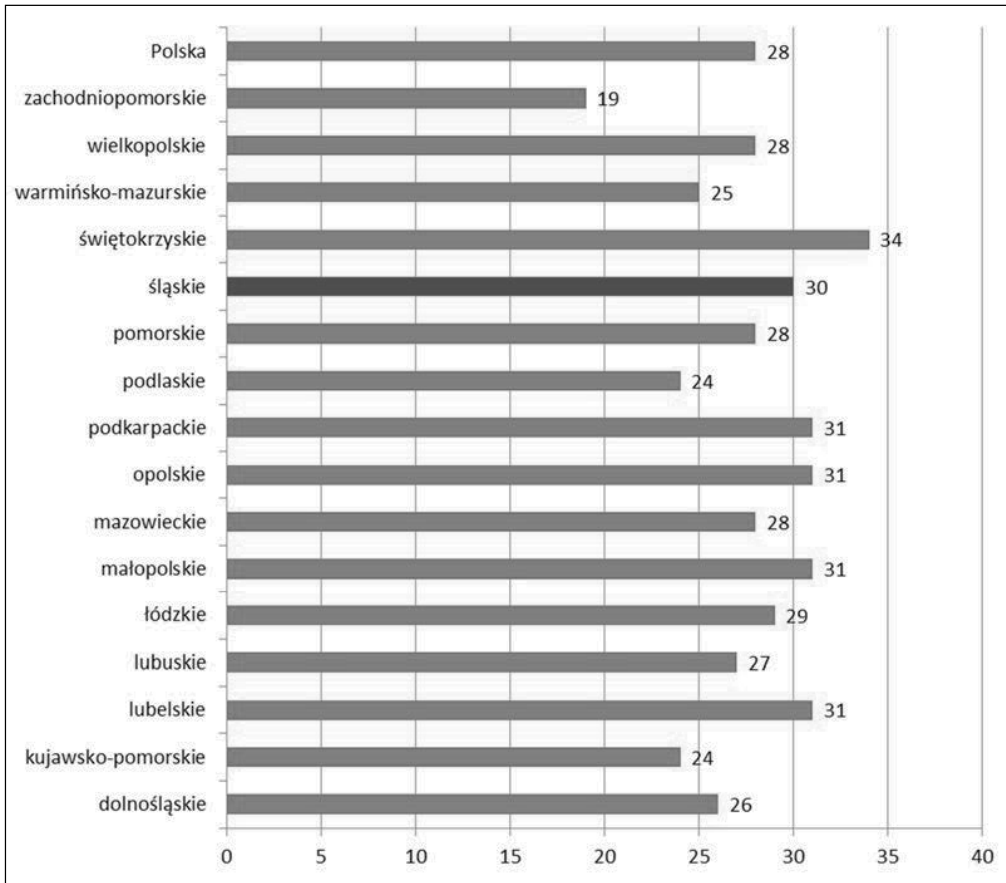
²⁷ B. Lewenstein, 2006, *Społeczeństwo rodzin czy obywateli...*

²⁸ Na takie zagrożenie wskazuje Francis Fukuyama (2000), *Social Capital and Civic Society*.

²⁹ *Jakość życia w Polsce 2015 r.*, 2017, s. 164.

³⁰ *Kapitał społeczny w województwie śląskim...*, s. 44.

Wykres 10.12. Osoby o wysokim kapitale rodzinnym powyżej 16. roku życia według województw w %

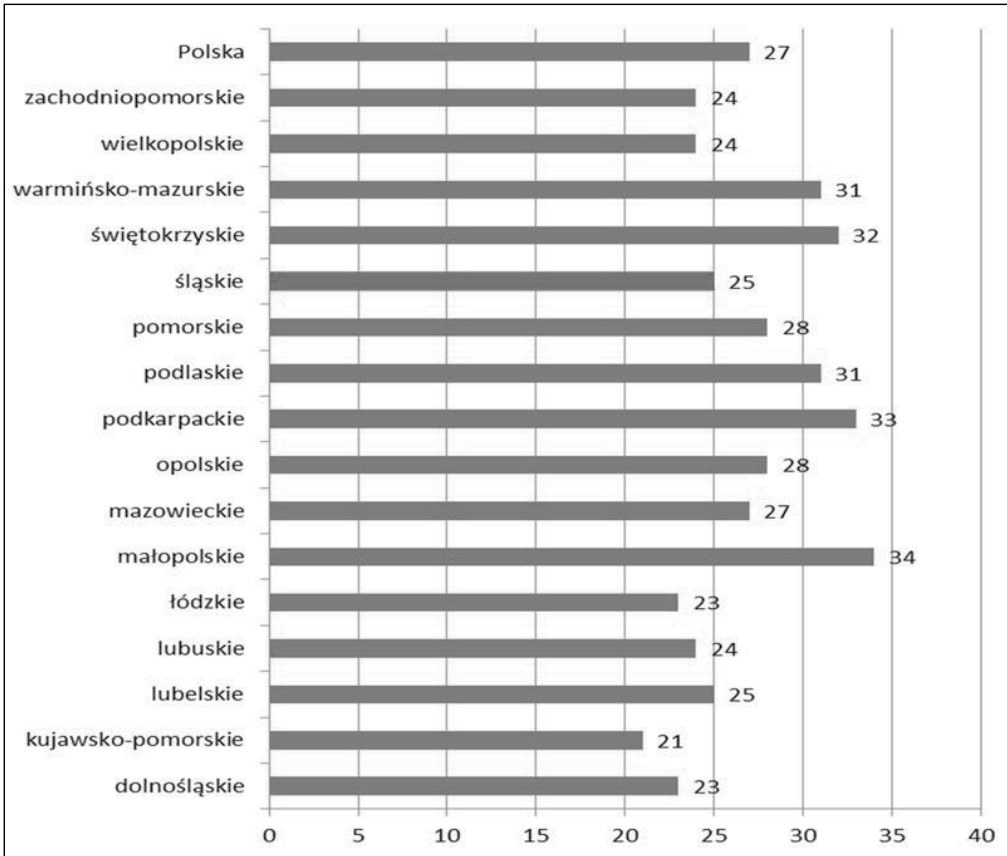

Źródło: Terytorialne zróżnicowanie jakości życia w Polsce w 2015 r., GUS, Warszawa 2017, s. 55.

Do kapitału towarzysko-sąsiedzkiego zaliczono regularne relacje między przyjaciółmi, znajomymi, kolegami i sąsiadami, umożliwiające otrzymanie wsparcia duchowego i materialnego.

Do grupy osób o wysokim stopniu kapitału sąsiedzko-towarzyskiego zalicza się w Polsce mniej niż 26,8% mieszkańców. Większym udziałem mieszkańców o wysokim stopniu kapitału sąsiedzko-towarzyskiego wyróżniają się województwa: małopolskie, podkarpackie, świętokrzyskie, podlaskie, pomorskie, opolskie i mazowieckie. W śląskim ten kapitał dotyczył zaledwie 25% mieszkańców (wykres 10.13). Tak niski wskaźnik tej formy kapitału, w woj. śląskim zwłaszcza w porównaniu ze wskaźnikiem kapitału rodzinnego może niepokoić i nie powinien pozostać niezauważony.

Wykres 10.13. Osoby o wysokim kapitale towarzysko-sąsiedzkiem w wieku powyżej 16. roku życia według województw w %

Źródło: *Terytorialne różnicowanie jakości życia w Polsce w 2015 r.*, GUS, Warszawa 2017, s. 56.

Kapitał rodzinny, podobnie jak towarzysko-sąsiedzki można wzmocnić, jednak ich niezbyt wysoki poziom zarówno w kraju, jak i w województwie śląskim, jest uwarunkowany ogólną sytuacją społeczną, w której dominują dwa obszary – z jednej strony rodzina, z drugiej państwo. O sile kapitału społecznego decyduje to, co znajduje się pomiędzy nimi, a więc społeczeństwo obywatelskie. Dlatego tak ważne jest kształtowanie więzi rodzinnych, ale wraz z więziami społecznymi w ramach kapitału określanego mianem stowarzyszeniowego. Do takiej aktywności społecznej należy przygotowywać człowieka już w środowisku rodzinnym, tak aby rodzina była nie ograniczeniem, lecz wsparciem.

Dla rozwoju społeczno-gospodarczego opartego na kapitale społecznym istotne są również relacje wykraczające poza krąg rodzinny, czy towarzysko-

sąsiedzki. W tym przypadku najczęściej wskazuje się na udział w organizacjach społecznych, czyli na tzw. zdolność zrzeszania się, która jest jednym ze wskaźników zaangażowania społecznego. Należy podkreślić, że kapitał stowarzyszeniowy powinien być równoważony przez tzw. kapitał nieformalny (więzi), a zwłaszcza rodzinny. Poziom zaangażowania w działalność różnego rodzaju organizacji, czyli stowarzyszeń, fundacji, klubów sportowych, ochotniczych straży pożarnych, wspólnot religijnych, a także inicjatywy instytucji publicznych (np. uczęszczanie do domu kultury, praca w grupach wsparcia w ośrodkach pomocy społecznej) w Polsce w 2015 r. kształtował się na poziomie 20%, a w województwie śląskim 19%³¹. Jeżeli uwzględnimy, że stopień tej aktywności jest różny, a osoby szczególnie mocno zaangażowane w taką aktywność stanowią w Polsce zaledwie 2%, to trudno oczekiwać wysokiego poziomu kapitału społecznego. W dalszym ciągu głównym źródłem kapitału społecznego w Polsce jest rodzina i jej kapitał.

Tablica 10.2. Potencjał rozwojowy województwa śląskiego na tle kraju

Społeczno-gospodarczy			Innowacyjny		
	wartość	pozycja		wartość	pozycja
Liczba ludności	4570 849	2	Nakłady na B+R [mln zł na 100 km ²]	1 352,2	3
Powierzchnia km ²	12 333	14	Przedsiębiorstwa aktywne innowacyjnie – przemysłowe	21,9	3
Przeciętne wynagrodzenie brutto, 2015 r.	4 221	2	Przedsiębiorstwa aktywne innowacyjnie – usługowe	12,9	5
Stopa bezrobocia IX 2016	6,7	2	Nakłady na działalność inwestycyjną – przemysłową	3 467,6	2
Dochód rozporządzalny na osobę w gosp. domowym	1 421	4	Nakłady na działalność inwestycyjną – usługową	732,9	2
Jakość życia [max 10]	4,2	11	Liczba studentów w wyższych uczelniach na 1000 mieszkańców	28	10

Źródło: *Analiza Inwestycyjna Województw i Podregionów Polski...*, 2016, s. 62.

³¹ *Terytorialne zróżnicowanie jakości życia...*, 2017, s. 53.

Kwestią otwartą jest określenie, w jakim stopniu na potencjał rozwoju – w tym przypadku województwa śląskiego – wpływa kondycja rodziny rozumiana jako jej kapitał, a w jakim stopniu inne czynniki. Niekorzystne wskaźniki demograficzne mogłyby w znacznym stopniu zaważyć na atrakcyjności inwestycyjnej województwa śląskiego. Jednakże, jak wynika z analiz Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową, śląskie jest województwem najbardziej atrakcyjnym pod względem inwestowania, a jego atrakcyjność z roku na rok jest większa. Atrakcyjność inwestycyjna w obszarze przemysłu i usług województwa śląskiego przewyższa pozostałe województwa, choć w sferze zaawansowanych technologii ta atrakcyjność została oceniona jako wysoka, a nie najwyższa. Bardzo wysoko oceniona została atrakcyjność województwa według wskaźnika zasobów i kosztów pracy województw w 2016 r., oraz infrastruktury społecznej. Co istotne, wszystkie regiony województwa śląskiego znalazły się w grupie o największej lub wysokiej atrakcyjności inwestycyjnej.

Dobłą ilustracją potencjału województwa śląskiego na tle kraju jest zestawienie uwzględniające sytuację społeczno-gospodarczą z jednej strony, a innowacyjność z drugiej (tab. 10.2).

10.5. Podsumowanie

Niekorzystne zjawiska demograficzne wcześniej wynikały głównie z przesłanek ekonomiczno-społecznych, obecnie coraz częściej są rezultatem przemian świadomościowo-kulturowych. Dlatego troska o rodzinę jako źródło silnych więzi, pozwalających przetrwać trudne okresy, powinna być częścią tzw. zrównoważonego rozwoju. Kapitał rodzinny jako załączek kapitału społecznego – to zbiór zasobów pozwalających na tworzenie dobra wspólnego, z którego korzystają inni członkowie społeczeństwa. Zależność między kondycją rodziny a potencjałem rozwojowym jest trudna do uchwycenia w krótkim przedziale czasu. Przy istnieniu wielu czynników sprzyjających rozwojowi gospodarstwu można nie dostrzegać przemian związanych z uszczupleniem kapitału rodzinnego, a wraz z nim – społecznego. Zdolność do współdziałania „jest takim samym «skarbem społecznym», jak zasoby surowcowe i energetyczne Ziemi lub [...] zdolności produkcyjne Ziemi. Można je tak samo nadużyć przez rabunkową gospodarkę”³². Dzieje się tak, gdy zaniedbamy demokratyczne instytucje życia społecznego. W województwie śląskim kapitał rodzinny, towarzysko-sąsiedzki, a szczególnie stowarzyszeniowy, można wzmocnić. Nie wolno jednak zapominać, że przemiany społeczno-gospodarcze są uwarunkowane także przemianami o charakterze politycznym.

³² E. Hankiss, 1986, *Pułapki społeczne*, s. 52.

Bibliografia

- Analiza Inwestycyjna Województw i Podregionów Polski w 2016 r.* (2016), Instytut Badań nad Gospodarką, Gdańsk.
- Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej w 2015 r.* (2016), GUS, Warszawa.
- Bourdieu P. (2006), *Medytacje pascaliańskie*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Charakterystyka województwa śląskiego w ujęciu demograficznym* (2016), Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice.
- Diagnoza i monitoring wybranych problemów społecznych w województwie śląskim – edycja 2016*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego. (2016) Katowice.
- Fukuyama F. (1997), *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, PWN, Warszawa-Wrocław.
- Fukuyama F. (2000), *Social Capital and Civic Society*, IMF Working Paper.
- Fukuyama F. (2003), *Kapitał społeczny*. [w:] *Kultura ma znaczenie*, red. L.E. Harrison, S.P. Huntington, Zysk i S-ka, Kraków.
- Granovetter M. (1983), *The Strength of Weak Ties: A Network Theory revisited*, „Sociological Theory”, t. 1.
- Hankiss E. (1986), *Pułapki społeczne*. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Jakość życia, kapitał społeczny, ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce* (2013), GUS, Warszawa.
- Jakość życia w Polsce w 2015 r.* (2017), Badania Spójności Społecznej GUS, Warszawa.
- Kapitał społeczny w województwie śląskim. Raport z badania.* (2014), Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice.
- Lewenstein B. (2006), *Społeczeństwo rodzin czy obywateli – kapitał społeczny Polaków okresu transformacji*. Societas/Communitas, t. 1, 163–196.
- Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie śląskim w 2016 r.* (2017), Katowice.
- Ludność i ruch naturalny w 2016 r.* (2017), GUS, Warszawa.
- Michalski M.A. (2014), *Znaczenie rodziny dla międzypokoleniowej transmisji kultury gospodarczej*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Ocena zasobów pomocy społecznej województwa śląskiego* (2016), Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice.
- Ocena zasobów pomocy społecznej województwa śląskiego* (2017), Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, Katowice.
- Prognoza gospodarstw domowych na lata 2016–2050* (2016), GUS, Warszawa.
- Pearlstein M. (2011), *Economic, and Social Costs of Family Fragmentation (New Frontiers in Education)*, Rowman & Littlefield Publisher INC, Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UK.
- Pomoc społeczna – infrastruktura, beneficjenci, świadczenia w 2011 r.* (2012), GUS, Warszawa.
- Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w Polsce w 2012 r.* (2013, 2014, 2015, 2016), GUS, Warszawa.
- Putnam R.D. (2008), *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Rocznik demograficzny GUS* (2016), GUS, Warszawa.

- Rocznik statystyczny województwa śląskiego* (2016), Urząd Statystyczny, Katowice
- Sytuacja demograficzna Polski. Raport* (2016), Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Sztaudynger J.J. (2009), *Rodzimy kapitał społeczny a wzrost gospodarczy*, *Annales. Etyka w życiu gospodarczym*, vol. 12, nr 1, 189–210.
- Szukalski P. (2016), *Prognoza gospodarstw domowych GUS z 2016 r. – co z niej wynika?*, *Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny*, nr 5.
- Szukalski P. (2017) *Co czwarte dziecko w Polsce rodzi się jako pozamająłskie!*, *Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny*, nr 6.
- Terytorialne zróżnicowanie jakości życia w Polsce w 2015 r.* (2017), GUS, Warszawa.
- Trutkowski C., Mandes S. (2005), *Kapitał społeczny w małych miastach*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Województwo Śląskie* (2016), Urząd Statystyczny, Katowice.
- Woolcock M. (1998), *The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes* <http://www.oecd.org/dataoecd/5/13/1824913.pdf>. (dostęp 10.01.2017).

The condition of the family and the development potential of the Silesian Voivodship

Summary

The article describe a problem of the condition of the family as an institution that equips the individual with the necessary qualities and values needed in social functioning like trust, cooperation, responsibility and is the source of what we call social capital. In the article was discussed selected factors influencing family capital, from demographic determinants, depopulation, natural growth, change in the number and structure of households, to the issue of marrying their disintegration.

The issues of income and expenditure, the threat of poverty and the use of social assistance by the inhabitants of the voivodship were highlighted.

In order to determine the relationship between family condition and socio-economic development, the concept of social capital has been used as a resource for realizing specific values and goals. Also was mentioned the importance of family capital for social capital. Discussing the issue of economic development in the context of the condition of the family appealed to the investment attractiveness of the Silesian voivodship as one of the pro-development factors.

11. Stan zdrowia ludności w województwie śląskim jako wyzwanie dla polityki społecznej

11.1. Wprowadzenie

Celem opracowania jest charakterystyka ogólna stanu zdrowia mieszkańców województwa śląskiego oraz analiza wyzwań, jakie stan ten niesie dla polityki społecznej. W opracowaniu prezentuje się uzasadnienie twierdzenia, że stan zdrowia mieszkańców województwa śląskiego uległ w ostatnich latach pogorszeniu (jeżeli chodzi o wskaźniki umieralności i zapadalności na istotne jednostki i grupy chorób) oraz wskazuje priorytety dla regionalnej polityki zdrowotnej sformułowane w 2016 r. w związku z powyższym stanem rzeczy. Przedstawione zostały także główne wyzwania, jakie wynikają z obecnego stanu zdrowia mieszkańców województwa śląskiego dla wybranych obszarów polityki społecznej, w szczególności polityki ochrony zdrowia oraz systemu zabezpieczenia społecznego, jak również rekomendacje dla podmiotów lokalnej, regionalnej i centralnej polityki społecznej.

11.2. Stan zdrowia ludności w województwie śląskim – charakterystyka ogólna

Analiza wyników przeprowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny w latach 2009 oraz 2014 Europejskiego Ankietowego Badania Zdrowia (*European Health Interview Survey – EHIS*)¹, publikacji Rządowej Rady Ludnościowej² oraz wyników badań Narodowego Instytutu Zdrowia Publicznego – Państwowego Zakładu Higieny³ uzasadnia twierdzenie, że stan zdrowia Polaków w ostatnich latach, mimo utrzymywania się określonych problemów, generalnie poprawia się, choć na tle państw członkowskich Unii Europejskiej sytuację na-

¹ Por. *Stan zdrowia ludności Polski w 2009 r.*, 2011; *Stan zdrowia ludności Polski w 2014 r.*, 2015.

² Por. *Zachorowalność i umieralność na nowotwory...* 2014; *Zachorowalność i umieralność na choroby układu krążenia*, 2015; *Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski*, 2016.

³ Por. *Sytuacja zdrowotna ludności Polski*, 2012; *Sytuacja zdrowotna ludności Polski i jej uwarunkowania*, 2016.

leży uznać za wciąż niezadowolającą. Niemniej, podkreślenia wymaga systematyczny spadek natężenia zgonów i wydłużanie się przeciętnego dalszego trwania życia Polek i Polaków (w 2015 r. przeciętne dalsze trwanie życia noworodka płci męskiej wynosiło 73,6 lat, zaś noworodka płci żeńskiej – 81,6 lat), co stanowi efekt utrzymywania się malejących trendów natężenia zgonów z powodu chorób układu krążenia⁴ i z przyczyn zewnętrznych⁵, a także niektórych chorób nowotworowych⁶. Godny odnotowania jest także w skali kraju spadek umieralności niemowląt⁷, w tym umieralności okołoporodowej⁸. Niestety, analiza dostępnych materiałów dotyczących stanu zdrowia mieszkańców województwa śląskiego w ostatnich latach⁹ prowadzi do wniosku, że stan ten pogorszył się, jeżeli chodzi o wskaźniki umieralności i zapadalności na istotne jednostki i grupy chorób. W pierwszej jednak kolejności należy wskazać, że mimo ogólnej tendencji spadkowej, odnotowujemy w województwie śląskim jedną z najwyższych w skali kraju umieralność niemowląt, w tym umieralność okołoporodową (wskazuje liczbę martwych urodzeń lub zgonów noworodków w czasie ciąży i porodu 0–6 dni po porodzie; wskaźnik ten oblicza się obecnie w stosunku do noworodków z masą ciała od 500 g lub od 22 tygodnia ciąży). W roku 2015 współczynnik zgonów niemowląt dla całej Polski wynosił 4,0, w województwie śląskim zaś osiągnął 4,7 (wykres 11.1) – drugi najgorszy wynik wśród ogółu województw (po łódzkim – 4,8). Dodajmy, że w latach 2005 oraz 2009 współczynnik ten w województwie śląskim był najwyższy w całej Polsce i wynosił odpowiednio 7,4 oraz 7,2. Równie niepokojąco kształtuje się wartość współczynnika umieralności okołoporodowej (wykres 11.2): w latach 2014–2015 5,27 dla całej Polski, a 6,02 dla śląskiego; to także drugi najgorszy – po łódzkim (6,09) – wynik w kraju. Co więcej, jest to trend utrwalony w czasie.

⁴ Przypomnieć należy, iż choroby układu krążenia od wielu już lat stanowią największe zagrożenie życia Polaków – w 2014 r. były odpowiedzialne za 45,1% ogółu zgonów. Por. *Najważniejsze fakty*, [w:] *Sytuacja zdrowotna ...*, 2016, op. cit., s. 13.

⁵ Wśród zewnętrznych przyczyn zgonów dominujące znaczenie mają samobójstwa, upadki oraz wypadki komunikacyjne. Ta grupa przyczyn zgonów jest najbardziej odpowiedzialna za zgony ogółu osób w wieku 5–44 lata. W 2014 r. stanowiła po chorobach układu krążenia, nowotworach złośliwych oraz tzw. przyczynach niedokładnie określonych czwartą co do znaczenia grupę przyczyn zgonów w Polsce (5,7% ogółu zgonów). Por. *ibidem*, s. 14.

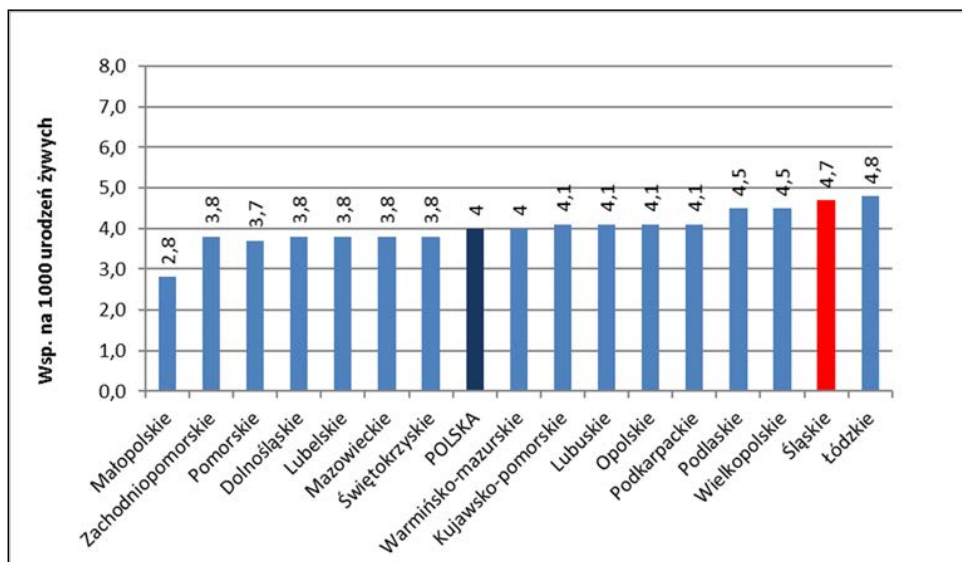
⁶ Por. J. Szymborski, *Poprawa stanu zdrowia ludności i ograniczenie umieralności*, [w:] *Perspektywy demograficzne...* op. cit., s. 108. Należy jednak zauważyć, że nowotwory złośliwe wciąż stanowią drugą co do częstości przyczynę zgonów w Polsce (25,4% ogółu zgonów w 2014 r.).

⁷ Współczynnik wyrażający liczbę zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych w 2015 r. wyniósł 4,0 i był o prawie połowę niższy niż na początku obecnego wieku, oraz o około 15 punktów promilowych niższy niż odnotowywany na początku lat 90. wieku ubiegłego. Niestety, w dalszym ciągu umieralność niemowląt w Polsce jest wyższa niż średnia w Unii Europejskiej (3,7 na 1000 urodzeń żywych).

⁸ Z 6,8 promila w 2010 r. do 5,2 promila w 2015 r. – por. J. Szymborski, *Poprawa stanu zdrowia...* op. cit., s. 110; J. Hrynkiewicz, *Aktualna sytuacja demograficzna Polski*, [w:] *Perspektywy demograficzne...* op. cit., s. 15.

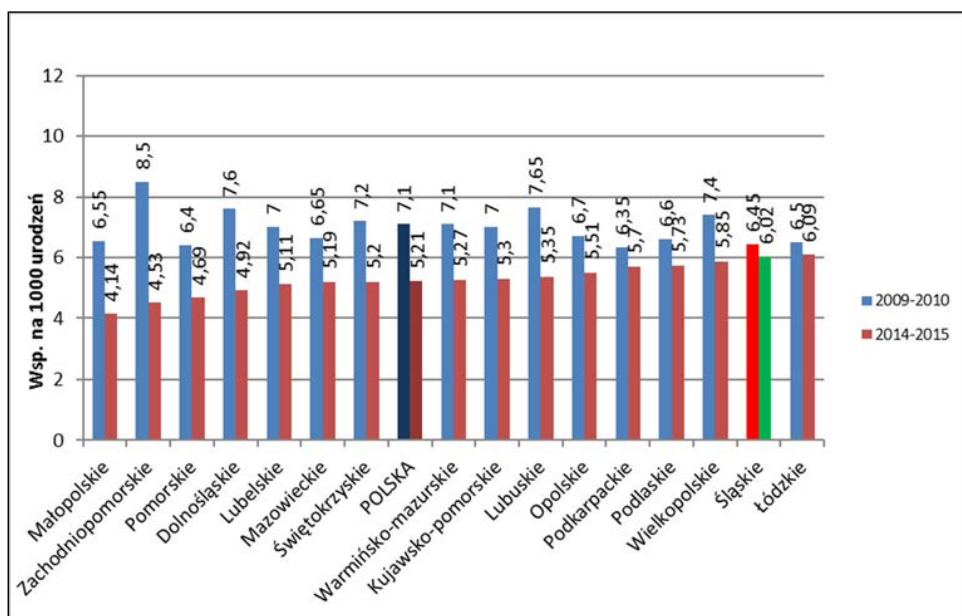
⁹ Por. *Sytuacja zdrowotna ludności Polski i jej uwarunkowania...* op. cit.; *Raport o stanie zdrowia mieszkańców...*, 2013; *Zdrowie mieszkańców województwa śląskiego...*, 2014.

Wykres 11.1. Współczynniki zgonów niemowląt według województw w roku 2015

Źródło: dane GUS.

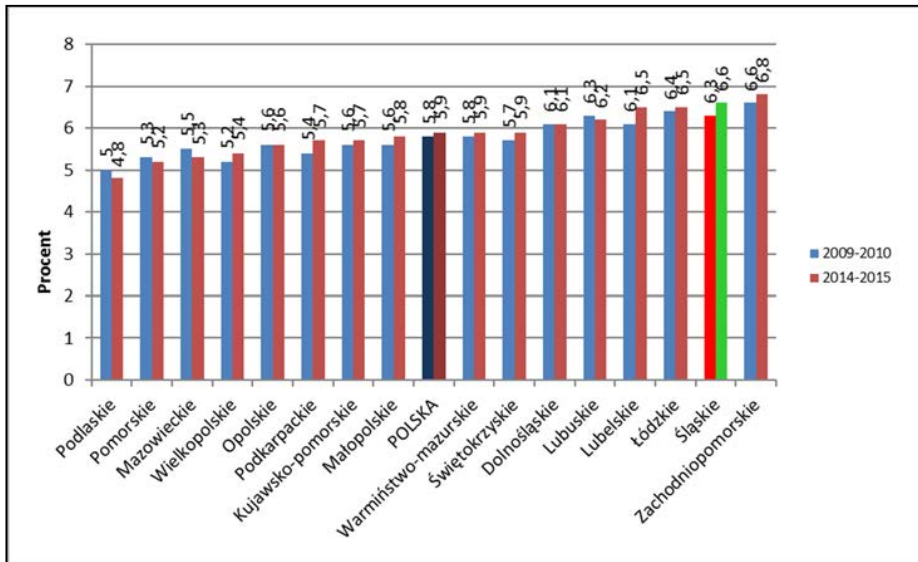
Wykres 11.2. Średnioroczne współczynniki umieralności okołoporodowej według województw w latach 2014–2015

Źródło: dane GUS.

Jak wynika z badań Instytutu Matki i Dziecka, umieralność okołoporodowa lub martwe urodzenia noworodków związane są ściśle z niską lub bardzo niską wagą urodzeniową, przy czym jako niską określa się wagę noworodka poniżej 2500 g, zaś jako bardzo niską – poniżej 1500 g. Kształtowanie się odsetka żywo urodzonych noworodków o niskiej masie urodzeniowej w latach 2009–2010 oraz 2014–2015 dla całej Polski oraz dla poszczególnych województw, przedstawia wykres 11.3. Łatwo zaobserwować, że wartość owego odsetka dla województwa śląskiego była w badanym okresie jedną z dwóch najwyższych w kraju (po zachodniopomorskim). Ponadto, niektóre dzieci rodzą się z ekstremalnie niską wagą urodzeniową, poniżej 1000 g. Mimo ogólnopolskiej (nieznacznej) tendencji do spadku liczby urodzeń noworodków ważących poniżej 1000 g, w województwie śląskim problem z ekstremalnie niską wagą urodzeniową w ogóle nie zmniejsza się – w roku 2014 urodziło się tu o 14 więcej noworodków o wadze poniżej 1000 g.¹⁰ Dane te jednoznacznie wskazują na pilną potrzebę skierowania w ramach działań w obszarze systemu ochrony zdrowia w województwie śląskim szczególnej uwagi na opiekę nad matką i dzieckiem, szczególnie na zapewnienie dostępu do badań prenatalnych i niezbędnej opieki zdrowotnej na oddziałach neonatologii śląskich szpitali.

Wykres 11.3. Odsetek żywo urodzonych noworodków o niskiej masie urodzeniowej (poniżej 2 500 g) według województw, w latach 2009–2010 i 2014–2015

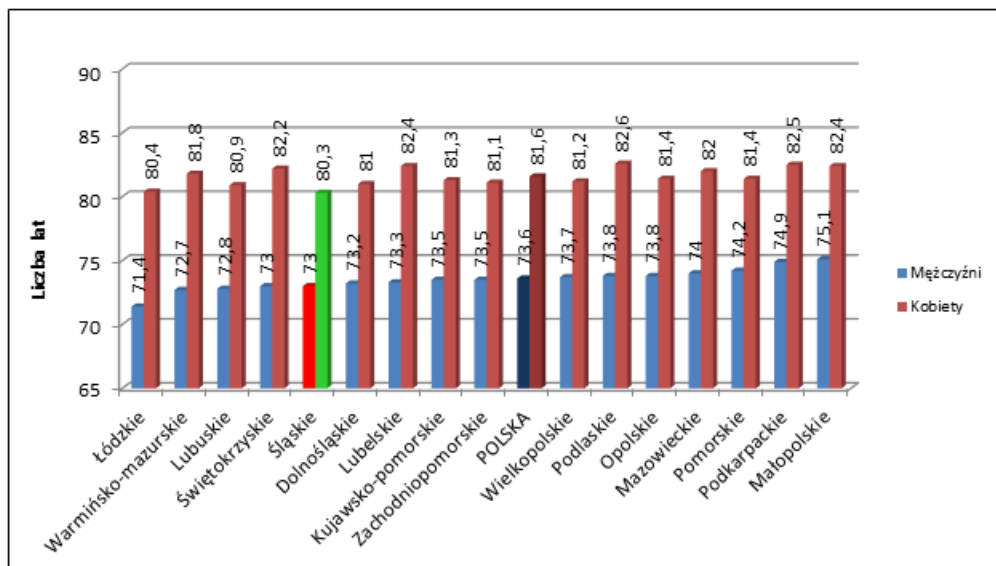

Źródło: dane GUS.

¹⁰ Por. *Analiza sytuacji zdrowotnej, potrzeb infrastrukturalnych w województwie śląskim oraz założeń wdrażania...*, 2015, s. 22.

Niepokojącym zjawiskiem jest w przypadku województwa śląskiego także jeden z najgorszych w skali kraju wskaźników przeciętnego dalszego trwania życia noworodka w momencie urodzenia (w 2015 r. przeciętne dalsze trwanie życia noworodka płci męskiej wynosiło w tym województwie 73,0 lata, zaś noworodka płci żeńskiej – 80,3 lat) oraz wyższa od parametrów ogólnopolskich wartość wskaźników umieralności przedwczesnej (0–64 lata) (wykres 11.4). Najpoważniejsze zagrożenia dla zdrowia i życia mieszkańców województwa stanowią, podobnie jak w innych regionach kraju, choroby układu krążenia, nowotwory złośliwe, choroby układu trawiennego, choroby układu oddechowego oraz schorzenia układu ruchu na skutek urazów i wypadków przy pracy. Jednocześnie, w śląskim notuje się najwyższą w kraju zapadalność na choroby zawodowe.

Wykres 11.4. Przeciętne trwanie życia mężczyzn i kobiet w wieku 0 lat według województw w roku 2015

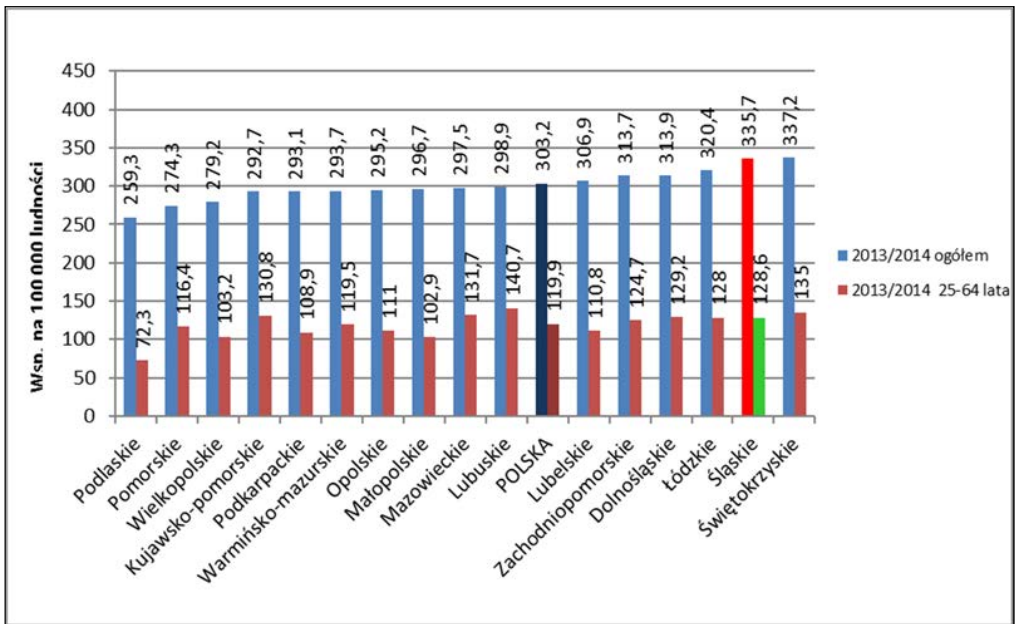

Źródło: dane GUS.

Choroby układu krążenia od wielu lat stanowią zdecydowanie największe zagrożenie dla zdrowia i życia mieszkańców województwa śląskiego – w 2015 r. były przyczyną 48% ogółu zgonów jego mieszkańców. Do najczęściej występujących w tej grupie zagrożeń jednostek chorobowych zaliczyć należy, podobnie jak w skali całego kraju, nadciśnienie tętnicze, chorobę niedokrwienną serca

oraz chorobę naczyń mózgowych¹¹. Najczęściej diagnozowane są one wśród osób w przedziale wieku 55–64 lata oraz 65 lat i więcej; jednak w ostatnich latach niemal równie często diagnozuje się je także u osób między 35. a 54. rokiem życia, co oznacza, że stanowią one istotny problem zdrowotny u coraz młodszych osób. Jak wynika z danych Wydziału Nadzoru nad Systemem Opieki Zdrowotnej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego, najtrudniejsza sytuacja pod tym względem jest w subregionach centralnym i zachodnim województwa śląskiego (powiaty zawierciański, będziński oraz miasto Katowice)¹².

Wykres 11.5. Standaryzowane roczne współczynniki zgonów z powodu chorób układu krążenia ogółem (100-199) oraz w wieku 24–64 lata według województw, w latach 2013–2014

Źródło: B. Wojtyniak i in., *Długość życia i umieralność ludności Polski*, [w:] *Sytuacja zdrowotna ludności Polski...* 2016, s. 80.

Kształtowanie się standaryzowanych rocznych współczynników zgonów z powodu chorób układu krążenia ogółem oraz osób w wieku 25–64 lata dla poszczególnych województw w latach 2013–2014 prezentuje wykres 11.5.

¹¹ Por. B. Wojtyniak i in., 2016, *Długość życia i umieralność ludności Polski*, [w:] *Sytuacja zdrowotna ludności Polski...* op. cit., s. 73 i nast.

¹² Por. szerzej *Choroby układu krążenia w województwie śląskim*, 2014.

Wartości wskazanych na nim współczynników dotyczących województwa śląskiego napawają głęboką troską. Wartość współczynnika zgonów ogółem plasuje je bowiem na drugim od końca (po świętokrzyskim) miejscu w Polsce, zaś wartość współczynnika zgonów osób w wieku 25–64 lata – na piątym od końca (po lubuskim, świętokrzyskim, mazowieckim i dolnośląskim). Choroby układu krążenia, zaliczane do chorób cywilizacyjnych, spowodowane są często takimi czynnikami ryzyka jak: nieprawidłowa dieta, palenie tytoniu, nadużywanie alkoholu, czy też mała aktywność fizyczna danej osoby. W województwie śląskim istotne znaczenie mają także zagrożenia środowiskowe. Dlatego w profilaktyce wskazanych chorób ważne są działania dotyczące promocji zdrowego trybu życia oraz poprawy jakości środowiska naturalnego, albowiem – jak wynika z badań Światowej Organizacji Zdrowia – około 80% przypadków chorób serca można uniknąć poprzez wyeliminowanie najważniejszych czynników ryzyka¹³.

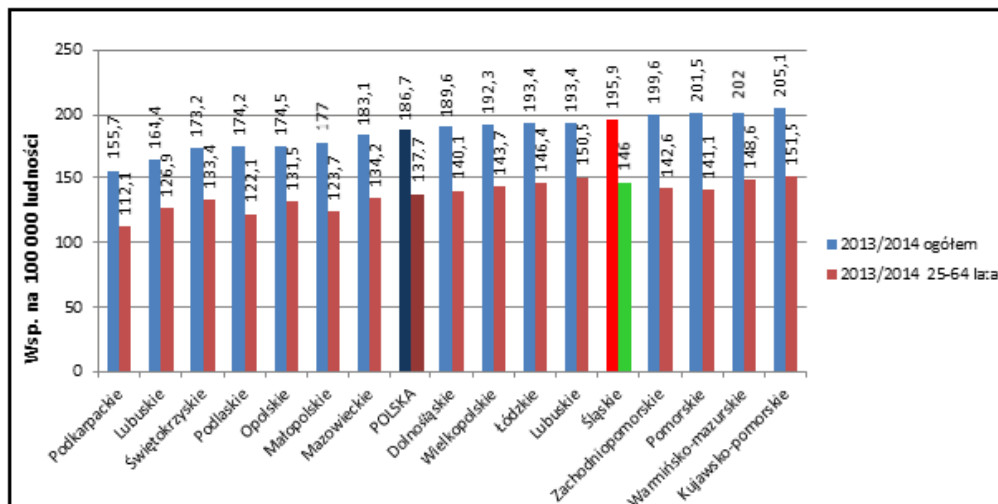
Drugą co do częstości przyczyną zgonów w województwie śląskim są nowotwory złośliwe, stanowiące w 2015 r. przyczynę około 30% ogółu zgonów. Obserwowana w ostatnich latach w skali ogólnopolskiej tendencja wzrostowa liczby zachorowań na nowotwory złośliwe dotyczy również tego województwa¹⁴. Nowotwory te lokalizują się najczęściej w narządach oddechowych i klatki piersiowej, narządach trawiennych, a także w narządach płciowych, przy czym najczęściej rejestrowanymi nowotworami złośliwymi u kobiet na terenie województwa śląskiego są, podobnie jak w Polsce, rak piersi (21,9%) oraz nowotwór oskrzeli i płuc (9,2%), zaś u mężczyzn nowotwór oskrzeli i płuc (20,8%), gruczołu krokowego (14,2%) oraz jelita grubego (7,1%). W układzie według powiatów i miast na prawach powiatu województwa śląskiego, najniższy wskaźnik zachorowalności na nowotwory złośliwe odnotowano w powiecie bieruńsko-lędzińskim, zaś najwyższy w mieście Chorzów. Struktura zgonów na nowotwory złośliwe jest w województwie śląskim podobna jak w kraju – u kobiet przyczyną największego odsetka zgonów są nowotwór złośliwy oskrzeli i płuc (15,1%), nowotwór sutka (12,8%) oraz nowotwór okrężnicy (8,1%), zaś u mężczyzn – nowotwór złośliwy oskrzeli i płuc (31,2%), nowotwór gruczołu krokowego (7,6%) oraz nowotwór okrężnicy (7,3%)¹⁵. Trzeba podkreślić, że województwo śląskie charakteryzuje najwyższy w Polsce współczynnik umieralności z powodu nowotworów złośliwych żołądka, okrężnicy oraz piersi i szyjki macicy (wykres 11.6).

¹³ Por. *Analiza sytuacji zdrowotnej...* op. cit., s. 33.

¹⁴ Por. B. Wojtyniak i in.,... op. cit., s. 85 i nast.

¹⁵ Por. *Analiza sytuacji zdrowotnej...* op. cit., s. 35; zob. też *Zdrowie mieszkańców województwa śląskiego w liczbach 2014...* op. cit., s. 343 i nast.

Wykres 11.6. Standaryzowane roczne współczynniki zgonów z powodu nowotworów złośliwych ogółem (C00-C97) ogółu osób oraz w wieku 24–64 lata wg województw, w latach 2013–2014

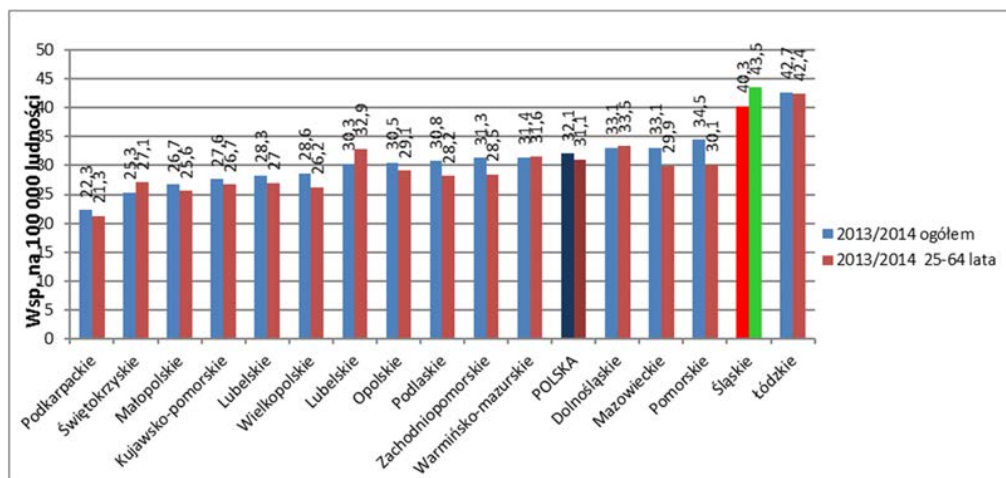

Źródło: jw., s. 86.

Trzecią co do częstości przyczyną zgonów w województwie śląskim są choroby układu trawiennego (około 6% ogółu zgonów w 2015 r.). Choroby te stanowią dużo większe zagrożenie życia mężczyzn niż kobiet i po wyeliminowaniu różnic w strukturze wieku natężenie zgonów z ich powodu wśród mężczyzn jest dwukrotnie wyższe niż wśród kobiet¹⁶. Wśród chorób wskazanej grupy, najczęstszą z przyczyn zgonów są przewlekłe choroby wątroby (praktycznie marskość i alkoholowa choroba wątroby), które w 2014 r. stanowiły przyczynę 38% zgonów z powodu ogółu chorób układu trawiennego. Zagrożenie życia chorobami układu trawiennego ogółem, zarówno w latach 2013–2014, jak i w latach wcześniejszych, było najwyższe w województwach łódzkim oraz śląskim. Z kolei najbardziej korzystna pod tym względem utrzymywała się w podkarpackim, w którym umieralność z powodu wskazanych chorób była około dwukrotnie niższa niż w wymienionych dwóch województwach – zarówno dla ogółu ludności, jak i dla osób w wieku 25–64 lata (wykres 11.7).

¹⁶ Por. szerzej B. Wojtyniak i in., *Długość życia i umieralność ludności Polski ...* op. cit., s. 103.

Wykres 11.7. Standaryzowane roczne współczynniki zgonów z powodu chorób układu trawiennego ogółem (K00-K93) ogółu osób oraz w wieku 24–64 lata wg województw, w latach 2013–2014

Źródło: jw., s. 104.

Kolejną co do częstości przyczyną zgonów w województwie śląskim są choroby układu oddechowego, które w 2015 r. były tu powodem około 4% zgonów. Podobnie jak choroby układu trawiennego, choroby układu oddechowego stanowią dużo większe zagrożenie życia mężczyzn niż kobiet. Najważniejszymi przyczynami zgonów są w tej grupie chorób zapalenia płuc (obecnie najbardziej zagrażają życiu mieszkańców województw: mazowieckiego, pomorskiego oraz łódzkiego, a w przypadku osób w wieku 25–64 lata również śląskiego) oraz przewlekłe choroby dolnych dróg oddechowych. Śląskie jest jednym z trzech województw (obok kujawsko-pomorskiego oraz łódzkiego), w których odnotowano w ostatnich latach największe obniżenie się współczynników umieralności z powodu przewlekłych chorób dolnych dróg oddechowych¹⁷. Poważnym problemem zdrowotnym w województwie są jednak nadal astma oraz gruźlica. Pod względem występowania astmy u ogółu mieszkańców, śląskie wciąż plasuje się na jednej z czołowych pozycji w kraju¹⁸. Wysokie współczynniki zapadalności na astmę w tym województwie mogą wynikać w znacznej mierze z najwyższej w Polsce zapadalności na pylicę płuc (będącą chorobą zawodową), której astma jest powikłaniem (podobnie jak przewlekła obturacyjna choroba płuc). Nader niepokojący jest także fakt, że województwo śląskie w całej ostatniej dekadzie cechowało się wyż-

¹⁷ Ibidem, s. 102.

¹⁸ Por. szerzej *Analiza sytuacji zdrowotnej...* op. cit., s. 38.

szym współczynnikiem zapadalności na gruźlicę niż średnia ogólnopolska¹⁹, zaś wskaźniki umieralności z powodu gruźlicy były w tym województwie najwyższe w Polsce (przykładowo w 2012 r. – 3,1 zaś w 2013 r. – 2,9). Wskazuje to na pilną potrzebę podjęcia działań ukierunkowanych na zapobieganie jej rozprzestrzenianiu, zmniejszenie umieralności z jej powodu oraz poprawę stanu opieki medycznej nad pacjentami cierpiącymi na wskazaną chorobę.

Niepokojącym zjawiskiem w województwie śląskim pozostaje wciąż najwyższa w kraju zapadalność na choroby zawodowe (w 2015 r. wskazane choroby stwierdzono w Polsce ogółem u 2094 osób, w tym w województwie śląskim aż u 437 osób, zaś np. w zajmującym pod tym względem drugą lokatę w kraju małopolskim – u 225 osób)²⁰ oraz wysoki odsetek osób poszkodowanych w wypadkach przy pracy (w 2015 r. było to 12 156 osób, co stanowiło 13,8% ogółu poszkodowanych w Polsce)²¹. Wśród chorób zawodowych, na które szczególnie narażeni są pracownicy w województwie śląskim, niezmiennie dominuje pylica płuc (jedyna choroba zawodowa z tak silnym uwarunkowaniem regionalnym), obustronny trwały ubytek słuchu (także w tym przypadku występuje relatywnie silne uwarunkowanie regionalne), zespół wibracyjny oraz choroby układu ruchu. Zapadalność na wskazane choroby zawodowe w Polsce oraz w województwie śląskim w latach 2005–2014 prezentują dane w tablicy 11.1. Czynniki wpływającymi na tak dużą zapadalność na choroby zawodowe w województwie śląskim są przede wszystkim czynniki szkodliwe w środowisku pracy; potwierdzeniem jest fakt, że zapadalność ta w największym stopniu dotyczy działalności dominujących w gospodarce województwa²². Dodajmy, że zachorowalność na wszystkie wskazane wyżej choroby zawodowe jest wyższa wśród mężczyzn. Tylko na choroby zawodowe związane układu nerwowego częściej chorują kobiety niż mężczyźni²³.

¹⁹ Jak wynika z analiz Wydziału Nadzoru nad Systemem Opieki Zdrowotnej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego, najgorsza sytuacja w województwie, jeżeli chodzi o zapadalność na gruźlicę, występuje obecnie w subregionie północnym (powiaty kłobucki i lubliniecki) oraz centralnym (miasta Bytom i Chorzów) – szerzej: *Zachorowania i zgony na gruźlicę – wybrane dane*, 2014; zob. też *Zdrowie mieszkańców województwa śląskiego...* op. cit., s. 301 i nast.

²⁰ Szerzej: N. Szeszenia-Dąbrowska, U. Wilczyńska, 2016, *Choroby zawodowe w Polsce w 2015 r.*

²¹ Por. *Monitoring rynku pracy...* 2016, s. 4.

²² Por. szerzej E. Janosik, K. Mazur-Kajta, 2016, *Zatrudnienie i warunki pracy w województwie śląskim...*, s. 42 i nast.

²³ Por. *Analiza sytuacji zdrowotnej ...* op. cit., s. 51.

Tablica 11.1. Zapadalność na wybrane choroby zawodowe w latach 2005–2014 w przeliczeniu na 100 000 pracujących, w województwie śląskim oraz ogółem w Polsce

Wyszczególnienie	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Pylica płuc										
Woj. śląskie	36,17	37,47	39,58	37,14	33,43	47,82	42,19	31,13	30,17	35,12
Polska	6,79	6,61	6,72	6,52	6,01	7,23	6,43	5,22	5,23	5,44
Obustronny trwały ubytek słuchu										
Woj. śląskie	10,71	9,24	6,28	8,24	8,22	10,11	5,75	4,99	3,73	2,79
Polska	3,42	2,92	2,42	2,25	2,47	3,03	2,35	2,00	1,70	1,51
Zespół wibracyjny										
Woj. śląskie	3,77	3,53	4,00	2,93	3,79	2,72	3,89	4,29	2,02	1,32
Polska	0,99	0,79	0,90	0,79	0,81	0,53	0,71	0,74	0,33	0,33
Choroby układu ruchu										
Woj. śląskie	1,11	2,27	2,45	1,43	2,66	2,41	2,18	2,34	1,17	1,70
Polska	0,79	0,84	0,94	1,12	1,04	1,20	0,92	1,08	0,78	0,87

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS oraz danych Instytutu Medycyny Pracy im. J. Nofera w Łodzi.

Analizując stan zdrowia ludności w województwie śląskim, nie sposób abstrahować od zagrożeń środowiskowych, mających niewątpliwie wpływ na kształtowanie się sytuacji zdrowotnej osób zamieszkujących na jego terytorium. Jak podnosi się w literaturze przedmiotu, czynniki związane z zanieczyszczeniem środowiska mają istotny wpływ na zapadalność na wiele chorób²⁴. W szczególności mogą przyczyniać się do wzrostu zachorowalności na raka płuc, choroby układu oddechowego oraz sercowo-naczyniowego (w tym głównie choroby niedokrwiennej serca oraz naczyń mózgowych). Coraz więcej dowodów naukowych potwierdza także wpływ zanieczyszczonego powietrza na spowolnienie rozwoju płodu i ryzyko przedwczesnego porodu dzieci narażonych w okresie prenatalnym oraz wpływ na dorosłe życie człowieka w przypadku narażenia w okresie okołoporodowym. Szczególnie zagrożone są zatem

²⁴ Por. K. Skotak i in., *Zagrożenia środowiskowe*, [w:] *Sytuacja zdrowotna ludności Polski...* op. cit., s. 288 i nast.; zob. też M. Sygit, 2010, *Zdrowie publiczne*, rozdz. 3.4. *Środowiskowe zagrożenia zdrowia*, s. 112 i nast.

dzieci oraz osoby starsze, co wymaga podkreślenia także w kontekście starzenia się społeczeństwa. Tymczasem, województwo śląskie charakteryzuje nadal (mimo wieloletnich prób poprawy tego stanu rzeczy) wysoki poziom zanieczyszczenia środowiska, wynikający z emitowania do atmosfery znacznych ilości pyłów (w 2014 r. ich emisja z zakładów zlokalizowanych w województwie śląskim stanowiła 21% ogółu emisji krajowej) i gazów (29% ogółu emisji krajowej w tymże roku)²⁵. Poprawa stanu zdrowia mieszkańców województwa śląskiego zależy zatem w znacznej mierze od poprawy stanu środowiska naturalnego w tym województwie.

11.3. Polityka społeczna wobec wyzwań wynikających ze stanu zdrowia ludności województwa śląskiego

Uwzględniając stan zdrowia mieszkańców województwa śląskiego oraz chęć uzyskania efektów zdrowotnych o najwyższej wartości, w 2016 roku na podstawie Regionalnej Mapy Potrzeb Zdrowotnych²⁶ opracowano następujące priorytety dotyczące regionalnej polityki zdrowotnej.

- Rozwój profilaktyki zdrowotnej, pierwotnej i wtórnej, diagnostyki i medycyny naprawczej, ukierunkowanej na problemy zdrowotne związane z chorobami układu sercowo-naczyniowego oraz układu oddechowego;
- Zapewnienie kompleksowej opieki onkologicznej dla mieszkańców województwa śląskiego poprzez rozwój profilaktyki, szybkiej diagnostyki, leczenia, w tym rehabilitacji oraz specjalistycznej opieki paliatywnej;
- Wydłużenie trwania życia i poprawa jakości życia oraz ograniczenie niepełnosprawności poprzez przeciwdziałanie negatywnym trendom demograficznym;
- Poprawa jakości życia poprzez zmniejszenie występowania następstw chorób związanych z wiekiem, uwzględniając działania profilaktyczne, skuteczniejsze wykrywanie oraz leczenie i rehabilitację pacjentów;
- Poprawa jakości życia pacjentów z zaburzeniami psychicznymi poprzez rozwój kompleksowej opieki psychiatrycznej dorosłych i dzieci;

²⁵ Por. *Analiza sytuacji zdrowotnej...* op. cit., s. 50; zob. też *Stan środowiska...*, 2015, s. 14 i nast., *Program Ochrony Środowiska dla Województwa Śląskiego do roku 2019 z uwzględnieniem perspektywy do roku 2024*. Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice 2015, s. 41 i nast.

²⁶ Należy przypomnieć, że zgodnie z rozporządzeniem Ministra Zdrowia z dnia 26 marca 2015 r. w sprawie zakresu treści map potrzeb zdrowotnych (Dz.U. z 2015 r., poz. 458) zarówno Regionalna Mapa Potrzeb Zdrowotnych, jak i Ogólnopolska Mapa Potrzeb Zdrowotnych składają się z analizy demograficznej i epidemiologicznej, analizy stanu i wykorzystania zasobów oraz prognozy potrzeb zdrowotnych. Na podstawie mapy regionalnej, wojewoda w porozumieniu z Wojewódzką Radą do spraw Potrzeb Zdrowotnych ustala priorytety dla regionalnej polityki zdrowotnej, mając na uwadze, jak wskazano wyżej, stan zdrowia obywateli danego województwa oraz uzyskanie efektów zdrowotnych o najwyższej wartości.

- Zmniejszenie dynamiki chorób cywilizacyjnych, szczególnie chorób metabolicznych, cukrzyca, otyłość, alergii oraz rozwój kompleksowej opieki nad osobami z wymienionymi schorzeniami;
- Ograniczenie niepełnosprawności spowodowanej ostrymi oraz przewlekłymi chorobami układu ruchu, w tym następstwami schorzeń ośrodkowego układu nerwowego oraz przyczynami zewnętrznymi (urazy, oparzenia, zatrucia);
- Podniesienie poziomu i jakości świadczeń zdrowotnych w nagłych stanach zagrożenia życia i zdrowia²⁷.

Wszystkim wskazanym wyżej priorytetom przyświeca jeden nadrzędny, długofalowy cel strategiczny: *Poprawa zdrowia i związanej z nim jakości życia ludności województwa śląskiego*²⁸. Priorytety te wpisują się także w Strategię Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+”.

W realizacji przedmiotowych priorytetów i wskazanego wyżej celu strategicznego regionalnej polityki zdrowotnej podstawowe znaczenie przypada zasobom materialnym i ludzkim systemu opieki zdrowotnej w województwie śląskim. Generalnie należy zauważyć, że opiekę zdrowotną w tym województwie charakteryzuje wysokie nasycenie infrastrukturą leczniczą (zwłaszcza na obszarze tzw. metropolii górnośląskiej)²⁹, jednocześnie jednak odnotowuje się także braki kadrowe w odniesieniu do lekarzy (w szczególności lekarzy specjalistów), pielęgniarek i położnych; braki w specjalistycznym sprzęcie medycznym³⁰ oraz niewystarczający w stosunku do potrzeb poziom kontraktowania świadczeń zdrowotnych przez Narodowy Fundusz Zdrowia, co razem wzięte, determinuje długi czas oczekiwania na diagnostykę i leczenie oraz ograniczony dostęp do niektórych świadczeń zdrowotnych. Nie może zatem dziwić, że mieszkańcy województwa śląskiego coraz częściej poszukują możliwości skorzystania z opieki zdrowotnej w innych województwach oraz w ramach instytucji transgranicznej opieki zdrowotnej³¹.

Osobną kwestią pozostają wyzwania związane z procesem starzenia się ludności województwa śląskiego i spodziewanym w związku z tym wzrostem odsetka osób obarczonych chorobami przewlekłymi (m.in. takimi jak choroba wieńcowa, nowotwory, nadciśnienie tętnicze, astma, cukrzyca, zapalenie stawów), wielochorobowością oraz niepełnosprawnością, co zwiększy zapotrze-

²⁷ Por. *Priorytety dla regionalnej polityki zdrowotnej – województwo śląskie*, Śląski Urząd Wojewódzki, Katowice, 30 czerwca 2016 r. www.katowice.uw.gov.pl

²⁸ Ibidem, s. 1.

²⁹ Szerzej w: *Ochrona zdrowia w województwie śląskim w 2015 r.*, 2016.

³⁰ Por. szerzej *Analiza sytuacji zdrowotnej...* op. cit., s. 71 i nast.

³¹ Na temat zasad realizacji świadczeń zdrowotnych w ramach transgranicznej opieki zdrowotnej zob.: W. Koczur, 2013, *Cross-Border Healthcare...* s. 233 i nast.; Idem: *Transgraniczna opieka zdrowotna w Unii Europejskiej – wybrane zagadnienia*, 2014, s. 150 i nast.

bowanie zarówno na świadczenia medyczne, jak i na usługi opiekuńcze³². Zwiększony popyt na świadczenia zdrowotne ze strony starszych pacjentów sprawia, że wydatki przeznaczone na świadczenia dla osób starszych przewyższają znacznie wydatki na świadczenia dla osób w młodszych grupach wieku³³. Jak trafnie podkreśla się w literaturze przedmiotu, niezbędna jest w związku z powyższym reorientacja dotychczasowego systemu ochrony zdrowia w takim kierunku, aby rozwojowi nowoczesnych metod diagnostycznych i leczniczych towarzyszyło docenienie znaczenia edukacji zdrowotnej, promocji zdrowia oraz profilaktyki zagrożeń i chorób, bowiem coraz więcej dowodów naukowych potwierdza fakt, iż dzięki skutecznej działalności w tym zakresie, starzenie się nie musi determinować tak dużego wzrostu zachorowalności³⁴. Dodajmy, że doniosłe znaczenie realizacji wskazanych działań dostrzega się także obecnie w przepisach ustawy z dnia 11 września 2015 r. o zdrowiu publicznym³⁵ oraz w sformułowaniu Celu strategicznego (*Wydłużenie życia w zdrowiu, poprawa zdrowia i związanej z nim jakości życia ludności oraz zmniejszenie nierówności społecznych w zdrowiu*) oraz wybranych Celów operacyjnych Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016–2020 (*Poprawa sposobu żywienia, stanu odżywienia oraz aktywności fizycznej społeczeństwa; Ograniczenie ryzyka zdrowotnego wynikającego z zagrożeń fizycznych, chemicznych i biologicznych w środowisku zewnętrznym, miejscu pracy, zamieszkania, rekreacji oraz nauki; Promocja zdrowego i aktywnego starzenia się*)³⁶. Należy przy tym podzielić pogląd P. Błędowskiego, że w związku ze starzeniem się społeczeństwa do najważniejszych obszarów działania w ramach systemu ochrony zdrowia, także w przypadku województwa śląskiego – poza wskazaną wyżej profilaktyką i promocją zdrowia – należą: (1) ułatwienie dostępu osobom starszym do świadczeń zdrowotnych, zarówno ambulatoryjnych, jak i stacjonarnych; (2) organizacja i rozbudowa opieki geriatrycznej; (3) stworzenie systemu środowiskowej i stacjonarnej opieki długoterminowej³⁷. Sprawną realizację pierwszego ze wskazanych zadań powinna poprzedzać trafna diagnoza sy-

³² Por. szerzej R. Suszko, 2012, *Stan zdrowia oraz potrzeby zdrowotne i opiekuńcze ludzi starych*, s. 29 i nast.; J. Szyborski, G. Marciniak, 2015, *Zdrowotne następstwa przemian demograficznych w Polsce...*, s. 11 i nast.

³³ Por. S.A. Nyce, S.J. Schieber, 2011, *Ekonomiczne konsekwencje starzenia się społeczeństw*, s. 138 i nast.; zob. też przytoczone za OECD oraz NFZ przykładowe koszty leczenia pacjentów w wybranych grupach wiekowych, zamieszczone w: K. Klinger, 2015, *Starsi pacjenci wymagają opieki i drenują budżet*, s. A6.

³⁴ Por. J. Szyborski, G. Marciniak, 2015, *Zdrowotne następstwa przemian demograficznych...* op. cit., s. 18.

³⁵ Dz.U. z 2015 r., poz. 1916 z późn. zm.

³⁶ Por. rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 2016 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016–2020, Dz.U. z 2016 r., poz. 1492.

³⁷ Por. P. Błędowski, 2015, *Proces starzenia się ludności a progresywne zarządzanie zdrowiem*, s. 103.

tuaacji zdrowotnej starszej ludności danego województwa, uwzględniająca nie tylko czynniki o charakterze czysto zdrowotnym, ale także z zakresu sytuacji społecznej seniorów (poziom sprawności, sytuacja rodzinna, skład gospodarstwa domowego, dochody, poziom wykształcenia i in.), które wpływając na subiektywną ocenę stanu zdrowia, oddziałują również na jego stan obiektywny³⁸.

Uwzględniając z kolei generalnie stan zdrowia ludności województwa śląskiego, w tym w szczególności przedstawione wyżej jej główne problemy zdrowotne, za najważniejsze kierunki działań w zakresie regionalnej polityki zdrowotnej należy uznać:

- 1) rozwój szpitalnych oddziałów pediatrii oraz neonatologii,
- 2) poprawę wczesnej diagnostyki onkologicznej i terapii chorób nowotworowych,
- 3) profilaktykę w zakresie chorób układu krążenia,
- 4) profilaktykę w zakresie chorób układu oddechowego,
- 5) rozwój szpitalnych oddziałów diabetologii dla osób dorosłych oraz dla dzieci,
- 6) zwiększenie liczby geriatrów oraz poprawę dostępu do lekarzy innych specjalności,
- 7) upowszechnienie rozwiązań w zakresie medycyny nieinterwencyjnej oraz telemedycyny,
- 8) tworzenie kompleksowego systemu świadczeń (usług) pielęgnacyjnych i opiekuńczych,
- 9) edukację prozdrowotną.

Istotną kwestią pozostaje potrzeba rozwoju w województwie śląskim systemu opieki paliatywno-hospicyjnej, stanowiącej ciągłość działań medycznych i pozamedycznych (socjalnych i innych) oraz wsparcie psychologiczne dla chorych pozostających poza możliwościami leczenia przyczynowego w onkologii oraz w przypadku innych chorób ograniczających egzystencję osoby chorej³⁹. Liczba placówek realizujących wskazany rodzaj świadczeń (usług) jest w województwie wciąż niewystarczająca. Jak wynika z danych Urzędu Statystycznego w Katowicach, w 2015 r. w śląskim funkcjonowało łącznie zaledwie 85 placówek opieki długoterminowej i hospicyjno-palia-

³⁸ Por. A. Abramowska-Kmon, 2008, *Indywidualne społeczno-demograficzne determinanty stanu zdrowia osób starszych...* s. 206 i nast.; zob. też A. Kurzynowski, *Diagnoza potrzeb zdrowotnych*, [w:] *Zarządzanie progresywnie zdrowiem...* op. cit., s. 48 i nast.

³⁹ Zauważyć należy, że opieka, o której mowa, dotyczy nie tylko samego chorego, ale także członków jego rodziny oraz opiekunów w okresie choroby oraz – jeżeli jest to konieczne – także po jego śmierci (szerzej: M. Bartusek, 2008, *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju opieki paliatywno-hospicyjnej*, s. 299 i nast.).

tywnej, dysponujących łącznie liczbą 5013 łóżek, w tym: 3253 łózkami w zakładach opiekuńczo-leczniczych, 1485 łózkami w zakładach pielęgnacyjno-opiekuńczych, 237 łózkami na oddziałach opieki paliatywnej oraz 38 łózkami w hospicjach⁴⁰.

Większą niż dotychczas uwagę należy poświęcić także poprawie warunków bezpieczeństwa i higieny pracy w podmiotach zatrudniających w województwie śląskim, ze względu na najwyższe w skali kraju wskaźniki zapadalności na choroby zawodowe oraz znaczną liczbę osób poszkodowanych w wypadkach przy pracy. Zadanie to wykracza jednak poza zakres działania systemu ochrony zdrowia, stanowiąc domenę innych niż podmioty lecznicze instytucji polityki społecznej, w szczególności Państwowej Inspekcji Pracy oraz rzecz jasna samych pracodawców⁴¹.

Stan zdrowia ludności województwa śląskiego stanowi duże wyzwanie nie tylko dla systemu opieki zdrowotnej, lecz także dla systemu zabezpieczenia społecznego⁴², zwłaszcza zaś ubezpieczeń społecznych i ich finansów. Jak wynika z danych Departamentu Statystyki i Prognoz Aktuarialnych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, w roku 2015 śląskie uplasowało się na drugim miejscu w Polsce (po mazowieckim) pod względem liczby osób pobierających zasiłki chorobowe i świadczenia rehabilitacyjne (wykres 11.8) oraz na pierwszym miejscu pod względem przeciętnej miesięcznej liczby osób pobierających renty z tytułu niezdolności do pracy (wykres 11.9). Przypomnieć w tym miejscu należy, że zasiłek chorobowy – to świadczenie z ubezpieczenia społecznego, przysługujące generalnie z tytułu czasowej niezdolności do pracy z powodu choroby⁴³. Z kolei świadczenie rehabilitacyjne przysługuje ubezpieczonemu, który po wyczerpaniu okresu pobierania zasiłku chorobowego jest nadal niezdolny do pracy, ale dalsze leczenie lub rehabilitacja rokują odzyskanie zdolności do pracy⁴⁴.

⁴⁰ Por. *Ochrona zdrowia w województwie śląskim...* op.cit., s. 5.

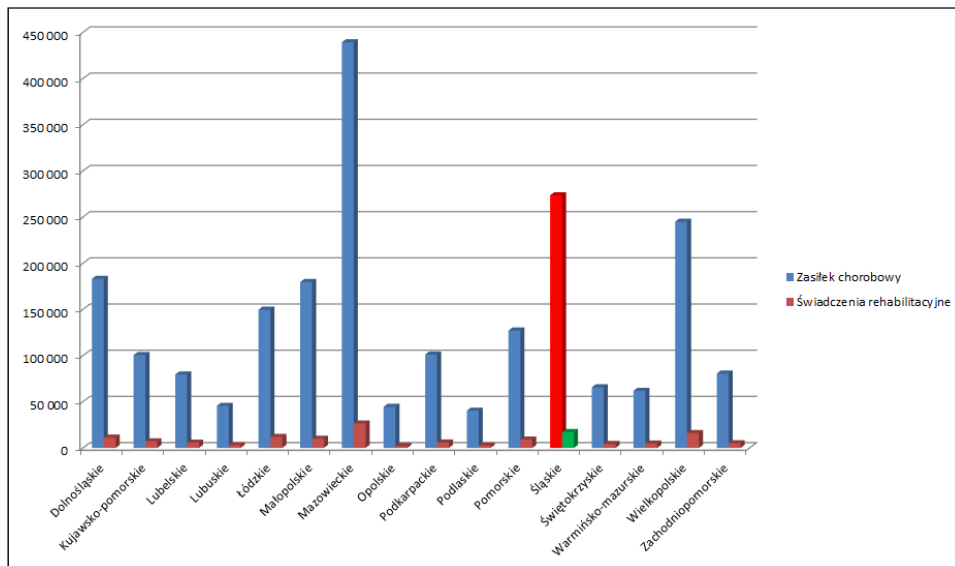
⁴¹ Por. szerzej T. Wyka, 2003, *Ochrona zdrowia i życia pracownika...*; T. Liszcz, 2014, *Prawo pracy*. rozdz. XVI: *Bezpieczeństwo i higiena pracy*, s. 396 i nast.

⁴² Na temat pojęcia „zabezpieczenie społeczne”, konstrukcji polskiego systemu zabezpieczenia społecznego, podstaw normatywnych jego funkcjonowania oraz zakresu realizowanej ochrony zob. W. Koczur, 2012, *Zabezpieczenie społeczne...* s. 9 i nast.

⁴³ Szerzej: I. Jędrasik-Jankowska, 2006, *Zasiłek chorobowy jako świadczenie w razie czasowej niezdolności do pracy*, s. 7 i nast.

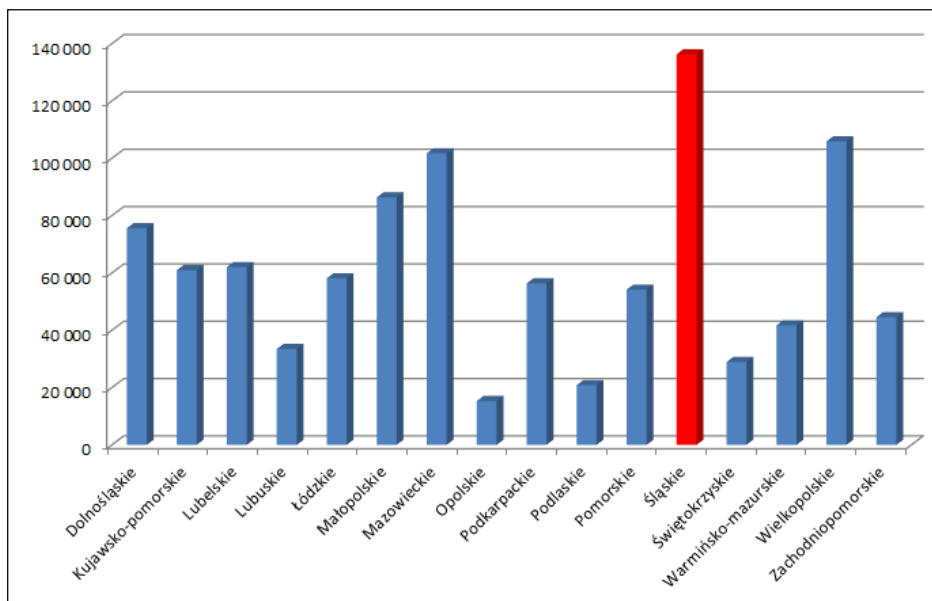
⁴⁴ Por. szerzej W. Koczur, 2010, *Restytucja zdolności do pracy...* s. 172 i nast.

Wykres 11.8. Liczba osób pobierających zasiłki chorobowe i świadczenia rehabilitacyjne według województw w 2015 r.

Źródło: dane Departamentu Statystyki i Prognoz Aktuariatycznych ZUS.

Wykres 11.9. Przeciętna miesięczna liczba osób pobierających renty z tytułu niezdolności do pracy w 2015 r. według województw

Źródło: dane Departamentu Statystyki i Prognoz Aktuariatycznych ZUS.

Wspomniane świadczenia przysługują osobom uprawnionym, w zależności od przyczyny niezdolności do pracy, albo na mocy przepisów ustawy z 25 czerwca 1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa⁴⁵ albo przepisów ustawy z 30 października 2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych⁴⁶. Renty z tytułu niezdolności do pracy są odmienną kategorią świadczeń z ubezpieczenia społecznego, przysługującą z tytułu długookresowej lub trwałej niezdolności do pracy, przy czym, jeżeli niezdolność do pracy jest trwała, a więc nierokująca odzyskania zdolności do pracy, przyznaje się rentę stałą, zaś jeżeli owa niezdolność ma charakter okresowy, a więc według wiedzy medycznej są szanse jej odzyskania, przyznaje się rentę okresową⁴⁷. Podstawę prawną realizacji wskazanych świadczeń stanowią przepisy ustawy z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych⁴⁸, lub w przypadku ubezpieczonego, który stał się niezdolny do pracy wskutek wypadku przy pracy lub choroby zawodowej, przepisy wskazanej wyżej ustawy o ubezpieczeniu wypadkowym.

Analizując dane Departamentu Statystyki i Prognoz Aktuariatycznych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, dotyczące wydatków na świadczenia związane z niezdolnością do pracy w 2015 r. odnotowujemy, że wskazane wydatki były najwyższe w województwie śląskim (wykres 11.10). Wyniosły one 4,77 mld zł, co stanowiło 14,1% ogółu wydatków na wskazane świadczenia w Polsce. Najwyższy udział w wydatkach miały wypłaty rent z tytułu niezdolności do pracy oraz wydatki na absencję chorobową⁴⁹. Skłania to do refleksji, że poza realizacją funkcji ochronno-kompensacyjnej, niezbędne jest w przypadku ubezpieczonych z województwa śląskiego także istotne dowartościowanie działań z zakresu prewencji ubezpieczeniowej, w szczególności zaś profilaktyki zdrowotnej oraz rehabilitacji leczniczej, co poza korzyściami natury zdrowotnej, jakie staną się udziałem ubezpieczonych, pozwoli zmniejszyć wydatki na wskazane wyżej kategorie świadczeń z ubezpieczenia społecznego, a tym samym obniżyć wielkość dotacji do Funduszu Ubezpieczeń Społecznych ze środków budżetu państwa⁵⁰. Uwzględniając postulowane wcześniej działania w sferze ochrony zdrowia, należy zauważyć, że generalnie zmiany wymaga model realizowanych w ramach polityki społecznej aktywności jej podmiotów, w kierunku znacznego dowarto-

⁴⁵ Tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r., poz. 372 z późn. zm.

⁴⁶ Tekst jednolity: Dz.U. z 2015 r., poz. 1242 z późn.zm.; zob. też W. Koczur, K. Rubel, 2016, *Ubezpieczenie społeczne z tytułu wypadków...*, s. 138 i nast.

⁴⁷ Por. szerzej K. Antonów, 2006, *Renta z tytułu niezdolności do pracy*, s. 52 i nast.

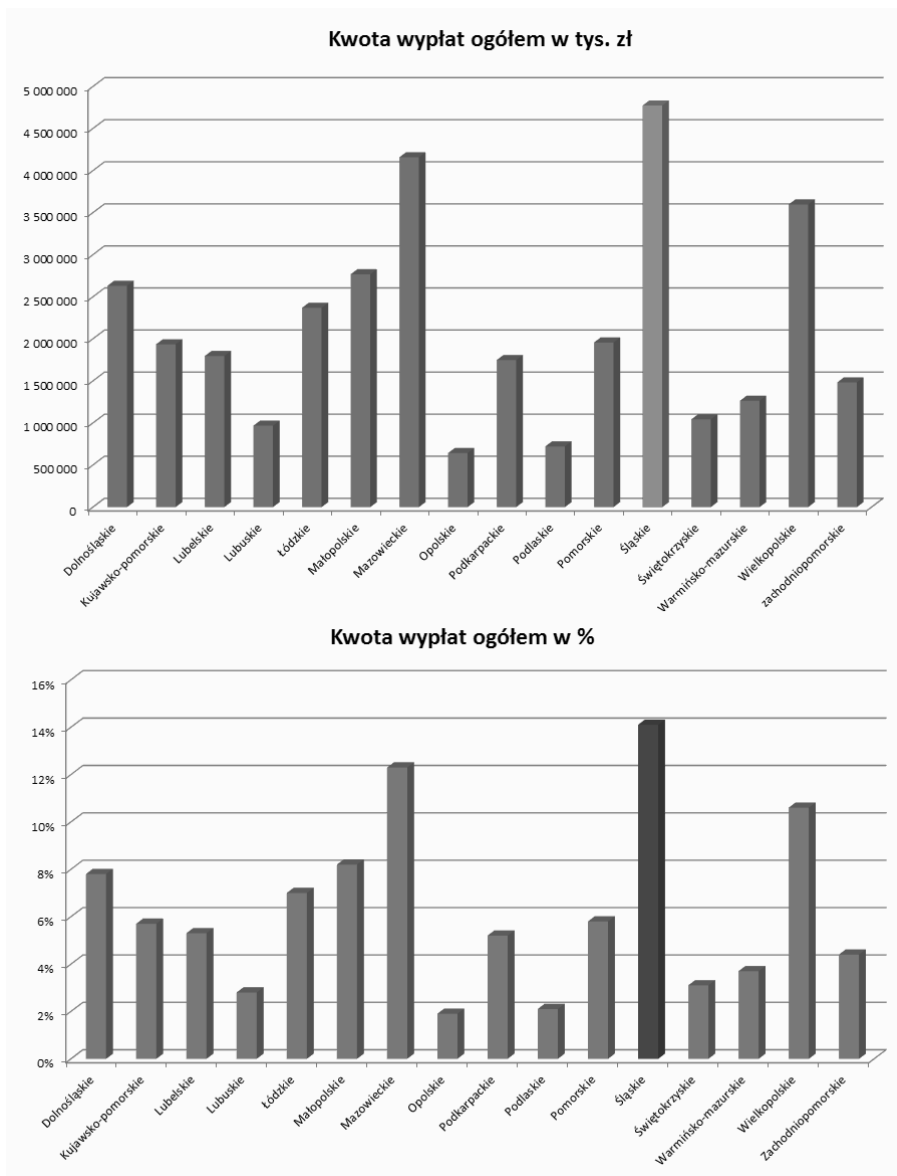
⁴⁸ Tekst jednolity: Dz.U. z 2016 r., poz. 887 z późn. zm.

⁴⁹ Por. szerzej *Wydatki na świadczenia z ubezpieczeń społecznych...*, 2016, s. 19 i nast.

⁵⁰ Na temat kształtowania się wysokości przedmiotowych dotacji do Funduszu Ubezpieczeń Społecznych po reformie systemu ubezpieczeń społecznych zob. J. Wantoch-Rekowski, 2014, *System ubezpieczeń społecznych a budżet państwa...*, s. 179 i nast.

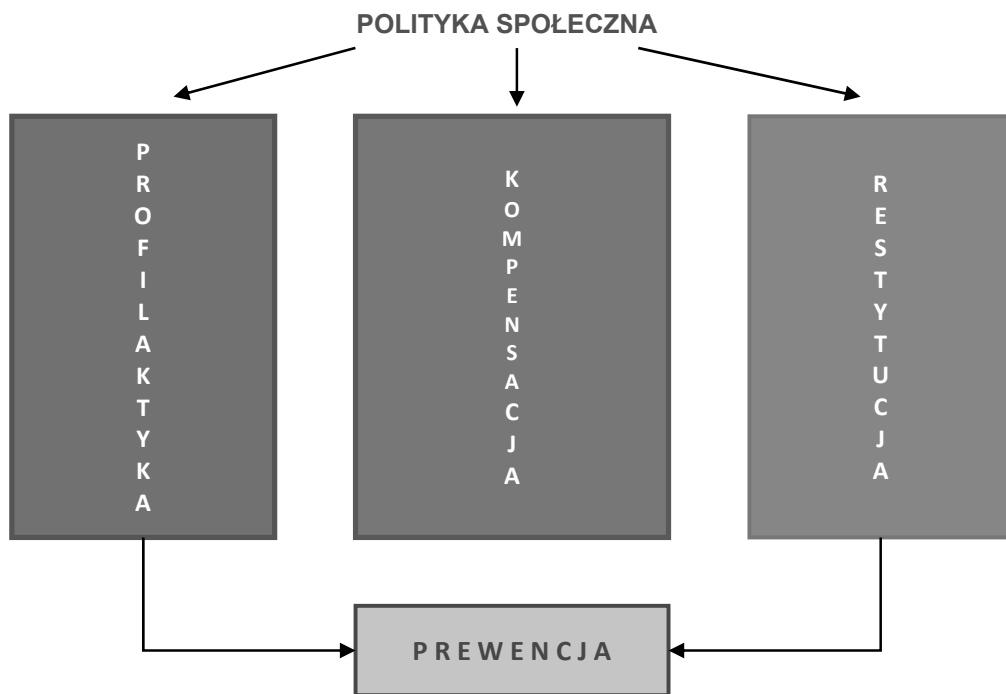
ściowania rozwiązań o charakterze prewencyjnym (ryc. 11.1), co dotyczy poza wskazanymi wyżej dwoma jej obszarami także innych subdyscyplin (dyscyplin szczegółowych), mających związek z poruszaną tu problematyką.

Wykres 11.10. Wydatki ogółem na świadczenia związane z niezdolnością do pracy w 2015 r. według województw

Źródło: dane Departamentu Statystyki i Prognoz Aktuariatnych ZUS.

Ryc. 11.1. Model realizowanych w ramach polityki społecznej aktywności jej podmiotów, w kierunku znacznego dowartościowania jej powiązań o charakterze prewencyjnym

Źródło: opracowanie własne.

11.5. Zakończenie

Stan zdrowia ludności w województwie śląskim stanowi, jak wskazano wyżej, duże wyzwanie nie tylko dla systemów ochrony zdrowia oraz zabezpieczenia społecznego (ze szczególnym uwzględnieniem ubezpieczeń społecznych), ale w ogóle dla całej polityki społecznej, która poza tradycyjnymi działaniami o charakterze ochronno-kompensacyjnym, powinna obejmować także szerszy niż dotychczas zakres przedsięwzięć o charakterze profilaktycznym i restytucyjnym, przede wszystkim w dwóch wskazanych wyżej jej obszarach. Powinna to być polityka społeczna wielosektorowa⁵¹, progresywna, nastawiona na kreatywne i nowatorskie rozwiązania zarówno na poziomie centralnym, regionalnym, jak i lokalnym. Niezbędne jest przy tym podjęcie stosownych działań na-

⁵¹ Problematykę wielosektorowej polityki społecznej przedstawiono gruntownie w pracach: M. Grewiński, 2007, *Od państwa opiekuńczego do wielosektorowości w kształtowaniu dobrobytu społecznego...* s. 105 i nast.; Idem, 2010, *Wielosektorowa polityka społeczna*; Idem, 2012, *Nowe wyzwania i paradygmaty w polityce społecznej – w poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań*, s. 295 i nast.

tury legislacyjnej (dostosowanie obowiązujących przepisów prawa, w tym prawa miejscowego do zdiagnozowanych wyzwań), finansowej (zapewnienie środków na pokrycie rosnących potrzeb w zakresie świadczeń zdrowotnych oraz w sferze zabezpieczenia społecznego), organizacyjnej (wprowadzenie rozwiązań pozwalających sprawniej niż dotychczas realizować zadania w zakresie zaspokajania potrzeb zdrowotnych, opiekuńczo-leczniczych, pielęgnacyjnych i inne, w tym zasad progresywnego zarządzania systemem zabezpieczenia zdrowotnego⁵²), kadrowej (zapewnienie adekwatnej do potrzeb liczby lekarzy, w szczególności lekarzy specjalistów, pielęgniarek, położnych, fizjoterapeutów, opiekunów osób niesamodzielnych i innych) oraz edukacyjnej (promowanie zdrowego trybu życia, promocja zdrowia, promocja zdrowego starzenia się). Akcentowana tu kompleksowość przedsięwzięć stanowi *condicio sine qua non* sprostania wyzwaniom, jakie przed polityką społeczną stawia stan zdrowia mieszkańców województwa śląskiego.

Bibliografia

- Abramowska-Kmon A. (2008), *Indywidualne społeczno-demograficzne determinanty stanu zdrowia osób starszych – próba kwantyfikacji ich wpływu*, [w:] *Pomyślne starzenie się w świetle nauk o zdrowiu*, red. J.T. Kowaleski, P. Szukalski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 206–215.
- Analiza sytuacji zdrowotnej, potrzeb infrastrukturalnych w województwie śląskim oraz założeń wdrażania i wyboru projektów z obszaru zdrowia w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2014–2020* (2015), ITTI Sp. z p.o., Poznań.
- Antonów K. (2006), *Renta z tytułu niezdolności do pracy*, [w:] *Ryzyko niezdolności do pracy w zabezpieczeniu społecznym*, red. U. Jackowiak, R. Ziółkowska, PSUS, Gdańsk, 52–64.
- Choroby układu krążenia w województwie śląskim* (2014), Śląski Urząd Wojewódzki, Wydział Nadzoru nad Systemem Opieki zdrowotnej, Katowice.
- Bartusek M. (2008), *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju opieki paliatywno-hospicyjnej*, [w:] *W obliczu starości*, red. L. Frąckiewicz, ROPS w Katowicach, Katowice, 299–309.
- Błędowski P. (2015), *Proces starzenia się ludności a progresywne zarządzanie zdrowiem*, [w:] *Zarządzanie progresywne zdrowiem. Kierunki, strategie, metody*, red. V. Korporowicz, Wolters Kluwer, Warszawa, 91–109.
- Grewiński M. (2007), *Od państwa opiekuńczego do wielosektorowości w kształtowaniu dobrobytu społecznego – zmieniający się kontekst polityki społecznej w Polsce*, [w:] *Polityka społeczna w życiu społeczno-gospodarczym kraju*, red. A. Rączaszek, W. Koczur, Wydawnictwo AE w Katowicach, Katowice, 105–123.
- Grewiński M. (2010), *Wielosektorowa polityka społeczna. O przeobrażeniach państwa opiekuńczego*, Wydawnictwo WSP TWP, Warszawa.

⁵² Por. szerzej T. Szumlicz, 2015, *Zarządzanie systemem zabezpieczenia zdrowotnego...*, s. 65 i nast.

- Grewiński M. (2012), *Nowe wyzwania i paradygmaty w polityce społecznej – w poszukiwaniu innowacyjnych rozwiązań*, [w:] *Aktualne zagadnienia prawa pracy i polityki socjalnej. Zbiór studiów*, red. B.M. Ćwiertniak, Wydawnictwo WS Humanitas, Sosnowiec, 295–314.
- Janosik E., Mazur-Kajta K. (2016), *Zatrudnienie i warunki pracy w województwie śląskim w latach 1990–2014*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania Ochroną Pracy w Katowicach” nr 1, 42–51.
- Jędrasik-Jankowska I. (2006), *Zasilek chorobowy jako świadczenie w razie czasowej niezdolności do pracy*, [w:] *Ryzyko niezdolności do pracy w zabezpieczeniu społecznym*, red. U. Jackowiak, R. Ziółkowska, PSUS, Gdańsk, 7–22.
- Klinger K. (2015), *Starsi pacjenci wymagają opieki i drenują budżet*, „Dziennik Gazeta Prawna” nr 225, s. A6.
- Koczur W. (2010), *Restytucja zdolności do pracy w polskim powszechnym systemie ubezpieczeń społecznych*, Wydawnictwo AE w Katowicach, Katowice.
- Koczur W. (2012), *Zabezpieczenie społeczne. Zarys problematyki*, Wydawnictwo UE w Katowicach, Katowice.
- Koczur W. (2013), *Cross-Border Healthcare As a New Solution in European Union Social Policy*, [w:] *GIS and Its Implementations*, red. R. Żróbek, D. Kereković, GIS Forum Croatia, Zagreb, 233–239.
- Koczur W. (2014), *Transgraniczna opieka zdrowotna w Unii Europejskiej – wybrane zagadnienia*, [w:] *Polityka społeczna wobec problemu bezpieczeństwa socjalnego w dobie przeobrażeń społeczno-gospodarczych*, „Studia Ekonomiczne” nr 179, red. W. Koczur, A. Rączaszek, Wydawnictwo UE w Katowicach, Katowice, 150–162.
- Koczur W., Rubel K. (2016), *Ubezpieczenie społeczne z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych*, [w:] *System ubezpieczeń społecznych. Zagadnienia podstawowe*, red. G. Szpor, Wolters Kluwer, Warszawa, 125–156.
- Kurzynowski A. (2015), *Diagnoza potrzeb zdrowotnych*, [w:] *Zarządzanie progresywne zdrowiem. Kierunki, strategie, metody*, red. V. Korporowicz, Wolters Kluwer, Warszawa, 48–64.
- Liszczyński T. (2014), *Prawo pracy*, rozdz. XVI: *Bezpieczeństwo i higiena pracy*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa.
- Monitoring rynku pracy. Wypadki przy pracy w 2015 r.* (2016), GUS, Warszawa.
- Nyce S.A., Schieber S.J. (2011), *Ekonomiczne konsekwencje starzenia się społeczeństw*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ochrona zdrowia w województwie śląskim w 2015 r.* (2016), Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice.
- Perspektywy demograficzne jako wyzwanie dla polityki ludnościowej Polski* (2016), red. J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Priorytety dla regionalnej polityki zdrowotnej – województwo śląskie* (2016), Śląski Urząd Wojewódzki, Katowice, 30 czerwca 2016 r. www.katowice.uw.gov.pl
- Program Ochrony Środowiska dla Województwa Śląskiego do roku 2019 z uwzględnieniem perspektywy do roku 2024* (2015), Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Katowice.
- Raport o stanie zdrowia mieszkańców województwa śląskiego 2013*, (2013), Śląski Urząd Wojewódzki w Katowicach, Wydział Nadzoru nad Systemem Opieki Zdrowotnej, Katowice.

- Stan środowiska w województwie śląskim w 2014 roku*, (2015), Wojewoda Śląski, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Katowicach, Katowice.
- Stan zdrowia ludności Polski w 2009 r.*, (2011), GUS, Warszawa.
- Stan zdrowia ludności Polski w 2014 r.*, (2015), GUS, Warszawa.
- Suszko R. (2012), *Stan zdrowia oraz potrzeby zdrowotne i opiekuńcze ludzi starych*, [w:] *Starzenie się społeczeństwa polskiego*, red. G. Ciura, W. Zgliszczyński, Studia BAS, nr 2, 29–42.
- Sygit M. (2010), *Zdrowie publiczne*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Sytuacja zdrowotna ludności Polski* (2012), red. P. Goryński, B. Wojtyniak, B. Moskalewicz, Narodowy Instytut Zdrowia – Państwowy Zakład Higieny, Warszawa.
- Sytuacja zdrowotna ludności Polski i jej uwarunkowania* (2016), red. B. Wojtyniak, P. Goryński, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny, Warszawa.
- Szeszenia-Dąbrowska N., Wilczyńska U. (2016), *Choroby zawodowe w Polsce w 2015 r.*, Instytut Medycyny Pracy im. prof. J. Nofera, Łódź.
- Szumlicz T. (2015), *Zarządzanie systemem zabezpieczenia zdrowotnego – podejście progresywne*, [w:] *Zarządzanie progresywnie zdrowiem – kierunki, strategie, metody*, red. V. Korporowicz, Wolters Kluwer, Warszawa, 65–90.
- Szyborski J., Marciniak G. (2015), *Zdrowotne następstwa przemian demograficznych w Polsce – przyczyna czy usprawiedliwienie problemów w ochronie zdrowia?*, „Studia Ekonomiczne” nr 223, red. A. Rączaszek, Wydawnictwo UE w Katowicach, Katowice, 11–20.
- Wantoch-Rekowski J. (2014), *System ubezpieczeń społecznych a budżet państwa. Studium prawno-finansowe*, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Wojtyniak B., Stokwiszewski J., Goryński P., Zdrojewski T. (2016), *Długość życia i umieralność ludności Polski*, [w:] *Sytuacja zdrowotna ludności Polski i jej uwarunkowania*, red. B. Wojtyniak, P. Goryński, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny, Warszawa, 49–134.
- Wydatki na świadczenia z ubezpieczeń społecznych związane z niezdolnością do pracy w 2015 r.* (2016), Departament Statystyki i Prognoz Aktuarialnych ZUS, Warszawa.
- Wyka T. (2003), *Ochrona zdrowia i życia pracownika jako element treści stosunku pracy*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Zachorowalność i umieralność na nowotwory a sytuacja demograficzna Polski* (2014), red. A. Potrykowska, Z. Strzelecki, J. Szyborski, J. Witkowski, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Zachorowalność i umieralność na choroby układu krążenia a sytuacja demograficzna Polski* (2015), red. Z. Strzelecki, J. Szyborski, Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
- Zachorowania i zgony na gruźlicę – wybrane dane* (2014), Śląski Urząd Wojewódzki, Katowice.
- Zarządzanie progresywnie zdrowiem. Kierunki, strategie, metody*, red. V. Korporowicz, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.
- Zdrowie mieszkańców województwa śląskiego w liczbach. 2014* (2014), Śląski Urząd Wojewódzki, Wydział Nadzoru nad Systemem Opieki Zdrowotnej, Katowice.

State of health of the population in Silesia as a challenge to social policy

Summary

This report is devoted to characteristics of the general health of the inhabitants of the Silesian voivodship and to the analysis of the key challenges that this situation has for social policy. It presents a justification for the claim that the health of the inhabitants of the designated voivodship has deteriorated in recent years in terms of mortality and morbidity ratios for significant individuals and groups of diseases, and indicated the state of affairs in the voivodeship priorities for regional health policy. At the same time, the main challenges presented by the present state of health of the inhabitants of Silesian voivodeship are presented for selected social policy areas, with particular emphasis on health care policy and social security system. The recommendations for local, regional and central social policies were also formulated for activities aimed at improving the health of the population living in Silesia.

Prof. dr hab. Grażyna TRZPIOT

Katedra Demografii i Statystyki Ekonomicznej

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

12. Sytuacja demograficzna województwa śląskiego – wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne

12.1. Wprowadzenie

Na tle przemian demograficznych zachodzących w krajach Europy spoglądamy, jako ludzie żyjący w zmieniającym się otoczeniu demograficzno-ekonomicznym, na konsekwencje tego zjawiska, próbujemy badać te zmiany, opisywać i dostosowywać nasze działania do potrzeb. Podstawowe zmiany demograficzne, a wraz z nimi konsekwencje społeczne i ekonomiczne, są podejmowane w dyskusji publicznej oraz w licznych pracach naukowych z rosnącym natężeniem od opublikowania przez GUS prognozy demograficznej dla Polski¹. Prac tych jest zbyt wiele, aby możliwa była pełna prezentacja. Najistotniejsze dyskusje toczą się wokół wieku/progu emerytalnego. Znalazły swoje odbicie w dwukrotnej zmianie ustawodawstwa w ostatnich latach. Dług rolowany, który był fundamentem dotychczasowych systemów emerytalnych, został zachwiany wraz ze zmianami struktury demograficznej. Celem opracowania jest wskazanie na wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne omawianego procesu w ujęciu regionalnym, przede wszystkim w odniesieniu do sytuacji demograficznej województwa śląskiego.

12.2. Sytuacja demograficzna województwa śląskiego

W większości krajów rozwiniętych średnia długość życia wzrosła w ciągu ostatniego wieku z 25 do 30 lat. To zjawisko ma miejsce również w Polsce, co zostało potwierdzone w opublikowanej przez GUS prognozie demograficznej dla Polski. Z punktu widzenia ludzi, jest to dobra wiadomość. Jednakże, długowieczność bada się też z perspektywy zagrożeń. Instytucje finansowe, takie jak fundusze emerytalne czy firmy ubezpieczeniowe, a także rządy większości krajów rozwiniętych muszą zmierzyć się z tym nowym zjawiskiem, nazwanym ryzykiem długowieczności. Ryzyko długowieczności rozwija się i ujawnia powoli w czasie rzeczywistym, ale może mieć wpływ na stabilność finansową na

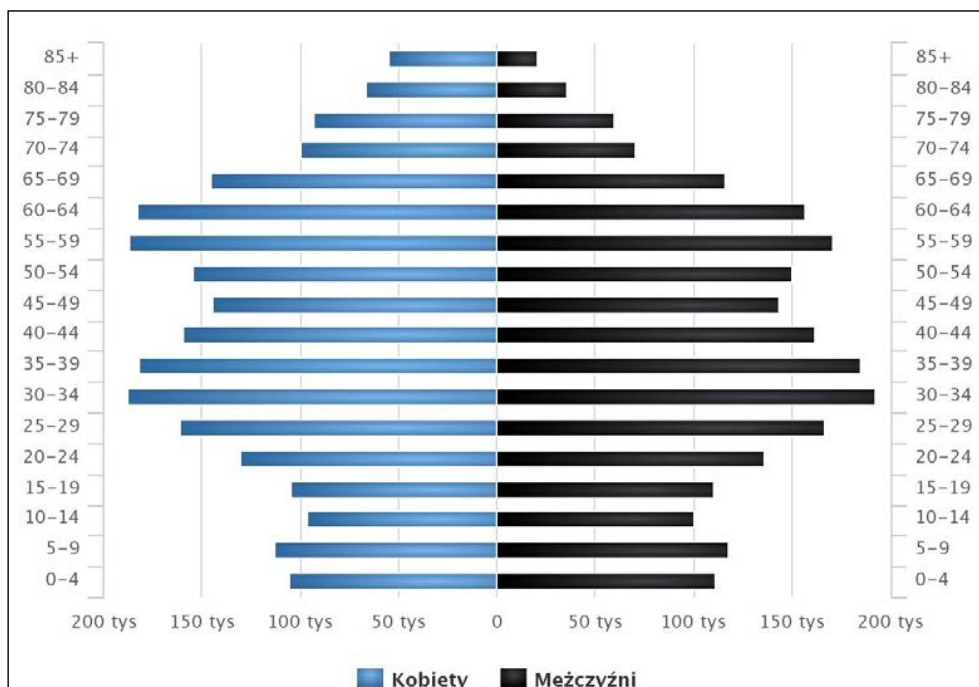
¹ *Prognoza ludności na lata 2014–2050*, 2014.

poziomie makro- oraz mikroekonomicznym. Skutki ryzyka długowieczności na rynkach ekonomicznych i finansowych mogą zachodzić jednocześnie²

12.2.1. Zmiany struktury wieku

Struktura wieku województwa śląskiego (wykres 12.1) informuje o następującym w najbliższych latach przejściu w wiek emerytalny wyżu demograficznego (kohorty osób w wieku 55–64). Obecny na rynku pracy pozostanie, w najbliższych dwóch dekadach, tzw. drugi wyż demograficzny, który zasili obszary konsumpcji i wytwarzanego kapitału, będzie aktywny na rynku kredytów oraz zasili finansowo budżety lokalne (kohorty w wieku 30–39). Kolejne kohorty są mniej liczne, zatem czytelnie rysuje się obraz struktury demograficznej w perspektywie najbliższych dekad. Kolejny wyż demograficzny, mimo że są to liczne roczniki, będzie miał zadania, których nie miały poprzednie pokolenia: utrzymania zarówno najmłodszych, jak i najstarszych osób w populacji; zwłaszcza grupa osób najstarszych będzie liczna (wykres 12.1).

Wykres 12.1. Piramida wieku ludności mieszkańców województwa śląskiego w 2015 roku

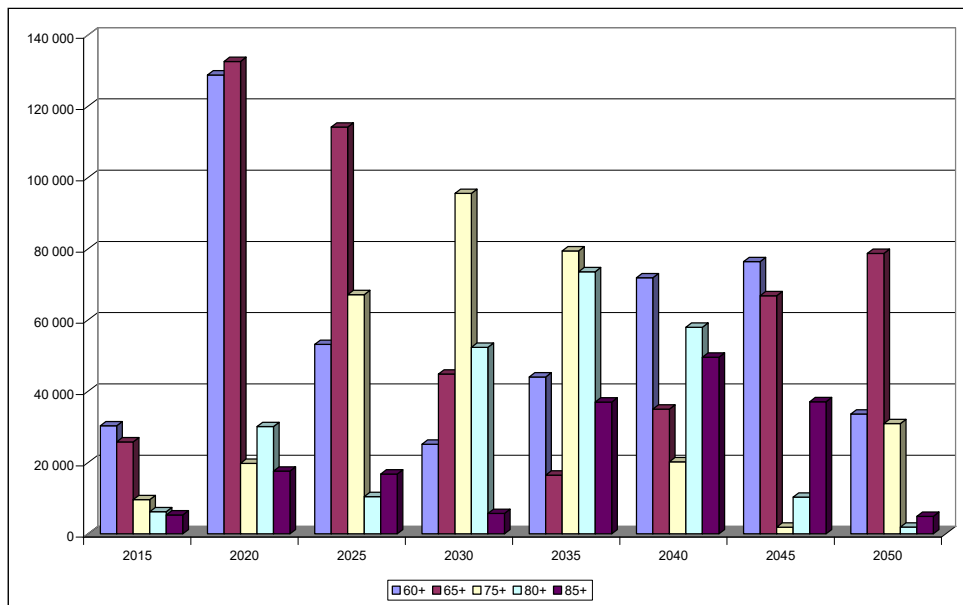

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

² G. Trzpiot, 2015, *Zarządzanie ryzykiem długowieczności*.

Najtrudniejsza sytuacja – zarówno ekonomiczna, jak i społeczna – będzie w chwili osiągnięcia wieku emerytalnego przez drugi wyż demograficzny, podczas gdy żyjące kohorty pierwszego wyżu demograficznego będą wymagały wzmożonego wsparcia (wykres 12.2). Idea długu rolowanego jako sposobu finansowania osób starszych przez osoby młode zostaje zachwiana i pojawia się ryzyko długowieczności.

Wykres 12.2. Zmiany stanu ludności w latach 2015–2050 [tys. osób]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

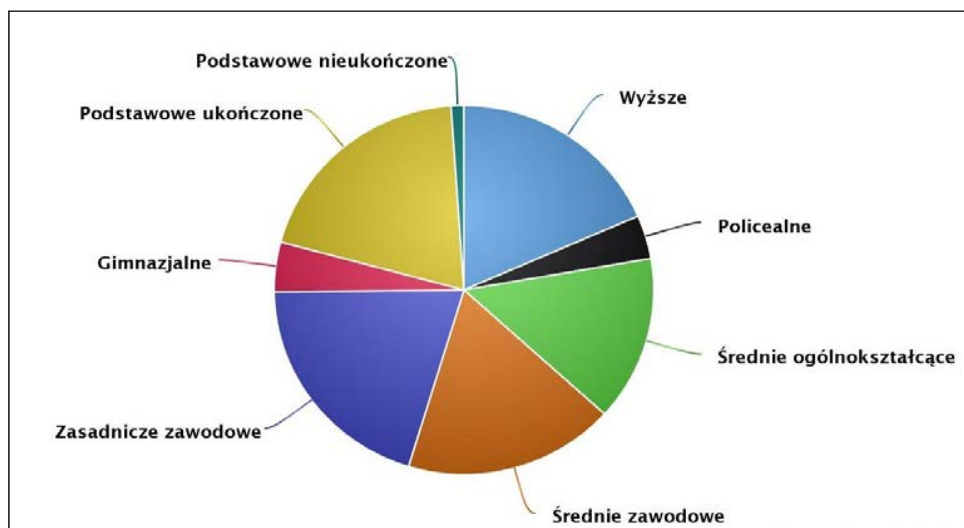
12.2.2. Struktura ludności według wykształcenia

Ważnym aspektem, ze względu na obecny i przyszły rynek pracy, jest wykształcenie osób zamieszkujących województwo. Struktura wykształcenia według płci w województwie śląskim (wykresy 12.3, 12.4 i 12.5) może być analizowana wielokierunkowo. Istotną cechą jest korzystniejsza struktura wykształcenia kobiet, które są lepiej wykształcone od mężczyzn.

Zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet znaczący jest udział osób z wykształceniem zawodowym (zasadnicze oraz średnie, łącznie ponad 50%), dla kobiet obserwujemy dodatkowo znaczny udział wykształcenia średniego ogólnego. Ta obserwacja pozwala na przygotowanie dobrej oferty kształcenia, w celu dostosowania do rynku pracy – Long Life Learning, które powinno być rozwijane na

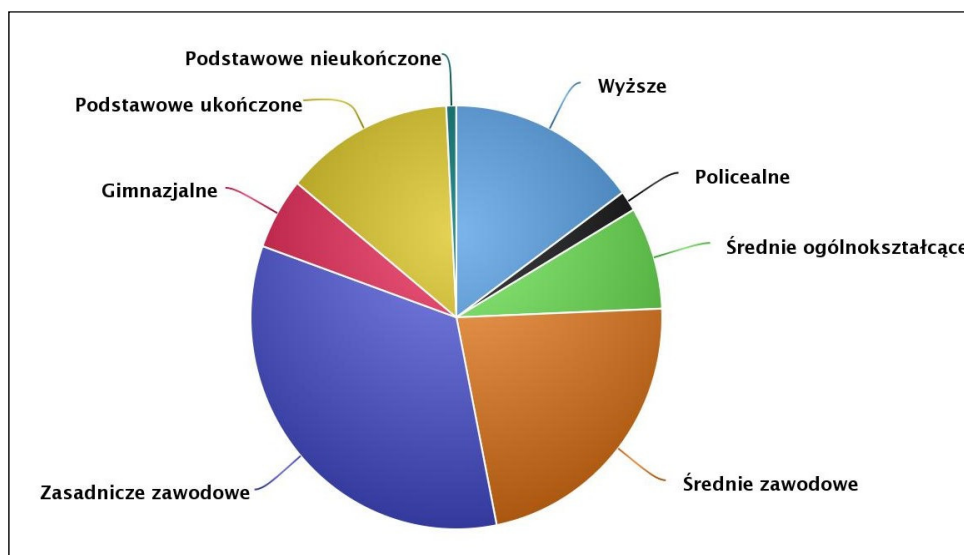
poziomie wyższych studiów zawodowych (o profilu praktycznym). Kierunki studiów oraz oferta kursów dokształcających powinny być powiązane z pilnymi potrzebami ludności w województwie.

Wykres 12.3. Poziom wykształcenia kobiet w woj. śląskim w 2011 r.

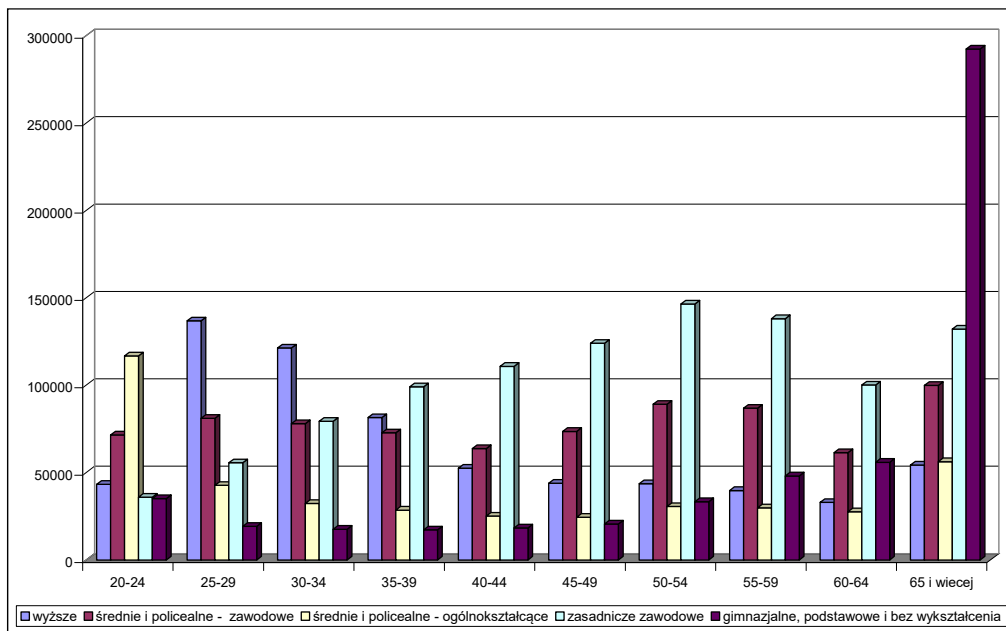
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, NSP 2011.

Wykres 12.4. Poziom wykształcenia mężczyzn w woj. śląskim w 2011 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, NSP 2011.

Wykres 12.5. Wykształcenie według grup wiekowych w woj. śląskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (NSP 2011).

12.2.3. Zatrudnienie w województwie śląskim

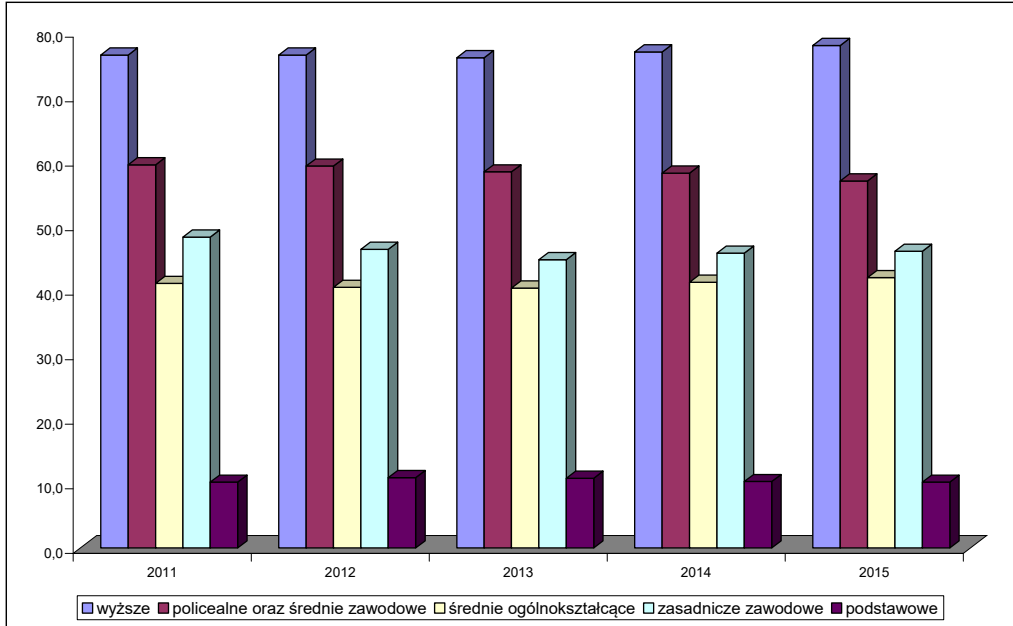
Struktura zatrudnienia (wykres 12.6) w powiązaniu ze strukturą wykształcenia wskazuje na stabilną sytuację w województwie śląskim w latach 2011–2015. Mając na uwadze pozostanie na rynku pracy osób pracujących, pozyskanie nowych umiejętności i zawodów, należy odnieść ofertę, podaż do zasobów pracy.

Poziom zatrudnienia w województwie śląskim zgodnie z badaniem BAEL również jest stabilny (wykres 12.7). Należy wskazać na nowe, wyróżniające się ilościowo zjawisko – wzrost udziału zatrudnienia kobiet w wieku 55–64 lata. Tendencja udziału tej grupy kobiet w grupie osób zatrudnionych ma charakter liniowy, z rosnącym trendem. Dodatkowo obserwowany był wzrost zatrudnienia mężczyzn w wieku 40–49 lat (w 2014 roku) oraz mężczyzn w wieku 55–64 lata w ostatnich dwóch badanych latach.

Obserwowane zmiany demograficzne mają znaczący wpływ na rozwój sytuacji na rynku pracy w latach najbliższych. Prognozuje się, że wzrost stopy zatrudnienia zrównoważy spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym: liczba ludności w wieku produkcyjnym zacznie się zmniejszać, ponieważ pokolenie

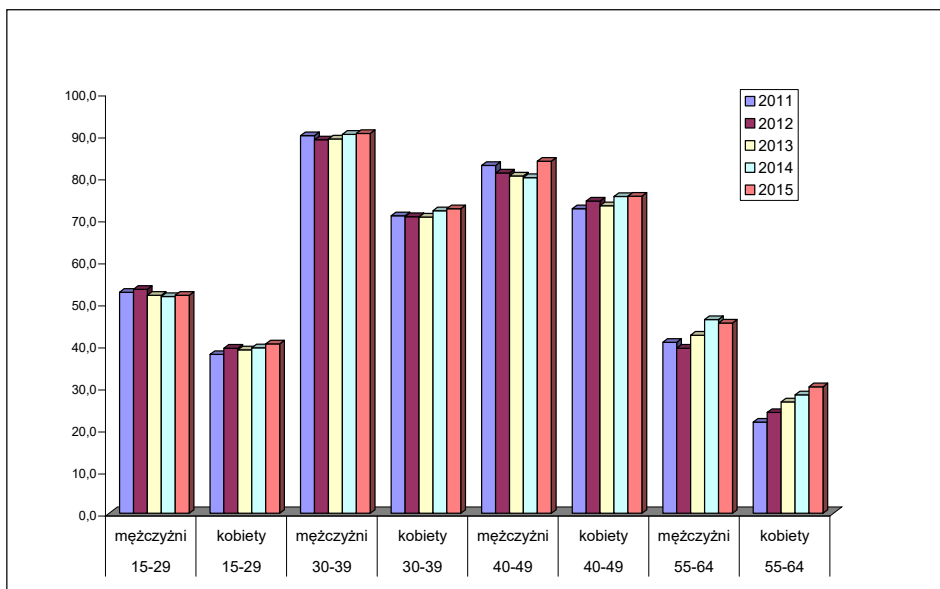
wyżu demograficznego przejście na emeryturę. Zakłada się zmniejszenie stopy bezrobocia, prognozowany jest wzrost stopy zatrudnienia kobiet i osób starszych, co ma złagodzić skutki zmian demograficznych, a ogólna liczba osób zatrudnionych zacznie wzrastać w tym okresie.

Wykres 12.6. Zatrudnienie ogółem względem wykształcenia w woj. śląskim w latach 2011–2015 [%]

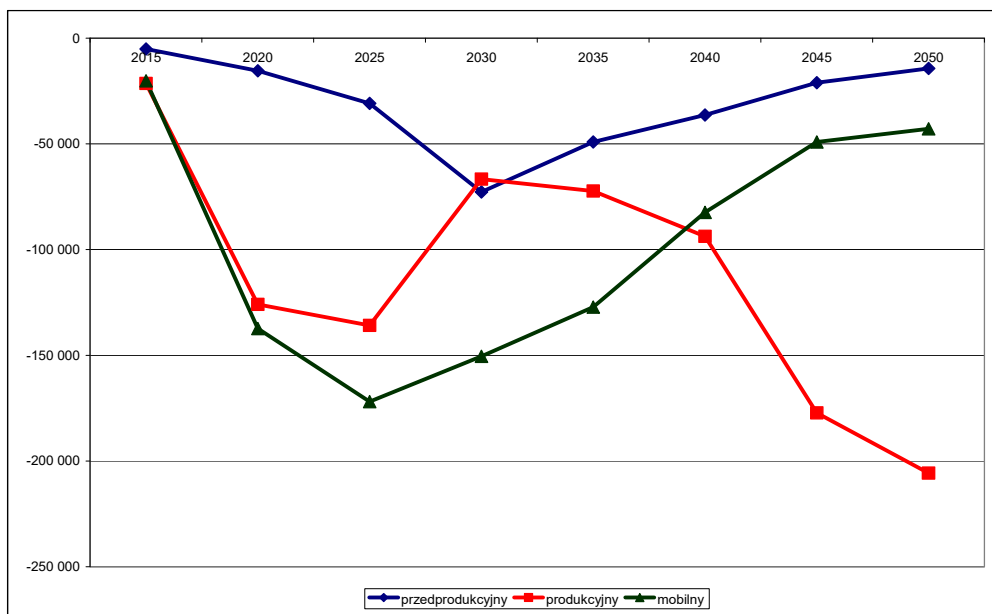
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wykres 12.7. Współczynnik zatrudnienia w woj. śląskim w latach 2011–2015 [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie BAEL.

Wykres 12.8. Prognozowane zmiany stanu ludności w woj. śląskim [tys. osób]

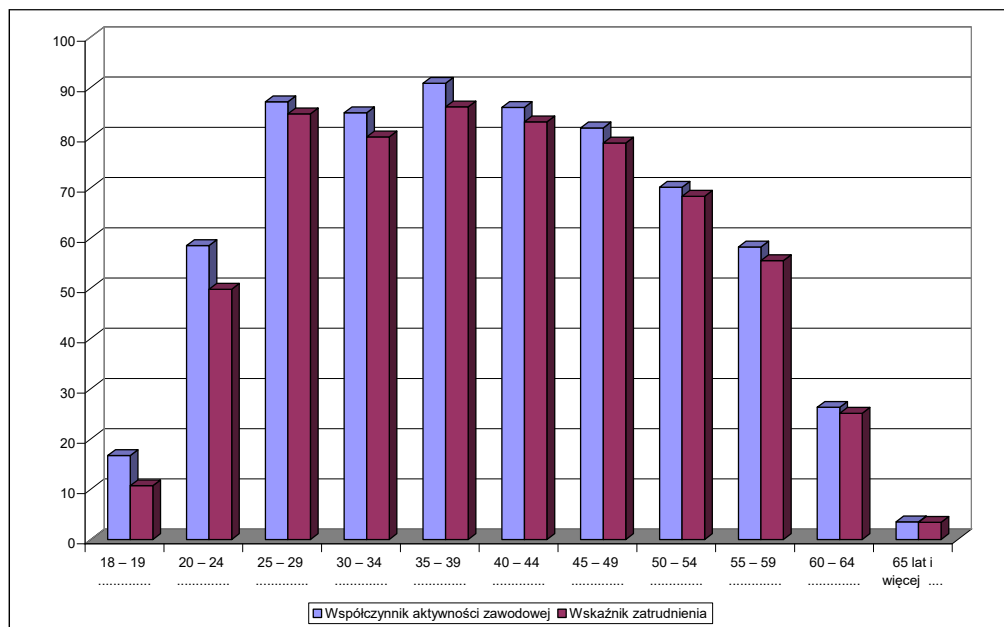
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, *Prognoza...* 2014.

12.3. Wybrane konsekwencje ekonomiczne

12.3.1. Konsekwencje makroekonomiczne

W sektorze gospodarki województwa śląskiego powiązanej z konsumpcją możemy się spodziewać znaczących zmian wzorców konsumpcji wraz ze starzeniem się populacji. Wzory te są bowiem odmienne dla osób młodych i dla osób starszych – wśród ludzi w podeszłym wieku podstawowe cele w obszarze spożycia przesuwają się w kierunku usług. Dochody i ich struktura jest różna w różnych grupach wiekowych; pomimo stosunkowo wysokich na tle kraju poziomu dochodów, zmiany wzorców konsumpcji będą zachodzić (wykres 12.9). Może to doprowadzić do zmiany struktury (wzrostu) cen w porównaniu z obrotem towarów niezbywalnych i zbywalnych, jednocześnie powodując wzrost realnego kursu walutowego. Przykładowo spadek popytu na mieszkania spowoduje spadek cen nieruchomości.

Wykres 12.9. Współczynnik aktywności zawodowej i wskaźnik zatrudnienia względem wieku w woj. śląskim, III kwartał 2016 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BAEL.

Wraz ze starzeniem się społeczeństwa, możemy spodziewać się znacznego zmniejszenia się zwrotu z inwestycji. Gdy starzenie się społeczeństwa przebie-

ga równocześnie ze zmniejszeniem się liczebności całej populacji, może dodatkowo nastąpić spadek stopy zwrotu z inwestycji publicznych. Samorządy powinny przygotować plan inwestycji dla spadkowej tendencji w populacji. Bez takich działań należy oczekiwać kolejnych nowych problemów. Istniejący kapitał publiczny, taki jak szkoły czy infrastruktura publiczna, może stać się nieużyteczny, jeżeli jego wykorzystanie różni się znacząco pomiędzy pokoleniami. Warto przygotować plany zagospodarowania, nowego wykorzystania posiadanego kapitału publicznego. W rachunkach bieżących możemy się spodziewać redukcji salda. Możemy wskazać, że na rachunkach bieżących spada efekt netto oszczędności prywatnych i publicznych, bo zależy od względnych zmian w oszczędnościach i inwestycjach.

Jeśli chodzi o poziom kapitału w populacji osób starszych, możemy oczekiwać redukcji realnych stóp procentowych. Starzenie się może się przełożyć na stopniowy wzrost wartości wskaźnika (proporcji) kapitału do pracy, przy jednoczesnym spadku długoterminowych realnych stóp procentowych. Spłaszczona krzywa rentowności zmniejszy efektywność transmisji polityki pieniężnej i może wpłynąć na instytucje takie jak banki czy fundusze emerytalne, które opierają się na stromej krzywej. Efekt ten może być równoważony przez zmniejszenie oszczędności, co może doprowadzić do wzrostu stóp procentowych.

W obszarze rynku pracy, w gospodarce możemy spodziewać się istotnego wpływu na podaż pracy i poziom zwrotów z pracy. Starzenie się społeczeństwa będzie powodowało kurczenie się zasobów siły roboczej, a to może prowadzić do braku robotników, zarówno niewykwalifikowanych, jak i wykwalifikowanych. Wyrównawcze czynniki, takie jak możliwość dalszej pracy (podniesienie wieku emerytalnego, możliwości uzyskania nowych kwalifikacji) lub zachęcanie do emigracji, może przeciwdziałać efektowi kurczenia się podaży siły roboczej. Im wyższy współczynnik kapitału do pracy, tym na ogół niższe oczekiwane stopy wzrostu z inwestycji. Podobnie, analogiczne działania, takie jak możliwość wydłużenia okresu pracy dłużej lub imigracja, mogą pomóc w zatrzymaniu spadku zwrotu z inwestycji.

12.3.2. Stabilność finansowa

Zmniejszenie posiadanych zasobów kapitałowych może wywołać deflacyjne skutki, prowadząc do negatywnej spirali cenowej, która dodatkowo obniży aktywność gospodarczą. W konsekwencji regionalnie, na poziomie samorządowym, należy prognozować pogorszenie stanu rozliczeń podatkowych i związanych z tym bezpośrednio problemów zrównoważonego długu.

Najważniejszy wpływ starzenia się społeczeństwa na stabilność finansową możemy opisać jak dwie strony bilansu, zapisując aktywa i pasywa. Mówiąc

o wpływie na aktywa, możemy wskazać: realokację oszczędności z bardziej ryzykownych do bezpiecznych aktywów, co może prowadzić do potencjalnego niedoszacowania ryzyka i spadku wartości aktywów, a dalej do negatywnych skutków (wyceny majątku) majątkowych.³ Przedstawiając wpływ na zobowiązania powiemy, że zmiana nawyków kredytowych może zmienić model biznesowy banków oraz że osoby prywatne, rządy i fundusze emerytalne staną przed ryzykiem długowieczności.

Po pierwsze, model biznesowy banków jest ściśle związany z zachowaniem cyklu życia konsumentów. W swoich młodych latach konsumenci są kredytobiorcami netto banków, w celu zapłaty na rzecz edukacji i mieszkań. W ciągu swego życia muszą spłacić dług wobec banków. W związku z tym, w późniejszych latach konsumenta, banki będą coraz częściej wykorzystywane do celów płatności/transakcji, a mniej do transformacji terminów zapadalności. Przy mniejszej liczbie młodych kredytobiorców, tradycyjne działanie kredytów osłabnie, a banki będą musiały wprowadzić nowe działania i zachowywać się bardziej jak niebanki. Jeśli nie są dobrze zarządzane (w tym poprzez nadzór), przejście to może stanowić zagrożenie dla stabilności finansowej. Oszczędzanie coraz częściej może być kierowane do rynków kapitałowych poprzez fundusze emerytalne.

Po drugie, starzejące się społeczeństwo musi zmierzyć się ze zwiększonym ryzykiem długowieczności, ryzykiem życia ludzi dłużej, niż oczekiwano. Obecnie ilość instrumentów służących zabezpieczeniu tego ryzyka jest niewielka⁴. W przypadku korporacji, takie trudności mogą prowadzić do potencjalnie dużych zmian cen akcji. Ekstremalne ryzyko długowieczności może być ponoszone przez suwerena, a realizacja tego ryzyka może prowadzić do znacznego pogorszenia stanu rozliczeń podatkowych i ewentualnych kwestii problemowych zrównoważonego długu na poziomie ponadregionalnym⁵.

12.3.3. Ryzyko długowieczności

Indywidualne ryzyko długowieczności polega na tym, że – osoba dożyje dłuższego wieku niż oczekiwała, co spowoduje całkowite lub częściowe wyczerpanie zgromadzonych zasobów materialnych. Zagregowane ryzyko długowieczności jest wtedy, gdy w danym roczniku (kohortie) średnia długość życia będzie dłuższa niż przewidywano (ryzyko niewłaściwego oszacowania przyszłego trendu współczynnika śmiertelności). Indywidualne i zagregowane ryzyko długowieczności stanowi całkowite ryzyko długowieczności.⁶

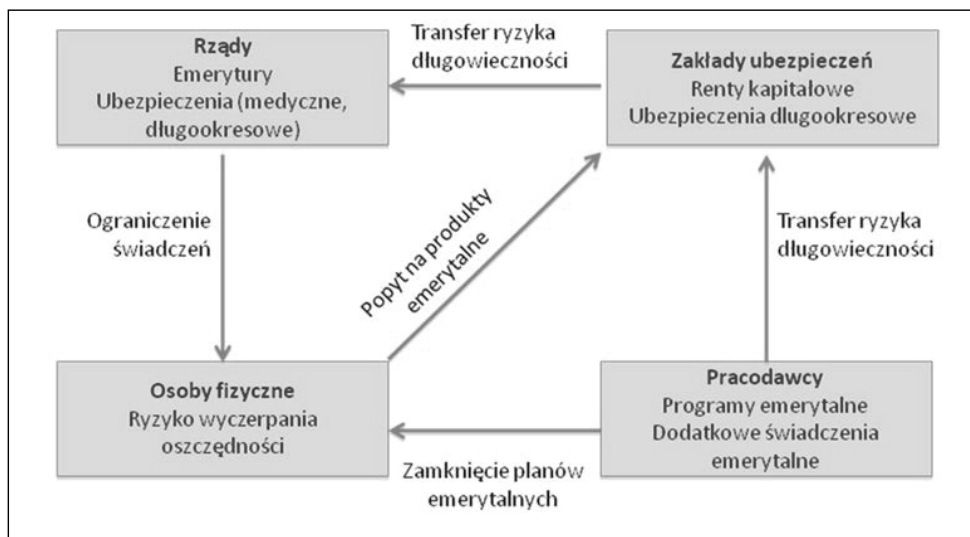
³ na podstawie *Global Financial Stability Report*, 2012, IMF.

⁴ G. Trzpiot, 2015, *Finansowe implikacje ryzyka długowieczności*.

⁵ G. Trzpiot, J. Majewska, 2015b, *Modelowanie ryzyka długowieczności – ujęcie regionalne*.

⁶ G. Trzpiot, J. Majewska, 2016, *Modeling Longevity Risk Based on Population Projection of CSO till 2050*.

Wykres 12.10. Podmioty narażone na ryzyko długowieczności

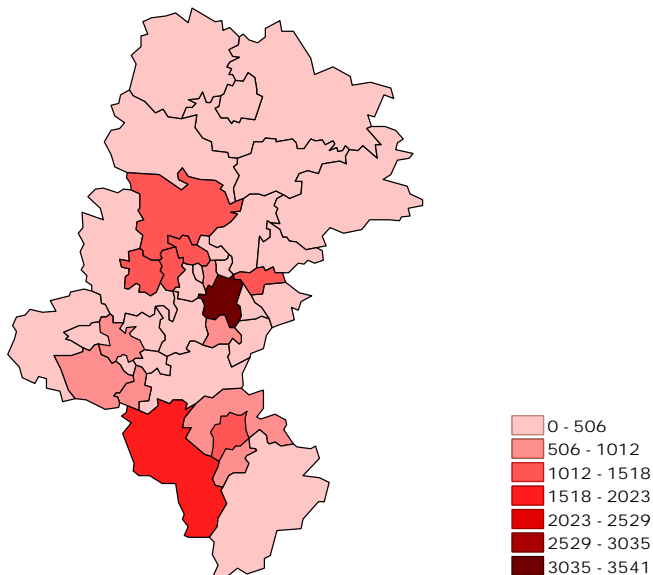
Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Osorio, 2013, *Mortality Improvements and Longevity Risk*.

Wskazane powyżej wybrane konsekwencje ekonomiczne: zmiany na rynku pracy oraz zmiany struktury oszczędności i obiegu pieniądza mogą wywołać niepożądane konsekwencje społeczne, takie jak zubożenie. Należy rozważyć podstawowe powiązania makro- i mikroekonomiczne, takie jak: kapitał społeczny a inwestycje, wykształcenie a rynek pracy, zdrowie społeczne a zdolność kredytowa.

12.4. Wybrane konsekwencje społeczne

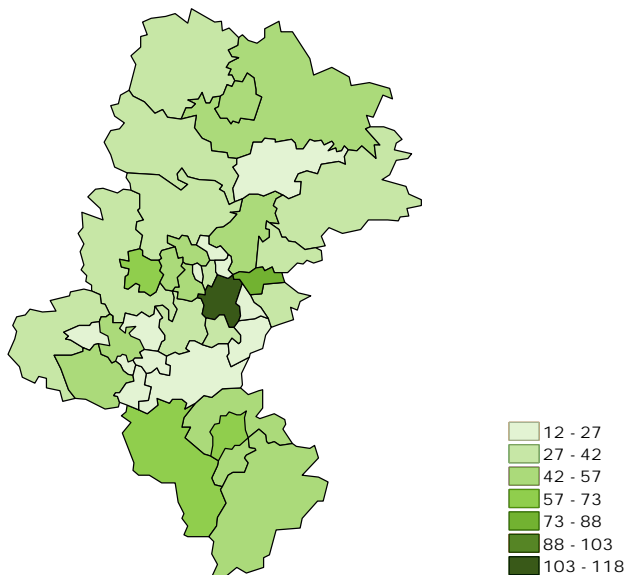
Pokolenie wyżu demograficznego w województwie śląskim wchodzi w wiek emerytalny. W województwie była i jest przewaga zatrudnienia w górnictwie, czyli liczna subpopulacja, która już pobiera emerytury. System ubezpieczeń społecznych pozwala na korzystanie ze świadczeń zdrowotnych również rodzinom zatrudnionych. W regionie obserwujemy wysoki poziom emigracji, także czasowej. To ma wpływ na niższe wpływy podatkowe, jak również na wzrost udziału usług zdrowotnych w kosztach. Emigracja ma bezpośredni wpływ na spadek bezrobocia, spadek podaży pracy oraz spadek stopy zwrotu z rynku pracy oraz wzrost kosztów opieki zdrowotnej. Zasoby służby zdrowia są trudne w utrzymaniu na obszarze o największym zaludnieniu, i to starzejącej się populacji, potrzebującej wsparcia medycznego. Większość podstawowych zasobów z tego zakresu (jak liczba łóżek szpitalnych czy liczba aptek – ryc. 12.1 i 12.2) jest skoncentrowana w stolicy województwa.

Rycina 12.1. Łóżka szpitalne w szpitalach ogólnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS 2016 (łóżka w szpitalach ogólnych – dane Ministerstwa Zdrowia i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji).

Rycina 12.2. Liczba aptek w woj. śląskim

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS, 2016.

Aktualny stan stwarza poważne wyzwania dla systemu ochrony zdrowia, nie tylko w zakresie medycyny interwencyjnej, ale także szeroko rozumianej profilaktyki i edukacji zdrowotnej. Nie bez znaczenia jest wpływ starzenia się społeczeństwa na ekonomiczną stronę procesu leczenia, na przykład koszty związane z farmakoterapią i hospitalizacją osób starszych.⁷

12.4.1. Generacyjne współczynniki wsparcia

Ze zjawiskiem starzenia się społeczeństw wiąże się stosowanie szczególnych metod badania struktury populacji. Stosuje się, między innymi, współczynnik potencjalnego wsparcia oraz współczynnik potencjału pielęgnacyjnego, które – poza pomiarem zjawisk – mają na celu wskazanie znaczenia zachodzących zmian społecznych.

Współczynnik potencjalnego wsparcia oznacza liczbę osób w wieku 15–64 lata przypadającą na 100 osób w wieku 65 lat i więcej. Zgodnie z przedstawionymi wynikami prognozy należy spodziewać się znacznego obniżenia wartości tego współczynnika. Współczynnik wsparcia potencjalnego w regionie spadnie z 470 do 157,5 w latach 2015–2050. W przekroju regionalnym zmiany będą zależne od stopnia zaawansowania starzenia populacji. W tych województwach, które doświadczą silnych przemian struktury, współczynnik wsparcia potencjalnego będzie najniższy.⁸

Tablica 12.1. Prognozy zmian wartości współczynnika potencjalnego wsparcia w regionach Polski⁹

	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Region Centralny	408,8	333,5	290,3	276,3	264,7	238,6	203,9	172,2
Region Południowy	430,9	349,7	296,6	271,9	254,9	231,0	199,7	169,1
Region Wschodni	433,6	355,2	297,8	267,2	245,5	218,6	187,8	157,5
Region Północno-Zachodni	470,0	366,3	305,3	282,6	268,6	241,8	207,4	174,5
Region Południowo-Zachodni	430,8	334,7	279,4	258,1	245,9	222,7	191,2	160,0
Region Północny	473,1	372,4	310,1	283,1	266,4	240,2	208,1	176,3

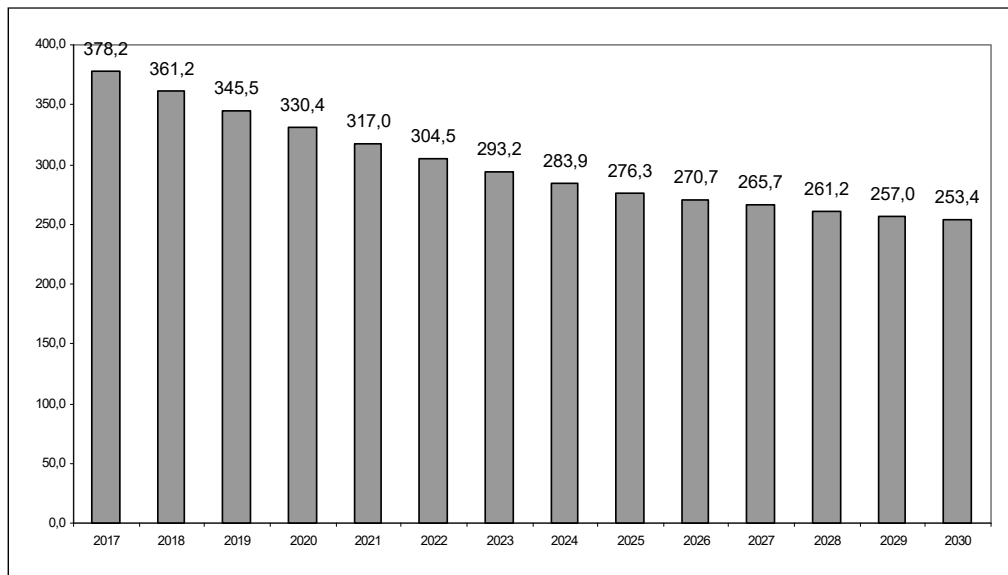
Źródło: obliczenia własne na podstawie: GUS (2014), *Prognoza ludności na lata 2014–2050*.

⁷ G. Trzpiot, 2014, *Przemiany demograficzne a zdrowie publiczne*.

⁸ G. Trzpiot, 2016, *Dynamika zróżnicowania wybranych procesów demograficznych w regionach Polski*.

⁹ Regiony zgodnie z BDL.

Wykres 12.11. Prognozy zmian wartości współczynnika potencjalnego wsparcia w woj. śląskim

Źródło: obliczenia własne na podstawie GUS (2014), *Prognoza ludności na lata 2014–2050*.

Porównując obliczone wartości tego współczynnika dla województwa śląskiego (wykres 12.11) z wartościami obliczonymi dla regionów (tab. 12.1), możemy zaobserwować, że bieżąca wartość tego współczynnika wynosi 378,2 i nie jest wyższa niż w regionach. Spadek wartości informuje o tempie zmian proporcji badanych subpopulacji. Obserwujemy trend malejący wartości współczynnika w prognozowanym okresie.

Współczynnik potencjału pielęgnacyjnego, – to stosunek liczby kobiet w wieku 45–64 lata do liczby osób w wieku 80 lat i więcej w przeliczeniu na 100 osób. Spadek potencjału opiekuńczego powoduje wzrost zapotrzebowania na usługi w miejscu zamieszkania, jak również na pomoc instytucjonalną.

Obliczone wartości tego współczynnika dla województwa śląskiego (prognozowana na 2017 rok wartość tego współczynnika wynosi 506,1) mają wykazującą tendencję spadkową. Spadek informuje o tempie zmian proporcji badanych subpopulacji.

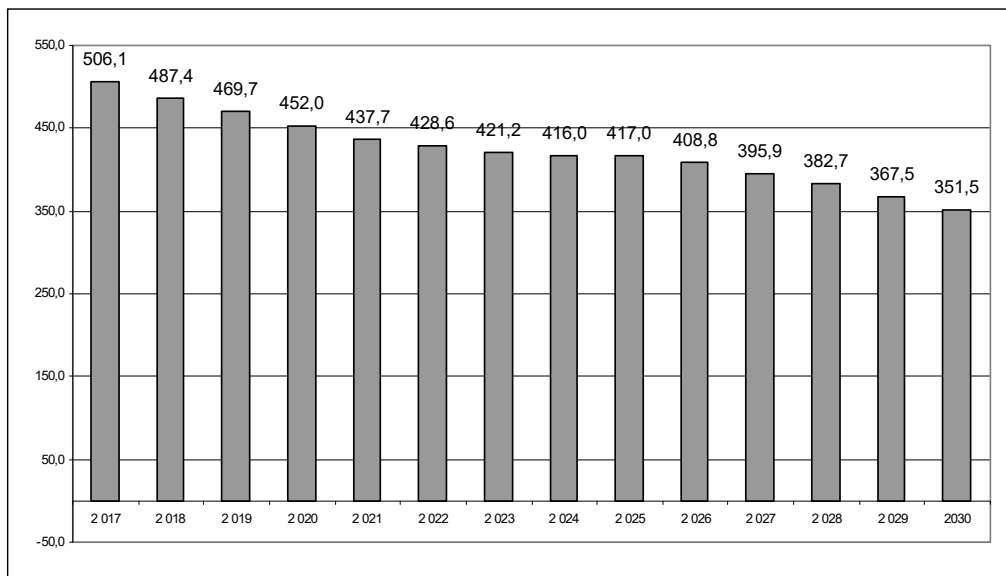
Poza obliczonymi i skomentowanymi miarami, mamy możliwość pomiaru zmian także innych struktur, wyznaczając miary przejścia zdrowotnego¹⁰, miary kapitału społecznego¹¹, etc. We wszystkich wynikach obserwowane są zmiany

¹⁰ G. Trzpiot, A. Ojrzyńska, 2014, *Analiza ryzyka starzenia demograficznego wybranych miast w Polsce*.

¹¹ G. Trzpiot, J. Szoltysek, 2017, *Starzenie funkcjonalnych grup wieku a kapitał społeczny*.

tempa, zmiany zakresu wartości, zmiany rodzaju zależności, zmiany relacji (udziału, proporcji) badanych subpopulacji. Wszystkie te badania są zależne od trafności formułowanych prognoz¹².

Wykres 12.12. Prognozy zmian wartości współczynnika potencjału pielęgnacyjnego w woj. śląskim

Źródło: obliczenia własne na podstawie: GUS (2014), *Prognoza ludności na lata 2014–2050*.

12.4.2. Konsekwencje społeczne

Starzenie się społeczeństwa zwiększa popyt na usługi „srebrnej” gospodarki. Koncepcję „srebrnej” gospodarki należy jednak rozumieć w szerszym znaczeniu, jako obejmującą wszystkie działania, które koncentrują się na potrzebach egzystencjalnych osób starszych. Do głównych obszarów rozwoju „srebrnej” gospodarki można zaliczyć:

- działania w celu wydłużenia aktywnego życia zawodowego społeczeństwa,
- działania w kierunku wydłużenia okresu samodzielności osób starszych,
- pomoc osobom starszym w zarządzaniu wolnym czasem po przejściu na emeryturę (np. Uniwersytety Trzeciego Wieku, rozrywka, turystyka i rekreacja),

¹² G. Trzpiot, J. Majewska, 2015a, *Modeling and projecting life expectancy*.

- usługi zdrowotne i pielęgnacyjne dla osób starszych, realizowane w ośrodkach SPA, uzdrowiskach i sanatoriach,
- działania sprzyjające włączeniu społecznemu osób starszych, mające na celu rozwój społeczności międzypokoleniowej w miejscu zamieszkania i miejscu pracy osób starszych,
- samoorganizowanie się osób starszych, angażowanie się w wolontariat lub działalność w organizacjach niekomercyjnych – z minimalną płacą lub bez pobierania wynagrodzenia,
- świadczenia finansowe skierowane do osób starszych¹³.

Z pewnością obserwowane będą, nie tylko w województwie śląskim, konsekwencje społeczne w postaci zmiany modelu biznesowego, ponieważ dochody otrzymywane będą w innych proporcjach z pracy i z usług. Należy zatem skutecznie wskazać obszary kształcenia, tak aby uzupełnić brak wykształconych specjalistów w obszarze usług, m.in. lekarzy, pedagogów, psychologów biegłych w obszarze problemów senioralnych. Powinny nastąpić zmiany w kierunkach edukacji – na przykład pedagogika nie wczesnoszkolna, ale praca z osobą starszą. Powinna nastąpić realna realizacja programów *Long Life Learning*. Należy wykorzystać możliwe zagospodarowanie zasobów kapitału publicznego w ramach reformy szkolnej.

Na przestrzeni ostatnich dwóch dekad postęp techniczny i technologiczny nabrał takiej dynamiki, jakiej nigdy dotychczas w historii ludzkości nie obserwowaliśmy. Upowszechnienie Internetu, telefonii komórkowej, komputerów personalnych o wysokiej mocy obliczeniowej, smartfonów i tabletów, obsługi dotykowej urządzeń itd. spowodowało, że bieżące funkcjonowanie ludzi stało się zdecydowanie łatwiejsze poprzez praktycznie Nielimitowany dostęp do informacji i wielu zasobów. Tymczasem seniorzy, których okres wchodzenia w starość zbiegł się z czasami tych zmian, nie zostali w nie wdrużeni i często nie potrafią używać tych nowych form załatwiania spraw codziennych. W ten sposób zwiększają swoje wykluczenie społeczne, są w naturalny sposób odcinani od tych podstaw życia, które zapewniają dostęp do należnych im zasobów.¹⁴

Należy uważnie przyjrzeć się grupie senioralnej i dokonać taksonomii usług medycznych oraz finansowych odpowiednich do wieku w tej grupie, analogicznie jak dla młodszych osób (noworodek a człowiek 20+ versus człowiek 60+ a człowiek 80+). Niezbędne jest jednoczesne dostosowanie działań do struktury wykształcenia grupy senioralnej. Niezbędna staje się restrukturyzacja sfery usług i zaproponowanie nowych usług, dostosowanych do rosnącej subpopulacji osób starszych.

¹³ P. Szukalski, 2012, *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*.

¹⁴ J. Szoltysek, G. Trzpiot, 2015, *Przemiany demograficzne a mobilność mieszkańców miast*, 130.

Bibliografia

- Acemoglu D., Restrepo P. (2017), Working Paper 23077 <http://www.nber.org/papers/w23077> National Bureau of Economic Research, 1050 Massachusetts Avenue, Cambridge, MA 02138 January.
- Osorio J. (2013), *Mortality Improvements and Longevity Risk*. Swiss Re, http://www.fasecolda.com/files/5313/8912/6058/05-006-fasecolda_2013_seminario_de_vida.pdf.
- Prognoza ludności na lata 2014-2050* (2014), GUS, Warszawa.
- Szołtysek J., Trzpiot G. (2015), *Przemiany demograficzne a mobilność mieszkańców miast*, Studia Ekonomiczne nr 223, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach.
- Szołtysek J., Trzpiot G. (2017), *Starzenie demograficzne a innowacje w obszarze społecznym*, Wałbrzych.
- Szukalski P. (2012), *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Trzpiot G. (2014), *Przemiany demograficzne a zdrowie publiczne*, Logistyka. Współczesne wyzwania, nr 5, Wydawnictwo PWSZ im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, Wałbrzych, 67–86.
- Trzpiot G. (2015), *Zarządzanie ryzykiem długowieczności*, Zeszyty Naukowe 862, Finanse, Rynki finansowe, Ubezpieczenia, nr 75, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, 475–486.
- Trzpiot G. (2016), *Dynamika zróżnicowania wybranych procesów demograficznych w regionach Polski*, Studia Ekonomiczne nr 290, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, 13–26.
- Trzpiot G., Majewska J. (2015a), *Modeling and projecting life expectancy. The case of UE country*, Ekonometria, 4 (50), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 183–196.
- Trzpiot G., Majewska J. (2015b), *Modelowanie ryzyka długowieczności – ujęcie regionalne*, Studia Ekonomiczne nr 248, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, 245–256.
- Trzpiot G., Majewska J. (2016), *Modeling Longevity Risk Based on Population Projection of CSO till 2050*, Argumenta Oeconomica Cracoviensia, no 15, 91–108.
- Trzpiot G., Ojrzyńska A. (2014), *Analiza ryzyka starzenia demograficznego wybranych miast w Polsce*, Studia Ekonomiczne nr 178. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach.

Demographic situation of the Silesian Voivodship – selected economic and social consequences

Summary

This article addresses issues of an aging European society in a regional context – the Silesia Province. The first objective is to describe the demographic situation of the Silesian Voivodship, including selected changes in demographic structures in the perspective of the CSO projection until 2050 and selected aspects of structural changes in the labor market structures. Subsequent economic consequences have been selected which relate to general macroeconomic factors, including financial stability in the context of longevity risk. Selected social consequences were recorded by assessing the status of medical coverage and services addressed to an aging population and selected challenges in this area.

CZĘŚĆ III
WYZWANIA POLITYKI SPOŁECZNEJ
I GOSPODARCZEJ
WOBEC SYTUACJI DEMOGRAFICZNEJ
WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Debata panelowa

Wyzwania polityki społecznej i gospodarczej wobec sytuacji demograficznej województwa śląskiego

Moderator

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Paneliści

Izabela Kloc, Poseł na Sejm RP, Przewodnicząca Sejmowej Komisji ds. Unii Europejskiej

Prof. UE dr hab. Andrzej Rączaszek, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Prof. dr hab. Jerzy Runge, Uniwersytet Śląski

Dr Maria Zrałek, Prof. WSH, Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu

Maria Nowak, Doradca wojewody śląskiego ds. polityki senioralnej

Paweł Macha, Burmistrz m. Kuźnia Raciborska

Tadeusz Piętka, Wójt gminy Ujszoły

Ewa Weber, Sekretarz m. Zabrze

Grzegorz Sikorski, Dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Katowicach

Paneliści dyskutowali nad następującymi zagadnieniami:

1. Jaki jest poziom korelacji pomiędzy aktualnymi i przyszłymi potrzebami rynku pracy a szansami na rozwój gospodarczy warunkowany potencjałem kompetencji po stronie zdolnych do świadczenia pracy?
2. W jakim stopniu system kształcenia i angażowania pracy wyzwała oczekiwane zachowania sprzyjające wskazanej synergii?
3. Stabilizacja zachęcająca do łączenia swoich interesów osobistych z regionem ma podstawowe znaczenie dla rozwoju lokalnego. Woli takich zachowań nie można wymuszać – je trzeba wyzwałać. Jakim potencjałem sprawczym dzisiaj dysponujemy: *de jure* i *de facto*, mając na uwadze obowiązujące w Polsce regulacje Unii Europejskiej o swobodzie przepływu pracy i kapitału.
4. W jakim zakresie promocja tradycyjnych wartości charakterystycznych dla regionu śląskiego może wspomagać pożądane procesy społeczne i gospodarcze?

5. Zachodzące procesy gospodarcze mają swoje konsekwencje w postaci negatywnych zjawisk społecznych. Obowiązkiem szeroko rozumianego państwa jest ochrona przed skrajnościami niedostatku, zwłaszcza grup wymagających szczególnej troski. Jak oceniamy skuteczność prowadzonej od lat polityki i jakie zmiany powinny nastąpić na poszczególnych poziomach władzy rządowej i samorządowej. Czy na podstawie doświadczeń ostatnich lat możemy mówić o zachwianej proporcji pomiędzy polityką promocji szans na rzecz polityki alimentacji bezradności.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Szanowna Pani Przewodnicząca, Szanowni Państwo,

Przechodzimy do drugiej części, panelu dyskusyjnego zatytułowanego *Wyzwania polityki społecznej i gospodarczej wobec sytuacji demograficznej województwa śląskiego*. Przed chwilą wysłuchaliśmy wystąpień, które charakteryzowały sytuację demograficzną w różnych przekrojach. Mamy więc diagnozę. Możemy teraz zadać pytanie co do trafności tej diagnozy, która jednak w dużej mierze bazowała na materiale i danych statystycznych czasu przeszłego. Wiało tutaj dużym pesymizmem. Można nawet mówić o pewnej dramaturgii województwa śląskiego. Ja nie podzielam tego pesymizmu. Myślę, że istnieje tutaj duża szansa i przede wszystkim nadzieja na zmianę tej sytuacji. W prognozach nie uwzględnia się scenariuszy niezwykle aktywnej polityki społecznej prowadzonej obecnie przez rząd. Konkretyzacja celów społecznych promujących m.in. mechanizmy aktywnej polityki pronatalistycznej poprzez tworzenie warunków ekonomicznych rozwoju rodzin, urzeczywistnianie zasad sprawiedliwości społecznej, zmieniają w istotny sposób dotychczasowy model. Punktem odniesienia jest człowiek – trochę zagubiony w koncepcjach liberalnych, gdzie patrzono na niego jak na towar. Strategia zmierzała do maksymalizacji zysku z pracy. Przekonywano do tezy, że Polska ma szanse gospodarcze dysponując „taniami, dobrze wykształconymi zasobami pracy”. Konsekwencje społeczne i ekonomiczne takiego pojmowania pracy są dramatyczne i uwydatniały się m.in. w zjawiskach: rynku pracy, demograficznych, migracyjnych. Myślę, że dzisiejsza strategia rządu odwraca dotychczasowe priorytety. Koresponduje ona z przesłaniem Św. Jana Pawła II, który mówił, że praca jest kluczem do całej kwestii społecznej i ekonomicznej, jeśli traktować ją z punktu widzenia dobra człowieka. Perspektywa rozwojowa wiąże się z urzeczywistnianiem prymatu pracy nad kapitałem. Tę myśl można rozwijać. Czy zmieniające się scenariusze mogą odwrócić dotychczasowe niedobre tendencje, o których tutaj można mówić? Dla mnie nie ulega wątpliwości, że prezentowane i analizowane zjawiska demograficzne są w dużej mierze wy-

rzutem sumienia pod adresem tych, którzy kształtowali jako rządzący rozwiązania w tym zakresie. Wielka emigracja zarobkowa, o której była tutaj mowa była gestem sprzeciwu przeciwko polityce taniej pracy i filozofii, że lepsza jest jakakolwiek praca niż żadna praca. Teza ta jest absolutnie nie do przyjęcia. Eskalacja „umów śmieciowych”, które ja nazywam umowami wyzysku, cały system organizacji pracy w wielkich korporacjach, jest podporządkowany głównie jednemu celowi – maksymalizacji zysku. Czy sprzyja to racjonalnym procesom, o których tutaj wspominaliśmy? Na pewno nie. Zmiany polityki ekonomicznej i gospodarczej pozwoliły w krótkim czasie skokowo zmniejszyć bezrobocie przy jednoczesnym podniesieniu standardów wynagrodzeń.

W dyskusjach, także w tej pierwszej części, dominuje wymiar przemian ilościowych w procesach demograficznych. Mnie osobiście interesuje pogląd, w jakim zakresie te zmiany będą sprzyjały przemianom jakościowym, w tym – w zakresie kwalifikacji zawodowych. Na ile będzie to dostosowanie do rynku? Jaka będzie zbieżność z procesami kształcenia? Czy młody człowiek dokonujący wyboru swojej drogi życiowej będzie ją budować tu, w kraju, mając realne perspektywy życiowe w Polsce? Czy uzyskane kwalifikacje będą otwarte na przyszłość? To są pytania, które będą w naturalny sposób decydować o wyborze jego drogi życiowej. Przykład z mojej rodziny: młody lekarz który był adiunktem u śp. prof. Religi umiał już dobrze przeszczepiać serca, więc wysłano go do Anglii, aby nauczył się przeszczepiać wątroby. Kiedy opanował już i tę umiejętność miał ochotę wrócić do Polski, ale tutaj został zaskoczony propozycją bycia zatrudnionym jako przedsiębiorca, czyli jak będą go potrzebować to zadzwonią po niego. Stabilizacja żadna. Pozostał więc w Anglii, a Polska traci świetnie wykształconego człowieka. Takich przykładów jest cały szereg. Dramatem był narastający odpływ wartościowych lekarzy, pielęgniarek, ratowników medycznych.

Na tle dotychczasowych obserwacji i analiz trzeba by postawić pytanie, jaka jest rola głównych aktorów: państwa, które tworzy określone ramy, szczególnie ramy prawne, władz regionalnych, pracodawców i samych zainteresowanych. Wydaje mi się, że w dużej mierze mamy do czynienia ze sporem kompetencyjnym negatywnym, bo każdy odsuwał od siebie odpowiedzialność za kreowanie racjonalnych procesów w tym zakresie. Tu trzeba budować pewien element wspólnotowy. Można by postawić pytanie o to, jaki jest poziom korelacji pomiędzy aktualnymi a przyszłymi potrzebami rynku pracy, a szansami na rozwój gospodarczy uwarunkowany potencjałem kompetencji po stronie zdolnych do świadczenia pracy. Bo jeżeli będą mieć szansę zatrudnienia, to będzie to owocowało budowaniem rodziny. Stabilna sytuacja ekonomiczna – można liczyć na rozwój rodziny. W jaki sposób system kształcenia

i angażowania pracy wyzwala oczekiwane zachowania sprzyjające owej synergii? Stabilizacja zachęca do łączenia osobistych interesów z regionem. To ma podstawowe znaczenie. Jakie są zagrożenia dla tej stabilizacji, synergii? W jakim zakresie promocja tradycyjnych wartości charakterystycznych dla regionu może wspomagać pożądane procesy społeczne i gospodarcze? Obserwujemy daleko idące przewartościowanie w tej materii. My zatracamy to, co w tradycji i kulturze śląskiej było tak mocne, tj. rodzinę, więzi rodzinne, naturalne zobowiązanie dzieci do opieki nad rodzicami, starszą generacją. To są przecież piękne przykłady. Boję się, że to się zatraci – młodzi wyjeżdżają, rodzice zostają tutaj. Są to nowe wyzwania dla polityki społecznej i dla państwa, bo państwo ma konstytucyjny obowiązek chronić jednostkę przed skrajnością niedostatku. W naturalny sposób te obciążenia przenoszą na innego aktora, w tym przypadku na władze regionalne, państwowe itd. Możemy także zauważyć politykę, która miałaby sprzyjać ochronie słabszych. Łatwo zauważyć, że te problemy mają szeroki wymiar. Na to trzeba patrzeć, jak to podkreślano, w sposób interdyscyplinarny. Ja z góry mogę przewidzieć obserwując takie czy inne rozwiązania po stronie układu gospodarczego jakie będą relacje po stronie zjawisk demograficznych. Przykład emigracji zarobkowej jest tutaj bardzo istotny. To są pytania, które rekomenduję panelistom. Chciałbym, aby dyskutanci koncentrowali się mniej na diagnozach, a bardziej na rekomendacjach, jak wyjść z tego impasu, jakie kroki należałoby podjąć. Bardzo ważne jest to aby spojrzeć z różnej perspektywy, zarówno wielkiego miasta, województwa, jak poszczególnych gmin. Zaprosiliśmy do panelu wóldarzy gmin, miast, miasteczek, aby wypowiedzieli się, jak to wygląda z ich perspektywy. Są to rzeczy nieporównywalne. Może to później sprzyjać syntezie. Na początek proszę o odpowiedź na pytanie, jaki jest poziom korelacji pomiędzy aktualnymi i przyszłymi potrzebami rynku pracy a szansami na rozwój gospodarczy warunkowany potencjałem kompetencji po stronie zdolnych do świadczenia pracy. Chciałbym w tej pierwszej części prosić o koncentrację na wymiarze ekonomicznym tego potencjału sprawczego, a w drugiej części mówilibyśmy o sprawach związanych z troską nad seniorami i rozwiązywaniem problemów społecznych osób, które znajdują się w różnej sytuacji, nie tylko ze względu na wiek, ale również niepełnosprawność i szereg innych przyczyn. Zapraszam do zabrania głosu Pana Dyrektora Urzędu Pracy, który w tej materii ma pewnie dużo do powiedzenia. Z góry zastrzegam, że moja ocena dotychczasowych rozwiązań prawnych, które dotyczą ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy jest bardzo krytyczna. Jest tam wiele iluzji, rzeczywistość bardzo się różni od tego. Zresztą pan minister Szwed aktywnie pracuje nad tymi zmianami.

Grzegorz Sikorski – dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Katowicach

Szanowni Państwo,

Zacznę może od tego, na czym zakończył swoją wypowiedź pan profesor, czyli od regulacji prawnych w jakich poruszają się publiczne służby zatrudnienia w Polsce. Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy to ustawa z 2004 r. Była to nowa ustawa, niepoprawiana. Przed nią mieliśmy ustawę o walce z bezrobociem, która była oparta na systemie z 1990 r. jeszcze w starej strukturze organizacyjnej. Nowa ustawa bardzo dobrze odpowiadała na sytuację, w jakiej był nasz kraj w roku wejścia do Unii Europejskiej. Pojawiło się dużo elastycznych i innowacyjnych rozwiązań przede wszystkim dla powiatowych urzędów pracy. Ale minęło już 13 lat i rzeczywiście ustawa o promocji zatrudnienia jest przeregulowana, ponad 50 nowelizacji i czas na nową, to mówią wszyscy bez względu na to czy jest to strona rządowa czy samorządowa. Jakie powinny być zmiany? Praktycy dyskutują o tym od wielu lat. Kwestia tego czy ma być to administracja centralna czy rozproszona. Oba te rozwiązania mają swoje dobre i złe strony. Kraje, które sobie bardzo dobrze radzą z administracją służb zatrudnienia, w przeważającej części mają system centralny, państwowy. Być może propozycja, która w tej chwili się pojawiła ma swoje uzasadnienie i przyniesie dobre efekty w samej administracji służb zatrudnienia. W tej chwili na rynku pracy w województwie śląskim obserwujemy duży spadek bezrobocia. Wszyscy się z tego cieszą, szczególnie osoby, które są pracownikami lub pracy szukają. Niestety wpływa to negatywnie na dynamikę rozwoju gospodarczego, ponieważ coraz więcej przedsiębiorców skarży się, że nie ma dostępu do odpowiednich zasobów ludzkich i niektórzy z nich ograniczają swoją działalność produkcji lub świadczenia usług. Zjawisko to negatywnie wpływa na rynek pracy. Jak to zbilansować? Wiele krajów europejskich ma podobny problem i to od wielu lat. Pytanie brzmi, skąd wziąć nowych pracowników. W większości krajów z wysoką stopą życiową panuje niski przyrost naturalny wśród rodzimych mieszkańców.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Jeżeli można wejść w słowo... Nas interesuje przede wszystkim refleksja. Te rozwiązania mają sprzyjać promocji szans czy alimentacji bezradności? Bo ja w tym momencie dostrzegam w nich bardziej alimentację bezradności niż promocję szans. Sądzę, że jest do przemyślenia, jak podmioty odpowiedzialne za politykę zatrudnienia powinny realizować swoją funkcję. Choć jest to w tej chwili dramatycznie zbiurokratyzowane, a efektywność jest niewielka. Potencjał kadrowy i warunki pracy nie zachęcają do podejmowania pracy przez oso-

by, które są wszechstronnie wykształcone, bo indywidualny doradca bezrobotnego powinien być prawnikiem, socjologiem, znawcą rynku pracy etc. pracującym za wynagrodzenie trochę ponad minimalne. Mamy otwarty rynek pracy UE, tego nie możemy zahamować. Oczywiście każdy dokonuje pewnych przewartościowań, szczególnie w obszarach transgranicznych. Czy ktoś podejmie pracę w czeskim Cieszynie czy polskim Cieszynie to kwestia tego czy przejdzie przez most na Olzie. Proszę o zabranie głosu panią poseł Izabelę Kloc, zajmującą się sprawami europejskimi.

Izabela Kloc – Poseł na Sejm RP

Szanowni Państwo,

Przede wszystkim uprzejmie dziękuję za zaproszenie na dzisiejszą konferencję. Jest ona dużym przyczynkiem do działań programowych, które prowadzimy na terenie województwa śląskiego. Jest to również zbieżne z działaniami programowymi realizowanymi na poziomie kraju. Spojrzę na perspektywy województwa śląskiego poprzez pryzmat działań, które prowadzi pan premier Mateusz Morawiecki, a więc Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju – do 2020 r. rząd chce przeznaczyć na jej realizację 2 bln zł. Widzę tu ogromną szansę również dla Śląska. Premier Morawiecki zapowiedział, że integralną częścią Strategii będzie program zrównoważonego rozwoju województwa śląskiego wypracowany przez Wojewódzką Radę Dialogu Społecznego – instytucję zrzeszającą partnerów społecznych i gospodarczych, która ma znaczący wkład w przygotowanie poszczególnych części tego planu. Wydaje się, że dzisiaj jest światelko w tunelu, choć sama demografia jest negatywna – mamy starzejące się społeczeństwo, a przede wszystkim odpływ ludzi z naszego województwa może rzeczywiście zatrwać. Natomiast istotą wysiłku, który powinien podejmować samorząd wojewódzki, ale również poszczególne gminy, wiem też, że wojewoda podejmuje takie wysiłki, jest to, aby przyciągnąć do naszego regionu inwestycje. Pan premier Morawiecki bardzo stara się realizować rozwój zrównoważony. W 2010 r. kiedy przystępowaliśmy do wyborów mocno akcentowaliśmy, że ta filozofia rozwojowa powinna w naszym kraju być na pierwszym planie. I ona dzisiaj się realizuje. Chcę przypomnieć art. 20 Konstytucji, który mówi o społecznej gospodarce rynkowej, gospodarce, która powinna być oparta na zasadzie wolności, na prawie własności, na wolnym rynku, ale z drugiej strony powinna zapewniać też zaspokojenie podstawowych potrzeb społecznych. I to się dzisiaj dzieje. Z jednej strony jest koncepcja pana Premiera Morawieckiego, który przedstawił do konsultacji Konstytucję dla Biznesu, w której są bardzo konkretne rozwiązania dla rozwoju przedsiębiorczości. Nie ukrywajmy, dzisiaj to przedsiębiorczość ludzi,

również mieszkańców województwa śląskiego będzie miała zasadniczy wpływ na to, czy młodzi ludzie będą odpływać z naszego województwa, czy też zechcą tutaj pozostać. Z drugiej strony jest sfera społeczna – program 500+, teraz również Mieszkanie+, to są sfery, które mogą nam przynieść taki skutek, iż nasze społeczeństwo po tym regresie zacznie się odmładzać. Głęboko w to wierzę, wiem, że dzisiaj Minister Szwed ma w Bielsku-Białej konferencję prasową poświęconą skutkom programu 500+. To co rozpoczęliśmy jako rząd Prawa i Sprawiedliwości w niedługim czasie przyniesie wymierne efekty. Dużo zależy od planu, od programu, od tego jak widzimy naszą przyszłość za 5, 10, 15, 20 lat. My ten plan mamy i jest on w tej chwili realizowany. Podam taki przykład – dzięki temu planowi nie mamy dzisiaj deficytu handlowego z zagranicą. Przez 27 lat tak naprawdę zadłużaliśmy się za granicą. Skutkowało to odpływem polskich pieniędzy z naszego rynku. Dzisiaj zostało to zastopowane i jest to wielki sukces społeczny i gospodarczy rządu Prawa i Sprawiedliwości. Myślę, że dzisiaj znowu tworzy się to światło w tunelu dla tych, którzy wyjechali ze Śląska w różne części Europy, do Niemiec, do Wielkiej Brytanii, Irlandii. Ja myślę, że jeśli zapowiedziane przez premiera Morawieckiego inwestycje ruszą... Pan Minister ma w tej chwili na swoim biurku około 75 różnych dokumentów negocjacji prowadzonych z inwestorami zagranicznymi. To jest około 60 tys. miejsc pracy w Polsce i 13 mld euro. Jeśli to się zrealizuje, to myślę, że przerwiemy impas, o którym wcześniej była tu mowa i ludzie zechcą pracować również tutaj na Śląsku i zechcą zakładać rodziny. Muszą mieć bezpieczeństwo. Jeżeli będą mieć bezpieczeństwo pracy i bytu socjalnego, nie mówiąc już o żłobkach, możliwościach telepracy czy nawet dotowania telepracy, to myślę, że wtedy poradzimy sobie również na Śląsku z tym wielkim problemem wyludniania, a jednocześnie problemem demograficznym, który wiąże się ze spadkiem liczby urodzeń.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Dziękuję bardzo. Ad vocem nasuwa się jedna uwaga. To jest kwestia dostosowania programów kształcenia do potrzeb przyszłości. Tu trzeba mieć dobre rozeznanie jakie kształtować specjalności, jakie kierunki... Bo jak spojrzymy dzisiaj na szkoły wyższe, to tworzy się wiele kierunków po to, aby zatrudnienie znalazły osoby, które już tam pracują. Nazwy są czasem zupełnie egzotyczne. Przełożenie na przyszłe potrzeby rynku pracy jest niewielkie. Oczywiście takie kierunki też muszą istnieć, bo jednak trzeba chronić to co kruche, a więc kierunki typu archeologia śródziemnomorska czy różne filologie takie czy inne są ważne, ale w konfrontacji ze zjawiskami rynku pracy. To wymaga także przyj-

rzenia się szkolnictwu. W dyskusji, która toczyła się na temat reformy dominował problem dalszego zatrudnienia nauczycieli. Kwestie kierunków kształcenia i programów uzasadnianych dostosowaniem kwalifikacji do potrzeb rynku pracy schodziły na daleki plan. Prosiłbym teraz panelistów o poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: jak te problemy, o których tutaj mówiliśmy, przede wszystkim budowanie łączenia interesów życiowych z miejscem zamieszkania, budowania rodzin w małych miasteczkach, wsiach, jak to funkcjonuje? Zróżnicowanie jest tutaj dość duże. Potem przeszlibyśmy do kwestii uwarunkowań kulturowych, które też mają istotne znaczenie.

Tadeusz Piętka – Wójt Gminy Ujsoły

Witam Państwa bardzo serdecznie. Przyjechałem do Państwa z góralską palicą. Jestem góraliem z krwi i kości, a taka palica to jest atrybut każdego ujsowskiego górala. Jest ona dobra do drogi, ale też i do debaty, bo jest przede wszystkim konkretna. Jakby ją umiejętnie popukać, to wyda dźwięk jak ta herbertowska deska: tak-tak, nie-nie. Uważam, że taki ton pragmatyczny wynikający z autopsji, z obserwacji dnia codziennego i z tego, w jaki sposób procesy się działy i dzieją w niewielkich gminach takich jak Ujsoły jest dla tej debaty myślę szczególnie ważny i cenny. Mówimy o Ujsołach – gminie, która leży na peryferiach województwa śląskiego na granicy polsko-słowackiej. Za sobą mamy pięć gmin słowackich, przed sobą Polskę. Gmina ta ma 100 km². 70% z tego to lasy – jest czym oddychać, ale przemysłu nie ma, z wyjątkiem przemysłu tartacznoego.

Demografia stawia jedno pytanie: czy rzeczywiście aż tak źle musiało być z góralami w Ujsołach w tym obszarze jak jest? U nas demografia leci na łeb na szyję od co najmniej dekady – liczba zgonów regularnie przewyższa ilość urodzeń, jest nas coraz mniej. Można by wzruszyć ramionami i powiedzieć, że to ogólny trend i co my na to możemy. Ja nie do końca bym się z tym zgodził. Jest to nauka dla nas wynikająca z tych fatalnych skutków, jakie musieliśmy na własnej skórze odczuć i odczuwamy w dalszym ciągu. Dlaczego? Bo ujsowski góral dostał po głowie dwa razy. Tu dotykamy specyfiki regionu. Bardzo ważne jest aby regulacje ogóle były umiejętnie odnoszone do specyfiki regionu. Każdy region ma własną specyfikę wynikającą z kultury, z regionalnej tradycji. Te dwa ciosy były takie: najpierw ustanowiono na obszarze gminy Ujsoły park krajobrazowy, a potem obszar Natura 2000. Rzecz nie jest w tym, że ktoś dostrzegł w Ujsołach perłę przyrodniczą, bo wszak górale od pokoleń o tym wiedzieli i nie mają absolutnie nic do tego, jak najbardziej są za. Chodzi o rzecz inną. W ślad za tym uznano ujsolskiego górala za persona non grata na jego własnej ziemi. Dlaczego? Uznano go niejako za barbarzyńcę, który o niczym

innym nie myśli niż podciąć gałąź, na której sam siedzi. Urzędnicy tak zinterpretowali przepisy, że stwierdzili iż na terenie gminy, która ma idealne warunki klimatyczne i jest stworzona do jazdy na nartach żadnego wyciągu budować nie wolno. Pewien urzędnik uznał, że nie wolno tego robić w żaden sposób. Zmierzam do pewnej istotnej rzeczy: młodzi Ujsołanie, którzy chcieli wiązać swoją przyszłość z Ujsołami przyglądali się przedziwnej szarpaninie, która trwa do dziś, pomiędzy ich własnym urzędem, a innymi urzędami. Popatrzyli na to widowisko jakiś czas, po czym wykorzystali otwarte drzwi i odpłynęli. Nie dlatego mówię o tym, że część mogła pozostać. Mówię o tym, że wiem, że część chciała zostać. Swoje rodziny założyli by tu, a nie w Dublinie, a ich dzieci urodziłyby się tu, a nie tam. Co stanęło na przeszkodzie? Dogmatyzm, dogmatyzm środowiskowy. Najlepiej ilustrują to słowa znanego ortodoksyjnego działacza, który zażądał od nas abyśmy przeprowadzili, a potem przedłożyli wyniki badań poziomu stresu w odchodach głuszca. W związku z powyższym nie trzeba było być prorokiem ani socjologiem aby uznać, że Ujsoły na przełomie XX i XXI w. czeka co najwyżej regres, a na pewno jakaś rozwojowa klęska. Zbierzmy to wszystko w jedną całość: peryferyjne położenie, starzejące się coraz bardziej społeczeństwo, brak przemysłu i wrogie przepisy, które zabraniają tego aby móc wykorzystać, oczywiście w sensowny i rozumny sposób potencjał naturalny, który jest na terenie tejże gminy. Mogliśmy usiąść i nic nie robić albo starać wziąć się z tą rzeczywistością za bary i wybraliśmy to drugie. Policzyliśmy plusy i wyszły dwa: pierwszy i myślę, że to jest kierunek w jakim powinniśmy myśleć, to są ludzie. To są górale, jak nikt związani z ziemią, z tradycją, tożsamością. Mają zbudowaną tą tożsamość przez pokolenia. Druga rzecz, to ziemia. Ta ziemia z całym swoim bogactwem historycznym i przyrodniczym. Na tych dwóch filarach postanowiliśmy budować. Przede wszystkim chodziło – i myślę, że wciąż chodzi – o to, aby góral odkrył, że to na co nieraz pomstuje i o co się na co dzień nieraz potyka nie jest kulą u nogi, ale że może to być trampolina do jego sukcesu. Dzisiaj w Ujsołach z pięciohektarowej dziury po starym kamieniołomie mamy geopark „Glinka” z basenami i ścianką wspinaczkową. Góral widzi, że nikt tego w walizce z Warszawy do nas nie przywiózł. Widzi, że to zrobiliśmy my. Nasz pomysł, nasze wykonanie, nasze miejsca pracy – co najmniej 40 miejsc pracy w sezonie. I to dla młodych ludzi od nas – trzeba instruktorów, trzeba ratowników medycznych, ludzi w gastronomii itd. I to wszystko tak się musi kręcić. Dzisiaj pracujemy w pocie czoła nad odtworzeniem XIX-wiecznej huty szkła, która jest wpisana w biografie wielu pokoleń rodzin, które żyją w Ujsołach. Myślę, że dokonaliśmy rzeczy bardzo ważnej. Jest to proces ciągły, który trzeba cały czas stymulować aby odkryć wartość miejsca, w którym się jest i mieć pewność, że można to miejsce własnymi rękami zmieniać.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Sądzę, że to co Pan powiedział, to jest dobra konkluzja potwierdzająca tezę o wartości rozwijania aktywności lokalnych i poszukiwania w różnych warunkach. Gdy występuje konflikt z ochroną środowiska, to ujawnia się nie tylko konflikt wartości, ale także różnicy interesów. To jest właściwość władz lokalnych. Sytuację Ujsołów znam, byłem tam kilkakrotnie. Ale na narty ludzie jeżdżą na Słowację. Tam tych ograniczeń wielkich nie ma, a z pracą też nie jest najgorzej, bo pracownicy leśni pracują na Słowacji, gdzie są lepiej wynagradzani. Jest oczywiście cały szereg problemów bezpieczeństwa pracy, ochrony przed ryzykiem zawodowym, bo w leśnictwie obok budownictwa jest najwięcej wypadków przy pracy.

Paweł Macha, Burmistrz m. Kuźnia Raciborska

Szanowni Państwo,

Mam troszkę szczęścia w porównaniu do kolegi wójta, ponieważ moja gmina jest oparta na dwóch filarach. Pierwszym z nich jest turystyka, to są Rudy, Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe, Pałac Cysterski... Z drugiej strony jest Kuźnia Raciborska z ponad stuletnią tradycją przemysłu ciężkiego. Możemy w ramach zmieniającej się koniunktury albo służyć bogatemu i zadowolonemu turyście albo zwyczajnie pracować ciężko żeby ten turysta mógł gdzieś pojechać z naszej Kuźni. Kuźnia Raciborska ucierpiała bardzo w związku z transformacją ustrojową. Produkujemy najcięższe obrabiarki na świecie. Te obrabiarki miały swojego odbiorcę najczęściej za wschodnią granicą. Okres transformacji wywołał efekt, który nazywam efektem poszukiwaczy złota i miasta, w którym tego złota już nie ma. A więc z zakładu, który zatrudniał 2200 osób zostało 500 etatów. Przy tym zakładzie rosło całe moje miasto. Przestrzegam wszystkich przed budową takich miast. Należy jak najbardziej dywersyfikować, opierać na iluś „nogach”, nie polegać wyłącznie na koniunkturze jednej branży. Ta konkretna na szczęście ocalała, nasz zakład powoli odbudowuje się i buduje coraz piękniejsze i coraz bardziej nowoczesne obrabiarki. Ale tak jak mówię, 1500 miejsc pracy dla miasta, które samo miało 5,5 tys. mieszkańców to było jedno wielkie tąpnięcie. Na szczęście moi mieszkańcy zbudowali kilka nowych zakładów. Ja też jestem w trakcie budowy kolejnych 150 miejsc pracy, wcześniej ponad 400 w zupełnie innej branży. Tak jak mówię, należy dywersyfikować i postawić miasto na iluś „nogach”. Zapobiegnie to odpływowi ludzi, którzy będą szukali sensu bycia w tym miejscu. Jednak sensem bycia w jakimś miejscu jest praca i rodzina. Jako samorządowcy mamy wpływ na to by układać tą delikatną równowagę rozwojową, czy to poprzez planowanie przestrzenne

czy też politykę podatkową, stymulującą uzupełnianie bilansu miejsc pracy. Tą drugą „nogą” jest rodzina. Tutaj najważniejsze są trzy pokolenia, które dają infrastrukturę młodym ludziom, którzy idą do pracy: dziadkowie, którzy zajmą się dziećmi i ładują akumulatory miłości i przyzwoitości dzieciom by ci, którzy są w wieku produkcyjnym mogli realizować się w pracy a seniorzy mieli powód do tego aby się zająć tym najmłodszym pokoleniem. Trzecie pokolenie będzie potrzebne i pozostanie w interaktywnym połączeniu z pierwszym i drugim na zasadach wzajemnych korzyści. Pozwoli to na godne odchodzenie wśród swoich bliskich zamiast wegetacji w domach opieki. Relacje międzypokoleniowe na zasadach codziennych kontaktów są głębsze od tych, które mamy przez telefon. Państwu pozwoli to na uniknięcie kosztów związanych z „hodowlą” siły roboczej w żłobkach, a dzieci trafią w troskliwe ręce. Moja miejscowość jest też na granicy więc jesteśmy bardziej przy województwie opolskim, dotyka nas to samo. To jest nie tylko skutek transformacji ale też otwarcia granic oraz wręczanie paszportów w '89 roku kiedy część moich mieszkańców zwyczajnie pojechała za zachodnią granicę łączyć rodziny. Lub za pracą. Tym samym demografia zawaliła nam się po raz kolejny. Dzisiaj odbudowujemy się i mamy też powody aby się pochwalić i powiedzieć czego oczekujemy. Oczekujemy dostosowania systemu edukacji. Kiedyś mieliśmy technikum i szkołę zawodową, która produkowała specjalistów dla naszych zakładów pracy. W czasie transformacji ta szkoła została zamknięta. Odbudowa potencjału ludzkiego to jest 5 lat w szkole zawodowej więc ten proces należałoby niezwłocznie rozpocząć aby pracownicy, którzy jeszcze pracują nie przeszli wcześniej na emeryturę i aby było kogo kim zastąpić. Tak widzę przyszłość. Odpowiadając na pytanie, czego byśmy spodziewali się od rządu – przede wszystkim wyrównania szans. Jesteśmy w przededniu ustawy antyśmogowej, niestety ciągle nie mamy u siebie gazu więc nie jesteśmy traktowani na równych zasadach jak mieszkańcy Śląska. Chcielibyśmy również mieć dostęp do gazu. Tego domaga się nasz przemysł, zarówno spożywczy jak i ciężki. Czekamy na infrastrukturę, ruchy i decyzję. Mieszkamy też nad Odrą, która była powodem do traumy z powodu braków infrastrukturalnych w inwestycjach przeciwpowodziowych, ale też jest powodem do dużej nadziei. Przyzwyczajiliśmy się do życia z tą rzeką i liczymy na to, że stanie się osią transportową jak jest zapisane w planie pana Morawieckiego. Jesteśmy na osi odrzańskiej między Ostrawą a Kędzierzynom-Koźlem. Jesteśmy też w tym miejscu, którym kiedyś miał przebiegać Kanał Śląski, który miał połączyć Odrę z Wisłą. Są to duże strategiczne nadzieje mojej gminy na to, że w końcu się to wydarzy. Mamy też tutaj obciążenie związane z parkiem krajobrazowym. Jest to olbrzymi obszar leśny – 75% lasy, a my nie jesteśmy w stanie nic tam zrobić. Ktoś ustanowił park, na terenie którego są i były ponad 100 lat temu fabryki. Ciągle wymaga się od nas

abyśmy „ubierali trepy” i wyglądali jak element inwentarza tego parku. Uważamy, że rozwój powinien postępować w sposób zrównoważony i jeśli będzie potrzeba to możemy założyć te trepy, ale jak będzie się trzeba wziąć za wytop stali to też to zrobimy. Na tym polega swoboda decydowania o sobie oraz o przyszłości która trzeba przewidywać dzisiaj. To jest sytuacja, w której jesteśmy. Czekamy też na reakcję w związku z poprawą warunków wodnych. Nie rozumiemy rozłączenia przeciw powodziówki od retencji wody. Wiele krajów przestaje istnieć ze względu na deficyt wody. My jeszcze nie potrafiliśmy się nauczyć magazynować i traktować ją jako wartość dodaną. Mamy olbrzymią dziurą w środku cysterskich kompozycji krajobrazowych – nieckę, o pojemności prawie 42 mln m³. Jest to wyrobisko po kopalni piasku, który był używany do wypełniania korytarzy na Śląsku po wydobyciu węgla i ciągle nie możemy się doczekać decyzji o rekultywacji w kierunku wodnym. Jest to naturalna rekompensata środowiskowa naprawiająca zachwiane antropogeniczne zmiany. Olbrzymi kompleks leśny „płuca Śląska” chorują na brak wody. To są takie historie gdzie oczekujemy wsparcia jako samorząd, jako ludzie, którzy widzą i zamykają ten worek z góry. Dziękuję.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Dziękuję bardzo. Wartościowe jest to, że Państwo po pierwsze dobrze diagnozują sytuację. Sprawa Odry i uczynienie jej żeglowną jest mam nadzieję przesądzona, bo jest wpisana w porozumienie, w pracach nad którym uczestniczyłem. To jest kluczowa sprawa, gdyż w naturalny sposób napędza rozwój tych właśnie obszarów. Myślę, że wieje tu pewną nadzieją dla tego regionu. Zabrze ma się dobrze, dobrze gospodarzy, bardzo energicznie. Pani Sekretarz, czy mogłaby udzielić odpowiedzi na pytanie jak to wygląda jeżeli chodzi o cały układ demograficzny? Zabrze również było obszarem, z którego wiele osób wyjeżdżało. Ta emigracja została w pewnym stopniu zahamowana. Czy można prosić o jakieś rekomendacje w tej sprawie?

Ewa Weber – Sekretarz m. Zabrze

Szanowni Państwo,

Mam przyjemność wystąpić dziś przed Państwem w imieniu Pani Prezydent Małgorzaty Mańki-Szulik. Tak jak pan profesor powiedział, Zabrze borykało się z bardzo dużym bezrobociem. Wynikało to z faktu, że byliśmy miastem typowo przemysłowym, miastem gdzie funkcjonowało sześć kopalń, Huta Zabrze, bardzo dużo zakładów okołogórnicznych i okołohutniczych. W latach 90. zetknęliśmy się z sytuacją, w której mieliśmy 25-procentowe bezrobocie.

Obecnie stopa bezrobocia spadła do poziomu 8%. Powiem Państwu w jaki sposób pracujemy. Przede wszystkim stawiamy na diagnozy społeczne bardzo dobrze przygotowane przez grono naukowe. Na podstawie tych opracowań stworzyliśmy takie dokumenty jak „Strategia miasta”, ale również „Memorandum inwestycyjne”. Była to praca, którą wykonaliśmy razem z inwestorami, małym i średnim biznesem, a także mieszkańcami. Chcieliśmy dowiedzieć się jakie elementy życia w naszym mieście będą dla tych osób ważne – co przyciągnie, co spowoduje, że młodzi ludzie będą chcieli w mieście pozostać. Prowadzimy również bardzo dużo działań, które pozwalają nam pozyskiwać później dodatkowe dochody. Miasto Zabrze ma dzisiaj przygotowane 45 uzbrojonych działek, dziewiąta firma wchodzi do strefy, 400 osób zostało w niej zatrudnionych. Do celowo zakłady pracy zamierzają zatrudnić 4,5 tys. osób, taka jest przewidywana możliwość uzyskania pracy na tym obszarze. Oprócz tego ważny jest dla nas mały i średni biznes. Dlatego 4 lata temu Pani Prezydent utworzyła Zabrzeńskie Centrum Rozwoju Przedsiębiorczości. Centrum to od czterech lat skutecznie realizuje projekt „Zabrzeński biznesplan”. W pierwszym roku było to kilka biznesplanów. Za tamten rok 32 osoby złożyły biznesplany. W ciągu czterech lat wygląda to tak, że laureaci pierwszej edycji biznesplanu są sponsorami nagród obecnej. Wystarczyły 4 lata, aby uruchomić biznes. Kolejną rzeczą, którą wprowadziliśmy jest Karta Młodego Przedsiębiorcy. Korzystają z niej wszystkie osoby, które nie ukończyły 35 roku życia i mogą otrzymywać różnego rodzaju ulgi. Ta są takie wymierne rzeczy, które zachęcają do przyjsia.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Ja mam jedno pytanie. Aktywność Zabrze jest powszechnie znana. Czy obserwujecie Państwo już w tej chwili pozytywny wpływ zmian przemiany demograficznej takie jak osiedlanie się, stabilizacja w miejscu zamieszkania... Czy jest tu korelacja?

Ewa Weber – Sekretarz m. Zabrze

Jeżeli chodzi o korelację, którą widzimy, to wygląda to w ten sposób: bardzo dobrą decyzją było wybudowanie Centrum Kobiety i Dziecka. Już za tamten rok mamy przyrost liczby urodzeń na terenie miasta. Jeżeli chodzi o liczbę tworzących się nowych firm, to liczba ta też przyrasta i zmniejszyła się skala wykreśleń. Z tego wynika, że firmy, które rozpoczęły działalność na terenie miasta mają lepszą kondycję finansową, otrzymują wsparcie z różnych stron i mają lepszy efekt ekonomiczny. Ponadto zauważamy, że działanie tych rozwiązań przez ostatnie 4 lata powoduje, że wielu młodych ludzi z Gliwic, z Rudy Ślą-

skiej, z Chorzowa, z Bytomia otwiera swoje firmy na terenie miasta Zabrze. Ci ludzie zatrudniają kolejne osoby. To jest wiele działań, które jeszcze nie generują liczb w tysiącach, nie spowodowały też dodatniego przyrostu naturalnego. Ale widać, że miasto zaczęło przyciągać biznes oraz młodych ludzi. Wpływ na to miało też to, że postawiliśmy na współpracę z uczelniami. Jesteśmy miastem medycyny, postawiliśmy na telemedycynę, teleopiekę, powstał kierunek bioinżynieria medyczna na Politechnice. Są to nowe, innowacyjne kierunki studiów i tutaj wychodzi ta korelacja pomiędzy potrzebami pracodawców. Wykonujemy badania, jakich grup pracowników potrzebują pracodawcy i przygotowujemy unijne projekty o dofinansowanie albo też Centrum Kształcenia Praktycznego i Ustawicznego bądź uczelnie, które z nami współpracują takie kierunki tworzą. Wiele działań idzie w kierunku pozyskania mieszkańca. Z diagnozy wyszło nam, że warto wspierać start-upy medyczne, ale także turystykę medyczną. Jesteśmy miastem turystyki przemysłowej, ale mając tak dobrą medycynę, zwłaszcza kardiologię, utworzyliśmy spółkę KARDIOMED, która we współpracy z uczelniami i szpitalami tworzy różnego rodzaju pilotażowe projekty m.in. dla seniorów i osób, które mają kłopoty z układem krążenia do ciągłego monitorowania stanu zdrowia.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Proszę Państwa, myślę, że są to dobre przykłady. Zabrze dowodzi dużej dywersyfikacji aktywności – turystyka, medycyna, sport. Do tego dobre rozpoznanie potrzeb terenu, szans i budowanie warunków do tworzenia tych „gniazd rodzinnych”.

Prof. UE dr hab. Andrzej Rączaszek

Szanowni Państwo, ja trochę inaczej patrzę na tematykę naszego spotkania. Wypowiedzi, które słyszeliśmy daleko odbiegają od tego, o czym mieliśmy mówić. Konferencja Rządowej Rady Ludnościowej ma mówić o demografii. Demografia jest obecnie wyzwaniem nie na jedną kadencję rządu, ale dla kilka pokoleń. Chcę Państwu przypomnieć, że na przełomie XIX i XX w. po raz pierwszy zaobserwowano zerowy przyrost naturalny, a miało to miejsce we Francji, ponad 100 lat temu. Dziś Francuzi mają współczynnik zastępowalności pokoleń około 2,0, a my 1,2. Na to aby osiągnąć poziom bliski prostej reprodukcji ludności potrzeba było stu lat. My mamy w tej chwili zacząć dyskutować na temat polityki ludnościowej w skali kraju, która nie będzie miała żadnych umocowań kadencyjnych, politycznych – musi być na taką politykę zgoda narodowa. Ten program będzie szalenie kosztowny i nie ma innego wyjścia. Na

sali siedzi kilkadziesiąt osób związanych ze środowiskiem naukowym. Podam Państwu tylko jedną konsekwencję zmian demograficznych dla nas, dla pracowników nauki. Różnica liczby studentów między rokiem 2010 a 2025, to jest spadek o 40%. Za chwilę nie będziemy mieli kogo uczyć. Trzeba więc mówić o demografii w ten sposób: jesteśmy członkami Rządowej Rady Ludnościowej, mamy Polskie Towarzystwo Demograficzne, mamy Komitet Nauk Demograficznych PAN – są środowiska, które wreszcie przebiły się do opinii publicznej. Pani Przewodnicząca wspominała dzisiaj o I i II Kongresie Demograficznym. Nasza katedra robiła ogólnopolskie konferencje demograficzne. Razem z prof. Rauzińskim zakładaliśmy Polskie Towarzystwo Demograficzne w latach 80. Wtedy nikt nie chciał słyszeć o demografii. My dziś przy okazji konferencji demograficznej także w gruncie rzeczy schodzimy na manowce – rozmawiamy o gospodarce, o szalenie ważnych kwestiach. Ale tym, po co się tu spotkaliśmy jest demografia. Bez ogólnopolskiej polityki ludnościowej na dziesięciolecie nie ma co mówić o leczeniu zapaści demograficznej. Wróćmy zatem do tematu tej konferencji. Dziękuję bardzo.

Prof. dr hab. Jerzy Runge – Uniwersytet Śląski

W kontynuacji tego co powiedział prof. Rączaszek – w pełni się z nim zgadzam. Odeszliśmy od tematu. Jest problem coraz mniejszej liczby młodzieży trafiającej nie tylko na studia, ale również do szkół niższego szczebla. To także kwestia odpływu migracyjnego, który będzie, bo już ojcowie założyciele nauk ekonomicznych dawno temu pisząc o tym, co decyduje o rozwoju państwa jako pewnej struktury wskazali na rolę pracy, ale również mieszkania, bo te dwa elementy pozwalają na realizację potrzeb wszelkiego rodzaju, ale również zatrzymują potencjalnych migrantów, którzy mogą z danego obszaru emigrować. Myśmy tym elementom, z racji tego, że jest to konferencja demograficzna nie poświęcili uwagi, ale chcę powiedzieć, że analizując liczne dokumenty z poziomu strategii rozwoju lokalnego w tym województwie, a również na poziomie regionalnym znajdujemy takie, gdzie o tym procesie wyludniania w ogóle się nie pisze. Sam na szeregu konsultacji spotkałem się z tezą, że nie ma wyludniania i depopulacji, o której mówią szanowni przedstawiciele nauki. Ja tak zrozumiałem pana profesora moderatora tej dyskusji panelowej, który stwierdził, że, zapisałem to sobie: „ważne są scenariusze, które pozwolą odwrócić sytuację”. Scenariusz jest papierem, zapisem. Ważne jest to, co sformułowane jest w postaci pewnych celów działania. Cele te muszą być rozgraniczone na kwestie nie wzrostu, tylko rozwoju. W wielu dokumentach autorzy mylą pojęcia rozwoju i wzrostu. Rozwój ma charakter jakościowy, wzrost tylko ilościowy. Zatem trzeba wrócić do założeń.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Mam krótką uwagę do wypowiedzi prof. Rączaszka. Tematem naszej debaty są wyzwania dla polityki społecznej i gospodarczej. Mamy diagnozę sytuacji demograficznej i przyjmujemy to jako założenie. Pytanie teraz brzmi, jak zmienić te tendencje. To nie uchwały zacnych komitetów rozstrzygają tę sprawę, tylko realia gospodarcze i te szanse, które tworzy się dla młodych ludzi. I tu jest cały wachlarz dróg odnośnie do tego, co możemy zrobić i kto to może zrobić. Założeniem naszej konferencji – ono jest bardzo praktyczne, bardzo aplikacyjne – jest pytanie, jak kształtować politykę społeczną i gospodarczą, aby dało to owoce w oczekiwanych rezultatach polityki ludnościowej w różnych wymiarach. To jest główny nurt naszych rozważań, bardzo praktycznych biorąc pod uwagę audytorium.

Dla tych zjawisk ogromne znaczenie mają uwarunkowania kulturowe. Chciałbym przez chwilę pochylić się nad tymi kwestiami. Potem przeszlibyśmy do tego obowiązku władz rządowych i samorządowych, troski nad seniorami, polityką senioralną. Kwestią dyskusyjną jest to, od którego roku zaczyna się pojęcie seniora. Istnieje tutaj cały szereg zjawisk, które mają istotne znaczenie dla władz. Jakie są drogi wyjścia w tym zakresie? W zakresie uwarunkowań kulturowych proszę o głos najpierw Panią Poseł, a później Panią Profesor.

Maria Nowak – Doradca Wojewody Śląskiego ds. Polityki Senioralnej

Szanowni Państwo, w swojej wypowiedzi będę ograniczała się do programów senioralnych. Obecnie jesteśmy społeczeństwem starzejącym się. W pierwszej części konferencji zapoznaliśmy się z faktami, liczbami, które potwierdzają to. Obecny rząd kładzie duży nacisk na intensyfikację działań na poziomie lokalnym, tzn. poziomie województwa, a nawet poszczególnych gmin na rzecz godnego, zdrowego i aktywnego starzenia się seniorów. Przyjęto, że seniorem jest osoba w wieku 60+. Czy te 60 lat w sytuacji w jakiej jesteśmy dzisiaj, gdy seniorzy chcą być aktywni i są aktywni, jest właściwą granicą? Sama jestem seniorką. Wydaje się, że ta granica ulega przesunięciu. Mogłoby być to np. 65+. Ale obecnie taka jest definicja. W grudniu 2016 r. po raz pierwszy rząd przyjął dokument o nazwie *Sytuacja osób starszych w Polsce*, który jest odpowiedzią na zapisy w ustawie o osobach starszych. Mam przy sobie ten dokument, jest to dość obszerny opis tego co dzieje się na szczeblu centralnym, ale też jak wygląda sytuacja osób starszych w poszczególnych województwach. W podsumowaniu mamy wyraźne wskazany kierunek, zgodnie z którym w najbliższych latach powinny być realizo-

wane działania na rzecz osób starszych. Mając na uwadze przytoczone liczby i prognozy muszę powiedzieć, że rząd traktuje politykę demograficzną jako priorytetową i ma na celu zarówno wsparcie rodziny i wzrost dzietności jak i możliwość aktywnego starzenia się. Rząd wskazuje na problemy, które muszą być rozwiązywane. Program Senior+ zakłada dofinansowanie jednostek samorządu terytorialnego w realizacji wsparcia seniorów i ich aktywności prozdrowotnej, opiekuńczej, rekreacyjnej, aktywności edukacyjnej. Takim przykładem mogą być Uniwersytety Trzeciego Wieku, Kluby Senior+ czy Domy Dziennego Pobytu. W ramach polityki senioralnej konieczne jest podjęcie działań mających na celu usprawnienie funkcjonowania pomocy społecznej, zwalczania ubóstwa osób starszych, rekomendowanie opieki w warunkach domowych i tzw. warunkach częściowo tylko stacjonarnych. Pan Profesor powiedział, że powinniśmy popatrzeć na to jakie w najbliższej przyszłości rozwijać się będą musiały zawody, które wymusza sytuacja obecna, ale również najbliższa przyszłość. Na pewno będą potrzebne szkoły kształcące w nowych zawodach zajmujących się świadczeniem usług dla seniorów. Konieczny jest też rozwój poradnictwa zawodowego adresowanego do osób starszych, a także wsparcie tzw. sektora srebrnej gospodarki. Dzisiaj seniorzy są aktywni, chcą być aktywni tak długo jak zdrowie im na to pozwala. Wiadomo jednak, że w pewnym wieku aktywność ta z przyczyn zdrowotnych będzie zahamowana. Jakie zatem zawody są nam potrzebne? Konieczna jest większa ilość lekarzy-geriatrów. My w województwie śląskim jesteśmy w dobrej sytuacji w porównaniu z innymi regionami. Ostatnio w Ministerstwie Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej odbyła się konferencja gdzie Wojewoda Świętokrzyski mówiła, że w ich województwie są tylko dwa oddziały geriatryczne. W województwie śląskim w Katowicach mamy nawet szpital geriatryczny oraz w wielu szpitalach oddziały geriatryczne. Wymaga to jednak dalszego rozwoju tego kierunku medycyny. Potrzebni są lekarze opieki paliatywnej, pielęgniarki działające w tych obszarach. To wszystko są wyzwania, z którymi musimy sobie poradzić aby sprostać potrzebom starzejącego się społeczeństwa.

Powiem jeszcze krótko o zmianach kulturowych w naszym województwie. Rodzina typowo śląska była rodziną wielopokoleniową. Dzisiaj ten typ rodziny nawet na Górnym Śląsku zanika. Przyczyny tego zjawiska są różne, niektóre z nich były już dzisiaj omawiane. Rodzina wielopokoleniowa stanowiła bezpieczeństwo zarówno dla najmłodszych jej członków jak i dla seniorów. Dzisiaj bardzo często osoby w wieku 60+, które trafiają do hospicjów nie mają żadnej bliskiej osoby. Rodzina, dzieci, które wyjechały za granicę nie mogą szybko wrócić. Gdy przygotowywałam się do wystąpienia o śląskich hospicjach najbardziej uderzyło mnie to co powiedział ksiądz będący kierownikiem

hospicjum katowickiego: że czasem ta osoba w terminalnym okresie choroby nie ma żadnej przyjaznej duszy. W takiej sytuacji bardzo często pomagają seniorzy, którzy także są samotni, toteż rozumieją potrzebę bycia z drugim człowiekiem i udzielają się jako wolontariusze w hospicjach. Seniorzy są aktywni, chcą być aktywni i nawet chcą podejmować pracę. Srebrna gospodarka jest ważna również dla samych seniorów. Większość gospodarstw w naszym województwie wśród osób 60+ to głównie gospodarstwa jednoosobowe i w przeważającej większości są to zazwyczaj kobiety. Na Śląsku utarło się nawet powiedzenie, że są tak zwane „wdowie osiedla”. Osoby, które wykonywały ciężką i trudną pracę, zwłaszcza w szkodliwych warunkach np. w kopalniach czy hutach, umierają wcześniej. W zawodach tych pracowali głównie mężczyźni. Stąd właśnie biorą się te „wdowie osiedla”, wymagają one od samorządu pewnego specyficznego spojrzenia. Wyzwania dla samorządu województwa jak i poszczególnych gmin są naprawdę bardzo duże. Zdajemy sobie sprawę z tego, że liczba domów pomocy musi się zwiększać, a co za tym idzie niestety rosnąć będą koszty ponoszone przez samorządy. Rząd widzi to i docenia, a także stara się wspierać samorząd w tych działaniach. Świadczą o tym chociażby przyjmowane programy, o których wspominałam, oraz przekazywane środki finansowe na tego typu zadania.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Dziękuję za ten głos. Proszę zwrócić uwagę: mówiliśmy o sytuacji demograficznej, o procesie starzenia. Wiemy co nas czeka w najbliższym czasie – trudno o optymistyczne wnioski. Emigracja zarobkowa młodych ludzi powoduje, że model tradycyjnej śląskiej rodziny się załamuje. Nie tylko śląskiej zresztą, bo to zjawisko występuje również w innych miejscach. To zwiększa znacząco obowiązki Państwa. Można policzyć ile osób będzie wymagać opieki Państwa w związku z emigracją zarobkową. Rozwiązania prawne w postaci alimentacji niewiele tutaj działają. Pojawia się pytanie, w jakim zakresie jest to obowiązek Państwa? W jakim zakresie jest to obowiązek samorządu? W jakim zakresie także organizacji pozarządowych, bo nie można od nich abstrahować. Potrzebny jest solidarny front na tym polu. Jest to kwestia szersza – kwestia promowania pewnych niezwykłych wartości, które są w tej chwili bardzo zagrożone. Jak spojrzycie Państwo na społeczeństwo np. Holandii – tam opiekuńcze więzi rodzinne coraz bardziej się osłabiają. To bardzo egoistyczne podejście, nam kulturowo bardzo obce. Jest zatem kwestia kształtowania pewnej świadomości i niewiele da się rozwiązać instrumentami prawnymi, bo te będą działały dopiero w sytuacjach, które ja bym nazwał stanem alarmowym.

Prof. WSH dr Maria Zralek – Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu

Proszę Państwa, padło pytanie o wartości, o to czy Śląsk jeszcze może opierać się na tradycyjnych wartościach. Wydaje mi się, że zapomnijmy o czymś takim jak etos Śląska. Jeżeli przyjmiemy, że obecnie ponad połowę mieszkańców miast województwa śląskiego stanowią ludzie napływowi, którzy już nie zetknęli się z ze specyficzną, charakterystyczną dla tego regionu postawą wobec pracy w górnictwie i hutnictwie, to siłą rzeczy nie mają też tego stosunku ani do pracy, ani do tradycyjnej rodziny śląskiej. A zatem nie możemy odwoływać się do tych wartości. Czy wobec tego mamy obrażać się na współczesną młodzież? Przecież wiemy o tym, że przyjmują wartości, które są charakterystyczne dla procesów globalizacji. Z pewnością jest pewien konsumpcjonizm, jest hedonizm, jest skupienie się na własnej karierze, zmniejsza się wpływ religii, jest duża anonimowość, brak kontroli społecznej... Te zjawiska na pewno nie ułatwiają prowadzenia polityki senioralnej i rodzinnej, bo młodzi ludzie bardziej koncentrują się na własnych potrzebach. Szukają miejsca, gdzie jest lepsza jakość życia. Ale myślę, że warto się zastanowić, co zrobić by zahamować proces depopulacji na Śląsku. Potencjał kobiet w wieku rozrodczym jest taki a nie inny i choćby te kobiety rodziły po sześcioro dzieci, to i tak nie wyrównają deficytu do zastępowalności pokoleń. Mówimy, że młodzież odpływa, nie chce na Śląsku być. Wobec tego musimy się zastanowić, co zrobić aby młodzi ludzie nie wyjeżdżali z naszego regionu. Myślę, że musimy się zastanowić całościowo: co człowieka trzyma w danym miejscu? Coś co generalnie nazwalibyśmy dobrą jakością życia, a więc: atrakcyjna oferta pracy, posiadanie pracy odpowiednio opłacanej i odpowiedniej jakości, zaspokojone potrzeby mieszkaniowe – jeśli mieszkań nie ma, to będziemy szukać tam, gdzie jest większa ich dostępność. Rzadko także o tym myślimy, ale czynnikiem przyciągającym są ładne, estetyczne miasta, z przyjaznymi przestrzeniami publicznymi, bezpieczne a więc, takie, w których chce się żyć, a nie uciekać z tego obszaru. Co dalej będzie decydować? Na pewno kwestia komunikacji: łatwy dojazd do i z miejsca zamieszkania do pracy. Również oferta spędzania czasu wolnego, zarówno kultury wysokiej jak i masowej, w zależności od tego kto jaką ma potrzebę, musi być atrakcyjna i dostępna. Także kwestia dostępności i jakości szkolnictwa, począwszy od szkoły zawodowej po uczelnie wyższe. W kontekście tego co działo się ostatnio – ataku smogu, niezmiernie istotnym czynnikiem stają się względy zdrowotne, kwestia docenienia wartości czystego środowiska przyrodniczego.... Smog na Śląsku zawsze był, tylko niewiele się o tym mówiło. Ostatnio stał się tematem „gorącym”, modnym, bo pojawił się w wielu miejscach w Polsce. Jeśli odpowiemy na te pytania pozytywnie, to gwarantuję Państwu, że większość młodych ludzi pozostanie na Śląsku. To jest

jeden aspekt. Drugi, równie istotny, o którym nie mówiliśmy... Od wielu lat zachęcamy naszych młodych ludzi, którzy kiedyś wyjechali z kraju: „Przyjedźcie do nas będzie wszystko dobrze”. Co mamy im do zaoferowania? Mają mieszkania? Nie mają. Zapewne macie Państwo w swoim otoczeniu multum młodych ludzi, którzy wyjechali, których dzieci urodziły się już tam. Teraz mówimy „przyjedźcie”. Czy mamy do zaoferowania przedszkola dwujęzyczne, szkoły dwujęzyczne? Czy pomożemy tym dzieciom wejść w system szkolnictwa polskiego? Zobaczyłam jak wygląda powrót z zagranicy i to jest rozpacz. Nie ma szkoły publicznej, w której dziecko anglojęzyczne znalazłoby się. To także kwestia tego, o czym mówił prof. Wojtyła, czy wykorzystamy ten kapitał, który ludzie zdobyli za granicą. Czy my potrafimy go wykorzystać kiedy przyjadą do nas? Odpowiedź Pana profesora była bardzo negatywna, bo okazało się, że nie potrafimy nic tym ludziom zaoferować. Czy jeśli będą chcieli podejmować własną działalność gospodarczą – mamy stabilizację prawną, finansową? Czy jeśli założą biznes będą mieć gwarancję, że przez 10, 15, 20 lat będą ten biznes utrzymywać, czy wpadną w dziurę pod tytułem „zainwestuję, ale zaraz zmienia się zasady prawa”? Na większość tych pytań dotyczących Śląska, które przedstawiłam wcześniej w obecnej chwili odpowiem negatywnie. Pozytywna odpowiedź niewątpliwie będzie zachętą do powrotu i osiedlenia się w naszym regionie. Jest jeszcze jeden aspekt: ja wiem, że jest on w Polsce bardzo nieakceptowalny, ale czy będziemy chcieli czy nie, mamy już imigrantów – nielegalnych, na wizach turystycznych. Ja obserwuję to w obszarze opieki senioralnej: co drugą starszą osobą wśród moich znajomych opiekują się Ukrainki, które co trzy miesiące wymieniają się, bo muszą wyjechać i wrócić. Czy my zaakceptujemy to, że ci imigranci wejdą na rynek pracy legalnie, ze wszystkimi konsekwencjami płacenia podatków, zabezpieczeniem na starość? Czy podejmiemy działania integrujące, czy też będziemy ich wsadzać do ośrodków, w których żyją czasem w skandalicznych warunkach? Czy my jako mieszkańcy tego regionu zaakceptujemy mentalnie to, że w naszym regionie będzie coraz więcej ludzi pochodzenia niepolskiego? To trochę moich refleksji, myślę, że warto się nad tym zastanowić.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Dziękuję bardzo za głos refleksji nad tym, jaka jest szansa powrotu tych osób oraz wykorzystania ich doświadczenia zagranicznego. Uczelnia, którą kierowałam rozwinęła u progu wejścia do Unii Europejskiej ogromną współpracę międzynarodową – setki studentów wyjeżdżało za granicę. Nauczyli się czegoś, udoskonalili język, ale wielu z nich wracało do Polski. To doświadczenie europejskie jest sprawą bardzo istotną, pewną wartością i nie można na to patrzeć

jednostronnie. Nasuwa się jeszcze jedna uwaga na tle wypowiedzi panelistów: czy procesy demograficzne, szczególnie chodzi o dzietność, można wyzwać czy wymuszać? Tu się niczego nie wymusi. Tu trzeba stworzyć odpowiednie warunki. Jest to system naczyń połączonych i rozpatrywanie jakiegoś pojedynczego fragmentu jest ułomne i prowadzi do błędnych wniosków. Zaryzykowałbym tezę, że to jest papierek lakmusowy sprawności systemu społecznego i ekonomicznego. W bardzo trudnych polskich warunkach, kiedy istnieje daleko idąca porównywalność wysokości wynagrodzeń. Jeśli w Szwajcarii, która otworzyła rynek pracy dla Polski, średnia płaca wynosi 5000 euro, to różnica jest kolosalna. Musimy liczyć się z tymi porównaniami. W jaki sposób mamy budować pewne strategie przyciągania tych osób, aby widziały szansę w Polsce? Może taką, której nie da się zdyskontować dzisiaj, ale w przyszłości? Trzeba pracować nad tym. To także kwestia pewnych postaw patriotycznych, o które obecnie w istotny sposób się dba. Jak widać jest to cały złożony kompleks kulturowy. Zapraszam Państwa do zadawania pytań panelistom. Jest to niepowtarzalna szansa refleksji nad jednym z najpoważniejszych problemów gdzie obecnie konsumujemy zaniedbania przeszłych okresów. Rynek pracy. Tu destabilizacja istnieje od co najmniej ośmiu lat. Wszystkim się wydawało, że Polska ma szansę awansu mając tanią i dobrze wykształconą siłę roboczą, a hasło głoszone przez niektórych ekonomistów, że lepsza jakakolwiek praca niż żadna, to jest droga do nikąd, która skłania do emigracji. Padł przykład Irlandii, na którą swego czasu się chętnie powoływaaliśmy. Sam byłem zdziwiony poziomem życia. Ale największa emigracja do Stanów Zjednoczonych wyruszyła z Irlandii. Ci ludzie później wracali z kapitałem. Były to zatem zupełnie inne warunki. Nie chciałbym formułować podobnej rekomendacji pod naszym adresem. Bardzo proszę o zabieranie głosu.

Dr Ferdynand Morski – Dyrektor Biura Śląskiego Związku Gmin i Powiatów

Chciałem odnieść się do konkluzji pani prof. Zrałek. Twierdzenie, że imigranci wypełnią lukę jest w pewnym sensie oczywiste, ale trzeba pamiętać o ryzyku z tym związanym. Oczywiście nie wszyscy imigranci stwarzają te same ryzyka – w niektórych wypadkach są one niewielkie, gdy mamy do czynienia z ludźmi o zbliżonej kulturze. Natomiast podzielę się z Państwem krótką historią, której doświadczyłem przed mniej więcej miesiącem. W czasie jazdy pociągiem pani, która właśnie wróciła po 30 latach ze Szwecji, na moje pytanie dlaczego postanowiła wrócić odpowiedziała: „Bo w Szwecji już się nie dało żyć”. Użyła bardzo ciekawego terminu „nachodźcy”. Nie „uchodźcy”, ale „nachodźcy”. Poziom zagrożenia był tak ogromny, że postanowiła wrócić. Są całe

dzielnice miast, do których nie wjeżdża szwedzka straż pożarna, budynki sobie spokojnie płoną. Nikt na to nie reaguje, bo jest zbyt duże ryzyko nawet dla wjazdu straży miejskiej. Do niedawna wydawało się, że Szwecja jest świetnie zorganizowana i bardzo zamożna, a jednak sobie nie poradzili. Ja uważam, że wymaga to bardzo dokładnego przemyślenia i podzielam pogląd, że konieczne jest zintegrowanie całościowe. Jest tu bardzo wiele czynników, nie do końca da się je skalkulować, są one kształtowane przez różne wydarzenia. Bardzo istotnym elementem jest bezpieczeństwo, stabilność prawa. Bardzo możliwe, że pod wpływem tych dramatycznych wydarzeń we Francji w Europie Zachodniej część naszych mieszkańców będzie chciała wrócić, ale oczywiście powinniśmy dla nich mieć ofertę.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Dziękuję za ten głos, który podkreśla znaczenie różnic kulturowych i ich konsekwencji. Trzeba brać pod uwagę, że imigranci podejmujący pracę w Polsce korzystają ze wszystkich regulacji unijnych dotyczących niedyskryminacji i równego traktowania w zatrudnieniu, a w naszym kodeksie pracy w pięciu artykułach powtarza się jak mantra, że jakakolwiek dyskryminacja, nawet złe spojrzenie czy kontestowanie koloru skóry w odczuciu interlokutora może być podstawą do daleko idących roszczeń, gdzie odszkodowanie nie może być niższe niż najniższe wynagrodzenie, a górna granica nie jest określona. To jest aspekt, którego nie bierzemy pod uwagę jako konsekwencje zaskakujących nas zjawisk. Jest oczywiście również kwestia pomocy w zatrudnieniu. Jak patrzę na poziom i przygotowanie naszych urzędów pracy do świadczenia usług dla obcokrajowców, to w przypadku Katowickiego Urzędu Pracy nikt nie włada językiem obcym. Osoba, która była moją asystentką, władająca dwoma językami, mówiła że jak pojawił się tam ktoś z obcokrajowców, to wzbudzało to panikę. W moim przekonaniu te instytucje nie są do tego jeszcze przygotowane. Przykład francuski, na który się Pan powołał: jeśli wystąpiły tam pozytywne tendencje przyrostu naturalnego to, jak mówią Francuzi „niekoniecznie w rdzennych rodzinach francuskich”.

Prof. WSH dr Maria Zralek – Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu

Panie dyrektorze, ja też nie jestem zwolenniczką takiej masowej imigracji, ale mamy pewne obszary, w których cudzoziemcy i tak u nas są. Więc myślę, że trzeba prowadzić taką politykę, która będzie zachęcała ludzi napływających do nas... Wiemy, że jest ich dużo. Ukraińców jest bardzo dużo, mamy studentów ukraińskich i ja widzę co oni robią, aby pozostać w Polsce. Zdają sobie

sprawę ze wszystkich konsekwencji negatywnych – kulturowych, tego, że na dobrą sprawę nie wiemy kim jest część tych imigrantów, która chce przybyć. Ale trzeba zastanowić się nad racjonalną polityką, która pozwoli nam kontrolować skalę oraz to, kogo przyjmujemy. Możemy tej rzeczywistości nie widzieć, ale ci Ukraińcy są w Polsce, pracują i myślę, że jeśli mamy mieć jakiś ogląd, to lepiej żeby pracowali legalnie. Mam świadomość całej komplikacji, która z tego wynika, niemniej rzeczywistość czasem wymaga od nas zaakceptowania pewnych zjawisk.

Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Dla mnie nie ulega wątpliwości, że często warunki w jakich pracownicy ukraińscy pracują w Polsce daleko odbiegają od wymogów prawa pracy – zatrudnieni często nie mają żadnych umów, jeśli już to jakąś umowę zlecenia. Mamy do czynienia z fatalnym zjawiskiem daleko idącego wyzysku, co kulturowo w warunkach polskich jest nam obce. Pragnę serdecznie podziękować wszystkim panelistom. Cieszę się, że pojawiły się pewne kontrowersje. Problem jest skomplikowany. Wyjdziemy z tej sali nie tyle bogaci w recepty jak uzdrowić ten stan, ile bogaci w pewną refleksję, jak budować rozwiązania w przyszłych okresach. Z determinacją prowadzonej w tej chwili społecznej gospodarki rynkowej, otwartej na wartości człowieka, a nie traktowania człowieka instrumentalnie jak towar, który powinien przynieść jak największy zysk. To jest ta zasadnicza bardzo dobra zmiana, która odpowiada moim przekonaniom. Dziękuję Państwu za uwagę.

Prof. dr hab. Józefina HRYNKIEWICZ

Rządowa Rada Ludnościowa

Uniwersytet Warszawski

ZAKOŃCZENIE

Organizując konferencje regionalne, a potem ich podsumowanie w Sejmie chcemy dotrzeć z wiedzą demograficzną do tych, którzy decydują o kierunkach rozwoju gospodarczego i społecznego, uświadomić, jakie znaczenie ma sytuacja demograficzna dla różnych wymiarów życia. Chcemy wskazać na zadania polityki ludnościowej należące do władz państwa, regionu, a także do władz lokalnych, które odpowiedzialne są za stworzenie obywatelom takich warunków życia, które skłaniają ludzi do pozostawania, a także do osiedlania na tym terenie. Można powiedzieć i tak, że władze publiczne mogą niewiele, gdyż wszystkie decyzje dotyczące zjawisk i procesów demograficznych, procesy demograficzne są procesami naturalnymi. Trudno zatem wpływać na naturalne zjawiska czy procesy ruchu naturalnego i wędrownego. Państwo i władze publiczne mogą jedynie tworzyć korzystne warunki dla przebiegu tych procesów demograficznych. Na tym w istocie wyczerpuje się rola państwa, które może używać do tego instrumentów prawnych, ekonomicznych, może tworzyć instytucje, programy edukacyjne, może zachęcać i propagować pewien, korzystny styl życia, np. propagować modę na rodzinę wielodzietną ukazując jej zalety. Samorząd regionu może robić znacznie więcej. Samorząd lokalny może zrobić najwięcej na podniesienie poziomu i atrakcyjności zamieszkania w danej gminie. Wszystkie podmioty władzy publicznej muszą ze sobą współdziałać, gdyż potrzebna jest synchronizacja działań na wszystkich poziomach i wymiarach. Dla przebiegu zjawisk i procesów demograficznych najważniejsze są warunki powstawania i rozwoju rodziny – od założenia rodziny i urodzenia dziecka zaczyna się proces rozwoju (rodzina jest rzeczownikiem od czasownika rodzić). Rodzina powstaje wówczas, kiedy w rodzinie rodzi się dziecko w rodzinie, wtedy nawiązują się stosunki pokrewieństwa oraz powinowactwa. W Polsce rodzina cieszy się niezmiennie wysokim uznaniem, znajduje się stale na pierwszym miejscu wśród wartości najwyższej cenionych. Działania obecnego rządu odnoszą się do rodziny, do tych wartości, które są w społeczeństwie polskim cenione najwyższej – do rodziny solidarnej, spójnej, do rodziny, w której rodzą się i wychowują dzieci. – Ten kierunek, oceniany jest w społeczeństwie pozytywnie, lecz wymaga on jeszcze istotnego wzmocnienia, poprawienia jesz-

cze bardzo wiele sfer. Należą do nich warunki pracy, co tutaj na Śląsku widać bardzo dokładnie. Zmiany wymaga też rynek pracy, kształcenia zawodowe, ochrona zdrowia i system zabezpieczenia społecznego. Do prawa związanego z prawem do pracy należy też prawo do zabezpieczenia społecznego. Ta kwestia została bardzo zaniedbana w okresie transformacji. Dzisiaj odczuwamy tego skutki, gdy osoby starsze dostają tylko najniższe możliwe emerytury, bo nie wypracowały dostatecznie długiego okresu, aby ją otrzymać, albo utraciono im dokumenty, lub też pracowały „na czarno”. Bardzo trudnym zagadnieniem jest ochrona zdrowia, gdzie wieloletni chaos i działania prywatyzacyjne zagrażają rozpadem systemu. Z działania ochrony zdrowia najbardziej zadowoleni są ci, którzy z niej nie korzystają, a najmniej zadowoleni są ci, którzy często korzystają z ochrony zdrowia. Wraz ze wzrostem wykształcenia i poziomu zarobków społeczeństwo stawia coraz wyższe wymagania wobec systemu ochrony zdrowia, dlatego musi być tak przebudowany, by odpowiadał współczesnym wyzwaniom, także wyzwaniom demograficznym. Rynek pracy jest szczególnie trudnym dla ludzi młodych, wchodzących na rynek pracy, a także dla osób o mniejszych możliwościach. (niepełnosprawnych). W Polsce nie ma wiarygodnej informacji oświatowej dostosowanej do potrzeb szybko zmieniającego się rynku pracy. Przed kilkunastoma laty sprywatyzowano statystyki oświatowe, utracono informacje statystyczne dotyczące kształcenia. Statystyczny obraz wyników edukacji można było wykonać na podstawie statystyki państwowej dla generacji pierwszego powojennego wyżu demograficznego (lata 1946–1959). Korzystając z danych statystyki szkolnictwa GUS można było zrobić bilans edukacyjny każdej generacji. Tego nie można wykonać dla generacji II powojennego wyżu demograficznego (generacje z lat 1976–1989), ponieważ prywatna firma, której władze oświatowe powierzyły sporządzanie statystyk szkolnictwa nie jest w stanie dostarczyć takich informacji, bo ich nie gromadzi... Z punktu widzenia potrzeb rynku pracy, polityki oświatowej jest to jedna z najważniejszych spraw. Szczególnie w sytuacji zmniejszających się z powodów demograficznych zasobów pracy i konieczności bardziej racjonalnego ich wykorzystania. Informacja statystyczna o systemie edukacji pozwoliłaby na pełniejsze wykorzystanie pracy osób o mniejszych z powodu np. stanu zdrowia możliwościach. Obecna sytuacja na rynku pracy nakazuje wykorzystać te wszystkie zasoby pracy, które są możliwe do wykorzystania. Wymaga to oczywiście lepszych warunków w ochronie zdrowia, kompleksowej rehabilitacji, skuteczniejszej ochrony pracy i zdrowia. Tu pojawia się wiele nierozwiązanych problemów; mianowicie wykorzystania problem doświadczenia zawodowego w wielu zawodach. Wymaga się powszechnie doświadczenia zawodowego, a jednocześnie nie stwarza się absolwentom szkół warunków nabywania doświadczenia. Miał temu służyć staż zawodowy, który z powodu finansowania

ze środków publicznych stał się karykaturą stażu, bo staż wielu pracodawców potraktowało jako darmową pracę młodego pracownika. Zatrudniając absolwentów nazbyt często nie daje się im możliwości nabywania umiejętności zawodowych, marnotrawi się ich wykształcenie. Rynek pracy w Polsce będzie – z powodów demograficznych – odczuwał coraz ostrzej brak pracowników. Braki te zamierza się uzupełnić najprościej – sprowadzając do pracy imigrantów (bo to prościej i taniej). Jednocześnie nie podejmuje się dostatecznie aktywnych działań przywrócenia na rynek pracy tych, którzy mają z wielu powodów mniejsze możliwości, nie zapewnia się im odpowiedniej do ich możliwości rehabilitacji kompleksowej (medycznej, zawodowej i społecznej).

Polskie państwo realizowało programy polityki społecznej w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Wówczas wiedza o sytuacji i procesach demograficznych była bardzo ważna. Stanowiła podstawę do wyznaczania zadań społecznych i gospodarczych państwa. Powstało wówczas wiele ważnych prac i badań. Jeszcze przed odzyskaniem niepodległości przygotowano i wydano w 1916 roku Atlas Zaludnienia Ziemi Polskich opracowany przez Eugeniusza Romera. Przygotowano też projekt spisu powszechnego ludności. Miał się odbyć we wrześniu 1920 roku. Ze względu na wojnę polsko-bolszewicką przeniesiony został na wrzesień 1921 roku. W 1989 roku rozpoczął się proces transformacji systemowej w Polsce. Ale przez 27 lat państwo polskie nie interesowało się szczególnie sytuacją demograficzną Polski. Nie pobudziły zainteresowania sytuacją ludnościową nawet dwa Kongresy Demograficzne (2002, 2012). Dopiero w 2016 roku przyjęto kompleksowy program i podjęto realizowanie zasadniczych zadań polityki społecznej wychodząc od zadań w polityce ludnościowej państwa. We wcześniej pisano i uchwalano programy, których nikt nie traktował poważnie, bo obowiązująca przez niemal 27 lat doktryna stanowiła, iż wszystkie problemy społeczne ma rozwiązywać wolny rynek, a jeśli ich nie rozwiązywał to oznaczało, że rynek nie jest wciąż jeszcze dostatecznie wolny. Po raz pierwszy od podjęcia transformacji państwo polskie ma kompleksowy program polityki społecznej, którego podstawą jest sytuacja demograficzna Polski. Od 2016 roku rozpoczęto realizację. Można oczekiwać, że w ciągu kilku lat powstanie kompleksowa, całościowa polityka społeczna państwa z podziałem zadań na wszystkie podmioty publiczne i niepubliczne. Polityka społeczna, która w szerokim zakresie uwzględni sytuację demograficzną i problemy z niej wynikające dla rozwoju społecznego i gospodarczego.

Konferencja dostarczyła bardzo wielu informacji oraz refleksji. Wszystkie badania i analizy, które wykonuje się w poszczególnych ośrodkach są bardzo ważne w wymiarze regionalnym i ogólnym. Być może Rządowa Rada zadecyduje, że kolejny Kongres Demograficzny odbędzie się nie za 10, a może za 5 lat, ze względu na dynamikę procesów demograficznych w Polsce, w Europie

i w świecie. Wszystkie podejmowane działania mogą wpłynąć lub nie na sytuację demograficzną. Gdy jednak nic się nie zrobi, to następne pokolenia będą nas oceniać, że np. państwo mogło powstrzymać masową emigrację zarobkową, lub w czasie gospodarczej koniunktury działać aktywnie na rzecz reemigracji tych, którzy mogą i chcą wrócić. Dlaczego nie podjęto decyzji i działania, które spowodowałyby zmianę sytuacji znaczącej grupy młodzieży z każdej generacji, która nie uczy się, nie pracuje, ma zatem pełne możliwości zmarnować własne życie.

Konferencje regionalne pozwalają ujawnić te wszystkie prace, które prowadzone są w różnych ośrodkach. Trzeba dążyć, aby wyniki tych prac, były jak najlepiej spożytkowane w wypracowaniu jak najlepszych decyzji w sferze społecznej i gospodarczej, państwa, regionu czy gminy.

Wszystkim Państwu serdecznie dziękuję, szczególnie podziękowania składam na ręce Pani Dyrektor Urzędu Statystycznego Aurelii Hetmańskiej, na ręce Pana Wojewody, który umożliwił nam to spotkanie w pięknej Sali Sejmu Śląskiego, w bardzo dobrych warunkach, dziękuję wszystkim, którzy przygotowali referaty, panelistom, wszystkim którzy uczestnikom konferencji. Chciałabym bardzo serdecznie podziękować Panu Profesorowi Andrzejowi Rączaszskowi i Panu Profesorowi Janowi Wojtyłe za niezwykle ciekawe sesje i debaty. Wszystkim Państwu bardzo serdecznie dziękuję. Podsumowanie 16 konferencji regionalnych będzie miało miejsce w Sejmie RP 30 listopada.

ANEKS

Sytuacja demograficzna województwa śląskiego jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej
Katowice, Sala Sejmu Śląskiego, 27 lutego 2017 r.

PATRONAT HONOROWY

Minister
Spraw Wewnętrznych
i Administracji

Program

9.30 – 10.00 Rejestracja uczestników

10.00 – 10.15 Otwarcie Konferencji

Pan Mariusz Trepka, Wicewojewoda Śląski

10.15 – 10.30 Przywitanie uczestników

Prof. dr hab. Józefina Hrynkiewicz, Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej
Aurelia Hetmańska, Dyrektor Urzędu Statystycznego w Katowicach

10.30 – 11.30 Sesja: Sytuacja demograficzna województwa śląskiego

Moderator: prof. dr hab. Józefina Hrynkiewicz, Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej

Sytuacja demograficzna województwa śląskiego – stan obecny i perspektywy
Aurelia Hetmańska, Dyrektor Urzędu Statystycznego w Katowicach

Specyfika sytuacji demograficznej województwa śląskiego na tle Polski
Prof. dr hab. Jerzy Runge, Uniwersytet Śląski

Ruch naturalny ludności w województwie śląskim

Prof. UE dr hab. Maria Balcerowicz-Szkutnik, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Procesy starzenia się ludności województwa śląskiego

Dr hab. Anna Runge, Uniwersytet Śląski

Prognoza demograficzna województwa śląskiego do roku 2050

Małgorzata Waligórska, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy GUS

11.30 – 12.00 Pytania i dyskusja

12.00 – 12.30 Przerwa

12.30 – 14.00 Debata *Wyzwania polityki społecznej i gospodarczej wobec sytuacji demograficznej województwa śląskiego*

Moderator: Prof. UE dr hab. Jan Wojtyła, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Paneliści:

Izabela Kloc, Poseł na Sejm RP, Przewodnicząca Sejmowej Komisji ds. Unii Europejskiej

Maria Nowak, doradca wojewody śląskiego ds. polityki senioralnej

Małgorzata Mańka-Szulik – Prezydent m. Zabrze i przewodnicząca GZM

Paweł Macha, Burmistrz m. Kuźnia Raciborska

Tadeusz Piętka, wójt gminy Ujszoły

Grzegorz Sikorski, dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Katowicach

Prof. UE dr hab. Andrzej Rączaszek, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Rządowa Rada Ludnościowa

Prof. dr hab. Jerzy Runge, Uniwersytet Śląski

Dr Maria Zrałek, Prof. WSH, Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu

14.00 – 14.15 Pytania i dyskusja

14.15 – 15.15 Sesja: Sytuacja rodzin, migracje ludności a rynek pracy w województwie śląskim

Moderator: Prof. UE dr hab. Andrzej Rączaszek, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Rządowa Rada Ludnościowa

Procesy metropolizacji w woj. śląskim

Dr hab. Elżbieta Zuzańska-Żyśko, Uniwersytet Śląski

Migracje zagraniczne a polityka społeczna w województwie śląskim

Prof. dr hab. Zofia Mielecka-Kubień, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Migracje wewnętrzne ludności w województwie śląskim

Dr Sławomir Pytel, Uniwersytet Śląski

Dylematy rynku pracy w województwie śląskim

Prof. UE dr hab. Anna Skórska, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Kondycja rodziny a potencjał rozwojowy województwa śląskiego

Prof. UE dr hab. Sławomir Kątyka, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Potencjał zdrowotny ludności w województwie śląskim jako wyzwanie dla polityki społecznej

Prof. UE dr hab. Wiesław Koczur, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Sytuacja demograficzna województwa śląskiego - wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne

Prof. dr hab. Grażyna Trzpiot, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

15.15– 15.30 Pytania i dyskusja

15.30 – 15.45 Podsumowanie i zamknięcie obrad

Prof. dr hab. Józefina Hryniewicz – Przewodnicząca Rządowej Rady Ludnościowej

WSPÓLORGANIZATORZY

PATRONAT MEDIALNY

